

ONTGROEI

**In deze paradigmaserie
verschenen reeds:**

Fred Pearce

De laatste generatie

*Hoe de natuur
wraak neemt voor het
broeikaseffect*

•

Thomas Homer-Dixon

Ten onder te boven

*Catastrofe, creativiteit
en de vernieuwing van de
beschaving*

•

Peter Tom Jones

& Vicky De Meyere

Terra reversa

*De transitie naar recht-
vaardige duurzaamheid*

•

Fred Pearce

Volksbeving

*Van babyboom naar
bevolkingscrash*

•

Ken Webster

& Craig Johnson

Leren van de natuur

*Inspiratie voor een
duurzame toekomst*

•

Tim Jackson

Welvaart zonder groei

*Economie voor een
eindige planeet*

•

Dmitry Orlov

De val van Amerika,

*Een vergelijking met
de Sovjet-Unie*

•

Herman Verhagen

**De Duurzaamheids-
revolutie**

*Hoe mensen organisaties
en organisaties de wereld
veranderen*

•

Mark Lynas

De mens als god

*Hoe de aarde het Antropoceen
kan doorstaan*

•

Richard Heinberg

Einde aan de groei

*Ons aanpassen aan
de nieuwe economische
realiteit*

•

Joanna Macy

Terugkeer naar het leven

*Oefeningen en rituelen om
ons weer te verbinden met het
Levensweb*

•

Anneleen Kenis

& Matthias Lievens

**De mythe van de
groene economie**

*Valstrik, verzet en
alternatieven*

•

Bernard Lietaer e.a.

Geld en duurzaamheid

*Van een falend geldsysteem
naar een monetair ecosysteem*

•

Marianne Thieme (red.)

Méér!

•

Michael J. Greer

Het natuurlijk kapitaal

Economie om te overleven

•

Margaret J. Wheatley

Ver van huis

*Nieuwe moed in deze dwaze
wereld*

•

Richard Heinberg

**Schaliegas, piekolie en onze
toekomst**

•

Jeremy Leggett

Uit de olie

•

Helen Toxopeus,

in gesprek met

Henk van Arkel

Een @nder soort geld

*Helpt economie, milieu en
euro*

•

Harald Welzer

Zelf denken

een leidraad voor verzet

•

Marius de Geus

Filosofie van de eenvoud

*vereenvoudiging en matiging
als verrijking van het bestaan*

•

ONTGROEI

*Een vocabulaire voor 'degrowth'
in een nieuw tijdperk*

Onder redactie van
Giacomo D'Alisa,
Federico Demaria en
Giorgos Kallis

Uitgeverij Jan van Arkel

Voor het eerst gepubliceerd 2015 door
Routledge 2 Park Square, Milton Park,
Abingdon, Oxon OX14 4RN
en door Routledge 711 Third Avenue,
New York, NY 10017
Routledge is een imprint van de Taylor
& Francis Group, een Informatie bedrijf

© 2015 selectie en redactioneel materiaal,
Giacomo D'Alisa, Federico Demaria en
Giorgos Kallis; afzonderlijke hoofdstukken,
de auteurs.

Nederlandse uitgave:

© 2016 Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Niets uit
deze uitgave mag worden herdrukt of
gereproduceerd of gebruikt in enige vorm
of met welke elektronische, mechanische of
andere middelen ook, nu bekend of hierna
uitgevonden, inclusief fotokopiëren en
opnemen, of op enige informatieopslag of
een retrievalsysteem, zonder schriftelijke
toestemming van de uitgever.

ISBN: 978-90-6224-000-5

De Nederlandse uitgave is tot stand gekomen
in samenwerking met Oikos, denktank voor
sociaal-ecologische verandering, www.oikos.be

Vertaling: Jan Matthieu & Jan Mertens

Omslagillustratie: Barbara Castro urio
(labarbara.net 2014)

Vormgeving: Karel Oosting

Druk: TenBrink

Gedrukt op Cocoon kringlooppapier

Uitgeverij Jan van Arkel
Grifthoek 151, 3514 JK Utrecht
030 2731 840
info@janvanarkel.nl
www.janvanarkel.nl

INHOUD

Verantwoording ... 8

Voorwoord ... 13

Inleiding ... 21

DEEL I ZIENSWIJZEN

- 1 Anti-utilitarisme ... 50
- 2 Bio-economie ... 56
- 3 Ecologische rechtvaardigheid ... 61
- 4 Maatschappelijk metabolisme ... 67
- 5 Stromingen van het milieudenken ... 73
- 6 Politieke ecologie ... 79
- 7 Ontwikkeling, kritiek op ... 85
- 8 Steady-state-economie ... 91

DEEL II DE KERN

- 9 Autonomie ... 100
- 10 Bruto binnenlands product ... 106
- 11 Commons ... 112
- 12 Convivialiteit ... 118
- 13 Dematerialisatie ... 124
- 14 Denkbeeld, dekolonisatie van het ... 129
- 15 Dépense ... 135

16	Depolitiserings ('het politieke') ...	141
17	Eenvoud ...	148
18	Emergie ...	153
19	Entropie ...	158
20	Geluk ...	163
21	Groei ...	169
22	Grondstofgrenzen ...	175
23	Jevons-paradox (reboundeffect) ...	180
24	Kapitalisme ...	186
25	Neomalthusianen ...	192
26	Piekolie ...	198
27	Ramppedagogie ...	204
28	Sociale grenzen van de groei ...	208
29	Vemarkting ...	214
30	Zorg ...	220

DEEL III DE ACTIE

31	Baanzekerheid ...	228
32	Back-to-the-landers ...	233
33	Basis- en maximuminkomen ...	238
34	Coöperaties ...	242
35	Digitale commons ...	247
36	Eco-gemeenschappen ...	251
37	Nieuwe economie ...	256
38	Geld, publiek gecreëerd ...	261
39	Gemeenschapsmunten ...	265
40	Indignados (occupy!) ...	269
41	Nutopisten ...	274
42	Ongehoorzaamheid ...	278

-
- 43 Post-normale wetenschap ... 283
 - 44 Schuldaudits ... 289
 - 45 Stadstuinen ... 293
 - 46 Vakbonden ... 297
 - 47 Werkverdeling ... 302

DEEL IV ALLIANTIES

- 48 Buen vivir ... 308
- 49 Economie van de bestendigheid ... 314
- 50 Feministische economie ... 319
- 51 Ubuntu ... 324

EPILOOG

Van strenge versobering
tot uitbundige dépense ... 328

Over de auteurs ... 341

VERANTWOORDING EN DANKWOORD

Bij de Engelse editie

Wanneer de gebruikelijke omgangstaal tekortschiet om uit te drukken wat smeekt om verwoording, dan is het tijd voor een nieuwe vocabulaire.

We leven in een tijdperk van stagnatie, snelle verarming van een groot deel van de bevolking, groeiende ongelijkheid en socio-ecologische rampen – van Katrina, Haïti en de Filipijnen, tot Fukushima, het olielek in de Golf van Mexico, of het begraven van giftig afval in Campania, tot de klimaatverandering en de voortdurende ramp van vermijdbare sterfgevallen door gebrek aan toegang tot land, water en voedsel.

Zelfs radicale denkers slagen er niet in nieuwe antwoorden te formuleren die niet zijn opgebouwd rond de hoofdgeboden van groei en ontwikkeling. Als de drang naar groei economische, sociale en ecologische crises veroorzaakt, zoals de auteurs in dit boek betogen, dan kan groei niet de oplossing zijn.

Gelukkig ontstaan er op allerlei plaatsen alternatieven. Ze variëren van nieuwe vormen van samen leven, produceren en consumeren tot nieuwe instellingen die zonder groei het levensonderhoud van allen kunnen veiligstellen. Toch zijn meer omvattende contrahegemonische verhalen noodzakelijk om deze nieuwe alternatieven te articuleren en verbinden. We hopen dat dit boek sleutelwoorden biedt voor de opbouw van dergelijke verhalen.

Degrowth heeft veel interpretaties. Verschillende mensen komen ertoe vanuit verschillende invalshoeken. Sommigen omdat ze zien dat er grenzen zijn aan de groei. Anderen omdat ze denken dat we een periode van economische stagnatie beleven en we manieren moeten vinden om welvaart zonder groei te handhaven. Weer anderen omdat ze geloven dat een

werkelijk egalitaire samenleving er alleen een kan zijn die zich bevrijdt van het kapitalisme en zijn onverzadigbare streven naar expansie, een die leert om zichzelf collectief te beperken en niet te werken op basis van berekenend eigenbelang. En weer anderen simpelweg omdat 'degrowth' nogal klinkt zoals ze zelf verkiezen te leven.

Bijdragen in dit boek komen uit verschillende denkscholen, verschillende disciplines en verschillende leefgebieden: ecologische (bio- en steady-state-) economen, anti-utilitaristen, (neo)marxisten, politieke ecologen, coöperativistas, nowtopians, en allerlei activisten en praktijkmensen. Elk van onze auteurs ziet degrowth ietwat anders. We delen niet noodzakelijk allemaal alles wat wordt gezegd in andere bijdragen. Toch is degrowth wat ons samenbrengt en verbindt.

Degrowth kun je niet vangen in een enkele definitie. Zoals vrijheid of rechtvaardigheid drukt degrowth een aspiratie uit die je niet in een simpele zin kan vastpinnen. Degrowth is een kader, waarin verschillende zienswijzen, denkbeelden, of vormen van actievoeren samenkomen. We zien deze veelzijdigheid als een kracht. Dit is de reden waarom we besloten om degrowth in de (losse) vorm van een vocabulaire voor te stellen. De vocabulaire van degrowth is een netwerk van ideeën en gesprekken, sterk geworteld in de radicale en kritische tradities, maar open en ontvankelijk voor meerdere verbindingen.

Het boek begint met een essay dat we met ons drieën hebben geschreven. Het is langer dan de andere bijdragen in het boek, niet omdat we voor onszelf milder waren met de woordlimiet, maar omdat het probeert 'degrowth' voor te stellen door het centrale trefwoord te koppelen aan alle andere trefwoorden van dit boek. In dit inleidende hoofdstuk presenteren we de geschiedenis van de term degrowth en de diverse voorstellen en ideeën die hem uitdrukken.

De rest van het boek is onderverdeeld in vier delen. Het eerste deel onderzoekt intellectuele wortels die degrowth voeden, met andere woorden de epistemologie van degrowth. De bijdragen vatten in enkele woorden hele denkscholen samen, en leggen hun relevantie voor degrowth uit. Het tweede deel presenteert de concepten die de kern vormen van de kri-

tiel die degrowth heeft op de pensée unique van de groei. Elke bijdrage in dit deel vertegenwoordigt een andere ingang in degrowth. Samen vormen ze de theorie van degrowth. Het derde deel gaat over op actie en is gericht op concrete institutionele voorstellen en op levende voorbeelden van hoe degrowth er in de praktijk uitziet. De bijdragen variëren van overheidsbeleid tot activistische projecten en proberen het hele scala van de postkapitalistische denkbeelden van degrowth te dekken. Het vierde en kortste deel van het boek bekijkt ‘allianties’. Het presenteert denkrichtingen, actoren en concepten die veel met het degrowth-project gemeen hebben, maar die tot op heden slechts losse banden met degrowth hadden. Het is daar waar de meest vruchtbare geografische links en toekomstige uitbreidingen van degrowth te vinden zijn en versterkt kunnen worden.

De lezer kan het boek benaderen op de geijkte lineaire manier, door gewoon de ene bijdrage na de andere te lezen. Maar volgens ons is dit waarschijnlijk de saaiste manier om ermee om te gaan. Je zou als alternatief kunnen uitgaan van wat het meest intrigerende onderdeel lijkt en daarna dwalen door de **kruisverwijzingen** (vet aangeduid) naar de andere inzendingen. Een zorgvuldige lezer zou zo een voor een alle in een bijdrage genoemde inzendingen kunnen nalezen, en dan naar het volgende ongelezen item overgaan en hetzelfde doen, tot hij of zij het hele boek heeft gelezen. Lezers worden aangemoedigd om hun eigen reis door het boek te maken en zo tot hun eigen gevoel te komen van wat degrowth voor hen betekent.

Aan het einde van dit boek, in een essay met de titel “Van strenge ver-sobering tot uitbundige dépense”, affirmeren wij wat degrowth voor ons is gaan betekenen doorheen het proces van het opstellen van dit boek en het lezen van de bijdragen. Dit is onze eigen politiek geëngageerde en selectieve kijk op het boek.

Aan de auteurs die bijdragen aan dit boek werd gevraagd om zo eenvoudig mogelijk, maar ook niet simpeler dan dat, te schrijven. De inzendingen zijn geschreven voor een algemeen publiek, niet voor de specialist. Ze vergen geen voorkennis van de debatten of de terminologie. Toch

zijn ze gekaderd en samengesteld met de gewenste nauwkeurigheid en deskundigheid van hoofdstukken in academische boeken. Aan het einde van elk item is er een referentielijst voor wie zich verder wil verdiepen in dat onderwerp.

Het boek is een collectief product, maar met onze eigen stempel, wat de selectie en de plaatsing van de inzendingen en auteurs betreft. Zoals bij elk intellectueel product, zijn onze bijdragen voor dit boek niet alleen de onze, maar de output van het geaccumuleerde werk van de mensen die we gelezen hebben en de mensen met wie we hebben gesproken. Het belichaamt en is ingebed in het sociale en familiale werk van de reproductie. Het is een resultaat van ‘commoning’.

In de maandagse leesgroep van Research & Degrowth in Barcelona formuleerden we de meeste van de ideeën die we uitdrukken in dit boek. Veel van de leden van dit collectief, een aantal van hen ook onderzoekers bij het Institute of Environmental Science and Technology (ICTA) aan de Autonome Universiteit van Barcelona, hebben ook bijgedragen aan dit boek. Maar laten we ze ook een voor een in het zonnetje zetten: Filka, Viviana, Claudio, Marta, Kristofer, Erik, Christian, Iago, Christos, Daniela, Diego, Rita, Lucha, Aggelos, Marco, en de diverse losse deelnemers van de leesgroep, te veel om op te noemen. Onze speciale dank gaat naar Joan Martinez-Alier, die op ICTA een prachtige oase van radicale gedachten creëerde zonder welke we nooit zouden zijn samengekomen om in gemeenschap met elkaar te werken, en naar François Schneider, die zijn passie voor degrowth naar Barcelona bracht en met elk van ons deelde. Laten we ook al deze mensen danken zonder wie dit boekwerk niet afgewerkt had kunnen worden: Jacques Grinevald die ons royaal zijn kennis van de geschiedenis van degrowth overdroeg; onze vertalers uit het Frans en Spaans, Bob Thompson en Cormac De Brun; onze redacteuren bij Routledge: Robert Langham, Andy Humphries, Lisa Thomson, Laura Johnson en Natalie Tomlinson; en Valerie McGuire (geholpen door Jason Badgley), die niet alleen inzendingen uit het Italiaans vertaalde, maar zorgvuldig alle items van het boek nalas en bewerkte, en de bijdragen verbeterde van degenen voor wie het Engels niet de moedertaal is en er zo voor zorgde dat dit een echt internationaal boek werd.

We danken ook Bàrbara Castro urio (labarbara.net), onze grafisch ontwerpster, die het omslag en de illustraties van dit boek maakte, omdat esthetiek ook meetelt. Wij zijn erkentelijk voor de financiële steun van de Spaanse overheid via het project CSO2011-28990 BEGISUD (Voorbij BBP-groei: Onderzoek naar de sociaal-economische voorwaarden voor een sociaal duurzame degrowth) en van de Europese Unie door middel van de Marie Curie-actie Initial Training Networks-KP7-PEOPLE-2011; contract nr 289.374-ENTITLE (Europees Netwerk voor Politieke Ecologie).

Dit boek heeft verschillende hoofdstukken en auteurs. Wij zijn niet de enigen die eraan werkten, maar we hebben er wel veel aan gewerkt. We willen graag onze bijdragen opdragen aan wie ons het meest nabij zijn. Giacomo D'Alisa aan zijn heden en toekomst: zijn vrouw Stefania en zijn kinderen Claudia Pilar en Nicolas Mayo. Federico Demaria aan zijn partner Veronica, zijn ouders Maria en Mario en zijn broer Daniele. Giorgos Kallis aan zijn vrouw Amalia, zijn ouders Vassili en Maria, en zijn zus Iris. En last but not least, aan al onze vrienden en metgezellen.

Giacomo D'Alisa, Federico Demaria, Giorgos Kallis

Barcelona, april 2014, vocabulary.degrowth.org

Bij de Nederlandse editie

Ontgroei is de vertaling van het Engelse boek *Degrowth*. In de tekst is het woord 'degrowth' verder onvertaald gelaten. In deze editie is in de lijstjes met referenties soms een relevante Nederlandse titel toegevoegd. Op een enkele uitzondering na geldt daar dus: de Nederlandse bron hoort niet bij het origineel.

VOORWOORD

De kwestie van economische degrowth en het vooruitzicht op een meer duurzame en rechtvaardige samenleving kwamen in 2008 het domein van het wetenschappelijk onderzoek binnen toen wij, de auteurs van dit voorwoord, medeorganisator werden van de eerste internationale conferentie over het onderwerp in Parijs. Het was meteen een succes en een veelbelovende toekomst ging open. De Parijse conferentie werd gevolgd door conferenties in Barcelona, Montreal, Venetië en Leipzig (naast een groot scala aan lokale evenementen). Een internationaal netwerk ontwikkelt zich in dertig landen, onderzoeksagenda's en multidimensionale politieke voorstellen worden besproken, en een aantal wetenschappelijke tijdschriften publiceerde het werk van de ontluikende degrowth-onderzoeksgemeenschap. Het spreekt vanzelf dat, toen we de conferentie van Parijs bijeenriepen, we wel beseften dat we niet de eersten waren om kritiek te geven op de 'groeisamenleving'. De Club van Rome had in de jaren 1970 al vragen gesteld bij de mogelijkheid van continue materiële groei, als basis van productivistische samenlevingen (kapitalistische of socialistische). Deze vraag werd sindsdien alleen maar indringender, vanwege zes drijvende krachten: de gestage achteruitgang van de natuurlijke omgeving; de uitputting van hulpbronnen en de uitdaging die daarvan uitgaat voor de economische groei; de uitputting van het groeipotentieel wegens de niet-duurzame tegenstellingen die in het kapitalisme vervat zijn; de hernieuwde belangstelling in het zoeken naar een weg van beschaving die niet gebaseerd is op utilitaire uitwisseling met steeds groeiende meeropbrengsten; een groeiende contraproductiviteit van de instellingen, met name in hun neiging om te fungeren als barrières voor gebruikers eerder dan als hulpmiddelen; en ten slotte de 'betekeniscrisis' en de poging van velen om los te komen van massaconsumptie en een nieuwe betekenis te geven aan hun leven (door soberheid, doe-het-zelf, eco-communes, enz.).

Deze zes drijvende krachten zullen in de nabije toekomst niet ver-

zwakken. Neem bijvoorbeeld de ecologische dimensie: zelfs het Internationaal Energie Agentschap erkent nu dat we de piek van conventionele oliewinning bereikten in 2011.¹ Het komende olietekort verklaart de wedloop naar onconventionele energiebronnen, zoals schaliegas, economisch aantrekkelijk ondanks de milieu- en sociale vernietiging die ze met zich meebrengen. Het Millennium Ecosystem Assessment (2005) heeft duidelijk vastgesteld dat de ecosystemen in toenemende mate worden uitgebuit. In veel gevallen worden hun grenzen overschreden. Het Nationaal Bureau voor Economische Research, waar de *'crème de la crème'* van de Amerikaanse economen zitten, velen van hen Nobelprijswinnaars, publiceerde in augustus 2012 een artikel dat de vraag stelde of de lange periode van voortdurende Amerikaanse economische groei tot een einde kwam. Ook in Europa, waar de doorsnee economische groei al vier decennia daalt, is een 'betekeniscrisis' duidelijk geworden, wat zich uit in het groeiende publieke wantrouwen jegens wetenschap en technologie. Vele conferenties reflecteren over deze 'betekeniscrisis', evenals documenten, zoals het recente 'Convivialist Manifesto' – waar een aantal belangrijke persoonlijkheden voor het eerst het woord 'degrowth' in de mond durfden te nemen. Er is bereidheid van diverse politieke en economische actoren om hun gebruikelijke posities te verlaten en radicaal de huidige situatie in vraag te stellen. Tot slot is er een dreigende institutionele crisis. Meer en meer mensen verwerpen 'democratische' processen. Deze afwijzing uit zich niet het minst in een groeiend aantal mensen dat niet gaat stemmen en stijgende verkiezingswinst van extreemrechtse nationalisten bijna overal in Europa.

Deze veelvoudige crisis heeft betrekking op de onhoudbaarheid van het naoorlogse op consumptie gebaseerde economisch model en de uitsluiting eruit van individuen, hele landen of zelfs continenten. Als we doorgaan met het handhaven van een onhoudbaar niveau van consumptie in de bevoorrechte delen van de wereld – en erger nog, te blijven geloven dat dit niveau in de toekomst zal groeien – moeten we ook erkennen dat

1 - IEA, World Energy Outlook, 2010.

deze 'groei' er alleen kan komen door middel van 'uitsluiting', door het buitensluiten van degenen voor wie 'er niet genoeg is'. Vandaar dat we getuige zijn van de proliferatie van 'gated communities', nationale grenzen gesloten voor de armen van de wereld (en opengesteld voor de rijken), en de interne uitsluiting van sociale groepen met de ontwikkeling van een essentialistisch of racistisch discours. Deze uitsluitingen ondersteunen, voor de uitverkorenen, de huidige niet-duurzame manieren van leven waaraan de westerse samenlevingen gewend geraakt zijn.

In het Westen winnen het idee van economische degrowth en dat van de opbouw van een samenleving van met elkaar delen, soberheid en gezelligheid aan kracht. Maar de overgrote meerderheid leeft nog steeds in ontkenning. Deze ontkenning wordt versterkt door economen – de apostelen van de industriële moderniteit – door wie de vraag van degrowth grotendeels genegeerd blijft, als ze al geen taboe is, getuige de scherpe reactie als het woord 'degrowth' valt in het bijzijn van economen. In de economie is het degrowth-perspectief nauwelijks aanwezig, zelfs onder die economen die zich wel verzetten tegen het kapitalisme en liberalisme. Ketterse economen kunnen zich wel distantieëren van de extreem enge visie verdedigd door de liberale orthodoxie, maar vaak bieden ze geen originele ideeën voor wat de kwestie van de algemene richting van een economie betreft. In feite verdedigen veel zulke 'afwijkende' economen (maar niet allemaal) gewoon theoretische posities en vormen van overheidsbeleid die al tientallen jaren worden gehuldigd, zoals stimuleringsmaatregelen om de vraag te doen stijgen, of belastinghervormingen.

Net als andere wetenschappers, nemen economen een strategie van moedwillige blindheid aan, en reduceren hun onderzoeksobject om de beheersbaarheid en haalbaarheid van hun onderzoek te waarborgen. Dit is niet per se verkeerd. Wat eraan schort is de fixatie op bepaalde absolute regels, zoals de groei-doelstelling, en de productie van aanbevelingen die – mochten zij worden toegepast – samenlevingen op datzelfde enge pad sturen. Met dit mondiaal beleid in voege beleven we een maatschappelijke 'lock-in', die constant gereproduceerd wordt. Dit perkt echte reflectie in op waarlijk originele toekomst die sporen met de uitdagingen waar onze samenlevingen mee worstelen. Deze uitdagingen zijn groot

als je bedenkt dat een industriële samenleving met een buitensporige productieve capaciteit ook een samenleving is met een zeer sterke sociale ongelijkheid (arbeidskrachten worden uitgebuit, boeren verdreven van het land waarvan ze leven, er is materiële ellende voor de werklozen). Degrowth heeft niets te maken met een eenvoudige vergroening van bestaande technieken, noch met een 'democratisering', om ze toegankelijk te maken voor iedereen (ervan uitgaande dat ze gewenst zijn), of alleen maar met het collectieve zelfmanagement van kapitalistische technieken. Degrowth signaleert een radicale kritiek van de samenleving: het stelt technieken in vraag, in plaats van alleen om controle erover te vragen. Sommige technologieën moeten worden afgewezen (nucleaire, GGO's, nanotechnologie), omdat ze niet vatbaar zijn voor grenzen; andere zijn aanvaardbaar tot aan welbepaalde grenzen, waarover door de hele samenleving overlegd moet worden. Degrowth is geen idee dat gemaakt is om te verleiden. Het is een revolutionair idee.

Vandaag staat degrowth voor twee risico's. Het eerste is dat het zijn betekenis zou kunnen verliezen en een nieuwe versie worden van hoe op een andere manier te consumeren en produceren, en het bijvoorbeeld het ongelegen idee achterwege zou laten dat degrowth ook gaat over minder consumeren en produceren, veel minder, althans in de rijke gebieden van de wereld. Het tweede risico is dat degrowth zou kunnen worden afgedaan, en zijn radicale inhoud verwatert, als het wordt ondergebracht bij vagere begrippen als 'post-groei', die – net als duurzame ontwikkeling voorheen – de tactische mogelijkheid openlaten van 'win-win' oplossingen. We zijn even sceptisch over het idee van de 'steady-state', dat zich sterk richt op de biofysische dimensie en harde politieke en maatschappelijke vragen ontwijkt.

In dit verband is de vocabulaire dat dit boek aanbiedt op twee manieren belangrijk. Aan de ene kant is er de diversiteit van benaderingen en ideeën die naast elkaar bestaan binnen de term 'degrowth'. Aan de andere kant heb je de manifestatie van het brede spectrum aan bezorgdheden en voorstellen die degrowth-denkers en -actoren hebben aangebracht door hun betrokkenheid bij veel gebieden (kunst, wetenschap, activisme) en hun werk aan de ontwikkeling van denkbepelden en concrete praktijken

die alternatieven vormen voor productivisme, zowel lokaal als mondiaal, op verschillende plaatsen op de planeet, binnen of buiten de grote kennisproducerende instellingen. We benadrukken hier het belang van het combineren van verschillende politieke strategieën (oppositie, opbouw van alternatieven, en zelfs enig reformisme) om echte sociale verandering in een degrowth-richting te brengen.

Of je de term degrowth nu leuk vindt of haat, je kan niet ontkennen dat hij allerlei debatten opent die voorheen potdicht zaten. De emoties die hij losmaakt betekenen dat hij nooit een aangelegenheid van ondergeschikt belang kan worden. De waardevolle bijdrage van dit boekwerk, het eerste van zijn soort in het Nederlands, is dat het enkele van de meest belangrijke en moeilijk te begrijpen concepten verduidelijkt die in de debatten over degrowth gemobiliseerd worden. Anti-utilitarisme, kapitalisme, de milieubeweging, samenhorigheid, Illich' kritiek op grote instellingen, nieuwe vormen van rijkdom of geluk, buen-vivir en concrete aspecten van vrijwillige eenvoud, coöperaties, burgerlijke ongehoorzaamheid. De lemma's in dit boek zijn talrijk en met elkaar verbonden, zodat de lezer geleidelijk vertrouwd kan raken met de basisideeën verbonden met degrowth.

Natuurlijk kan zo'n werk niet uitputtend zijn: degrowth is meer een verkennen van de weg dan een voltooide en verzegelde doctrine. Dit maakt het juist een levende en dynamische set van ideeën. Laten we hopen dat het nog lang zo kan blijven en dat er nieuwe reflecties ontstaan om de hier gepresenteerde gedachten te verrijken, te bekritisieren en te transformeren.

Fabrice Flipo en François Schneider

oprichters en leden van Research & Degrowth

AANBEVELINGEN

“Dit boek is een uitstekende inleiding tot de politiek van ‘degrowth’ in haar verschillende betekenissen en dimensies. Die worden geanalyseerd en gerangschikt in tientallen bijdragen en bieden een onmisbaar referentiepunt voor iedereen die wil deelnemen aan de debatten rond dit perspectief. Het werpt ook licht op de ontwikkeling van het concept. Want zoals de inleiding van de redactie aantoont, betekent ‘degrowth’ voor velen een diversiteit aan initiatieven – tijdbanken, lokale valuta, stadstuinen, solidariteitseconomieën – die een alternatief voorstellen voor de kapitalistische accumulatie en de wederopbouw van onze reproductie in meer coöperatieve termen. Dit is dan ook een boek dat al wie waarde hecht aan de opbouw van niet-uitbuitende relaties zal moeten raadplegen, want het biedt een kaart van de wereld van alternatieven voor kapitalisme.”

Silvia Federici

Emeritus hoogleraar,

Hofstra University, New York

“Op een moment in de geschiedenis dat politieke, economische en intellectuele leiders ons verzekeren dat niets fundamenteels nog langer in twijfel kan worden getrokken, kon niets belangrijker zijn dan de beweging – van het denken, en van de actie – die deze bundel over degrowth vertegenwoordigt. Hij wekt de hoop om eindelijk de twee demonen van productivisme en consumentisme buiten te gooien. Die zijn immers verantwoordelijk voor zoveel historisch falen van links én van rechts. En hij start met het echte werk van het bedenken en opbouwen van een samenleving die werkelijk geschikt is voor mensen om in te leven.”

David Graeber

*Hoogleraar antropologie,
London School of Economics, Londen*

Meer aanbevelingen op pagina 97-98, 225-226, 338-340

INLEIDING

Giorgos Kallis, Federico Demaria en Giacomo D'Alisa

1 DE KRONKELIGE WEG VAN DEGROWTH

De term '*décroissance*' (Frans voor degrowth) werd voor de eerste keer gebruikt door de Franse intellectueel André Gorz in 1972. Gorz stelde een vraag die centraal blijft staan in het hedendaagse degrowth-debat: "Is het evenwicht van de aarde, waarvoor 'no-growth' – of zelfs degrowth – van de materiële productie een noodzakelijke voorwaarde is, verenigbaar met het overleven van het kapitalistische systeem?" (Gorz, 1972: iv). Andere Franstalige auteurs gebruikten vervolgens de term in de follow-up van het 'The Limits to Growth rapport (Meadows *et al.* 1972). Filosoof André Amar (1973) bijvoorbeeld, schreef over *La Croissance et le problème moral* voor een nummer in *Les objecteurs de croissance* van het tijdschrift *NEF Cahiers*. Een paar jaar later bepleitte André Gorz nadrukkelijk degrowth in zijn boek *Ecologie en Vrijheid*, waar hij schreef:

Slechts één econoom, Nicholas Georgescu-Roegen, had het gezond verstand erop te wijzen dat, zelfs bij een nulgroei, het voortgezet gebruik van schaarse middelen onvermijdelijk zal leiden tot het volledig uitputten ervan. Het punt is niet om ervan af te zien om meer en meer te verbruiken, maar juist om minder en minder te verbruiken – er is geen andere manier om de beschikbare reserves te bewaren voor toekomstige generaties. Dit is waar ecologisch realisme over gaat. [...] Iedereen ter linkerkant die weigert de kwestie van gelijkheid zonder economische groei te onderzoeken toont alleen maar aan dat 'socialisme' voor hen niets anders is dan de voortzetting van kapitalisme met andere middelen – een uitbreiding van

de waarden, levensstijlen en sociale patronen van de middenklasse [...]. Vandaag de dag bestaat een gebrek aan realisme niet meer uit het bepleiten van meer welzijn door degrowth¹ en van de ondermijning van de heersende manier van leven. Gebrek aan realisme bestaat uit zich inbeelden dat economische groei nog steeds het menselijk welzijn kan verhogen, en dat dit ook echt nog steeds fysiek mogelijk is. (Gorz, 1980 [1977]: 13)

Gorz was een voorloper van de **politieke ecologie**. Voor hem was ecologie een essentieel onderdeel van een radicale politieke transformatie. Nicholas Georgescu-Roegen, die Gorz inspireerde, was de intellectuele pionier van de ecologische economie en de **bio-economie**. In 1971 publiceerde hij zijn magnum opus *Entropy Law and the Economic Process*. In 1979 gaven Jacques Grinevald en Ivo Rens, beide hoogleraar aan de Universiteit van Genève, een verzameling uit van de artikelen van Georgescu-Roegen (G-R) onder de titel *Demain la décroissance* (interessant hierbij is dat zij de term gebruikten zonder te weten dat Gorz dit ook deed). Grinevald koos de titel van het boek met Georgescu-Roegens instemming, en vertaalde als *décroissance* het woord ‘descent’ [afdeling] uit G-R’s artikel over een ‘Minimal Bio-economic Programme’ (Grinevald 1974).

Met het einde van de oliecrisis en de opkomst van het neoliberalisme in de jaren 1980 en 1990 nam de interesse voor grenzen aan de groei en degrowth af, alhoewel in de jaren ’90 het debat in het Frans weer opbloei-de. In 1993 kwam de in Lyon gevestigde milieu- en geweldloosheidsactivist Michel Bernard in contact met Grinevald. Bernard nodigde Grinevald uit om voor zijn tijdschrift *Silence* een artikel te schrijven over ‘Georgescu-Roegen: Bio-economie en Biosfeer’. Het artikel verwees expliciet naar degrowth. Later, in juli 2001, lanceerden Bruno Clémentin en Vincent Cheynet, ook gevestigd in Lyon, de laatste een ex-adverteer-

1 - In de oorspronkelijke vertaling van de tekst *Ecologie et liberté* (1977) naar het Engels in 1980 werd de misleidende term ‘omkering van de groei’ gebruikt om *décroissance* te vertalen. We vervangen het hier door ‘degrowth’.

der en met Randall Ghent oprichters van het tijdschrift *Casseurs de pub* (het Franse equivalent van de Canadese Adbusters), de term 'sustainable degrowth'. Clémentin en Cheynet registreerden de term als intellectueel eigendom om de datum waarop hij werd uitgevonden te markeren en waarschuwden speels tegen toekomstig misbruik en een aanpassing van het begrip aan de gangbare normen. Het publieke debat over degrowth werd in Frankrijk in 2002 gelanceerd met een speciale uitgave van *Silence* onder redactie van de twee in een eerbetoon aan Georgescu-Roegen. De uitgave verkocht 5.000 exemplaren en werd twee keer herdrukt. Dit was waarschijnlijk het startpunt voor de hedendaagse degrowth-beweging.

In de eerste fase van het degrowth-debat in de jaren 1970 lag de nadruk op grenzen aan de hulpbronnen. In de tweede fase, vanaf 2001, was de kritiek op het hegemonische idee van 'duurzame ontwikkeling' de drijvende kracht. Voor economisch antropoloog Serge Latouche was duurzame ontwikkeling een oxymoron, zoals hij betoogde in 'À bas le développement durable! Vive la décroissance conviviale!' In 2002 vond in de lokalen van de UNESCO in Parijs de conferentie 'Défaire le développement, refaire le monde' plaats met 800 deelnemers. De conferentie markeerde een alliantie tussen in Lyon gevestigde milieu-activisten, zoals Bernard, Clémentin en Cheynet, en de academische gemeenschap rond post-ontwikkeling waartoe Latouche behoorde (zie **kritiek op ontwikkeling**). In 2002 werd in Lyon het 'Instituut voor economische en sociale studies over duurzame degrowth' opgericht. Een jaar later organiseerde dit instituut in die stad het eerste internationale colloquium over duurzame degrowth. Het evenement bracht meer dan 300 deelnemers uit Frankrijk, Zwitserland en Italië samen. Bij de sprekers waren zij die de meest productieve schrijvers over degrowth zouden worden, zoals Serge Latouche, Mauro Bonaiuti, Paul Ariès, Jacques Grinevald, François Schneider en Pierre Rabhi. Hetzelfde jaar redigeerden Bernard, Clémentin en Cheynet het boek *Objectif décroissance*. Dit verkocht 8.000 exemplaren en werd drie keer herdrukt en ook vertaald in het Italiaans, Spaans en Catalaans.

Décroissance, als een beweging van activisten, bloeide in Lyon in de vroege jaren 2000 in het kielzog van protesten voor autovrije steden, gezamenlijke maaltijden op straat, voedselcoöperaties en campagnes tegen

reclame. Vanuit Frankrijk breidde het zich uit, het werd een slogan gemobiliseerd door groenen en anti-globalisten in Italië in 2004 (als 'decrecita') en Catalonië en Spanje in 2006 (als 'decreixement' en 'decrecimiento'). In 2004 bereikte degrowth in Frankrijk een breder publiek met conferenties, directe acties en initiatieven zoals het tijdschrift *La Décroissance, le Journal de la joie de vivre*, dat vandaag de dag 30.000 exemplaren per maand verkoopt. In hetzelfde jaar ondernam onderzoeker-activist François Schneider een jaar lang een wandeltocht met een ezel, om degrowth door heel Frankrijk te verspreiden, wat ruime aandacht in de media kreeg. In 2007 stichtte Schneider met Denis Bayon en, wat later, Fabrice Flipo in Frankrijk het academisch collectief Research & Degrowth en zette vervolgens een reeks internationale conferenties op. De eerste was in 2008 in Parijs en de tweede in 2010 in Barcelona. De Engelse term 'degrowth' werd voor de eerste keer 'officieel' gebruikt op de conferentie van Parijs en markeerde meteen de geboorte van een internationale onderzoeksgemeenschap. Toen dan de Barcelonagroep van het Institute of Environmental Science and Technology (ICTA) toetrad tot de beweging door de organisatie van de tweede conferentie op zich te nemen, breidde de degrowth-onderzoekswereld zich uit buiten zijn initiële bolwerken in Frankrijk en Italië. ICTA zorgde voor banden met de academische gemeenschap van de ecologische economie maar ook met Latijns-Amerikaanse netwerken van politieke ecologie en ecologische rechtvaardigheid. Na het succes van de conferenties van Parijs en Barcelona werden meer conferenties gehouden in Montreal (2011), Venetië (2012) en Leipzig (2014), waarbij degrowth zich verspreidde naar groepen en activiteiten in Vlaanderen, Zwitserland, Finland, Polen, Griekenland, Duitsland, Portugal, Noorwegen, Denemarken, Tsjechië, Mexico, Brazilië, Puerto Rico, Canada, Bulgarije, Roemenië en elders.

Sinds 2008 is de Engels term in academische tijdschriften doorgedrongen met meer dan 100 gepubliceerde artikelen en ten minste zeven Speciale Uitgaven in peer-reviewed tijdschriften (Kallis *et al.* 2010; Cattaneo *et al.* 2012; Saed 2012; Kallis *et al.* 2012; Sekulova *et al.* 2013; Whitehead 2013; Kosoy 2013). Degrowth wordt onderwezen aan universiteiten over de hele wereld, waaronder prestigieuze scholen zoals *SciencePo* in Parijs.

Het is gebruikt en misbruikt door Franse en Italiaanse politici en heeft aandacht gekregen in tal van gerenommeerde kranten, waaronder *Le Monde*, *Le Monde Diplomatique*, *El Pais*, *The Guardian*, *The Wall Street Journal* en de *Financial Times*.

Maar wat is nu precies de betekenis van degrowth?

2 DEGROWTH VANDAAG

Degrowth betekent in de eerste plaats een kritiek op de **groei**. Het vraagt om de dekolonisatie van het publieke debat van het idioom van het economisme en om de afschaffing van economische **groei** als een sociaal doel. Daarenboven betekent degrowth ook een gewenste richting, een waarin samenlevingen minder natuurlijke hulpbronnen zullen gebruiken en zich anders zullen organiseren en leven dan vandaag. ‘Delen’, ‘**eenvoud**’, ‘**convivialiteit**’ (saamhorigheid), ‘**zorg**’ en ‘**commons**’ zijn primaire aanduidingen van hoe deze samenleving eruit zou kunnen zien.

Meestal wordt degrowth geassocieerd met het idee dat kleiner mooi kan zijn. Ecologische economen definiëren degrowth als een billijke inkrimping van productie en consumptie die de doorstroom van energie en grondstoffen van de samenlevingen zal verminderen (Schneider *et al.* 2010). Maar onze nadruk ligt op *anders*, niet enkel op *minder*. Degrowth betekent een samenleving met een kleiner **maatschappelijk metabolisme**, maar nog belangrijker, een samenleving met een **metabolisme** dat een andere structuur heeft en nieuwe functies dient. Degrowth vraagt niet om minder te doen van hetzelfde. Het doel is niet een olifant slanker te maken, maar een olifant om te vormen in een slak. In een degrowth-samenleving zal alles anders zijn: andere activiteiten, andere vormen en gebruikswijzen van energie, andere relaties, andere rolpatronen, andere verdeling van tijd tussen betaalde en niet-betaalde arbeid, andere relaties met de niet-menselijke wereld.

Degrowth biedt een kader dat de verschillende ideeën, concepten en voorstellen met elkaar verbindt (Demaria *et al.* 2013). Er zijn binnen dit kader echter enkele zwaartepunten (figuur 1). Het eerste is de kritiek op **groei**. Vervolgens is er de kritiek op het **kapitalisme**, een sociaal sys-

vermindering van het **BBP**, zoals dat momenteel wordt berekend, een waarschijnlijke uitkomst van acties die gevoerd worden in de naam van degrowth. Een groene, zorgzame en gemeenschapseconomie zal waarschijnlijk het goede leven waarborgen, maar waarschijnlijk niet de bruto binnenlandse activiteit twee of drie procent per jaar doen verhogen. Voorstanders van degrowth vragen hoe de onvermijdelijke en wenselijke daling van het BBP sociaal duurzaam kan worden, aangezien economieën onder het kapitalisme geneigd zijn ofwel te groeien of in te storten.

In de hoofden van de meeste mensen wordt **groei** nog steeds geassocieerd met een verbetering of met welzijn. Daarom betwisten sommige progressieve intellectuelen het gebruik van het woord degrowth. Het is ongepast, beweren zij, om een 'negatief woord' te gebruiken om gewenste veranderingen te duiden. Maar het gebruik van een negatie voor een positief project beoogt juist een **denkbeeld** ('imaginaire') **te dekoloniseren** dat gedomineerd wordt door een eenrichtingstoekomst die uitsluitend uit groei bestaat. Het woord 'degrowth' wil de automatische associatie van **groei** met beter ontmantelen. Voor voorstanders van degrowth moet het gezond verstand worden aangepakt dat groei onbetwistbaar wenselijk is, om zo een discussie voor een andere toekomst te kunnen openen (Latouche 2009). Degrowth is een bewust subversieve slogan.

Natuurlijk zullen sommige sectoren, zoals onderwijs, medische zorg of hernieuwbare energie, in de toekomst moeten bloeien terwijl andere, zoals vuile industrieën of de financiële sector, krimpen. Het totale resultaat zal degrowth zijn. Wij gebruiken liever woorden zoals 'bloeien' wanneer we praten over gezondheid of onderwijs, in plaats van 'groeien' of 'ontwikkelen'. De gewenste verandering is kwalitatief, net als in de bloei van de kunsten. Ze is niet kwantitatief, zoals in de groei van de industriële productie.

'**Ontwikkeling**' is een problematisch trefwoord, zelfs als ze zou worden ontdaan van haar zware historische betekenis of verfraaid met bijvoeglijke naamwoorden zoals evenwichtige, lokale of duurzame. Het woord suggereert een zich ontvouwen in de richting van een vooraf bepaald doel. Een embryo 'ontwikkelt' zich tot een volgroeide volwassene, die vervolgens ouder wordt en sterft. Een uitgangspunt van de moderne liberale

samenlevingen is echter de afwijzing van elk uiteindelijk gezamenlijk doel evenals de acceptatie van enkel en alleen de weg omhoog. Ontwikkeling wordt zelfreferentieel: ontwikkeling omwille van de ontwikkeling, de ontvouwing van een vooraf bepaalde, niet-ter-discussie-staande pijl van de vooruitgang zonder een einde in zicht (Castoriadis 1985).

Een vaak gehoorde kritiek op het degrowth-voorstel is dat het alleen kan worden toegepast op de overontwikkelde economieën van het Mondiale Noorden. De armere landen van het Zuiden moeten nog groeien om basisbehoeften te bevredigen. Inderdaad, degrowth in het Noorden zal ecologische ruimte voor **groei** in het Zuiden vrijmaken. Armoede in het Zuiden is het resultaat van de exploitatie van hun natuurlijke en menselijke hulpbronnen tegen lage kosten door het Noorden. Degrowth in het Noorden zal de vraag naar en de prijzen van natuurlijke hulpbronnen en industriële goederen verminderen, waardoor ze beter toegankelijk worden voor het zich ontwikkelende Zuiden. Toch moet degrowth in het Noorden niet worden nagestreefd opdat het Zuiden hetzelfde pad kan volgen, maar eerst en vooral om voor die landen *conceptuele* ruimte vrij te maken, om er hun eigen trajecten te vinden naar wat zij definiëren als het goede leven. In het zuiden is er een schat aan alternatieve kosmologieën en politieke projecten zoals **Buen Vivir** in Latijns-Amerika (of *Sumak Kawsay* in Ecuador); **Ubuntu** in Zuid-Afrika; of de Gandhi **economie van de bestendigheid** in India. Deze visies uiten alternatieven voor **ontwikkeling**, alternatieve trajecten van het socio-economische systeem. Ze brengen vaak claims voor wereldwijde **ecologische rechtvaardigheid** naar voren. Ze kunnen alleen tot bloei komen door een terugtrekking van het **denkbeeld** van de **groei** in de noordelijke landen die dit hebben bevorderd, zo al niet opgelegd aan de rest van de wereld.

3 HET PANORAMA VAN DEGROWTH

In wat volgt, organiseren we de (oude en nieuwe) degrowth-literatuur in vijf thema's: de grenzen van – en de grenzen aan – de groei, degrowth en autonomie, degrowth als herpolitiserings, degrowth en het kapitalisme en voorstellen voor een degrowth-transitie.

3.1 De grenzen van de groei

De fundamentele stellingen van degrowth zijn dat groei economisch niet rendabel, onrechtvaardig en ecologisch onhoudbaar is en dat hij nooit zal volstaan. Bovendien zal de groei waarschijnlijk tot een einde komen als hij op externe en interne grenzen stuit.

Groei is oneconomisch, omdat, althans in ontwikkelde economieën, kosten sneller toenemen dan baten. (Of, in de woorden van Herman Daly (1996), omdat 'illth' – van ziek – sneller toeneemt dan 'wealth' – weelde, rijkdom.) De kosten van de **groei** omvatten slechte psychische gezondheid, lange werktijden, files en vervuiling (Mishan 1967). Het **BBP** telt kosten, zoals de bouw van een gevangenis of het schoonmaken van een rivier, als baten.² Daardoor kan het **BBP** nog steeds toenemen, maar in de meeste ontwikkelde economieën zijn welzijnsindicatoren zoals de Genuine Progress Index of de Index of Sustainable Economic Welfare na de jaren 1970 gestagneerd. Boven een bepaald niveau van nationaal inkomen is het gelijkheid en niet groei die sociaal welzijn verbetert (Wilkinson en Pickett 2009).

Groei is onrechtvaardig: ten eerste omdat hij wordt gesubsidieerd en ondersteund door onzichtbaar reproductief werk in het huishouden (zie **zorg**). **Feministische economie** heeft aangetoond dat dit werk wordt 'gegenderd', de vrouwen doen er het meeste van. Ten tweede is groei onrechtvaardig omdat hij profiteert van een ongelijke ruil van middelen tussen kern en periferie tussen en binnen landen. De energie en materialen die de groei voeden, worden gewonnen aan de **grondstofgrenzen**, vaak in inheemse of onderontwikkelde gebieden die onder de gevolgen van die winning lijden. Afval en verontreinigende stoffen belanden in gemarginaliseerde gebieden, bij gemeenschappen of buurten van een lagere klasse of van verschillende kleur of afkomst dan de meerderheid van de bevolking (zie **ecologische rechtvaardigheid**). Maar hoewel de groei onrendabel en onrechtvaardig is, kan hij toch aangehouden wor-

2 - Als we in dit hoofdstuk voor onze beweringen geen referenties geven, dan betekent dit dat steun voor het argument kan worden gevonden in het betreffende item (aangegeven in vet).

den, juist omdat de voordelen ten goede komen aan wie de macht heeft en de kosten worden verschoven naar zij die worden gemarginaliseerd.

Vermarkting (commodificatie), wat een essentieel onderdeel is van **groei**, erodeert gemeenschapszin en mores. **Zorg**, gastvrijheid, liefde, publiek plichtsbesef, natuurbehoud, spirituele contemplatie; traditioneel, gehoorzaamden deze relaties of 'diensten' niet aan een logica van persoonlijk profijt (zie **anti-utilitarisme**). Tegenwoordig worden ze steeds vaker objecten van ruil (transacties) in de markt, gewaardeerd en betaald in de formele **BBP**-economie. Winstmotivaties verdringen moreel of altruïstisch gedrag en sociaal welzijn neemt als gevolg ervan af (Hirsch 1976).

Boven een bepaald niveau verhoogt **groei** het **geluk** niet. Dit is zo omdat zodra elementaire materiële behoeften zijn voldaan, extra inkomen meer en meer gewijd wordt aan positionele goederen (bijvoorbeeld een groter huis dan dat van de burens). Relatieve, en niet absolute, rijkdom bepaalt toegang tot positionele goederen. Iedereen wil **groei** om zijn of haar positie te verhogen, maar als iedereen mee stijgt, krijgt niemand het beter. Dit is een nulsomspel, niemand heeft er uiteindelijk baat bij. Erger nog, groei maakt positionele goederen duurder. Dit zijn de **sociale grenzen van de groei**: groei kan nooit positionele concurrentie verzadigen, hij kan het alleen maar erger maken. Groei zal daarom nooit 'genoeg' produceren voor iedereen (Skidelsky en Skidelsky 2012).

Groei is ook ecologisch onhoudbaar. Bij continue mondiale groei zullen de meeste ecosysteemgrenzen van de planeet worden overschreden. Er is een sterke en directe correlatie tussen het **BBP** en de kooldioxide-uitstoot die het klimaat verandert (Anderson en Bows 2011). De economie zou in theorie 'ontkoold' of gedecarboniseerd kunnen worden met de bevordering van schonere of meer efficiënte technologieën, of door een structurele verschuiving naar diensten. Maar met 2-3 procent mondiale groei per jaar is de vereiste mate aan 'ontkoling' bijna onmogelijk. De wereldkoolstofintensiteit (C/\$) zou tegen 2050 wel 20-130 keer lager moeten zijn dan vandaag, terwijl de daling van 1980-2007 slechts 23 procent bedroeg (Jackson 2008). Tot op heden zijn er nauwelijks landen die aanspraak kunnen maken op een absolute vermindering van materi-

aalgebruik of uitstoot van koolstof terwijl ze groeien. Als ze dat toch doen, is het omdat ze vuile industriële activiteiten uitbesteden aan de derde wereld. Absolute verminderingen van energie- en materiaalgebruik (zie **dematerialisatie**) zullen er ook door technologische vooruitgang heel waarschijnlijk niet komen: hoe meer technologisch geavanceerd en efficiënt een economie wordt, hoe meer middelen ze verbruikt omdat die middelen goedkoper worden (zie **Jevons-paradox**). Ook diensteneconomieën zijn niet wezenlijk koolstofarm. Diensten hebben een hoge **emergie** [embodied energy]. Computers of het internet bevatten veel zeldzame materialen en verbruiken veel energie, evenals kennis en arbeid die ook 'geproduceerd' is met energie en materialen (Odum en Odum 2001).

De **groei** in de ontwikkelde economieën zou wel eens aan zijn einde kunnen komen. Dit wegens afnemende meeropbrengsten (Bonaiuti 2014), de uitputting van technologische innovaties (Gordon 2012) of grenzen in het creëren van effectieve vraag en investeringsafzetmogelijkheden voor kapitaal dat accumuleert door een samengestelde rente (Harvey 2010). Natuurlijke hulpbronnen vormen ook een grens aan de groei. Economische **groei** degradeert energievoorraden van hoge orde (lage **entropie**), en verandert ze in lage orde (hoge **entropie**): warmte en emissies. **Piekolie**, pieken in de winning van essentiële grondstoffen zoals fosfor, en klimaatverandering door de uitstoot van koolstof, beperken de **groei** misschien nu al. De nieuwe voorraden die olie vervangen zijn ook eindig (zoals schaliegas) en vaak vuiler (zoals kolen of teerzand) en versnellen de klimaatverandering. Hernieuwbare energie uit zon of wind is schoner, maar hernieuwbare bronnen leveren, met de bestaande technologie, een lagere netto energie op (energie-opbrengst ten opzichte van energie-investeringen – EROI) dan bij fossiele brandstoffen. Veel conventionele energie zal moeten worden besteed in de transitie naar duurzame energie. Een zonnebeschaving kan alleen kleinere economieën ondersteunen, gezien de lage EROI van hernieuwbare energie in vergelijking met fossiele brandstoffen. Een transitie naar hernieuwbare energiebronnen wordt onvermijdelijk een degrowth-transitie.

Vanuit een degrowth-perspectief is de huidige economische crisis het gevolg van systemische grenzen aan de groei. Het is geen cyclische crisis

of fout in het kredietsysteem. Ten eerste kwam de aanzet tot de crisis in de vs van de stijging van de olieprijs. De binnenlandse handel zakte in en het woonwerkverkeer uit de voorsteden werd onbetaalbaar. Dat leidde naar inbeslagnames van huizen die de subprime hypotheekcrisis veroorzaakten. Ten tweede groeide de fictieve (zeepbel-)economie van financiën en persoonlijke leningen, omdat er geen andere bron van groei was en geen andere manier om aan vraag te komen zodat die niet zou dalen. Privé- en publieke schuld stutten zo een anders onhoudbare **groei** (Kallis *et al.* 2009). Stagnatie werd uitgesteld, maar slechts tijdelijk.

3.2 Degrowth en autonomie

Het feit dat er grenzen zijn en de groei tot een einde komt is niet per se slecht. Voor veel voorstanders van degrowth is degrowth geen aanpassing aan de onvermijdelijke grenzen, maar een wenselijk project dat op zich in de zoektocht naar **autonomie** moet worden nagestreefd. **Autonomie** was een sleutelwoord voor denkers zoals Illich, Gorz en Castoriadis, maar het betekende voor elk van hen iets enigszins anders. Illich (1973) bedoelde vrijheid van grote techno-infrastructuren en de gecentraliseerde bureaucratische instellingen, openbare of particuliere, die ze beheren. Voor Gorz (1982) is **autonomie** vrijheid van loonarbeid. Autonom is de sfeer van niet-betaald werk waar individuen en collectieven genieten van vrije tijd en produceren voor eigen gebruik, in plaats van voor geld. Voor Castoriadis (1987) daarentegen betekent **autonomie** het vermogen van een collectief om zijn toekomst samen te beslissen, bevrijd van externe ('heteronome') imperatieven en gegevenheden, zoals de wet van God (religie), of de wetten van de economie (economische wetenschap).

In navolging van Illich gaan voorstanders van degrowth in tegen fossiele brandstoffen, niet alleen vanwege **piekolie** of klimaatverandering, maar omdat een hoog gebruik van energie complexe technologische systemen in stand houdt. Complexe systemen vragen om gespecialiseerde deskundigen en bureaucratieën om ze te beheren. Ze leiden onvermijdelijk tot niet-egalitaire en ondemocratische hiërarchieën. **Autonomie** daarentegen vereist '**conviviale** tools', instrumenten die voor de gebruikers begrijpelijk, beheersbaar en controleerbaar zijn. Een **stadstuin**, een fiets

of een zelfbouwstrobalehuis zijn conviviaal en autonoom. Een onkruid-resistent GGO-veld, een hogesnelheidstrein of een energie-efficiënte ‘smart building’ is dat niet. Voorstanders van degrowth zijn kritisch over dergelijke hoogtechnologische projecten van ecologische modernisering en groene groei, niet alleen omdat ze wel eens niet zo duurzaam zouden kunnen uitvallen, maar omdat ze de **autonomie** verminderen. Projecten die een **denkbeeld** van degrowth duiden – tuinieren op braakliggend terrein, piraatprogrammering of fietsenmakers – zijn gezellig conviviaal, ze veronderstellen vrijwilligerswerk en ze worden rechtstreeks door hun deelnemers geleid en gevormd (zie **nutopisten**).

In plaats van *grenzen* aan de groei, benadrukt de literatuur over **autonomie** collectieve *zelfbeperkingen*. Grenzen, of liever zelfbeperkingen, worden niet ingeroepen voor het welzijn van de natuur of om een dreigende **ramp** te voorkomen, maar omdat eenvoudig leven en het beperken van onze voetafdruk op de niet-menselijke wereld waar we toevallig in wonen, nu eenmaal is hoe het goede leven wordt opgevat. Niet het minst bevrijden grenzen ook van de verlamming van onbeperkte keuze. En alleen systemen met een beperkte omvang kunnen echt egalitair en democratisch worden, aangezien alleen zij direct kunnen worden beheerst door hun gebruikers. Grenzen zijn daarom “een maatschappelijke keuze... en niet... een externe dwingende noodzaak voor het milieu of andere redenen” (Schneider *et al.* 2010: 513). Milieu- of sociale kwaden en risico’s – klimaatverandering, **piekolie** of oneconomische groei – maken de zaak voor collectieve zelfbeperkingen gewoon sterker.

Het is geen toeval dat voorstanders van degrowth worden geïnspireerd door de **neomalthusiaanse** anarchofeministen van Emma Goldman en niet door Malthus. Goldman en haar gezellinnen bepleitten bewuste voortplanting niet in de naam van een bevolkingsexplosie, maar als deel van een strijd tegen de uitbuiting door het **kapitalisme** van vrouwelijke lichamen om soldaten en goedkope arbeidskrachten te produceren. Het onderscheid hier is subtiel, maar cruciaal. De **neomalthusianen** kozen bewust om hun voortplanting te beperken als onderdeel van een project van sociale en politieke verandering. Ze deden het niet om morele redenen, of omdat ‘ze moesten’. Ze deden het niet om een **ramp** te voorkomen.

Hun daad was **politiek** (zie depolitisering). Het was de voorafspiegeling van de wereld die ze wilden maken en bewonen.

3.3 Degrowth als herpolitisering

Degrowth werd expliciet opgeworpen als een woord dat 'knalde' om het **milieudenken** te *herpolitiseren* en de depolitiserende consensus over duurzame ontwikkeling te beëindigen (Ariès 2005). Duurzame ontwikkeling depolitiseert echte politieke tegenstellingen over het soort toekomst waarin we wensen te leven. Het maakt milieuproblemen technisch, belooft winwinoplossingen en het (onmogelijke) doel van het bestendigen van **ontwikkeling** zonder nadelige gevolgen voor het milieu. De ecologische modernisering die duurzame ontwikkeling belooft, ontwijkt de kern van het hedendaagse dilemma, dat volgens Bruno Latour (1998) de vraag is of we 'moderniseren of ecologiseren'. Degrowth kiest partij. De maatschappij ecologiseren, stellen de voorstanders van degrowth, gaat niet over het implementeren van alternatieve, betere of groenere **ontwikkeling**. Het gaat om het bedenken en in praktijk brengen van alternatieve visies voor moderne **ontwikkeling**.

In dit verband roept degrowth op tot de politisering van wetenschap en technologie, tegen de toenemende technocratisering van de politiek. Een keurig onderscheid tussen wetenschap en politiek is onmogelijk vol te houden als het gaat om vragen over de wereldwijde economie of klimaatverandering, waarin 'waarheidsoorlogen' worden gevoerd en waarden de kennisclaims vormen die verschillende actoren inzetten. Nieuwe modellen van gedemocratiseerde kennisproductie zijn nodig. **Post-normale wetenschap** stelt de uitbreiding voor van de peer-reviewgemeenschap die de kwaliteit van wetenschappelijke inbreng in de besluitvorming verzekert; laat ons iedereen erbij betrekken die een belang heeft, en alleszins en niet het minst nog: de leken. **Post-normale wetenschap** vraagt om een verschuiving van de beslissingen van 'gemeenschappen van deskundigen', zoals de wetenschappelijke commissies en adviesraden, naar beslissingen door 'expertgemeenschappen' (D'Alisa *et al.* 2010).

Het apolitieke, technocratische discours van duurzame ontwikkeling is een manifestatie van een breder proces van **depolitisering** van

het publieke debat in liberale democratieën, waarbij de politiek gereduceerd werd tot het zoeken naar technocratische oplossingen voor vooraf afgebakende problemen in plaats van dat politiek een echte antagonistische strijd is tussen alternatieve visies. De **politieke ecologie** schrijft deze **depolitisering** toe aan de opkomst van het neoliberalisme en de Washingtonconsensus. Die onderwierpen soevereine politieke keuzes aan de behoeften van niet-gereguleerd kapitaal en geliberaliseerde markten. Degrowth-wetenschappers delen die zienswijze, maar traceren de oorsprong van **depolitisering** verder terug in de tijd. Neoliberale hervormingen waren – en zijn – gerechtvaardigd in naam van de **groei**, die op zijn beurt gerechtvaardigd werd in termen van ontwikkeling. Deze **ontwikkelingsconsensus**, die zich van links naar rechts over het ganse politieke spectrum uitstrekt, en vroeger zelfs over het IJzeren Gordijn, evacueerde **het politieke** nog voor het neoliberalisme: socialistische economieën leken op den duur op staatskapitalisme, want ze gevangen bleven in het najaan van **groei** en **ontwikkeling**.

Een onderscheidend kenmerk van de moderne kapitalistische en socialistische economieën was steeds de (geïnstitutionaliseerde) investering van een aanzienlijk deel van het sociale surplus in nieuwe productie. Het gevolg hiervan is de ontkenning van wat bij uitstek de uitoefening van politieke soevereiniteit bij oudere beschavingen was: de beslissing over de bestemming van het overschot (zie de theorie van **dépense**). In oudere beschavingen werd het surplus vaak gewijd aan ‘verspillende’ uitgaven die geen utilitair doel dienden (zie **anti-utilitarisme**). Uitgaven aan piramides, kerken, festivals, feestelijke vuren of potlatch werden nagestreefd omdat ze *waren* wat ‘het goede leven’ voor deze beschavingen inhield, niet omdat ze bijdroegen aan productie of **groei**. In de moderne industriële beschaving worden zulke daden van verspillende **dépense** vermarkt en geïndividualiseerd. In de moderniteit moet de zin van het leven door elk individu op zijn eentje gevonden worden. Het uitgangspunt is dat elk individu het recht heeft om alle middelen die nodig zijn voor dit streven te mobiliseren. Op maatschappelijk niveau vertaalt zich dat in een niet-onderhandelbare vraag naar groei. Alleen met **groei** kunnen de eisen van alle niet-in-te-perken individuen worden voldaan. Maar als

individueel ieder voor zich zoeken naar die ongrijpbare betekenis, wordt de echte ‘politieke’ sfeer, waar betekenis sociaal kon worden geconstrueerd door collectieve daden van **dépense**, opgegeven en onderworpen aan de **groei**-imperatief.

3.4 Degrowth en kapitalisme

Zoals wijlen Eric Hobsbawm (2011: 12) het zeer laat in zijn leven uitdrukte, “is er een duidelijk conflict tussen de noodzaak om de impact van onze economie op de biosfeer te keren of op zijn minst onder controle te krijgen, en de eisen van een kapitalistische markt: maximale groei op zoek naar winst”. Twee premissen liggen aan de basis van die uitspraak. De eerste werd verdedigd in paragraaf 3.1: economische **groei** verhoogt onvermijdelijk het productieniveau en heeft een negatieve invloed op de biosfeer (wat ingaat tegen het argument van de voorstanders van groene groei of groen kapitalisme, dat het mogelijk is om zowel te groeien als de impact op het milieu te verminderen). De tweede premisse is dat groei een noodzaak is onder het kapitalisme.

In theorie zou het kapitalisme kunnen overleven zonder groei. Want jawel, kapitalistische economieën maken onvrijwillig perioden van weinig, nul- of negatieve groei door. Maar dit moeten tijdelijke perioden zijn. Inderdaad, onder het **kapitalisme** leidt gebrek aan **groei** tot een toename in de uitbuiting van werkkrachten, wil de hoeveelheid winst worden gehandhaafd (Blauwhof 2012; Harvey 2010). Maar intensivering van uitbuiting kan niet te lang worden volgehouden zonder geweld en tegengeweld. Gebrek aan groei destabiliseert daarom het **kapitalisme** en de liberale democratie. Een historisch voorbeeld is de opkomst van het fascisme na de Grote Depressie, of voordien van het communisme in Rusland – politieke projecten die ernaar streefden het kapitalisme politiek te veranderen of te beëindigen. **Groei** vermijdt herverdelend conflict en ondersteunt het **kapitalisme** politiek. Het is in deze concrete zin dat **groei** absoluut noodzakelijk is voor het kapitalisme, niet in de abstracte.

De geschiedenis suggereert dat het zeer onwaarschijnlijk is dat landen met kapitalistische economieën er *vrijwillig* voor zouden kiezen om niet te groeien. *In theorie* echter zou je een scenario kunnen inbeelden

waarbij politieke krachten democratisch aan de macht komen en naast grondstofgebruikslimieten ook sociale minima afdwingen (bijvoorbeeld een **baanzekerheid** voor werklozen), en zo de werking van het **kapitalisme** inperken binnen milieu- en sociale grenzen (Lawn, 2005). Maar om dit te laten gebeuren zou een radicale herverdeling van de politieke macht nodig zijn. Gebruikslimieten, nieuwe belastingen of **basisinkomen**/baanzekerheidsprogramma's schaden economisch machtige belangen met geprivilegieerde toegang tot overheden. Blauwhof (2012) stelt dat niets minder dan een revolutie deze institutionele hervormingen teweeg kan brengen. Zou een systeem met zulke dramatische politieke en institutionele veranderingen nog kapitalistisch zijn? Jackson (2009) antwoordt dat het nog wel kapitalisme kan zijn, maar dan een heel ander. Hij articuleert zijn desinteresse in semantische discussies over de naam van het systeem in een welvarende toekomst zonder groei. Maar zoals Skidelsky en Skidelsky (2012: 6) het stellen, het einde van de **groei** "daagt ons uit ons voor te stellen hoe het leven na het **kapitalisme** er zou kunnen uitzien; want een economisch systeem waarin het kapitaal niet meer accumuleert is niet langer **kapitalisme**, hoe je het ook wilt noemen".

Degrowth gaat natuurlijk niet alleen over verminderd verbruik (doorstroom). Het gaat om het **denkbeeld** en de constructie van een andere samenleving – een samenleving die zich ervan weet te overtuigen dat zij genoeg heeft en dat zij niet langer hoeft te accumuleren. **Kapitalisme** is een geheel van instellingen – privé-eigendom, de onderneming, loonarbeid en privékrediet en geld tegen een rente – uiteindelijk resulterend in een dynamiek van winst op zoek naar meer winst ('accumulatie'). De alternatieven, projecten en beleidskeuzes die significant zijn voor het **denkbeeld** van degrowth zijn in wezen niet-kapitalistisch: ze verminderen het belang van kernkapitalistische instellingen van eigendommen, geld, enz. en vervangen die door instellingen doordrongen van andere waarden en logica. Degrowth betekent daarom een transitie voorbij het kapitalisme.

3.5 De degrowth-transitie

Een degrowth-transitie is geen aanhoudend traject van neergang maar een overgang naar conviviale samenlevingen die eenvoudig leven, in gemeen-

schap en met minder. Er zijn verschillende ideeën over de praktijken en instellingen die een dergelijke overgang kunnen vergemakkelijken en de processen die ze samen kunnen brengen om ze te laten floreren.

Economische praktijken van basisbewegingen

Ecogemeenschappen, online communities (zie **digitale commons**), gemeenschappen van **back-to-the-landers**, **coöperaties**, **stadstuinen**, **gemeenschapsmunten**, tijdbanken, ruilmarkten, verenigingen van kind- of gezondheidszorg. In de context van de crisis en aangezien conventionele instellingen er niet in slagen de basisbehoeften van mensen veilig te stellen, is er een spontane wildgroei van nieuwe niet-kapitalistische praktijken en instellingen, in plaatsen zoals Argentinië, Griekenland, of Catalonië (Conill *et al.* 2012).

Deze grassrootspraktijken delen vijf functies. Ten eerste is er een verschuiving van productie voor ruil(waarde) naar productie voor gebruik(s-waarde). Ten tweede is er een omwisseling van loonarbeid met vrijwilligerswerk, in de zin van een ontmarkting en deprofessionalisering van werk. Ten derde volgen ze een logica waarbij het verkeer van goederen ten minste gedeeltelijk in beweging wordt gezet door een uitwisseling van wederkerige 'geschenken' eerder dan door het zoeken naar winst (zie **anti-utilitarisme**). Ten vierde hebben ze, in tegenstelling tot de kapitalistische onderneming, geen ingebouwde dynamiek om te accumuleren en uit te breiden. Ten vijfde zijn ze uitkomsten van processen van een streven naar 'commoning'. Verbanden en relaties tussen deelnemers behelsen een intrinsieke waarde in en voor zichzelf. Deze praktijken zijn niet-kapitalistisch: ze verminderen de rol van particulier eigendom en loonarbeid. Ze zijn nieuwe vormen van **commons**.

Ze zijn ook voorbeelden van degrowth in een engere zin. Ze hebben een lager koolstofgehalte en minder materiële doorstroom vergeleken met de staats- of marktsystemen die dezelfde diensten aanbieden. Het klopt dat ze per producteenheid misschien minder efficiënt kunnen zijn als gevolg van een lagere specialisatiegraad en arbeidsdeling. Een alternatief biologisch voedselnetwerk, bijvoorbeeld, kan meer werknemers per producteenheid nodig hebben dan een agrobusiness (hoewel ook

minder meststoffen, pesticiden en fossiele brandstoffen). Dit is met het oog op de werkloosheid niet per se slecht. Decentrale coöperatieve systemen van water- of energiewinning leveren misschien minder water- of energie-output per eenheid van arbeid en grondstoffeninput. Maar ze zijn waarschijnlijk milieuvriendelijker, juist omdat hun lagere productiviteit hun schaal limiteert (een omgekeerd **Jevons-effect**): minder efficiënt per eenheid, kleiner als geheel.

Alternatieve praktijken van 'commoning' zijn een bron van innovatie voor de vernieuwing van de publieke diensten en wenden de privatisering ervan af. Coöperatieve gezondheids- of schoolsystemen hoeven niet de openbare gezondheidszorg of het onderwijs te vervangen. De anders stijgende kosten van openbaar onderwijs en gezondheidszorg kunnen worden verminderd door ouders te betrekken bij de opvoeding van de kinderen, of door het ontwikkelen van wijknetwerken van artsen en patiënten die preventieve gezondheidscontroles en elementaire eerste hulp aanbieden. Preventieve gezondheidszorg gebaseerd op betere kennis van de patiënt is veel goedkoper dan hoogtechnologische diagnoses en behandelingen (die kunnen worden gereserveerd voor speciale gevallen). Betrokkenheid van de gebruiker is over het algemeen goedkoper en democratischer dan de dure uitbesteding van publieke diensten aan particuliere, winstgerichte aanbieders. Degrowth kan daarom zorgen voor een verbetering, geen verslechtering van de publieke diensten.

Instellingen voor maatschappelijke ondersteuning zonder groei

Bij afwezigheid van groei loopt de werkloosheid op. In een degrowth-transitie zullen nieuwe instellingen voor maatschappelijke ondersteuning nodig zijn om betaald werk los te koppelen van groei, of anders welzijn te ontkoppelen van betaalde arbeid. Een voorbeeld van het eerste is de **baanzekerheids**regeling, waarin wordt voorgesteld om van de overheid een werkgever van de laatste toevlucht te maken, wat *de facto* de werkloosheid tot nul zou herleiden. Een ander voorbeeld is het voorstel voor een onvoorwaardelijk **basisinkomen** toegekend aan alle burgers, gefinancierd door progressieve belasting op lonen en winsten (terwijl belastingheffing voor hoge inkomens een **maximuminkomen** kan instellen)

en door belastingen op de consumptie. Dit kan een basisniveau voor levensonderhoud en zekerheid verzekeren voor al wie geen toegang heeft tot betaald werk. **Werkverdeling**, een herverdeling van werk tussen werkenden en werklozen via een verkorting van de arbeidstijd in de betaalde sector, kan ook de werkloosheid verminderen en rijkdom herverdelen, als uren worden verminderd zonder verlies van inkomsten.

Het autonome gebied van vrijwilligerswerk en conviviale activiteit zal uitbreiden als een basisinkomen de bevrediging van basisbehoeften verzekert of als **werkverdeling** tijd bevrijdt van betaald werk. Een **baanzekerheid** kan activiteiten in de autonome sfeer financieren, zoals zorg en onderwijs, werken in de stadsmoestuinen, **coöperaties** of gratis softwareproductie. Nieuwe instellingen voor maatschappelijke ondersteuning en economische praktijken door basisorganisaties vullen elkaar dus aan.

Zorg, onderwijs, gezondheids- of milieuhersteldiensten hebben een hoge maatschappelijke waarde en bieden zinvolle werkgelegenheid. Ze kunnen de ruggengraat vormen van een **nieuwe economie**, die 'wel vaart' zonder groei. Zo'n economie zal minder met het werkloosheidsvraagstuk kampen, omdat het een arbeidsintensieve economie zal zijn.

Geld en kredietinstellingen

Gemeenschapsmunten, tijdbanken en lokale ruilhandelsystemen kunnen bijdragen aan schaalverkleining en het herlokaliseren van de economische activiteit, en zo de circulatie binnen een gemeenschap houden. **Gemeenschapsmunten** hebben al gediend als aanvulling in tijden van crisis, en boden zo toegang tot vitale diensten aan mensen die anders uit de markteconomie waren weggevallen. Staatsgeld blijft echter de belangrijkste plek voor interventie in een degrowth-transitie. Ten eerste omdat de belastingen, een groot deel van de totale circulatie, ermee worden betaald. Ten tweede omdat de **gemeenschapsmunten** niet kunnen voldoen aan de eisen voor handel tussen gemeenschappen en internationale handel, die onvermijdelijk is in complexe economieën als de onze.

Een transitioneel degrowth-voorstel is dat de staat de controle op de creatie van nieuw geld terugneemt van particuliere banken (**publiek gecreëerd geld**). Privébanken creëren immers effectief nieuw geld door

de uitgifte van leningen. Terwijl de particuliere banken alleen geld kunnen uitgeven als schuld door middel van leningen, kan de staat ook schuldvrij geld uitgeven om aan de publieke behoeften te voldoen. Zo zouden staten geld kunnen uitgeven aan een **basisinkomen** of om een **baanzekerheid** te financieren of **coöperaties, zorg, milieubehoud** of duurzame energie te subsidiëren. **Publiek gecreëerd geld** zou de openbare financiën verbeteren, want staten zouden seigniorage (het verschil tussen de nominale waarde van het geld en de kosten van de productie ervan) terugvorderen en ze zouden niet langer lenen van particuliere banken om de overheidsuitgaven te financieren.

Geld uitgegeven als schuld creëert een groeidynamiek. Schulden worden terugbetaald met een rente, en rente vraagt om **groei**. Je kunt van economieën niet verwachten dat ze blijven groeien aan het tempo dat noodzakelijk is om een **schuld** te betalen die in het verleden werd opgebouwd om een fictieve **groei** op gang te houden (Kallis *et al.* 2009). Schuld is een sociale relatie. De geschiedenis is vol voorbeelden van samenlevingen die schulden kwijtscholden en met een schone lei begonnen (schuldjubileum). Westerse samenlevingen hebben een materieel welvarende levensstijl onderhouden door beloften van betaling naar de toekomst te verschuiven. Een schuldjubileum zal onvermijdelijk leiden tot een daling van de levensstandaard van kleine spaarders en schuldeisers. Vanuit een Degrowth-perspectief is het doel niet de groei weer op gang te brengen en schulden af te lossen, maar de kosten van een schuldjubileum fair te verdelen. Door burgers georganiseerde **schuldaudits** zijn essentieel om te bepalen welke schulden legitiem zijn en welke niet. Het kan bijvoorbeeld legitiem zijn om de schulden kwijt te schelden van mensen wiens elementaire levensstandaard wordt bedreigd, maar schulden niet terug te betalen aan wie voor hoge winst uitgeleend heeft.

De politiek van een degrowth-transitie

Er is in de degrowth-literatuur geen overeenstemming over de politiek en de politieke strategieën waarmee alternatieve instellingen, doordrenkt van de waarden van degrowth, de huidige instellingen van het **kapitalisme** zouden kunnen vervangen. De voorkeursstrategieën en politieke

onderwerpen variëren van **nutopisten** zonder loonarbeid, die een quasi klasse-ervaring delen van autonoom wonen en produceren, tot bestaande sociale bewegingen, politieke partijen, of zelfs **vakbonden**. Als er een consensus is in de degrowth-gemeenschap, dan is het dat een transitie alleen het resultaat van meervoudige strategieën en meerdere spelers kan worden; een beweging van bewegingen die zowel alledaagse praktijken als overheidsinstellingen verandert (Demaria *et al.* 2013).

D'Alisa *et al.* (2013) classificeren degrowth-strategieën en -actoren in burgerlijke en 'onburgerlijke', waarbij onburgerlijk gedefinieerd wordt als zij die weigeren te worden 'gegouvernementaliseerd'. Georganiseerde **ongehoorzaamheid** kenmerkt het repertoire van degrowth-activisten. Dit reikt van het kraken van leegstaande huizen tot sit-ins tegen mega-projecten en kolencentrales. Dit kan onder meer landbezetting zijn door werkloze landlozen of arme boeren. Financiële ongehoorzaamheid omvat stunts zoals die van Enric Duran, een prominente degrowth-activist in Barcelona. Om het speculatieve kredietsysteem aan de kaak te stellen 'onteigende' hij vlak voor de crisis in 2008 van 39 banken via leningen 492.000 euro door het geld aan alternatieve projecten te besteden.

Latouche (2009) ziet in plaats daarvan verandering voornamelijk door parlementaire politiek en actie van basisbewegingen komen. Hij poneert degrowth als een agenda voor partijen van links, hoewel hij tegen een 'degrowth-partij' als zodanig is. Anderen hebben meer vertrouwen in sociale bewegingen zoals de **Indignados (Occupy)** om het parlementaire systeem te veranderen in een meer directe vorm van democratie, zoals aangegeven door de vergaderingen op bezette pleinen. En weer anderen benadrukken het transformerende potentieel van niet-kapitalistische door basisbewegingen gevoerde economische praktijken van onderwijs, **zorg**, voedsel verstrekken, leven en produceren, die als **politiek** worden beschouwd, zelfs als ze niet plaatsvinden in de traditionele arena's die meestal met de politiek worden geassocieerd, zoals politieke partijen, verkiezingen of parlementen. Ze zijn **politiek** omdat ze het **kapitalisme** uitdagen en concrete alternatieven voor de dominante instellingen ervan ontwikkelen, die ook overal van toepassing gemaakt kunnen worden. Interessant is dat de praktijken van de **Indignados (Occupy)** beweging

– sit-ins, ‘square orchards’, gemeenschappelijke keukens, ruilhandel – de waarden door alternatieve projecten uitgedrukt voorafschaduwen. De beweging zou wel eens de beginnende politieke uitdrukking van de **nutopisten** kunnen zijn.

Een hypothese is dat systeemverandering in de richting van degrowth een soortgelijke dynamiek zal volgen als andere systemische veranderingen in het verleden. Kapitalisme is voortgekomen uit het feodalisme toen verbindingen werden gesmeed, eerst tussen nieuwe economische praktijken (bedrijven, corporaties, handelscontracten, banken, investeringen), en daarna met instellingen die ontstonden via sociale strijd om deze praktijken te ondersteunen (afschaffing van de monarchie en feodale privileges, inpalming en omheining van de gemene gronden, liberale democratie, wetten ter bescherming van privé-eigendom). De praktijken van de basisbeweging en het werk aan ondersteunings- en monetaire instellingen die we hierboven bekeken, zouden de zaadjes kunnen zijn van een transformatie die binnen het systeem opkomt in de laatste crisis van het **kapitalisme** en nu de periode van **groei** en expansie tot een einde komt.

4 DE TOEKOMST VAN DEGROWTH

De toekomst van degrowth ligt open. Er is nog steeds onderzoek nodig om fundamentele degrowth-aanspraken te ondersteunen, claims die *binnen* de degrowth-gemeenschap stevig zijn gevestigd, die ze haar gedeelde uitgangspunten verlenen, hoewel ze nog lang niet aanvaard zijn door de academische wereld en de samenleving in het algemeen. Dergelijke claims zijn onder meer: de onmogelijkheid om door technologische vooruitgang tot dematerialisatie te komen en de onvermijdelijkheid van desastreuze klimaatverandering als de **groei** blijft voortduren; dat de ontwikkelde economieën in een periode van systemische stagnatie komen (deels te wijten aan grondstofgrenzen); of de hypothese dat een stopzetting van de **groei** de politiek zal doen herleven en de democratie voeden, in plaats van catastrofale passies op te poken. Meer onderzoek kan ons helpen begrijpen hoe mensen en landen zich aanpassen aan het ontbreken van groei, waar-

om sommige basisbewegingspraktijken slagen, terwijl andere instorten of in de gangbare economie worden opgenomen; of hoe, en onder welke voorwaarden, nieuwe instellingen voor maatschappelijke ondersteuning de uitkomsten zullen opleveren die hun voorstanders claimen.

De politieke vraag gaat over de sociale dynamiek, de actoren, de allianties en de processen die een degrowth-transitie zullen creëren. Deze vraag is niet zomaar intellectueel. Sociale verandering is een proces van creatie, onmogelijk op voorhand te voorspellen. Wat academische studies van degrowth kunnen bieden, zijn argumenten en verhalen om de politiek van de transitie tot leven te brengen. De ideeën die in deze inleiding werden beschreven hebben dat al gedaan. Nochtans, als degrowth een concept wil zijn dat leeft zonder belegen te worden, dan is er geen reden waarom dit de enige verhalen zouden blijven. We kunnen de ‘ruwe materie’ van de degrowth-vocabulaire gebruiken, en voortdurend nieuwe denkbeelden en argumenten creëren die ontsnappen aan de valse dilemma’s, zoals ‘bezuinigingen versus uitgaven’. Dit is wat we proberen in het laatste hoofdstuk van dit boek, waar we het kader voor een nieuwe hypothese bouwen, waarmee we degrowth grondvesten in **dépense**.

Referenties

- Amar, A. (1973) 'La croissance et le problème moral'. *Cahiers de la Nef*, «Les objecteurs de croissance», 52: 133.
- Anderson, K. and Bows, A. (2011) 'Beyond "dangerous" climate change: Emission scenarios for a new world.' *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 369: 2-44.
- Aries, P. (2005) *Décroissance ou Barbarie*, Lyon: Golias.
- Blauwhof, F.B. (2012) 'Overcoming Accumulation: Is a Capitalist Steady-State Economy Possible' *Ecological Economics*, 84: 254- 61.
- Bonaiuti, M. (2014) *The Great Transition*, London: Routledge.
- Castoriadis, C. (1985) 'Reflections on "Rationality" and "Development"', *Thesis*, 10/11, 18-35.
- Castoriadis, C. (1987) *The Imaginary Institution of Society*, Cambridge: Polity Press.
- Cattaneo, C. D'Alisa, G. Kallis, G. and Zografos, C. (eds.) (2012) 'Degrowth Futures and Democracy', Special Issue, *Futures*, 44 (6): 515-23.
- Conill, J., Cardenas, A., Castells, M., Hlebig, S. and Servon, L. (2012) *Otra vida es posible: prácticas alternativas durante la crisis*, Barcelona: Ediciones UOC Press.
- D'Alisa, G., Burgalassi, D., Healy and Walter H.M. (2010) 'Conflict in Campania: Waste Emergency or Crisis of Democracy', *Ecological Economics*, 70: 239-49.
- D'Alisa, G. Demaria, F. and Cattaneo, C. (2013) 'Civil and Uncivil Actors for a degrowth Society', *Journal of Civil Society*, 9 (2): 212-24.
- Daly, H. (1996) *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*, Boston: Beacon Press.
- Demaria, F. Schneider, F., Sekulova, F. and Martinez-Alier, J. (2013) 'What is degrowth? From an activist slogan to a Social Movement', *Environmental Values*, 22 (2): 191-215.
- Georgescu-Roegen, N. (1971) *The Entropy Law and the Economic Process*, Cambridge: Harvard University Press.
- Gordon, R.J. (2012) 'Is US Economic Growth Over? Faltering Innovation Confronts the Six Headwinds', *The National Bureau of Economic Research Working Paper* No. 18315.
- Gorz, A. (1978) *Ecologie en vrijheid, Politieke opstellen over milieu, energie en economische groei*, Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep.
- Gorz, A. (1980) *Ecology as Politics*, Montreal: Black Rosa Books. First published in 1977 as *Écologie et liberté*, Paris: Galilée.

- Gorz, A. (1982) *Farewell to the Working Class: An Essay on Post-Industrial Socialism*, London: Pluto Press.
- Gorz, A. (M. Bosquet) (1972) *Nouvel Observateur*, Paris, 397, 19 June.
Proceedings from a public debate organized in Paris by the *Club du Nouvel Observateur*.
- Grinevald, J. (1974) *L'économiste Georgescu-Roegen: intégrer l'économie dans la problématique énergétique et écologique*, Geneva: Uni information, Service de presse et d'information de l'Université de Genève.
- Grinevald, J. and Rens, I. (1979) *Demain la décroissance: entropie-écologie-économie*, Lausanne: Pierre-Marcel Favre.
- Harvey, D. (2010) *The Enigma of Capital*, London: Profile Books.
- Hirsch, F. (1976) *Social Limits to Growth*, Cambridge: Harvard University Press.
- Hobsbawm, E. (2011) *How To Change The World: Tales of Marx and Marxism*, London: Little, Brown.
- Illich, I. (1973) *Tools for Conviviality*, New York: Harper & Row.
- Jackson, T. (2009) *Welvaart zonder groei*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel, resp. *Prosperity without Growth*, London: Earthscan.
- Kallis, G., Martinez-Alier, J. and Norgaard, R.B. (2009) 'Paper Assets, Real Debts: An Ecological-Economic Exploration of the Global Economic Crisis', *Critical Perspectives on International Business*, 5 (1/2): 14-25.
- Kallis, G. Schneider, F. and Martinez-Alier, J. (eds.) (2010) 'Growth, Recession or degrowth for Sustainability and Equity', Special Issue, *Journal of Cleaner Production*, 6 (18): 511 -606.
- Kallis, G., Kerschner, C. and Martinez-Alier, J. (eds.) (2012) The Economics of degrowth, *Ecological Economics*, 84: 172-180.
- Kallis, G., Kalush, M. O'Flynn, M. Rossiter, J. and Ashford, N. (2013) "Friday off": Reducing Working Hours in Europe', *Sustainability*, 5 (4): 1, 545-67.
(<http://www.mdpi.com/2071-1050/5/4/1545>)
- Kosoy, N. (ed.) (2013) 'Degrowth: The Economic Alternative for the Anthropocene', Special Issue, *Sustainability*, 5. Beschikbaar online op www.mdpi.com/journal/sustainability/special_issues/degrowth (toegang op 3 October 2013).
- Latouche, S. (2009) *Farewell to Growth*, Cambridge: Polity Press.
- Latouche, S. (2011) *Vers une société d'abondance frugale: Contresens et controverses de la décroissance*, Paris: Fayard/Mille et une Nuits.
- Latour, B. (1998) 'To Modernize or to Ecologize? That's the Question', In: Castree, N. and William Braun, B. (eds.) *Remaking Reality: Nature at the Millenium*, London: Routledge.
- Lawn, P. (2005) 'Is a democratic-capitalist system compatible with a low-growth or steady state economy?' *Socio-Economic Review*, 3 (2): 209-232.

- Martinez-Alier, J. Kallis, J., Veuthey, S., Walter, M. and Temper, L. (2010) 'Social Metabolism, Ecological Distribution Conflicts, and Valuation Languages', *Ecological Economics*, 70 (2): 153-158.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L. and Randers, J. (1972) *Limits to Growth*. New York: Universe Books.
- Mishan, E.J. (1967) *The costs of economic growth*, London: Staples Press.
- Odum, H.T., and Odum, E.C. (2001) *A prosperous way down*, Boulder: University Press of Colorado.
- Saed (2012) 'Introduction to the degrowth Symposium, *Capitalism Nature Socialism* 23 (1): 26-29.
- Schneider, F., Kallis, G. and Martinez-Alier, J. (2010) 'Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity and ecological sustainability', Special issue, *Journal of Cleaner Production*, 18 (6): 511-518.
- Sekulova, F., Kallis, G., Rodríguez-Labajos, B. and Schneider, F. (2013) 'Degrowth: From theory to practice', *Journal of Cleaner Production*, 28: 1-6.
- Skidelsky, R. and Skidelsky, E. (2012) *How Much is Enough?* New York: Other Press.
- Whitehead, M. (2013) 'Degrowth or regrowth?' *Environmental Values*, 22 (2): 141-145.
- Wilkinson, R. and Pickett, K. (2009) *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*. New York, Berlin, London: Bloomsbury Press.

DEEL I

ZIENSWIJZEN

ANTI-UTILITARISME

Onofrio Romano

*Department of Political Sciences,
University of Bari 'A. Moro'*

Anti-utilitarisme is een denkschool die de hegemonie van de epistemologische postulaten van de economie in de geesteswetenschappen en de sociale wetenschappen bekritiseert. Anti-utilitaristen benadrukken het cruciale belang van de sociale band vergeleken met het eigenbelang. Ze schetsen een paradigma van giftuitwisseling dat twee belangrijke kaders van de sociale wetenschappen wil overschrijden: holisme en methodologisch individualisme.

In 1981 begonnen de Franse socioloog Alain Caillé en de Zwitserse anthropoloog Gérard Berthoud met MAUSS – *Mouvement anti-utilitariste dans les sciences sociales*. Dit briljante letterwoord reproduceert de achternaam van de auteur van *The Gift* (1924), Marcel Mauss. Mauss inspireerde, samen met Karl Polanyi, het werk van de groep. De twee oprichters beslisten om de intellectuele onderneming op te starten na het jaar tevoren met filosofen, economen en psychoanalytici te hebben deelgenomen aan een interdisciplinair debat rond het onderwerp van 'giftuitwisseling'. Bij die gelegenheid deelden ze dezelfde frustratie jegens de andere deelnemers, die mordicus volhardden in hun diepe overtuiging dat we achter elke menselijke handeling, met inbegrip van giftpraktijken en uitingen van vrijgevigheid, de strategie van egoïstische berekening moeten zien, en niets meer dan dat.

De beweging werd vanaf het begin geleid door Alain Caillé en verzamelde intellectuelen uit verschillende kennisgebieden: Serge Latouche (econoom en filosoof), Ahmet Insel (econoom en politicoloog), Jean-Luc

Boilleau (socioloog en filosoof), Jacques Godbout (antropoloog), Philippe Rospabé (econoom en antropoloog), e.a. Zij creëerden eerst het *Bulletin du Mauss* en in 1988 de *Revue du Mauss*, gedrukt door de prestigieuze Franse uitgever La Découverte (aanvankelijk elk kwartaal en sinds 1993 halfjaarlijks).

MAUSS heeft vandaag de vorm van een groot netwerk van onderzoekers in Europa, Noord-Amerika, Noord-Afrika en het Midden-Oosten. Het wordt gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan benaderingen, onderwerpen en toepassingsgebieden. Zijn belangrijkste theoretisch doel is om een nieuwe epistemologische basis voor universalisme en democratie te vestigen. Deze inspanning – meer systematisch en uitgewerkt in de werken van Alain Caillé – werd ontwikkeld rond drie belangrijke reflectie-assen: het individu, de sociale band en de politiek.

Anti-utilitaristen nemen het op tegen de theoretische benaderingen die elk menselijk handelen interpreteren als vertrekkend van de centrale as van het ‘individuele’ en dus gericht op zelfvoldoening:

wij kwalificeren als utilitair elke doctrine gebaseerd op de bewering dat menselijke wezens worden beheerst door de logica van egoïstische berekening van genot en pijn, door enkel hun eigenbelang, of door niets anders dan hun voorkeuren; en dat dit goed is omdat er geen andere mogelijke fundering van ethische normen is dan de wet van geluk voor individuen en hun gemeenschappen. (Caillé 1989: 13)

Het doel van de kritiek van de anti-utilitaristen is een ideologische matrix die dwars door het denken en de bredere cultuur snijdt:

utilitarisme is geen filosofisch systeem, of een component naast andere van de dominante ideologie in moderne samenlevingen. Het is veeleer zelf die ideologie geworden; en dat tot het punt waarop, voor moderne mensen, al wat niet kan worden vertaald in termen van nut en instrumentele effectiviteit grotendeels onbegrijpelijk en onaanvaardbaar is. (Caillé 1989: 4-5)

Anti-utilitaristen bekritisieren utilitarisme omdat het de mens reduceert. Zij beweren dat er gestreden moet worden voor de erkenning van de complexiteit en de veelheid van levensvormen. Verre van zich te kwalificeren als antimodern denken, is anti-utilitarisme gericht op de herontdekking van de ware betekenis van de moderniteit. Het herstelt de wetenschappelijke geest tegen sciëntisme, rede tegen rationalisme, democratie tegen technocratie. Caillé knoopt hiermee aan bij de brahmaanse indeling van de levensdoelen van de mens (*purushartha*): sensueel genot (*kama*), winstgevendende activiteit (*artha*), plicht (*dharma*) en dissipatieve bevrijding van alle doelstellingen (*moksha*) (Caillé 1989: 89 ff.). Volgens Caillé heeft het utilitarisme een veelheid aan levensdoelen gereduceerd tot het ene koninkrijk van *artha*. Maar hij heeft ook kritiek op andere denkscholen die de ontologische veelheid herleiden tot een van de drie andere opgeofferde levensdoelen: de Freudiaanse school gewijd aan *kama*, de holistische scholen die verwijzen naar *dharma* of de existentialistische stemming (*à la* Bataille) op zoek naar *moksha*. Het door anti-utilitaristen voorgestelde tegenproject is een hedendaags burgerschap met daarin alle brahmaanse niveaus van het bestaan, dat wil zeggen alle ‘meervoudige zijnswijzen van het subject’. Deze bewering wordt gearticuleerd op zowel een analytisch niveau (de multiteleologie van de mens heeft een ontologische connotatie) en, zoals we later zullen zien, op een politiek niveau.

De tweede pool van reflectie, de sociale band, valt samen met een hernieuwde waardering van de giftlogica. In navolging van Mauss wordt de gift hier opgevat als een ‘totaal sociaal feit’. Net als de ‘onderliggende onbewuste structuur’ die Lévi-Strauss voor zich zag, wordt de gift de archetypische uitvoerder of de universele symbolische matrix van de alliantie tussen individuen en groepen. Dit werkt op een microsociologisch niveau door het instrument van de drievoudige verplichting – ‘geven, ontvangen en teruggeven’. Het kan worden uitgebreid tot de mesosociologische schaal van de ‘vereniging’ en ten slotte tot ‘de politiek’ (het macrosociologisch kader). “Elk van deze drie termen – geschenk, vereniging en politiek – is een metafoor, een symbool en een instrument voor de interpretatie van de overige” (Caillé 1998: 236).

In de tweede helft van de jaren 1990 wordt de politieke richting van de beweging meer geaccentueerd, te beginnen bij de 'dertig stellingen voor een nieuw en universalistisch links' (besproken in verschillende nummers van de *Revue du Mauss*, vanaf nr. 9/1, 1997). Op politiek gebied identificeert het anti-utilitarisme zich met het project van de 'democratie voor de democratie': het democratisch ideaal kan alleen worden gerevitaliseerd door het te ontdoen van alle streefdoelen en belangen, vooral egoïstische, uit de collectieve discussie. Volgens Caillé is het belangrijkste obstakel voor de democratie – en de belangrijkste reden voor de teloorgang van de politiek – een gebrek aan alternatieve sociale levenspatronen, zodat bijvoorbeeld zelfs de discussie over of selectie van de genoemde voorkeuren door de utilitaire ideologie uitgesloten wordt (zie **depolitisering**). Democratie moet de diversiteit vergroten door een verscheidenheid van levensstijlen aan te bieden, de publieke ruimte voor discussie te vergroten en de mogelijkheden voor zelfverwerkelijking te vermenigvuldigen. Een belangrijk voorstel hierin zou een **basisinkomen** zijn dat 'radicaal onvoorwaardelijk' zou worden. Het is noodzakelijk om inkomen los te koppelen van specifieke sociale vergoedingen, aangezien deze koppeling de vrijheid van burgers beperkt om de onherleidbare pluraliteit van menselijke levensdoelen te ervaren. In plaats daarvan moet het grootste mogelijke aantal burgers kans krijgen om zich te verwerkelijken en te kunnen uitdrukken wie ze zijn en wat ze willen zijn.

Dankzij Serge Latouche, de zogenaamde tegenpaus van MAUSS (wegens zijn verschillen met Caillé), werd de anti-utilitaire beweging ook een van de belangrijkste elementen van degrowth. Latouche is minder toegeeflijk voor het westerse **kapitalisme**, dat hij vooral benadert door de lens van de kritiek op **ontwikkeling**. Terwijl Caillé de 'ware' betekenis van de moderniteit wilde herstellen tegenover haar perversering, pleit Latouche voor een radicale heroverweging van de moderniteit, om haar genetische band met het utilitarisme door te snijden.

Degrowth maakt volledig deel uit van een anti-utilitaristisch kader voor zover dit het ideaal nastreeft van een samenleving die gedekoloniiseerd is van de ideologie van de ongebreidelde **groei**, een ideologie die een directe correlatie veronderstelt tussen een toename van het **BBP** en

het collectieve **geluk**. Volgens Latouche is er een expliciete omgekeerde correlatie tussen veel willen hebben en wel willen zijn. Toch betekent degrowth niet een doelgerichte vermindering van het **BBP**, maar slechts een *ont*-groei, namelijk de bevrijding van een productivistische obsessie, om opnieuw andere menselijke dimensies te ontdekken, op de aller-eerste plaats de relationele.

De meeste anti-utilitaristen verwijten Latouche de keuze van de term 'degrowth'. De verwijzing naar de productieve sfeer van het sociale leven (opgeroepen door de term '**groei**') – zelfs in de omgekeerde formulering van 'ont-groei' – verankert impliciet het alternatieve in de economische denkwijze. En daardoor – vergelijkbaar met de ethische discipline die het westerse **kapitalisme** kenmerkt, zoals Weber als eerste opmerkte – brengen alle alternatieven geïnspireerd door degrowth uiteindelijk een sobere levensstijl en economische beperking met zich mee. Veel anti-utilitaristen vragen, in plaats daarvan, een 'politieke' kritiek van de grenzeloosheid en de excessen (Dzimira 2007), waarmee ze het discours weghalen van het ethisch niveau. Zij pleiten integendeel voor een politiek project dat de beginselen metaboliseert van 'omkeerbaarheid' (dat wil zeggen, tegen de externe effecten van de vooruitgang die het collectieve bestaan bedreigen) en van 'wederkerigheid' (dat wil zeggen, tegen de macht van de meest ontwikkelde samenlevingen, die de kansen op leven en handelen van minder ontwikkelde samenlevingen en toekomstige generaties begrenst en bedreigt). Het risico dat zij zien in het discours van degrowth is dat de nadruk op de noodzaak van het behoud van het leven neerkomt op nog maar eens een andere vertaling van de 'neutralitaire' wortel van utilitaire politieke filosofie: politiek als louter een functie voor het behoud van het 'biologisch' leven van de burgers ('leven om te leven', [zonder uitspraak over de zin ervan]). Voor hen wijkt dit weinig af van het belangrijkste doel van het tijdperk van de ontwikkeling, namelijk het leven bevruchten ('groei omwille van de groei'). In beide gevallen – of het nu om groei of degrowth gaat – en in de veronderstelling dat de discussie over zin of betekenis exclusief thuishoort in het domein van individuen en hun netwerken – staat de politieke en collectieve constructie van de betekenis van het leven niet op de agenda. De strategie verandert, maar het doel is

altijd hetzelfde: het leven als zodanig, zonder enige politieke betekenis en een gedeelde zin.

De wederzijdse verwijten tussen anti-utilitaristen en hun degrowth-nakomelingen zijn alle goed onderbouwd. Beide kunnen falen, zij het om verschillende redenen, in hun poging om een epistemologische discontinuïteit met de utilitaire fundamenteën van onze samenleving te tonen. Een solidere weg naar anti-utilitarisme en degrowth zou kunnen worden aangelegd, enerzijds, door de bij Bataille geopende theoretische stroom met zijn notie van **dépense** te integreren, en anderzijds, door een bredere blik op de talrijke en onopgemerkte anti-utilitaristische praktijken en ervaringen die binnen en buiten de westerse samenlevingen bezig zijn (Romano 2012).

Referenties

- Caillé, A. (1989) *Critique de la raison utilitaire*. Manifeste du MAUSS, Paris: La Découverte.
- Caillé, A. (1998) *Il terzo paradigma. Antropologia filosofica del dono*, Torino: Bollati Boringhieri.
- Dzimira, S. (2007) 'Décroissance et anti-utilitarisme', *Revue du Mauss permanente*, 26 mai. Online beschikbaar op www.journaldumauss.net/?Anti-utilitarisme-et-decroissance (bezocht 4 oktober 2013).
- Mauss, M. (1954) *The gift. Forms and functions of exchange in archaic societies*, London: Cohen and West.
- Romano, O. (2012) 'How to rebuild democracy, re-thinking degrowth', *Futures*, 44(6): 582-9.

BIO-ECONOMIE

Mauro Bonaiuti

Department of economics, University of Turin

Bio-economie is een studiegebied dat vooral verbonden is met de figuur van Nicholas Georgescu-Roegen (hierna G-R), die als eerste en op de meest radicale manier onderzoek deed naar de gevolgen van een integratie van de fysische en biologische wetenschappen in de economie (Bonaiuti 2011: 1-48). Voor wat het studiegebied ervan betreft verschilt bio-economie niet van ecologische economie, hoewel sommige van de *pre-analytische* premissen die G-R's bio-economie karakteriseren aanzienlijk verschillen van die welke de oprichters van ecologische economie (Daly, Costanza, e.a.) dreven. Deze premissen verklaren de aanzienlijke verschillen tussen G-R's standpunt en dat van de meeste ecologische economen. Met name voor wat het paradigma van duurzame ontwikkeling betreft, zijn zijn uitspraken tegen de nieuwe formule zo krachtig dat er geen twijfel kan bestaan over wat hij dacht: "duurzame ontwikkeling is een van de meest giftige recepten" (Bonaiuti 2011: 42).

Zijn scherpe kritiek op duurzame ontwikkeling verklaart ook waarom G-R's bio-economie van bij de aanvang als een basispijler voor degrowth werd genomen. In zijn verzet tegen die neoklassieke reductionistische benadering stelde G-R in de tweede helft van de jaren 1960 de economiewetenschappen open voor twintigste-eeuwse ontwikkelingen in de fysica en natuurwetenschappen, te beginnen met de thermodynamische revolutie (Georgescu-Roegen 1971).

De term 'bio-economie' werd voor de eerste keer gebruikt aan het einde van de jaren 1960 door Jiří Zeman, van de Tsjechoslowaakse Academie, die in een brief deze uitdrukking de betekenis gaf van een "nieuwe

economie” waarin juist “de biologische substantie van het economisch proces in bijna elk opzicht” adequaat moet worden onderkend (Bonaiuti 2011: 158). Georgescu hield van de term en vanaf het begin van de jaren 1970 maakte hij hem tot zijn credo, de samenvatting van de belangrijkste conclusies waartoe hij in een leven van onderzoek was gekomen.

Het eerste inzicht is dat het economisch proces, met fysische en biologische wortels, niet voorbij kan gaan aan de beperkingen die de wetten van de fysica opleggen: meer bepaald de wet van de **entropie**. Dit leidt tot de overweging dat de fundamentele doelstelling van de economische activiteit, ongelimiteerde **groei** van productie en consumptie, gebaseerd op eindige bronnen van materie/energie, niet verenigbaar is met de fundamentele wetten van de natuur. De gemeenschap van ecologisch-economen aanvaardt vandaag deze conclusie, hoe schokkend ze ook geweest mag zijn op het moment dat ze voor het eerst werd uitgesproken.

Het tweede inzicht betreft de methodologie: de circulaire, reversibele voorstelling van het economisch proces – te vinden aan het begin van elk economisch leerboek – waaruit blijkt hoe de vraag de productie stimuleert, wat op zijn beurt inkomen verschaft dat noodzakelijk is om nieuwe vraag te voeden, als een reversibel proces dat zichzelf schijnbaar oneindig kan reproduceren. Dit moet worden vervangen door een evolutionaire voorstelling, waarbij het economisch proces reageert met zijn biofysische wortels enerzijds, en met waarden en institutionele kaders anderzijds. Dit laatste aspect moet worden benadrukt: de wederkerige interacties die het economisch proces opzet met de ‘socioculturele organisatie’ en de kwalitatieve transformaties (emergentie [nieuwe eigenschappen die ontstaan in de vorming van complexe systemen]) die samenhangen met sprongen in schaal in het groeiproces, verklaren enkele van de fundamentele verschillen die kenmerkend zijn voor G-R’s standpunt vergeleken met dat van de stichters van **steady-state-economie**. Voor G-R is **ontwikkeling** niet (zoals voor Daly) een abstract proces dat alleen maar ‘meer nut’ inhoudt, maar een concreet historisch proces dat niet “los kan worden gezien van economische **groei**” (Bonaiuti 2011: 46). De onvermijdelijke afname van materie en energie (olie, enz.), de bijbehorende urgentie om tot het afzien van alle luxegoederen te komen, de daling van de bevolking

en de maatschappelijke controle over technologische innovaties die de kern vormen van het “minimale bio-economische programma”, kunnen inderdaad niet zomaar bereikt worden door ‘bijsturingsbeleid’ (zoals de meeste ecologisch-economen suggereren): het hele institutionele kader van de hedendaagse economieën staat ter discussie.

Hoewel Georgescu in zijn werk de term ‘degrowth’ niet heeft gebruikt, machtigde hij het gebruik van deze uitdrukking in de Franse vertaling van zijn werken over bio-economie, uitgegeven door Jacques Grinevald in 1979 en getiteld *Demain la Décroissance*. De slogan ‘degrowth’ werd in 2002 nieuw leven ingeblazen, in het themanummer van het tijdschrift *Silence*, en op de internationale conferentie *Défaire le développement, refaire le monde* die datzelfde jaar in Parijs werd gehouden. Het werd meteen duidelijk dat zich hier onder de nieuwe slogan twee denkrichtingen verenigden: die van de ‘culturele/institutionele’ kritiek op de **groei**-maatschappij – door de jaren heen in het bijzonder ondersteund door Ivan Illich (1973), Cornelius Castoriadis (2010) en Serge Latouche – en die van de bio-economische kritiek.

De eersten nemen het mislukken van het ontwikkelingsbeleid in het zuidelijk halfrond, vooral in Afrika, als uitgangspunt en komen met radicale kritiek op het concept van de **ontwikkeling** zelf, zowel in zijn **denkbeeld** (**anti-utilitarisme**, e.d.) als in zijn historische en sociale manifestaties. De twee denkwijzen ontmoetten elkaar, en in zekere zin was het alsof ze elkaar al kenden, in hun kritiek op duurzame ontwikkeling (Latouche, Voorwoord voor Bonaiuti 2014: xiv).

Tien jaar later is het misschien interessant om te vragen wat de redenen voor het succes van dit samengaan geweest kunnen zijn. De fundamentele reden hiervoor zou kunnen liggen in het feit dat de bio-economie en culturele kritiek van ontwikkeling dezelfde (preanalytische) premissen delen. Nog voordat hij zijn bio-economische theorie ontwikkelde, raakte Georgescu er namelijk van overtuigd dat de “economische wetten juist vorm krijgen” binnen specifieke culturele premissen en institutionele kaders, en “helemaal niet door een natuurlijke of universele fundering”. In zijn werken van 1960-6 over overbevolkte landbouwerseconomieën, ongetwijfeld geïnspireerd door zijn herinneringen aan Roemenië en ver-

volgens bevestigd door zijn verblijf in India (1963), Brazilië (1964, 1966 en 1971) en Ghana (1972), was Georgescu er al lucide van bewust geworden dat recepten die gelden voor kapitalistische economieën verwoestend kunnen zijn als ze worden toegepast op, bijvoorbeeld, landbouwerseconomieën. Met andere woorden, Georgescu's bio-economie stond open voor het idee – sterker ontwikkeld door critici van **ontwikkeling** (Illich 1973; Castoriadis 2010) – dat de fundamentele redenen voor de sociale en ecologische onhoudbaarheid van het westerse model uiteindelijk moeten worden toegeschreven aan culturele premissen en de bijbehorende institutionele omkleding. Om deze reden was Georgescu fel gekant tegen het paradigma van duurzame ontwikkeling, dat – net als dat van de **steady state** – niet radicaal de antropologische en institutionele fundamenteën van de markteconomie in vraag stelt. Na een poging tot kritiek op het dominante model op een pure fysische en rationele basis (de 'vierde wet van de thermodynamica') in de laatste jaren van zijn leven, voelde G-R intuïtief dat ecologische onduurzaamheid alleen de uiterste consequentie was van de culturele en institutionele premissen die **groei**-economieën kenmerken.

Het is niet moeilijk je in te denken dat, mocht Georgescu de werken van Marcel Mauss en Karl Polanyi gelezen hebben of misschien Ivan Illich hebben ontmoet in Mexico in de jaren 1970, de hoofdlijnen van een degrowth-samenleving misschien 30 jaar eerder geformuleerd waren. Maar de stilte die de laatste 25 jaar van de vorige eeuw Georgescu's 'minimale bio-economische programma' omgaf, evenals trouwens de voorstellen van André Gorz (die Illich wel degelijk ontmoette in Cuernavaca), tonen aan dat de tijd nog niet rijp was.

Wat is er intussen veranderd? Vanaf de jaren 1970, met de oliecrisis en de overgang van het keynesiaans-fordistisch systeem van accumulatie naar dat van flexibele accumulatie, gebaseerd op de tertiaire sector, zijn de **groei**- en productiviteitscijfers in de ontwikkelde kapitalistische maatschappijen geleidelijk afgenomen. Daartegenover kenden we een toename van de sociale en ecologische kosten, die samenhangen met de hypercomplexificatie van de bureaucratische en economisch-financiële 'megamachine'. De crisis van de jaren 1970 markeerde de overgang naar

een tweede fase van een S-vormige cyclus van accumulatie: de fase van ‘afnemende meeropbrengsten’ (Bonaiuti, 2014). Deze fase gaat gepaard met een vermindering van sociaal welzijn, die nog acuter is geworden met de financiële crisis van 2007.

Referenties

- Bonaiuti, M. (ed.) (2011) From Bioeconomics to Degrowth: Georgescu-Roegen's 'New Economics' in *Eight Essays*, London, New York: Routledge.
- Bonaiuti, M. (2014) *The Great Transition*, London, New York: Routledge.
- Castoriadis, C. (2010) *A Society Adrift – Interviews and Debates 1974-1997*, New York: Fordham University Press.
- Georgescu-Roegen, N. (1971) *The Entropy Law and the Economic Process*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Georgescu-Roegen, N. (1979). *Demain la décroissance: entropie-écologie-économie*, voorwoord en vertaling door Ivo Rens en Jacques Grinevald. Lausanne: Pierre-Marcel Favre.
- Illich, I. (1973) *Tools for Conviviality*, New York: Harper & Row.

ECOLOGISCHE RECHTVAARDIGHEID

Isabelle Anguelovski

*ICTA (Institute Environmental Science and Technology),
Autonomous University of Barcelona*

Ecologische rechtvaardigheid gaat over het recht om in je eigen plaats en leefmilieu te blijven en beschermd te worden tegen ongecontroleerde investeringen en groei, vervuiling, landroof, speculatie, desinvesteringen en verval en achterlating.

In de late jaren 1970 doken de eerste zichtbare en op grote schaal vermelde mobilisaties voor milieu- of ecologische rechtvaardigheid (Environmental Justice, hieronder afgekort als ER) op. Ze vonden plaats in de VS: Love Canal, NY (1978) en Warren County, NC (1982), en hadden duidelijke doelwitten: milieuvervuiling en de effecten daarvan op de menselijke gezondheid. Love Canal belichaamde de strijd van blanke bewoners uit de arbeidersklasse die vochten tegen 20.000 ton giftige chemicaliën onder hun huizen en scholen en die de verhuizing bereikten van 833 huishoudens. Warren County voegde een raciale dimensie toe aan de impact van een belast leefmilieu op historisch gemarginaliseerde groepen, toen Afro-Amerikaanse bewoners het slachtoffer werden van 10.000 vrachtwagenladingen verontreinigde grond die met toestemming van het Agentschap voor Leefmilieu zouden worden geleegd in een stortplaats. Hun verzet bracht de onevenredige blootstelling en schade aan het licht die de gekleurde bevolking ondergaat van gifbelten. Vandaar de nauwe relatie tussen milieu-ongelijkheid en milieuracisme.

Sinds de jaren 1980 bestaat er in sociologie, milieubeleid en milieugezondheid een uitgebreide literatuur die ongelijkheden tussen groepen heeft onderzocht bij hun blootstelling aan vervuiling en gezondheidsrisico's van stortplaatsen, verbrandingsovens, raffinaderijen, transport en kleinere gebiedsgebonden (lucht)vervuilingsbronnen (Sze 2007). Blootstelling aan letsel en risico's bestaat ook op het werk waar bijvoorbeeld boerderij- of bandwerknemers onvermijdelijk in nauw contact komen met pesticiden en gevaarlijk afval. Ook in het hele Mondiale Zuiden verwoesten kwiklozingen van goudmijnen, open kopergieterijen en ontginning van steenkool in dagbouw, olie- en houtwinning, ontbossing en erosie door grootschalige landbouw en stuwdammen miljoenen hectaren en tasten de gezondheid aan van arme bewoners. Voeg daarbij tonnen giftig afval uit de industrie, de landbouw en elektronische producten, en schepen die ook voor ontmanteling worden geëxporteerd naar armere landen (Carmin en Agyeman 2011).

Activisme rond milieu-onrecht was sterk in het Mondiale Noorden, met name in de Verenigde Staten. Inwoners, begeleid door milieu-NGO's, maatschappelijke organisaties, wetenschappers en advocaten, organiseerden zich tegen raffinaderijen, stortplaatsen, recyclinginstallaties, in principe tegen wat ter plaatse ongewenst was (*Locally Unwanted Land Use*, LULU's). Eisen om milieuracisme aan te pakken wortelden aanvankelijk in een kader van burgerrechten, voor ze werden gekaderd via een mensenrechtenperspectief en zelfs een genderlens. De ER-beweging in de vs werd midden de jaren 1990 wereldwijd. Vanuit hun Noordelijke oorsprong breidde de koppeling van de woorden leefmilieu en rechtvaardigheid in het concept 'environmental justice' zich uit over de hele wereld, en vooral naar het Zuiden, waar dat zich verbond met wat het **milieudenken** van de armen werd genoemd en met de conflicten die al plaatsvonden in Latijns-Amerika, bijvoorbeeld rond de strijd om land en milieurampen. Robert Bullard, een wetenschapper en oprichter van de Environmental Justice-beweging in de vs, was in de jaren 1990 invloedrijk in Brazilië en ook in Zuid-Afrika, en gaf nationale ER-bewegingen ruggensteun. Vandaag ontbranden er over de hele wereld wekelijks conflicten rond natuurlijke hulpbronnen, waarbij arme en inheemse bewoners hun land verde-

digen tegen de winning van natuurlijke hulpbronnen en vervuiling. In de vele conflicten over grondstofwinning en afvalverwerking verdedigen de armen hun belangen, hun levensonderhoud en hun culturele waarden en gevoel van territoriale identiteit tegen een dominerende economische waarderingstaal.

Milieu-ongelijkheden bestaan niet alleen in de verdeling van milieu-hinder en bij de winning van natuurlijke hulpbronnen, maar ook bij de toewijzing van milieugoederen en -diensten, wat vooral zichtbaar is in steden. Achtergestelde gemeenschappen hebben over het algemeen slechte milieudiensten, zoals groene ruimtes, straatreiniging en vuilnisdiensten, terwijl de rijkere en blanke gemeenschappen op een raciaal exclusieve manier van milieuprivileges genieten – parken, kusten, open ruimte (Park en Pellow 2011). Deze toestanden gaan vaak samen met wijkverloeding. Ook in het Zuiden tonen megasteden zoals Mumbai of Djarkata drastische ongelijkheden – tussen weelderige beschutte gemeenschappen die profiteren van milieuvoordelen en ongeautoriseerde sloppenwijken die niet zijn aangesloten op stadsdiensten zoals vuilnisdiensten of de waterleiding.

Bijgevolg heeft de ecologische rechtvaardigheidsagenda zich de afgelopen tien jaar uitgebreid, werd hij steeds veelzijdiger, en omvat hij ook dimensies van een rechtvaardige duurzaamheid (Agyeman *et al.* 2003). Vandaag de dag voeren stedelijke ER-groepen in het Noorden actie voor goed verbonden, betaalbare en propere stadsvervoersystemen, voor gezond, vers, lokaal en betaalbaar voedsel, voor groen, betaalbaar en gezond wonen, samen met recyclingpraktijken en groene ruimten binnen woonblokken, en voor opleidingen en banen in de groene economie. Milieu-initiatieven zoals **stadstuinen** in gemarginaliseerde wijken zijn vaak een rechtstreekse reactie op jaren van directe of indirecte vernietiging en verval, wat de bewoners zien als stadsoorlog en milieugeweld. Behalve dat je elkaar op deze manier leert kennen en je er sterkere banden mee opbouwt, helpen projecten zoals gemeenschapsboerderijen uit elkaar gevallen gemeenschappen herstellen en het milieutrauma overwinnen. In de jaren 1980 werd bijvoorbeeld de buurt van Dudley in Boston geteisterd door brandstichting en verwaarlozing en stonden er

1.500 percelen leeg. Vandaag herstellen projecten zoals gemeenschapstuinen, boerderijen, parken en speeltuinen de onzekerheid die bewoners meemaakten door blootstelling aan verwaarlozing, aantasting van het milieu en armoede. Bewoners kunnen een gevoel van thuis en plaats herwinnen. Sommige ER-initiatieven maken eveneens deel uit van degrowth omdat zij een kleinere, eenvoudiger en alternatieve vorm van economie bevorderen op basis van de **commons**.

Wetenschappers zoals Logan en Molotch hebben het beeld van de groeimachine gebruikt om te wijzen op elites, renteniers en de economische en politieke coalitie om hen heen als de motor van ongeregeerd **kapitalisme**, privékapitaalaccumulatie en ruimtelijke ongelijkheid. Het argument is dat, omdat de investeringen zich voortdurend verplaatsen – in cycli van groei, devaluatie, vernietiging, herinvestering en mobilisatie – ontwikkeling over de hele stad uiteindelijk ongelijk verdeeld is. Met andere woorden, de tredmolen van productie bevoordeelt investeerders, elites en mensen met invloed, terwijl de negatieve effecten terecht komen bij wie aan de onderkant van de sociale piramide zit (Schnaiberg *et al.* 2002). Rijkere groepen wonen in wijken waar alles is, kunnen zo de vruchten plukken van milieugoederen en -voordelen, terwijl ze milieulasten verschuiven naar gemarginaliseerde wijken. In landelijke gebieden wordt de toename van conflicten over grondstofwinning grotendeels verklaard door toenemend **maatschappelijk metabolisme** en de behoefte aan nieuwe voorraden en grondstoffen voor bedrijven, die moeten worden verkregen door de uitbreiding van de **grondstofgrenzen**.

Met andere woorden, in steden en plattelandsgebieden in het Noorden en Zuiden is land een kwestie van privétoe-eigening, speculatie en exploitatie. **Groei** is zo deel van het proces dat onrechtvaardigheden creëert. Omdat de vooruitgang in technologie tegelijk de uitbreiding van productie en van consumptie aandrijft, en vermits staten, investeerders en werknemers afhankelijk zijn van economische **groei** voor het scheppen van banen en inkomsten, bestendigen zich cycli van niet te stoppen productie, winning van materiële grondstoffen, afvalopstapeling en ongelijke ruimtelijke ontwikkeling. Zo is vandaag het meest recente aspect van ER-mobilisatie – en misschien haar meest fundamentele – de verdediging van het

recht op een (woon)plaats. In landelijke gebieden verzetten arme boeren zich tegen landroof voor agrobrandstofproductie, mijnbouw, of olie- en gaswinning en waarden hun land en ook hun water als **commons** dat behouden moeten worden. In Noordelijke steden zijn veel ER-groepen overgegaan van acties rond stortplaatsen en het opknappen van vervallen plekken op gevechten voor betaalbare huisvesting en om ervoor te zorgen dat de bewoners het zich ook werkelijk kunnen veroorloven in hun weer leefbaar gemaakte omgeving te wonen. In Zuidelijke steden, zoals Bangalore of Mexico City, bieden velen weerstand en protesteren als luchthavens en snelwegen of 'gated communities' hun grondgebied aantasten. Anderen, zoals de Alliantie van Indische Afvalverzamelaars (AIW), organiseren zich voor het veiligstellen van hun levensonderhoud van inzamelen, sorteren, recycleren en verkopen van materialen die industrie en particulieren hebben weggegooid, en ze protesteren ertegen dat verbrandingsovens hun bron van inkomsten zullen wegnemen.

Als gevolg hiervan zijn veel ER-activisten betrokken bij gevechten rond het recht op de stad, wat aansluit op het degrowth-discours. Met behulp van Lefebvres discours over het recht op de stad en het belang om niet enkel productieruimtes te controleren, maar ook het gebruik en de vormgeving van de stad, eisen coalities zoals de Right to the City Alliance in de vs economische en leefmilieurechtvaardigheid en meer democratie, samen met het einde van onroerend-goedspeculatie, de privatisering van de gemeenschappelijke ruimte en gentrificatie (wijkopwaardering die leidt tot verdringing van de oorspronkelijke bewoners). Omdat ze zich verzetten tegen de vervanging van hun gemeenschappelijke ruimtes en tuinen door luxewoningen, stellen ze projecten in vraag die de ruilwaarde maximaliseren terwijl ze ook de stad verfraaien en saneren. In het Zuiden is verzet tegen gedwongen verhuizing vaak verbonden met landrechtenbewegingen, zoals Via Campesina (International), Landless Workers' Movement (Brazilië), of de Bhumi Uchhed Pratirodh Comité (India).

Vanuit een organiserend en politiek oogpunt, geven zulke bewegingen vorm aan transformatieve aanspraken – de noodzaak om autonoom te blijven van de staat en om meer spontane en directe vormen van democratie en besluitvorming uit te bouwen. Vanuit het oogpunt van wat ze

willen bereiken zijn ER-bewegingen verdeeld tussen groepen die een meer radicale transformatie van het economische systeem eisen door een beweging weg van een fixatie op economische **groei** (inheemse groepen die ijveren voor het concept van *Sumak Kawsay* in Ecuador, **Buen Vivir**), en zij die het vrijemarktkapitalisme willen verbeteren zonder een echt alternatief voor het huidige systeem voor te stellen. Die laatsten leggen niet het verband met de bredere implicaties op lange termijn van de toegenomen productie en consumptie, grondstofwinning en ongelijke leefmilieu-inplanting.

Kortom, ER-bewegingen fungeren als een signaal dat minder consumeren en produceren op zich niet volstaan. Dat ‘minder’ moet meer gelijk worden verdeeld, met mensen die productieprocessen beheersen, zodat steden en landelijke ruimten meer gelijk worden.

Referenties

- Agyeman, J., Bullard, D. and Evans, B. (2003) *Just sustainabilities: development in an unequal world*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Carmin, J. and Agyeman, J. (2011) *Environmental inequalities beyond borders: local perspectives on global injustices*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Park, L.S.-H. and Pellow, D. (2011) *The slums of Aspen: immigrants vs. the environment in America's Eden*. New York: New York University Press.
- Schnaiberg, A., Pellow, D. and Weinberg, A. (2002) ‘The treadmill of production and the environmental state.’ In Mol, A. and Buttel, F. (eds.) *Research in social problems and public policy*. Greenwich, CT: Emerald.
- Size, J. (2007) *Noxious New York: the racial politics of urban health and environmental justice, environmental justice in America: A new paradigm*. Cambridge, MA: MIT Press.

MAATSCHAPPELIJK METABOLISME

Alevgül H. Sörman

*ICTA (Institute Environmental Science and Technology),
Autonomous University of Barcelona*

Samenlevingen metaboliseren energie- en materiaalstromen om operationeel te blijven. Dat proces wordt aangeduid als maatschappelijk metabolisme. Gelijkaardig aan dat van levende organismen, die een bepaalde reeks complexe chemische reacties in hun systemen nodig hebben om te functioneren, wordt het begrip maatschappelijk metabolisme gebruikt om het patroon van energie- en materiaalstromen te kenmerken die horen bij de expressie van functies en de reproductie van structuren van menselijke samenlevingen. Het metabolisme van menselijke samenlevingen is gebaseerd op exosomatisch energiegebruik (energie gemetaboliseerd onder menselijke controle, buiten het menselijk lichaam), wat een uitgebreide vorm is van endosomatische energie (energie gemetaboliseerd in het menselijk lichaam).

Het begrip 'metabolisme' ontstond in de negentiende eeuw in de geschriften van Moleschott, von Liebig, Boussingault, Arrhenius en Podolinski, als aanduiding van de uitwisseling van energie en stoffen tussen organismen en het milieu, en het geheel van biochemische reacties in levende systemen. Om voorbeelden te geven: deze systemen kunnen een biologische cel, een juridisch systeem, en/of de kapitalistische staat zijn. Ze worden aangeduid als autopoïëtische systemen, wat betekent dat ze zichzelf kunnen reproducen en in stand houden. Marx en Engels waren bij de eersten die de term 'metabolisme' gebruikten om de dynamiek van

de sociaalecologische verandering en evolutie aan te pakken. Vandaag de dag zijn er verschillende percepties van de term metabolisme. De Weense school van het *sociaal* metabolisme voert materiaal- en energiestroomanalyses (MEFA) van de economie uit, met de focus op historische transities tussen agrarische en industriële economieën en de kwantificering van die stromen (Fischer-Kowalski en Haberl 2007). In de **politieke ecologie** is de notie van het metabolisme ingeroepen om de ‘kloof’ te duiden tussen mens en natuur in het kapitalisme, evenals de sociale machtsverhoudingen die de stroom van materialen en middelen overheersen in de productie van stedelijke ruimte, of de toename van de wereldwijde stromen van energie en materialen die conflicten veroorzaken aan ‘s werelds **grondstofgrenzen**. Deze bijdrage richt zich echter op een andere benadering, het zogenaamde ‘maatschappelijk’ metabolisme, ontwikkeld door Mario Giampietro en Kozo Mayumi (Giampietro *et al.* 2012, 2013).

Maatschappelijk metabolisme richt zich niet alleen op de kwantificering van stromen (‘flows’), maar op het vastleggen van een relatie tussen stromen en de werkende elementen die inputstromen transformeren in uitstromen, met behoud en bescherming van hun eigen identiteit (naar deze elementen wordt verwezen als *fund*-elementen [die je dus op voorraad hebt], een term afkomstig uit de omschrijving van **bio-economie** van Georgescu-Roegen [1971]). Dus bijvoorbeeld in de productie van auto’s zouden de materialen (aluminium, staal), de energie (verbruikt bij assemblage en de winning van grondstoffen) en het water gebruikt in deze processen de ‘flows’ zijn [je bent ze kwijt in hun oorspronkelijke vorm], terwijl de menselijke activiteit (de werknemers), het land en de kapitaal-machines de ‘funds’ uitmaken [aan het einde van het proces zijn werknemers nog steeds werknemers]. “Maatschappelijk metabolisme verbindt dus funds (de werkende elementen en transformatoren van een proces) en flows (de elementen die zijn benut en vervluchtigd), om indicatoren te genereren die kenmerkend zijn voor bijzonderheden van het systeem. Voorbeelden van dergelijke metabolische indicatoren zijn: energie-input per arbeidsuur of water verbruikt per hectare verbouwd land.

Maatschappelijk metabolisme richt zich op de biofysische processen die de productie en consumptie van goederen en diensten waarborgen:

wat wordt geproduceerd, hoe het wordt geproduceerd, het doel waarvoor het wordt geproduceerd, en door wie het wordt geconsumeerd. Dit wordt dan gekoppeld aan de analyse van de productie van toegevoegde waarde (in relatie tot de investeringen van productiefactoren). Vandaar dat de analyse een benadering kenmerkt die een verband legt tussen monetaire voorstellingen van het economisch proces en een representatie van de biofysische transformaties verbonden met de productie en consumptie van goederen en diensten. Dit is een geïntegreerde analyse, die rekening houdt met verschillende dimensies zoals demografische factoren en de kwestie van meervoudige schalen (co-existentie van verschillende ruimte- en tijdschalen) van de geanalyseerde economie.

De karakterisering van het maatschappelijk metabolisme van een land bijvoorbeeld wordt gebaseerd op typerende kwantitatieve indicatoren als referentiepunten, 'benchmarks' genaamd, waarmee de biofysische economische prestaties van een systeem worden geëvalueerd. Afhankelijk van hun organisatie en de specifieke functies die ze vervullen, vertonen verschillende samenlevingen verschillende metabolische profielen. Dergelijke benchmarks kunnen verwijzen naar de sociaaleconomische kant (bijvoorbeeld energieverbruik per uur activiteit in de dienstensector), of naar de ecologische kant (bijvoorbeeld het verbruik van water in de landbouw per hectare) van duurzaamheid.

Er is een grote variatie tussen het metabolisme van de Europese landen in termen van energiestromen per uur werk in de productieve sectoren. Bijvoorbeeld in de energie-, mijnbouw-, bouw- en industriële sectoren kan de energiedoorstroom variëren van 130 tot 1.000 MJ/uur. Ook is er een grote variatie van de arbeidsproductiviteit in deze sectoren, variërend van 10 tot 50 euro/uur (Giampietro *et al.*, 2012, 2013). Bijgevolg vertonen de metabolische profielen van economieën met een goed ontwikkelde winningsindustrie, zoals Finland en Zweden, in het algemeen grotere stromen van energiedoorvoer met een hogere arbeidsproductiviteit in de productieve sectoren. Deze verschillen stammen uit een combinatie van externe en interne beperkingen en geven blijk van de historische wegen die verschillende landen insloegen.

Het begrip maatschappelijk metabolisme heeft, sinds de jaren 1970, al een lange geschiedenis in de literatuur van de energetica, met een focus op de analyse van biofysische beperkingen die inwerken op samenlevingen. Bij de discussies over duurzaamheid werd het echter buiten beschouwing gelaten. Dat kwam meestal door de overvloed aan goedkope olie en het gebrek aan belangstelling voor de grenzen van de groei en de energie. Energetica en de analyse van het maatschappelijk metabolisme hebben evenwel in de afgelopen tien jaar hun elan teruggevonden, want academici zoeken opnieuw naar innovatieve conceptuele instrumenten die vanuit een biofysisch perspectief geschikt zijn voor het analyseren van interacties tussen samenleving en omgeving.

In het licht van degrowth blijkt de analyse van het maatschappelijk metabolisme een nuttige aanpak bij de beoordeling van de haalbaarheid en wenselijkheid van voorgestelde alternatieve vormen van ontwikkeling en de levensvatbaarheid van economische inkrimping vanuit een energetisch en materieel perspectief. Uit een metabolisch oogpunt blijven er verschillende uitdagingen die binnen degrowth-voorstellen moeten worden aangepakt (Sorman en Giampietro 2013).

Allereerst is het belangrijk op te merken dat de huidige maatschappelijke functies (diensten en overheid, voedselproductie, enz.) en de daarmee verbonden metabolische patronen (joules aan fossiele brandstoffen voor het in stand houden van de gezondheidszorg, de uren van menselijke activiteit gebruikt voor het produceren van een bepaalde hoeveelheid voedsel) gebaseerd zijn op de exploitatie van fossiele brandstoffen als belangrijkste energiebron. Fossiele brandstoffen zijn een bron met een hoog outputrendement en dito kwaliteit. De komst van fossiele brandstoffen verlaagde drastisch de hoeveelheid energie, arbeid en technisch kapitaal die in de feitelijke productie van bruikbare energie zelf ging. Zo konden moderne samenlevingen hun huidige niveau van complexiteit bereiken met het overschot aan tijd die goedkope energiebronnen opleveren. Nu we echter **piekolie** bereiken, impliceert een overschakeling op energie-alternatieven van lagere kwaliteit direct dat de hoeveelheid energie, arbeid en technisch vermogen die in de energieproductie zelf gaat zitten (milieuvriendelijke of andere) drastisch omhoog moet om de

metabolische patronen van de samenleving en de complexe structuren die zij hebben bereikt in stand te houden. Om te voldoen aan de eisen van de sociaaleconomische systemen zoals we die vandaag in het Mondiale Noorden kennen, die werken met een hoge economische diversiteit, hoge afhankelijkheidsratio (te wijten aan een stijgend aandeel van ouderen en een hogere gemiddelde scholingsleeftijd) en procentueel hoge bijdrage van de dienstensector in de economie, zullen waarschijnlijk meer werknemers en meer werkuren nodig zijn om met een slinkende winning van fossiele brandstoffen de huidige metabolische patronen van de samenleving te behouden. Dit is moeilijk te verenigen met het degrowth-voorstel, waarin wordt gepleit voor het verminderen van werkuren (**werkverdeling**). In een toekomst met schaarse energie zullen we meer moeten werken, niet minder.

Bovendien, zelfs als een vrijwillige vermindering van overvloed wordt bereikt, zoals aanhangers van degrowth willen, zijn er geen robuuste studies waaruit blijkt dat dit zal leiden tot een wereldwijde vermindering van het verbruik van energie of materialen, gegeven een stijgende wereldbevolking en de daarmee verbonden niveaus van groeiende consumptiepatronen. Als landen zoals China, India en Brazilië voor hun bevolking een hoger niveau van welvaart verwerven, zullen hun materiële en energetische eisen aanzienlijk toenemen, misschien sneller dan de opbrengsten van energie-efficiëntie of de vrijwillige vermindering van de consumptie in het Mondiale Noorden.

Bovendien doet het fenomeen van **Jevons-paradox** twijfelen aan de doeltreffendheid van de vrijwillige reducties die degrowth-aanhangers propageren. Een vrijwillige vermindering van het energieverbruik in sommige opzichten of door sommige mensen dreigt te worden gecompenseerd door een (vrijwillige of onvrijwillige) toename van het energieverbruik in andere opzichten of bij andere mensen. De biofysische visie op het maatschappelijk metabolisme waarschuwt voor de beperkingen van degrowth-strategieën op basis van het vrijwillig verbruiken van minder middelen, energie of kapitaal. Die zullen op zichzelf niet volstaan.

Referenties

- Fischer-Kowalski, M. and Haberl, H. (2007) *Socioecological Transitions and Global Change: Trajectories of Social Metabolism and Land Use*, Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Georgescu-Roegen, N. (1971) *The Entropy Law and the Economic Process*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Giampietro, M., Mayumi, K. and Sorman, A.H. (2012) *The Metabolic Pattern of Societies: Where Economists Fall Short*, London: Routledge.
- Giampietro, M., Mayumi, K., and Sorman, A.H. (2013) *Energy Analysis for a Sustainable Future: Multi-Scale Integrated Analysis of Societal and Ecosystem Metabolism*, London: Routledge.
- Sorman, A.H. and Giampietro, M. (2013) 'The Energetic Metabolism of Societies and the Degrowth Paradigm: Analyzing Biophysical Constraints and Realities,' *Journal of Cleaner Production*, 38, 80-93.
- Tainter, J. 'Ons energiedilemma, ofwel: wat weet een vis van water?' (pp 57-68) in: Thieme, M. red. (2013) *Méér!*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel

STROMINGEN VAN HET MILIEUDENKEN

Joan Martinez-Alier

*Research & Degrowth and ICTA (Institute of Environmental
Science and Technology), Autonomous University of Barcelona*

Er zijn drie belangrijke stromingen in het milieudenken.* Deze drie stromingen zijn te bestempelen als: ten eerste de cultus van de wildernis, ten tweede het *evangelie van de eco-efficiëntie* en ten derde de mantra van **ecologische rechtvaardigheid** of het *milieudenken van de armen*. Ze zijn als drie grote takken van een enkele boom of drie transversale stromen van dezelfde rivier.

In de Verenigde Staten vond de *cultus van de wildernis* zijn oorsprong in het werk van de Schots-Amerikaanse naturalist John Muir en de oprichting van Yosemite en Yellowstone National Parks. Er waren gelijkaardige bewegingen in Europa en andere continenten. Zelfs in India, waar de leer van het 'milieudenken van de armen' in de jaren 1980 naar voren werd gebracht als tegenhanger van de 'cultus van de wildernis', zijn er grote lokale tradities van vogelbescherming en andere vormen van natuurbehoud voor de top- en middenklasse.

*) Nvdt.: Het Engelse woord 'environmentalism' is lastig te vertalen in het Nederlands. Het bevat aspecten als theorievorming, politisering van milieuproblemen, een bewegingsaspect en een vorm van handelen of activisme. Zowat elke vertaling lijkt onrecht te doen aan die meervoudige betekenis. De vertaling als 'milieudenken' is ook onvolmaakt, maar probeert toch de nadruk te leggen op het omvattende van de term. Die is misschien minder aanwezig in termen als 'milieubeweging' of 'milieuactivisme'.

In termen van de beschikbare menselijke en economische middelen is deze beweging echt wel groot. Sinds de negentiende eeuw was haar voornaamste zorg ongerepte natuur te behouden door het afbakenen van natuurgebieden waar mensen niet mochten komen, en dieren in het wild actief te beschermen vanwege hun ecologische en esthetische waarden en niet wegens een waarde voor het economische of menselijke levensonderhoud. De wereldwijde natuurbeweging werd steeds meer aangetrokken tot een economische taal. Hoewel veel van haar leden beweren te geloven in 'deep ecology' (de intrinsieke waarde van de natuur) en de natuur vereren als sacraal, besloot de leidende beweging om bij de economen aan te sluiten. De TEEB-rapporten ('The Economics of Ecosystems and Biodiversity', een project dat wordt ondersteund door het Wereld Natuur Fonds (WWF) en zelfs het hele IUCN) van 2008-11, gepubliceerd onder auspiciën van het Milieuprogramma (UNEP) van de Verenigde Naties, volgen deze rode draad: om het verlies van biodiversiteit zichtbaar te maken, moeten we niet focussen op enkele soorten, maar op ecosystemen, en dan op ecosystemendiensten voor de mens, en uiteindelijk moeten we economische waarderingen aan dergelijke diensten geven, want dit is wat de aandacht van politici en zakelijke leiders naar natuurbewoud zal trekken. TEEB prijst enthousiast het principe van mijnbouwonderneming Rio Tinto met haar 'netto positieve impact'. Dit principe suggereert dat natiestaten of bedrijven overal kunnen deelnemen aan open mijnbouw op voorwaarde dat de staat of het bedrijf hier een natuurpark ondersteunt of daar een mangrove heraanplant. John Muir zou door zulke voorstellen ontdaan zijn geweest.

De tweede stroom van het milieudenken is vandaag de dag misschien wel de meest krachtige. Zijn naam herinnert aan Samuel Hays' boek uit 1959: *Conservation and the Gospel of Efficiency: The Progressive Conservation Movement, 1890-1920*, dat de vroegste inspanningen uitlegt van het federale milieubeleid in de Verenigde Staten om afval te verminderen en ook om de bossen te behouden (of ze te veranderen in boomplantages). Een van de belangrijkste publieke figuren van de eco-efficiëntie was Gifford Pinchot, die in Europa in de bosbouw was opgeleid.

Het begrip 'duurzaamheid' (*Nachhaltigkeit*) was reeds geïntroduceerd

in het negentiende-eeuws bosbeheer in Duitsland, niet om respect voor de ongerepte natuur te duiden, maar om integendeel aan te geven hoe met de natuur monetaire winst kan worden gemaakt door een optimale duurzame opbrengst van boomplantages. Dit idee vinden we terug in het huidige arsenaal aan recepten voor duurzame technologieën, milieu-economisch beleid (belastingen, verhandelbare visquota, markten in vervuilingsvergunningen), optimale grondstofwinningsratio, substitutie van verloren gegaan 'natuurlijk kapitaal' door geproduceerd kapitaal, waardering en betaling voor milieudiensten, dematerialisatie van de economie, habitat banking en emissiehandel – en dit alles samenvattend: duurzame ontwikkeling. Het 'evangelie van de eco-efficiëntie' gaat samen met leerstellingen van 'ecologische modernisering' en het geloof in zogenaamde 'milieukuznetscurven'. De woorden 'duurzame ontwikkeling' werden in 1987 alom bekend met de publicatie van het Brundtlandrapport.

Voorstanders van degrowth zijn op twee punten tegen 'duurzame ontwikkeling'. Om te beginnen geloven ze niet dat economische **groei** ecologisch duurzaam is of kan zijn. Ten tweede zijn velen van hen ook tegen het idee zelf van **ontwikkeling**, want zoals Arturo Escobar, Wolfgang Sachs en anderen in de jaren 1980 uitlegden, betekende het een patroon van uniforme verandering naar een Amerikaanse manier van leven, die heel anders is dan de huidige nadruk in sommige landen van het Zuiden, van een **Buen Vivir** of *Sumak Kawsay* (Vanhulst en Beling 2014).

De degrowth-beweging benadrukt vaak dat de voordelen van een grotere eco-efficiëntie gemakkelijk tenietgedaan kunnen worden door de werking van **Jevons-paradox** of het reboundeffect. Toch sluiten de meeste regeringen en de Verenigde Naties zich aan bij het 'evangelie van de eco-efficiëntie'. Ondertussen is de **ecologische-rechtvaardigheidsbeweging** (zeker niet zo goed georganiseerd als de IUCN) een ruime collectie van lokale verzetsbewegingen en netwerken. Deze bewegingen combineren levensonderhoud, sociale, culturele, economische en milieuaspecten (Martinez-Alier *et al.* 2014). Zij poneren hun 'morele economie' in tegenstelling tot de logica van de winning van olie, mineralen, hout, of agrobrandstoffen aan de **grondstofgrenzen** en zij verdedigen biodiversiteit en hun eigen levensonderhoud. Dit omvat claims voor klimaat- en

waterrechtvaardigheid. Bij het opzetten van de weerstand tegen milieu-onrechtvaardigheden worden er over de hele wereld veel mensen gedood bij de verdediging van het leefmilieu.

Arme mensen denken en gedragen zich niet altijd als milieuactivisten. Dat te geloven zou flagrante onzin zijn. Het milieudenken van de armen komt voort uit het feit dat de wereldeconomie gebaseerd is op fossiele brandstoffen en andere eindige grondstoffen en om die te pakken te krijgen gaat ze tot de uiteinden der aarde, en verstoort en vervuult zowel de ongerepte natuur als menselijke leefwijzen, maar ondervindt daarbij van arme en inheemse volkeren weerstand die vaak wordt geleid door vrouwen. Arme en inheemse volkeren doen soms een beroep op economische compensatie, maar vaker roepen ze op tot andere talen van waardetoe-kening, zoals de mensenrechten, inheemse territoriale rechten, mense-lijke bestaanswijzen en de heiligheid van bedreigde bergen of rivieren.

De natuurbehoudbeweging heeft het milieudenken van de armen genegeerd. Maar ook de degrowth-beweging (en de **steady-state-economie**-beweging), met hun Europese of Noord-Amerikaanse roots, hebben tot voor kort de intensiteit van de strijd om hulpbronnen over de hele wereld gebagatelliseerd. Maar een belangrijke hypothese in de politieke ecologie is dat er meer en meer grondstofwinnings- en afvallozingsconflicten komen als gevolg van de stijging van het mondiale **maatschappelijke metabolisme**. Veel van dergelijke milieuconflicten in de wereld, ingedeeld naar land en grondstoffen, worden door het EJOLT-project verzameld in een open access database (www.ejatlas.org, bekeken op 15 september 2014).

Er zijn pogingen geweest om de natuurbehoudbeweging dichter te brengen bij het milieudenken van de armen en de inheemse mensen die strijden tegen ontbossing, agrobrandstoffen, mijnbouw, boomplantages en dammen. Zo kunnen bijvoorbeeld mangroves worden verdedigd tegen garnalenaquacultuur omwille van de levensbehoeften van de vrouwen en mannen die er wonen, maar ook vanwege hun biodiversiteit en hun schoonheid. Ondanks opportuniteiten om de natuurbehoudbeweging met die voor milieu- of ecologische rechtvaardigheid samen te brengen, gaat dit vaak moeizaam, niet alleen omdat de natuurbehoudbeweging te

vaak optrekt met de tweede stroom (de ingenieurs en economen), maar ook omdat ze haar ziel heeft verkocht aan bedrijven als Shell en Rio Tinto.

Aan de andere kant zou de degrowth-beweging makkelijk moeten kunnen aansluiten bij de beweging voor **ecologische rechtvaardigheid** en het milieudenken van de armen. Maar politiek links (bijvoorbeeld de presidenten Lula en Rousseff in Brazilië, de communistische partij in West-Bengalen in India, of de presidenten Evo Morales in Bolivia of Rafael Correa in Ecuador) houdt niet van het milieudenken van de armen en inheemsen dat expliciet strijdt tegen de opmars van het algemene marktsysteem en de groei van het **maatschappelijk metabolisme**, en voor een economie die duurzaam voldoet aan de behoeften aan voedsel, gezondheid, onderwijs en huisvesting voor iedereen.

Ondanks de diepe breuklijnen die we tussen de drie belangrijkste stromingen van het milieudenken hebben opgemerkt, is er hoop op een samenkomen tussen natuurbeschermers, bezorgd over het verlies van biodiversiteit, de vele mensen die zich zorgen maken over de onrechtvaardigheden van klimaatverandering, die ijveren voor de aflossing van ecologische schulden en veranderingen in technologie richting zonne-energie, ecofeministen, bepaalde socialisten en vakbondslui bezig met gezondheid op het werk en die bovendien weten dat economische rechtvaardigheid niet voor altijd verdaagd kan worden met beloften van economische **groei**. Er is ook hoop op een samenvloeien tussen stedelijke krakers die 'autonomie' prediken, agro-ecologen, **back-to-the-landers**, aanhangers van degrowth en van 'welvaart zonder groei' in sommige rijke landen, de grote internationale boerenbewegingen zoals Via Campesina, de pessimisten (of realisten) over de risico's en onzekerheden van technische veranderingen, de inheemse bevolking die her en der aan de **grondstofgrenzen** het behoud van het milieu eist, en de wereldwijde **ecologische rechtvaardigheidsbeweging**.

In termen van beleid pleit de degrowth-beweging vaak voor grondstoffenplafonds [resource caps]. Dit bestaat al in sommige landen als grenzen aan de uitstoot van kooldioxide (en dus de verbranding van fossiele brandstoffen). Het kan worden uitgebreid tot mineralen en gebruik van biomassa. Voorstellen zoals het Yasuni ITT-initiatief uit Ecuador en

soortgelijke pogingen in Nigeria om ‘olie in de bodem’ te laten, passen perfect bij het degrowth-perspectief (Martinez-Alier 2012).

De beweging voor **ecologische rechtvaardigheid**, inclusief de milieu-beweging van de armen, valt samen met een ander belangrijk platform van de degrowth-beweging, dat de maatschappelijke relevantie van de economie omlaag wil brengen (economie hier in de zin van chrematistiek of de kunst om geld te maken, in tegenstelling tot een economie als de kunst om in het levensonderhoud te voorzien). Dit betekent het algemene marktsysteem weghalen uit de collectieve verbeelding als een principe van sociale organisatie, door te laten zien dat veel mensen over de hele wereld hun recht op toegang tot natuurlijke hulpbronnen voor hun levensonderhoud verdedigen via systemen van gemeenschappelijk beheer, met name het **commons**.

Referenties

- Hays, S. (1959) *Conservation and the gospel of efficiency: the progressive conservation movement, 1890–1920*, Cambridge: Harvard University Press.
- Martinez-Alier, J. (2002) *The environmentalism of the poor: a study of ecological conflicts and valuation*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Martinez-Alier, J. (2012) ‘Environmental justice and economic degrowth: an alliance between two movements,’ *Capitalism Nature Socialism*, vol. 23/n.1, pp. 51–73.
- Martinez-Alier, J., Anguelovski, I., Bond, P., Del Bene, D., Demaria, F., Gerber, J.F., Greyl, L., Haas, W., Healy, H., Marín-Burgos, V., Ojo, G., Porto, M., Rijnhout, L., Rodríguez-Labajos, B., Spangenberg, J., Temper, L., Warlenius, R. and Yáñez, I. (2014) ‘Between activism and science: grassroots concepts for sustainability coined by environmental justice organizations,’ *Journal of Political Ecology*, 21: 19–60.
- Vanhulst, J. and Beling, A.E. (2014) ‘Buen vivir: emergent discourse within or beyond sustainable development,’ *Ecological Economics*, 101: 54–63.

POLITIEKE ECOLOGIE

Susan Paulson

Center for Latin-American Studies, University of Florida

Deze bijdrage richt zich op een benadering van onderzoek en praktijk die in de hele wereld wordt toegepast en die in Engelstalige literatuur wordt aangeduid als ‘politieke ecologie’.

Het aantal onderzoekers en praktijkmensen betrokken bij de politieke ecologie is sinds de jaren 1980 exponentieel gegroeid. Dat verbreedde het veld navenant en opende nieuwe mogelijkheden.

Men maakt zich niet erg druk om te proberen het helemaal eens te worden over wie het label van ‘politieke ecooloog’ krijgt, een term waarmee hier wordt verwezen naar alle deelnemers aan wat Paulus Robbins (2011: xix) beschrijft als een praktijkgemeenschap die het veld vooruithelpt “als een intellectueel onderzoek van de interactie tussen mens en leefmilieu, en als een politieke oefening voor meer sociale en ecologische rechtvaardigheid”. In tegenstelling tot bepaalde ‘ismen’ en ‘isten’, delen politieke ecologen met voorstanders van degrowth een gretigheid om een veelvoud van kennis en een diversiteit van praktische acties, waaronder die van de niet-dominante groepen, te verkennen.

De geografen Piers Blaikie en Harold Brookfield (1987: 17) duiden politieke ecologie als een benadering die ecologie en politieke economie combineert om de relatie tussen de samenleving en hulpbronnen op het land te onderzoeken, en tussen sociale groepen en klassen met verschillende toegang tot en gebruik van die hulpbronnen. Hun en andere studies van het platteland in het Mondiale Zuiden werden later aangevuld met studies in noordelijke contexten en in steden, opgevat als ‘compacte netwerken van met elkaar verweven sociaal-ruimtelijke processen die tege-

lijk lokaal en mondiaal, menselijk en fysiek, cultureel en organisch' zijn (Swyngedouw en Heynen 2003: 899). In hun boek uit 2011, *Global Political Ecology*, integreren Richard Peet, Paul Robbins en Michael Watts deze elementen in een wereldwijde milieupolitiek van productie, consumptie en natuurbehoud.

Degrowth en politieke ecologie gaan allebei in op de vernietiging van specifieke socio-ecologieën, al is de laatste verder gevorderd in het exploreren van de huidige productie van naturen en culturen. Arturo Escobar (2010: 92) beschrijft het veld als in drie overlappende fases evoluerend: de eerste analyseert politiek-economische factoren in de aantasting van het milieu; de tweede verkent epistemologische processen via dewelke culturele, wetenschappelijke en politieke conceptualisaties en discoursen invloed hebben op de relatie tussen mens en natuur; en de derde roept ontologische vragen op over processen waardoor een veelheid aan socionatuurlijke werelden wordt geproduceerd en gereproduceerd.

Deze epistemologische en ontologische verkenningen kunnen degrowth-wetenschappers op nieuwe manieren helpen denken over het concept 'productiewijze'. Dat doen ze niet door natuurlijke hulpbronnen te conceptualiseren als eindige gegevensheden (die dreigen te worden uitgeput), maar als aspecten van sociaalecologische omgevingen die voortdurend worden opgebouwd door middel van culturele en historische processen. In deze visie produceren mensen niet alleen voedsel, onderdak en kleding, maar ook biofysische landschappen, samen met regimes van productie, consumptie en kennis van het milieu en beheer. Meest verbaazingwekkend van al, wij mensen produceren onszelf: menselijke lichamen, gesocialiseerd met vaardigheden, visies en verlangens, met inbegrip van appetijt voor consumptie. Dit leidt tot meer geavanceerde manieren om consumptie te begrijpen die vermeende 'fysieke noodzaken' niet scheiden van 'culturele keuzes'. Voor de mens zijn alle aspecten van het leven onlosmakelijk materieel en betekenisvol: de meest fundamentele 'fysieke' verlangens, zoals eten en seks, zijn altijd doordrenkt met symbolische betekenis en waarde, terwijl zelfs onze subjectieve fantasieën en politieke visies afhankelijk zijn van het biochemische karakter en de fysieke grootte van de menselijke hersenen.

Een van de grootste uitdagingen voor degrowth is de enge culturele reikwijdte en oppervlakkige historische diepgang die het hedendaagse milieudiscours kenmerken. Het beperkt ons potentieel om alternatieven voor momenteel dominante mens-milieurelaties te visualiseren. In reactie op deze uitdaging hebben politieke ecologen voortgebouwd op onderzoek dat regelingen documenteerde die niet gebaseerd waren op **groei**, en waarvan sommige de eeuwen, zelfs millennia trotseerden. Antropologen, archeologen en geografen die werken in de Andes en de Amazone, bijvoorbeeld, hebben aangetoond hoe verrassend grote populaties werden onderhouden door verhoogde-bedden-landbouw, terrassen, rondtrekkende landbouw, verticale archipels en andere strategieën op basis van uitgewerkte systemen die wederkerigheid organiseerden en de **commons** beheerden. Ze hebben zich ook afgevraagd wat bepaalde systemen in bepaalde perioden verstoorde. Politieke ecologen, zoals Bina Agarwal, die werkzaam is in Zuid-Azië, en Anna Tsing in Indonesië, blijven deze vragen stellen met aandacht voor de productie en het onderhoud van de gemeenschappelijke rijkdommen zoals bossen.

Het is van vitaal belang om de etnocentrische parameters van de economische wetenschap uit te dagen. Beginnend in de jaren 1970, bijvoorbeeld, stelde de kritische interpretatie van gegevens uit een reeks van 'primitieve' samenlevingen Marshall Sahlins in *Stone Age Economics* in staat te betogen dat jager-verzamelaars welvaart bedenken en bereiken op manieren die verschillen van westerse samenlevingen: de eersten door weinig te verlangen en te genieten van vrije tijd, de laatsten door veel te produceren en te consumeren. Jager-verzamelaarsystemen hebben het 150.000 jaar van de menselijke geschiedenis volgehouden en de op landbouw gebaseerde ongeveer 8.000. In contrast hiermee lijken industriële/fossiele-brandstoffeneconomieën al na slechts een paar eeuwen in gevaar. Het doel van diep-historische benaderingen van politieke ecologie, zoals die samengesteld door Alf Hornborg, Brett Clark en Kenneth Hermele (2012), is niet om een terugkeer naar primitief leven te propageren. Integendeel, interculturele en (pre)historische kennis helpt om momenteel dominante systemen te relativeren tussen de vele mogelijke vormen van menselijk bestaan, en om de horizons te verbreden voor het verbeel-

den van ongekeerde toekomsten in antwoord op vragen als: “Hoe kunnen niet-groeiende economieën menselijke samenlevingen dragen?” en “Hoe kunnen mensen leven zonder de motivatie en de vreugden die door de consumptiecultuur worden geboden?”

Milieuwetenschappers en beleidsmakers hebben behoefte aan krachtiger manieren om veelschalige analyse, sociale differentiatie en – meest wezenlijk – macht te conceptualiseren en operationaliseren. Hoe verbinden we verschijnselen met elkaar die in schaal variëren van individuele vrijwillige eenvoud tot wereldwijde markten, nationale economieën, sociopolitieke instellingen en biofysische eigenschappen van lokale ecosystemen? Door milieuverschijnselen op het kruispunt van veelvoudige relaties van macht te plaatsen, hebben politieke ecologen de omvang van milieu-analyse uitgebreid om zo geografische locaties en de lokale bevolking te overstijgen. Er wordt nu erkend dat transnationale factoren, variërend van klimaatverandering en uitputting van visvoorraden tot markten en media zelfs de meest afgelegen socio-ecologieën beïnvloeden. Ook is nieuw bewustzijn aan het dagen dat de mensen die betrokken zijn bij de lokale milieustrijd daar op innovatieve en soms transformatieve wijzen mondiale krachten en ideeën bij betrekken; een voorbeeld is het concept van **Buen Vivir** zoals dat verwoord werd op de People's Climate Summit in Bolivia.

Al bij aanvang was politieke ecologie gegrondvest in de analyse van sociaaleconomische en ruimtelijke ongelijkheden, en al vroeg kwamen de milieubelangen, kennis en praktijken van de diverse actoren op de voorgrond. Met de tijd ontwikkelden politieke ecologen als Juanita Sundberg en Dianne Rocheleau diepere analyses van de manieren waarop ethnoraciale, gender- en andere sociale systemen interageren met de omgeving. Die analyses overstegen een focus op de identiteiten van gemarginaliseerde mensen om identiteitssystemen te bestuderen die werken door tijd en ruimte om ongelijke toegang tot en de uitwisseling van grondstoffen te bewerkstelligen en te rechtvaardigen. Er is een meer systemisch inzicht nodig in de rol die hiërarchische identiteitssystemen spelen in de constitutie van economieën, landschappen en milieubeheer om de dialoog tussen degrowth, politieke ecologie, ecofeminisme, **eco-**

logische rechtvaardigheid en aanverwante bewegingen te verdiepen en om de invloed van hun werk te versterken.

Hoe functioneren macht en politiek in de productie van grondstoffen, vertogen en socio-ecologieën? Tijdens een tumultueuze periode in de intellectuele geschiedenis ontwikkelde politieke ecologie zich gelijk op met kritische verkenningen van het kolonialisme, internationale ontwikkeling, milieugeschiedenis, ras, etniciteit en geslacht. Deze nieuwe studiegebieden stelden de belangrijkste fundamenteën van de westerse academische wereld ter discussie: de dichotomie tussen natuur en cultuur, de universaliteit van de rede (en de *homo economicus*), de toereikendheid van de conventionele disciplines en de neutraliteit van de westerse wetenschappelijke categorieën en bevindingen. Hun onderzoek van macht in onverwachte hoeken, met name in de productie van kennis, veroorzaakte in de academische wereld heel wat strijd. Het stelde ook politieke ecologen zoals Alf Hornborg in de gelegenheid om macht te theoretiseren als zowel materieel als betekenisvol, uitgedrukt door middel van ongelijke controle over de hulpbronnen, met inbegrip van menselijke arbeid en energie, en uitgeoefend in de vorming van sociale systemen waardoor deze ongelijkheden in stand worden gehouden, met name via culturele mystificaties die sociale constructies naturaliseren, zoals het vermogen van de machine en de voorstelling van arbeid en natuur als handelswaar.

Onder alle schepselen in interactie met de ecosystemen van de aarde, zijn mensen uniek bij het gebruiken van politiek in hun pogingen te voldoen aan hun behoeften en het overleven van hun nakomelingen te verzekeren. Deze politiek beïnvloedt hoe de macht circuleert in bepaalde regimes van kennis, technologie en representatie, en hoe die dynamiek sociale en biofysische resultaten beïnvloedt. De veelschalige analyse door de politieke ecologie van macht en politiek, samen met haar besef van de veelheid aan variatie in de relaties tussen mens en milieu, zijn wapens van vitaal belang in de dekoloniseringssrijd van de verbeelding die nu beperkt is tot de business as usual.

Degrowth evolueerde uit de multidimensionale filosofische en sociaal-politieke Franco-Europese beweging genaamd: '*l'Ecologie politique*', waarin sinds de jaren 1970 de relatie tussen politiek en ecologie werd

besproken door onder meer André Gorz, Ivan Illich en Bernard Charbonneau, allen grondleggers van het degrowth-denken. Degrowth bloeit vandaag verder door zijn alliantie met de hier beschreven tweede variant van de politieke ecologie. Zowel degrowth als politieke ecologie stellen dominante interpretaties van de oorzaken van milieuproblemen aan de orde. Beide betwisten de heersende technocratische en economische reacties. Beide zijn kritisch ten aanzien van duurzame ontwikkeling en de bevordering van **vermarkting** in naam daarvan. En beide geven motieven voor politieke en praktische actie voor een meer rechtvaardige verdeling van de economische en ecologische hulpmiddelen en risico's.

Referenties

- Blaikie, P.M. and Brookfield, H. (1987) *Land Degradation and Society*. London: Methuen.
- Escobar, A. (2010) 'Postconstructivist Political Ecologies'. In M. Redclift and G. Woodgate (eds.) *International Handbook of Environmental Sociology*, Second Edition. Cheltenham: Edward Elgar.
- Hornborg, A., Clark, B. and Hermele, K. (2012) *Ecology and Power: Struggles over Land and Material Resources in the Past, Present and Future*. London and New York: Routledge.
- Peet, R., Robbins, P. and Watts, M. (eds.) (2011) *Global Political Ecology*. London and New York: Routledge.
- Robbins, P. (2011) *Political Ecology: A Critical Introduction*, Second Edition. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Swyngedouw and Heynen (2003) 'Urban Political Ecology, Justice and the Politics of Scale'. *Antipode* 35(5): 898-818.

ONTWIKKELING, KRITIEK OP

Arturo Escobar

Department of Anthropology, University of North Carolina

Het is onmogelijk één definitie te geven van ontwikkeling. Voor velen is ontwikkeling de onontkoombare strategie waarmee arme landen moeten moderniseren. Voor anderen is het een keizerlijke oekaze van de rijke kapitalistische landen aan de arme landen en dient het om die reden te worden bestreden. Voor weer anderen is het, naast zijn economische effecten, een door het Westen uitgevonden discours voor de culturele overheersing van de niet-westerse samenlevingen dat als zodanig moet worden ontmaskerd. Voor veel gewone mensen over de hele wereld, ten slotte, werd ontwikkeling ofwel een weerspiegeling van hun streven naar een waardig leven, of een uiterst destructief proces waarmee zij wel moesten samenleven, en niet zelden is het beide tegelijk. Over het geheel genomen kun je stellen dat ontwikkeling een recent historisch proces is dat sociale, economische, politieke en culturele aspecten omvat.

Het concept van ontwikkeling bestond niet in zijn huidige connotatie tot in de late jaren 1940, toen 'economische ontwikkeling' in verband werd gebracht met het proces dat de weg moest plaveien voor het kopiëren in 'onderontwikkelde gebieden' van de kenmerkende voorwaarden van de geïndustrialiseerde landen (in het algemeen: mechanisering van de landbouw, verstedelijking, industrialisatie en de invoering van moderne waarden). Het in sommige contexten eerste ontstaan van het concept kan men terugvinden in de late koloniale periode (zoals in de Britse Colonial Development Act van 1929 en een aantal 'community development'-

regelingen in Zuidelijk Afrika in de jaren 1930), als een expliciet en vaak gepland proces voor de uitbanning van de armoede. Maar het feitelijke concept van ontwikkeling was een product van de grote herschikkingen die plaatsgrepen aan het einde van de Tweede Wereldoorlog en van de oprichting van het grote institutionele apparaat waaronder de instellingen van Bretton Woods en de planningagentschappen in de meeste hoofdsteden van de Derde Wereld. 'Ontwikkeling' en de 'Derde Wereld' waren dus het product van dezelfde historische conjunctuur, met ontwikkeling als strategie bij uitstek om de modernisering van de zogenaamde Derde Wereld tot stand te brengen (Escobar 1995; Rist 1997). De heropleving van de klassieke bekommernis over kapitaalaccumulatie in de late jaren 1940 met de **groei**-economie van Harrod en Domar, die groei koppelden aan besparingen en investeringen (via de zogenaamde kapitaalcoëfficiënt), was een andere belangrijke pijler van het proces, waarbij ontwikkeling stevig werd ingeburgerd en sindsdien steeds werd geassocieerd met groei. Voor een handvol filosofen zoals Vatimo of Dussel zijn ontwikkeling en vooruitgang cruciale aspecten van de moderniteit, hetzij in de vorm van het onvermijdelijke privilege toegekend aan 'het nieuwe', of als de 'dwaling van de ontwikkeling' die stelt dat alle landen door dezelfde historische stadia moeten gaan, zo nodig met geweld.

In de afgelopen zes decennia heeft de conceptualisering van ontwikkeling in de sociale wetenschappen drie belangrijke momenten gehad, die corresponderen met drie contrasterende theoretische oriëntaties: de moderniseringstheorie in de jaren 1950 en 1960, met zijn ermee samenhangende theorieën van de **groei**; de Marxistisch geïnspireerde afhankelijkheidstheorie en verwante perspectieven in de jaren 1960 en 1970; en de kritieken van ontwikkeling als een cultureel discours in de jaren 1990 en 2000. De moderniseringstheorie huldigde een periode in van zekerheid in de geesten van veel theoretici en wereldelites. Die was gebaseerd op de weldadige effecten van kapitaal, wetenschap en technologie. Deze zekerheid kreeg een eerste klap met de afhankelijkheidstheorie. Die stelde dat de wortels van de onderontwikkeling te vinden waren in de samenhang tussen de externe afhankelijkheid van arme landen van de rijke landen en de interne exploitatie van de armen door de rijken binnen die landen,

en niet in vermeend gebrek aan kapitaal, technologie of moderne waarden. Voor afhankelijkheidstheoretici zat het probleem niet zozeer in de ontwikkeling als in het **kapitalisme**. Dus pleitten ze voor socialistische vormen van ontwikkeling, maar lieten ze de aanname van de **groei** intact. Beginnend in de jaren 1980 plaatste een groeiend aantal culturele critici in vele delen van de wereld vraagtekens bij het idee van ontwikkeling. Zij analyseerden ontwikkeling als een discours van westerse oorsprong dat werkte als een krachtig mechanisme voor de culturele, sociale en economische productie van de Derde Wereld (Escobar 1995; Rist 1997).

Deze drie momenten kunnen worden ingedeeld op basis van de paradigma's waaruit ze groeiden: respectievelijk de liberale, marxistische en poststructuralistische theorieën. Eerlijk gezegd blijft op dit moment, ondanks overlappingsen en eclectische combinaties, een versie van het moderniseringsparadigma de meeste posities doordringen. Dat is het geval bij het overkoepelende kader van de neoliberale globalisering, met zijn voortdurende kernveronderstellingen van **groei**, vooruitgang, moderne waarden en rationeel handelen, al is de markt natuurlijk meer centraal komen te staan dan in voorgaande decennia van ontwikkeling. Marxistische en culturalistische perspectieven zijn geenszins verdwenen. Dit is duidelijk het geval in Latijns-Amerika, waar de debatten over eenentwintigste-eeuws socialisme (voor de marxistisch geïnspireerde perspectieven) en **Buen Vivir** (voor de cultureel georiënteerde perspectieven) voor liberale en neoliberale kaders echte uitdagingen vormen.

Ook al waren de poststructuralistische analyses minder bekend dan de marxistische kritiek, toch is het belangrijk om ze hier te benadrukken. Ze brachten namelijk een radicale bevraging mee van de culturele kernveronderstellingen van ontwikkeling, met inbegrip van **groei**. Als zodanig waren ze belangrijk in het begin van de degrowth-theorieën in Italië en Frankrijk. Deze kritiek werd volwassen met de publicatie in 1992 van een collectief boek onder redactie van Wolfgang Sachs, *The Development Dictionary*. Het boek begon met het maken van de verrassende en controversiële claim: "De voorbije veertig jaar kan de tijd van de ontwikkeling genoemd worden. Dat tijdperk is ten einde. De tijd is rijp om zijn doodsbrief te schrijven." (Sachs, ed 1992: 1). Als ontwikkeling dood was,

wat zou er dan nadien komen? Sommigen begonnen in antwoord op deze vraag te praten over een ‘post-ontwikkelingstijdperk’, en een tweede collectief werk, *The Post-development Reader*, lanceerde het project om aan dit begrip inhoud te geven (Rahnema en Bawtree 1997). Sommige degrowth-theoretici, met name Latouche, droegen bij om dit perspectief in het Noorden te verspreiden. Sindsdien zijn reacties aan alle kanten van het wetenschappelijk-politieke spectrum voortgezet, resulterend in een levendig, zij het soms enigszins bitter, debat dat praktijkmensen en academici uit verschillende disciplines en velden samenbrengt.

‘Post-development’ was over het algemeen bedoeld als een tijdperk waarin ontwikkeling niet langer het centrale organiserende principe van het sociale leven zou zijn. Op die manier is het gerelateerd aan twee andere opkomende denkbeelden, dat van het postkapitalisme (dat de capaciteit van het **kapitalisme** om de economie volledig en natuurlijk te bezetten in twijfel trekt, met de bijbehorende visualisatie van een rist diverse economische praktijken) en dat van post- of degrowth (het uit het centrum weghalen van **groei** in de definitie van zowel de economie als het sociale leven). Er is evenwel een bepaalde geografische ongelijkheid in hoe deze kaders worden gezien en gecultiveerd in het Mondiale Noorden versus het Mondiale Zuiden. Terwijl in het Mondiale Noorden het wetenschappelijk en politiek debat over degrowth steeds meer aandacht krijgt, is dit in het Zuiden nog niet het geval. Aan de ene kant beweren sommigen dat ten minste sommige sectoren moeten groeien (bijvoorbeeld gezondheidszorg, onderwijs, zelfs levensonderhoud). Aan de andere kant zijn kritische debatten in het Zuiden meer rechtstreeks bezig met het herdefiniëren van ontwikkeling. In dit opzicht was er in de afgelopen vijf jaar een significante reactivering van het debat over ontwikkeling, met name in Latijns-Amerika. De huidige stemming is “om te zoeken naar alternatieven in een diepere zin, dat wil zeggen, met als doel om van de culturele en ideologische basis van ontwikkeling los te breken, waardoor andere denkbeelden, doelstellingen en praktijken worden voortgebracht” (Gudynas en Acosta 2011: 75). Waar de golf van progressieve regimes in Latijns-Amerika de afgelopen tien jaar een kader creëerde dat bevorderlijk is voor deze debatten, waren sociale bewegingen de belangrijkste impuls erachter.

Twee belangrijke gebieden van debat en activisme zijn de begrippen **Buen Vivir** (collectief welzijn) en de Rechten van de Natuur. Dit debat loopt parallel met discussies over verandering van beschavingsmodel en transitie naar post-extractivistische modellen. Het lijkt een goed moment om meer expliciete bruggen te slaan tussen degrowth en transitieverhalen in het Noorden en alternatieven voor de ontwikkeling, beschavingsverandering en transitie naar post-extractivisme in het Zuiden. Bij het bouwen van deze bruggen is het echter belangrijk niet in de val te trappen om te denken dat, terwijl het Noorden moet 'degrowen', het zuiden 'ontwikkeling' nodig heeft. Er is een belangrijke synergie te halen uit de bespreking van degrowth en alternatieven voor ontwikkeling in tandem, met inachtneming van hun geopolitieke en kennistheoretische eigenheden.

Wereldwijd heeft de economische globalisering een enorme kracht ontwikkeld (vooral in Azië), waarbij ze schijnbaar kritische discussies over 'ontwikkeling' op een laag pitje zette. Deze debatten zijn ook zorgvuldig gedomesticeerd binnen het discours van de Millenniumdoelstellingen (MDG) en, in 2015, nu deze vervallen, binnen het discours van de 'doelstellingen inzake duurzame ontwikkeling' (SDG). Maar wereldwijde bewegingen en de verdieping van de armoede en vernietiging van het milieu blijven kritische gesprekken levend houden, waardoor ontwikkelingsdebatten aansluiten op vragen van kennistheoretische dekolonisatie, sociale en ecologische rechtvaardigheid, de verdediging van culturele verschillen en de overgang naar postkapitalistische en postgrowth-kaders. Voor de meeste van deze bewegingen is het duidelijk dat de conventionele ontwikkeling van het type dat door het neoliberalisme wordt geboden geen optie is. In deze context is de terugkeer van de discussies over alternatieven voor ontwikkeling in Latijns-Amerika een baken van hoop. Op zijn minst wordt het duidelijk dat als "Een andere wereld mogelijk is" – om de slogan van het World Social Forum te gebruiken – alternatieven voor ontwikkeling ook mogelijk moeten zijn. Voor vele sociale bewegingen en voor voorstanders van transitie zal dit tenminste, welke vorm 'ontwikkeling' of alternatieven voor ontwikkeling ook nemen, meer radicale bevragingen van groei, extractivisme en zelfs moderniteit meebrengen dan ooit tevoren.

Referenties

- Escobar, A. (1995) *Encountering Development*, Princeton: Princeton University Press.
- Gudynas, E. and Acosta, A. (2011) 'La renovación de la crítica al desarrollo y el Buen Vivir como alternativa', *Utopía y Praxis Latinoamericana*, 16 (53), 71-83. Beschikbaar online op www.gudynas.com/publicaciones/GudynasAcostaCriticaDesarrolloBVivir-Utopia11.pdf (bezocht 12 februari 2014).
- Rahnema, M. and Bawtree, V. (eds.) (1997) *The Post-Development Reader*, London: Zed Books.
- Rist, G. (1997) *The History of Development*, London: Zed Books.
- Sachs, W. (ed.) (1992) *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*, London: Zed Books.

STEADY-STATE-ECONOMIE

Joshua Farley

*College of Agriculture and Life Sciences,
University of Vermont*

Een stabiele menselijke bevolking en een constante doorstromingsnelheid karakteriseren een steady-state-economie, waarbij doorstroom wordt gedefinieerd als de winning van grondstoffen uit de natuur en hun terugkeer naar de natuur als afval (zie **metabolisme**). Voor elke bepaalde set van technologieën zal een steady-state-economie een constante voorraad van door mensen gemaakte artefacten, in stand gehouden door een constante stroom van doorvoer, impliceren. De wetten van de fysica maken het onmogelijk om iets uit niets of niets uit iets te creëren. De economische werkwijze is een kwestie van **bio-economie**. Zij transformeert energie en grondstoffen uit de natuur in economische producten die diensten genereren voor de mens, voor ze uiteindelijk als afval terugkeren naar de natuur. Duurzame kapitaalvoorraden, zoals fabrieken, huizen en andere infrastructuur, vereisen een gestage stroom van onderhoudsdoorstroom om de krachten van **entropie** en verval tegen te gaan. Eindige voorraden van niet-hernieuwbare fossiele brandstoffen zijn goed voor 86 procent van de energie die wordt gebruikt in economische processen, en de consumptie overschrijdt drastisch de nieuwe ontdekkingen ervan (zie **piekolie**). Eindige stromen hernieuwbare energie tellen mee voor 2 procent, minder dan de jaarlijkse groei van het totale energieverbruik. Verbranding van fossiele brandstoffen is een eenrichtingsproces dat bruikbare energie transformeert in verspreide energie en afvalbijproducten, zoals koolstofdioxide en fijn stof. Samengevat is de economie een fysiek subsysteem van een eindig planetair stelsel, zodat eindeloze **groei** onmogelijk is.

Mensen, zoals alle soorten, zijn voor hun overleven afhankelijk van de levensondersteunende functies van ecosystemen met hun vermogen om de stroom van hernieuwbare grondstoffen voor economische productie in stand te houden en afval te absorberen.

Een steady-state-economie moet aan vijf regels gehoorzamen. Ten eerste kan de winning van hernieuwbare bronnen niet hoger zijn dan de regeneratiesnelheid, willen de grondstoffenvoorraden uiteindelijk niet geheel opraken. Ten tweede kan de uitstoot van afval de afvalverwerkingscapaciteit niet overschrijden, of anders zullen afvalbergen en de schade die ze veroorzaken continu toenemen. Ten derde is het met de huidige technologieën waarschijnlijk onmogelijk om in de basisbehoeften van de huidige bevolking te voorzien zonder bepaalde niet-hernieuwbare hulpbronnen, zoals fossiele brandstoffen te gebruiken. De snelheid waarmee de samenleving deze middelen verbruikt, kan daarom niet hoger zijn dan de snelheid waarmee ze duurzame vervangers ontwikkelt. Ten vierde mogen noch de winning, noch de afvaluitstoot ecosysteemfuncties die essentieel zijn voor het menselijk voortbestaan bedreigen. Ten slotte moet de menselijke bevolking stabiel zijn. De meest voor de hand liggende aanpak om de eerste vier van deze doelen te bereiken is het opleggen van beperkingen op doorstroom. Hoe we komen tot een stabiele menselijke bevolkingsomvang is meer omstrede (zie **neomalthusianisme**).

Deze regels beschrijven wat er mogelijk is, maar geven niet aan wat wenselijk is: we zouden een steady-state-economie met grote bevolkingsomvang kunnen bereiken, met lage maar stabiele voorraden van hernieuwbare hulpbronnen en met de consumptie op overlevingsniveau, of met een veel kleinere bevolkingsomvang, grotere grondstoffenvoorraden en hogere niveaus van consumptie per persoon. Een uitgangspunt in de economische analyse is dat hoe meer je van iets hebt, hoe minder een extra eenheid waard is. De marginale baten van economische **groei** nemen af en de marginale ecologische kosten stijgen. **Groei** moet stoppen voordat de marginale kosten hoger zijn dan de marginale baten, of hij wordt oneconomisch. Dit geldt zelfs als we niet precies of objectief kosten en baten kunnen meten.

Veel voorstanders van een steady-state-economie beweren dat de

samenleving een stabiel **bruto binnenlands product** (BBP), de meest gebruikelijke maat voor de economische activiteit, moet bereiken. Maar stijgingen in het **BBP** zijn niet een op een verbonden met verhogingen van de doorstroom. Zo zou het opleggen van maxima voor doorstroom gevolgd door het veilen van de toegang ertoe, potentieel tot verhoging van het aantal economische transacties kunnen leiden en dus van het **BBP**, terwijl het tegelijkertijd de doorstroom zou verminderen. Veel economen geloven trouwens dat **dematerialisering** van de economie mogelijk is, met het verbreken van de koppeling tussen **BBP** en doorstroom. Hoewel het **BBP** doorstroom misschien wel het beste weerspiegelt, is zich richten op steady-state-doorstroom minder controversieel en belangrijker dan het beëindigen van de **groei** van het **BBP**.

Voor het grootste deel van de menselijke geschiedenis waren de **groei** van de economie en van de menselijke bevolking van de ene generatie naar de volgende nauwelijks meetbaar, en de steady-state-economie was de geaccepteerde status quo. Dit veranderde in de achttiende eeuw dramatisch met de opkomst van de door fossiele brandstof aangedreven markteconomie. Sindsdien zijn enkele onderscheiden standpunten over de steady-state-economie naar voren gekomen.

Vroege filosofen als Thomas Malthus en Adam Smith stelden **groei** gelijk met vooruitgang, maar erkenden dat **groei** op een eindige planeet niet voor onbepaalde tijd kon blijven duren. Vanuit dit perspectief is de steady-state-economie onvermijdelijk, maar jammer. Latere economen, waaronder John Stuart Mill en John Maynard Keynes, beschouwden het gebeurlijke einde van de economische **groei** als een wenselijke toestand die het de samenleving mogelijk zou maken zich te concentreren op geestelijke, morele en sociale vooruitgang, eerder dan gewoon meer materiële welvaart te vergaren ten koste van de natuur. Deze filosofen waren meer gericht op de wenselijkheid van een steady-state-economie dan op haar onvermijdelijkheid.

De dramatische stijging van de groei, en het verbruik per hoofd van de bevolking, beginnend in de jaren 1950, gevolgd door groeiend bewustzijn van de milieueffecten ervan, genereerde veel onderzoek over de grenzen aan de groei. Ecologen, milieuactivisten, systeemdenkers en voor eco-

gie gevoelige economen luidden de alarmbel over de potentieel catastrofale gevolgen van de uitputting van grondstoffen, de uitstoot van afval en de bevolkingsgroei. Door de wetten van de thermodynamica op het gebied van de economie toe te passen, concludeerde Georgescu Roegen dat zelfs een steady-state-economie op een eindige planeet niet levensvatbaar was (zie **bio-economie**). Herman Daly riep optimistischer op tot een transitie naar een steady-state-economie waarin kwantitatieve groei van de doorstroom moest eindigen, maar kwalitatieve verbeteringen in het welzijn van de mens zouden kunnen blijven duren. Werkend met gelijkgestemde academici hielp Daly in de jaren 1980 bij het grondvesten van het gebied van de ecologische economie, die een steady-state-economie als centraal doel prioriteit geeft.

De noodzaak van een steady-state-economie vestigt ook de aandacht op de vraag van de verdeling. De voornaamste begunstigden van een steady-state-economie zijn waarschijnlijk de toekomstige generaties, die anders misschien onvoldoende middelen zullen hebben om in hun basisbehoeften te voorzien. Vanuit ethisch oogpunt heeft het weinig zin om zich zorgen te maken over de behoeften van ongeborenen als je intussen de basisbehoeften negeert van wie vandaag leeft. Bovendien, als we de doorstroom moeten beperken, moeten we rekening houden met wie recht heeft om die te gebruiken, en het uitgangspunt van het ethische debat moet een gelijke verdeling zijn van onze gezamenlijke erfenis. Vanuit praktisch oogpunt zullen zij die het vandaag al moeilijk hebben om in hun basisbehoeften te voorzien hun verbruik niet verder verminderen om de behoeften van toekomstige generaties te voldoen. We kunnen niet weg groeien uit de armoede en moeten daarom herverdeling accepteren.

Conventionele economen blijven de noodzaak van een steady-state-economie echter verwerpen, ervan uitgaande dat de technologische vooruitgang de **groei** voor onbepaalde tijd zal voortzetten. Een einde aan de groei zou resulteren in ellende, armoede en werkloosheid. Hierdoor blijft exponentiële **groei** het belangrijkste doel in vrijwel alle landen en onder bijna alle politici, ongeacht hun politieke en economische ideologie.

Voorstanders van een steady-state-economie vragen echter in toenemende mate om een periode van degrowth in de transitie naar een stabiele toestand.

Een groeiend aantal studies suggereert nu dat de wereldwijde economie kritieke planetaire grenzen heeft overschreden, variërend van het verlies van biodiversiteit tot klimaatverandering. De doorstroom overschrijdt momenteel alle grenzen die compatibel zijn met een steady-state-economie. De mensheid teert niet langer op de regeneratieve capaciteit van het mondiale ecosysteem, maar vermindert actief het natuurlijk kapitaal aan voorraden en de toekomstige capaciteit om economische activiteit in stand te houden. De vraag is niet langer wanneer de economische **groei** te stoppen, maar veeleer hoeveel degrowth nodig is voordat we overstappen naar een stabiele toestand. Hoe langer we de transitie vertragen, hoe groter de mate van degrowth die nodig zal zijn.

Terwijl degrowth essentieel is voor de planeet als geheel zijn er bijna een miljard mensen die in bittere armoede leven, niet in staat om aan fundamentele menselijke behoeften te voldoen. De marginale voordelen van de **groei** voor de armen zijn immens. In ontwikkelde landen is er evenwel weinig bewijs dat een verdubbeling van het inkomen per hoofd van de bevolking in de afgelopen decennia de levenstevredenheid heeft verbeterd, maar er is wel overvloedig bewijs dat de armste regio's van de wereld het meest zullen lijden onder de klimaatverandering en andere onbedoelde maar onvermijdelijke gevolgen van die inkomstenverdubbeling. Bovendien strijden de armen en rijken om eindige hulpbronnen in een economie die voorkeuren afweegt volgens de koopkracht, wat resulteert in gelijktijdige crises van obesitas en ondervoeding. Grotere gelijkheid hangt sterk samen met een vermindering van sociale en gezondheidsproblemen. Dit empirisch bewijs suggereert dat we de consumptie in de rijkste landen drastisch zouden kunnen verlagen zonder de levenskwaliteit te verminderen, wat de nodige middelen moet vrijmaken om fundamentele menselijke behoeften in de armste landen te bevredigen.

Een mislukte groei-economie resulteert in ellende, armoede en werkloosheid nu, terwijl eindeloze **groei** een ecologische catastrofe dreigt te veroorzaken, vergezeld van ellende en armoede in de toekomst. Dit zijn onaanvaardbare trade-offs. De oplossing is een zorgvuldig geplande transitie naar een steady-state-economie via een proces van sociaal rechtvaardige en ecologisch duurzame degrowth.

Referenties

- Czech, B. (2013) *Supply Shock: Economic Growth at the Crossroads and the Steady State Solution*, Gabriola, BC, Canada: New Society Publishers.
- Daly, H.E. (1991) *Steady State Economics*: 2nd Edition with New Essays, Washington, DC: Island Press.
- Dietz, R. and O'Neill, D. (2013) *Enough is Enough: Building a Sustainable Economy*, San Francisco: Berret-Koehler and London: Routledge.
- Farley, J., Burke, M., Flomenhoft, G., Kelly, B., Murray, D.F., Posner, S., Putnam, M., Scanlan, A., and Witham, A. (2013) 'Monetary and Fiscal Policies for a Finite Planet.' *Sustainability*, 5: 2, 802-826.
- Victor, P. (2008) *Managing Without Growth: Slower by Design, not Disaster*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

“Dit boek is een van de meest grondige en inzichtelijke voorstellingen en discussies van de economische theorie en praktijk op het gebied van degrowth-economie, een revolutionaire poging om de economie te begrijpen alsof mens en natuur ertoe doen.”

Manuel Castells

*Emeritus hoogleraar Stads- en regionale planning,
Universiteit van California, Berkeley*

“Een tot nadenken stemmende, breed opgezette, pittige, en diep originele analyse. Dit boek is een must-read over degrowth-debatten.”

Karen Bakker

*Professor en Canada Research Chair directeur, Program on Water Governance,
Universiteit van British Columbia, Vancouver*

“Degrowth neemt de valse munt van economische groei via kapitaalaccumulatie op de korrel en gaat er lijnrecht tegenin: er is geen rijkdom buiten het leven en om het leven op de planeet te beschermen en de toekomst te garanderen voor allen is het noodzakelijk om uit het huidige productiesysteem te stappen. Dit is de essentiële boodschap voor onze tijd.”

John Bellamy Foster

*Hoogleraar sociologie,
Universiteit van Oregon, Eugene*

“Mythen doorbreken is altijd al moeilijk geweest... Maar dit is de geest van de bijdragen in dit boek, die vragen: zal het mogelijk zijn om te ontsnappen aan het monster van de groei. Het antwoord is simpel. Het is niet alleen mogelijk, maar ook noodzakelijk. Maar meer dan dat, we moeten ook nieuwe utopieën bedenken om ons te oriënteren, en die kun je in dit boek vinden... Die utopieën houden een kritiek in van de perverse realiteit, maar even goed de geduldige opbouw in solidariteit van nieuwe en diverse opties... Gemeenschappelijk uitgedroefde en op democratische wijze toegepaste alternatieven...”

Alberto Acosta

*FLACSO Universiteit en ex-voorzitter van de
Nationale Grondwetgevende Vergadering van Ecuador*

“We moeten dringend een vocabulaire ontwikkelen voor een nieuw tijdperk. Dit boek komt op het juiste moment en helpt ons een grote stap vooruit door een indrukwekkende verzameling van concepten en ideeën omtrent het degrowth-debat aan te bieden. Het is een zeer nuttige bron voor zowel nieuwkomers als ervaren deelnemers. Iedereen kan inspiratie en nieuwe associaties opdoen door zijn eigen persoonlijke spoor door de bijdragen heen te volgen – het is een genoegen.”

Inge Røpke

*Professor Ecologische Economie,
Universiteit van Aalborg, Kopenhagen*

DEEL II

DE KERN

AUTONOMIE

Marco Deriu

*Departement Kunst, Literatuur, Geschiedenis en
Maatschappijleer, Universiteit van Parma*

Cornelius Castoriadis definieert autonomie als de mogelijkheid om onszelf onafhankelijk en welbewust wetten en regels op te leggen. Heteronomie, anderzijds, verwijst naar omstandigheden waaronder wetten en regels worden opgelegd door anderen (vooral bedoeld als het discours en het **denkbeeld** van de anderen binnen in ons). Met het aanpakken van het onderscheid tussen autonomie en heteronomie maakt Castoriadis duidelijk dat de Andere (of Anderen) niet, zoals vaak gebeurt, moet worden opgevat als een extern obstakel of een vloek waaronder we lijden, maar als constituerend deel van het subject, omdat “menselijk bestaan een bestaan is met anderen” (Castoriadis 1987: 108). Zijn verduidelijking is vooral van belang omdat, in de filosofische traditie, mannen over het algemeen de neiging hebben om de **zorg** en diensten die hun worden verleend door andere mensen – vooral vrouwen – weg te stoppen, te minimaliseren of te devalueren zodat ze autonomie en onafhankelijkheid kunnen voorstellen als onderdelen van hun imago.

Door het beeld van ‘de onafhankelijke man’ in het publieke domein te projecteren, verduisteren we een groot gebied van **zorg** en dienstverlening in de huishoudelijke sector. We negeren ook zorg en diensten ontvangen in de ‘back office’ op het werk, of van een openbare dienstensector. In dit licht moet autonomie niet worden gezien als een synoniem voor onafhankelijkheid. Autonomie is tegen het zich afsluiten en de angst voor de ander, maar hier kan ook worden gezegd dat het zich verzet tegen symbiotische relaties die afstand en verschil onderdrukken. Ter verduidelijking en ter

wille van de definitie moet autonomie noodzakelijk een zelfgevoel promoten dat een bewuste (h)erkenning omvat van de relaties die ons verbinden met het leven. Het menselijk bestaan is niet alleen intersubjectief, het is eveneens sociaal en historisch. Autonomie blijft voor Castoriadis zowel onderling verbonden als op gespannen voet met de instellingen van de maatschappij. Het kan alleen worden opgevat als een collectief project.

Terugblikkend op de uitbreiding van het nazisme in Europa en de inertie van de bevolkingen bedreigd door Hitlers razzia's, merkte de psychoanalyticus Bruno Bettelheim op dat de mensen zich inhielden in hun inspanningen om te ontsnappen omdat ze het moeilijk vonden hun goederen achter te laten. Bettelheim wijst op een conflict dat in onze tijd centraal staat. Onze tijdgenoten lijden aan het onvermogen om te kiezen tussen elementaire alternatieven. Vrijheid en individuele subjectiviteit lijken op gespannen voet te staan met materieel comfort dat moderne technologie en een consumptiemaatschappij ons bieden:

[N]iemand wenst vrijheid op te geven. Maar de kwestie is veel complexer wanneer het besluit is: hoeveel bezit ben ik bereid te riskeren om vrij te blijven, en tot hoeveel radicale veranderingen ben ik bereid in mijn levensomstandigheden om mijn autonomie te behouden? (Bettelheim 1991: 268).

Bettelheims overpeinzingen duiden op een fundamentele werking van de **groeisamenleving**. Het **kapitalisme** en de consumptiecultuur produceren een ontvankelijke bevolking, kritiekloos voor elementen gemaakt en beslissingen genomen door anderen. In eerste instantie zijn dat nog triviale dingen – materiële aspecten, organisatorische en technische – maar geleidelijk gaat het om de acceptatie van gedragspatronen en sociale betekenissen die aan het materialisme ten grondslag liggen. In theorie produceert onze maatschappij technologisch en economisch krachtige individuen. Maar de realiteit is precies het tegenovergestelde. Hoe krachtiger een maatschappij is – in haar voorzieningen en technologische middelen – hoe meer een individu zich machteloos voelt en angst ervaart

over zijn toestand en daarom iemand, of beter nog iets, moet vinden om zichzelf voor te lenen. Bettelheim ontdekte in de vroege jaren 1960 deze mentaliteitsverandering al:

[W]at zo nieuw is in de hoop en vrees van het machinetijdperk, is dat verlosser en vernietiger niet meer bekleed zijn met het beeld van de mens. De figuren waarvan we ons voorstellen dat ze ons kunnen redden en vernietigen zijn niet langer directe projecties van ons mensbeeld. Wat we hopen dat ons nu zal redden, en wat we in onze waanbeelden vrezen dat ons zal vernietigen, is iets dat niet langer menselijke eigenschappen heeft. (Bettelheim 1991: 53-4)

Zelfs vandaag de dag zijn velen van mening dat het enige antwoord op de sociaalecologische crisis in de technologie ligt. Maar hoe meer we voor oplossingen een beroep op externe hulpmiddelen doen, hoe minder we veranderingen vertrouwen die we onafhankelijk implementeren als onderdeel van onze subjectieve keuzes met respect voor onze waarden.

De moderne samenleving bedreigt individuele autonomie door de verslaving aan en afhankelijkheid van goederen en gemak. Ze bedreigt ook op twee andere belangrijke manieren de autonomie: door het opleggen van marktomstandigheden vermindert ze de mogelijkheid om op te treden en creatief te zijn en beperkt ze onze persoonlijke capaciteit om beslissingen te nemen.

Met betrekking tot het eerste aspect heeft Ivan Illich het concept radicaal monopolie ontwikkeld: “Ik spreek over radicaal monopolie wanneer een industrieel productieproces een exclusieve controle uitoefent over de vervulling van een dringende behoefte en niet-industriële activiteiten van de concurrentie uitsluit.” (Illich 1975: 69) Persoonlijke antwoorden en persoonlijke productie worden systematisch vervangen door gestandaardiseerde industriële producten. Uiteindelijk kunnen zelfs de eenvoudigste behoeften niet meer buiten de markt worden voldaan: “Een radicaal monopolie legt verplichte consumptie op en beperkt daarmee de persoonlijke autonomie.” (Illich 1975: 67) Een radicaal monopolie beperkt de autonome organisatie en zelfbeschikking, en op middellange termijn

resulteert dat in een nettoverlies van praktische vaardigheden, omdat deze niet meer kunnen worden uitgeoefend.

Het tweede probleem is een voortschrijdende onwil om autonoom beslissingen te nemen als we met concrete problemen te maken krijgen. Wat er feitelijk gebeurt, zoals Bettelheim constateert over het hedendaagse individu, is dat:

wetenschappelijke en technische vooruitgang hem ervan verlost zoveel problemen te moeten oplossen, die hij ooit zelf effectief moest oplossen als hij wou overleven, terwijl de moderne horizon zoveel meer keuzes presenteert dan vroeger. Je hebt dus de twee: minder behoefte aan het ontwikkelen van autonomie, omdat hij zonder dat kan overleven, en meer behoefte eraan als hij het nemen van beslissingen voor hem liever niet overlaat aan anderen. Hoe minder zinvolle beslissingen hij nodig heeft om te overleven, hoe minder hij de noodzaak of de neiging kan voelen om zijn besluitvaardigheden te ontwikkelen. (Bettelheim 1991: 71)

Deze trend heeft echter een eindpunt. Als de logica van de kapitalistische **groei** gebaseerd is op de noodzaak nieuwe behoeften en ambities te creëren en er voortdurend aan te voldoen, dan blijft het feit dat zo'n droom ook een illusie is. Haar onderbouwing ontlast ons ironisch genoeg van het recht voor onszelf de inhoud van onze eigen behoeften en verlangens te bepalen. Ze postuleert de extreme droom om de consument van de wieg tot het graf vast te houden. Maar voorbij een bepaalde grens van productivisme en consumentisme begint frustratie bevrediging voorbij te steken. Volgens Illich limiteert onze behoefte aan autonoom initiatief de industriële expansie met haar eis tot verplichte consumptie.

Vanuit dit oogpunt kunnen we nu begrijpen hoe autonomie en degrowth diep verstrengeld zijn. Aan de ene kant is degrowth een poging om nieuwe regels en waarden aan te nemen in een samenleving die anders afhankelijk is van de regels en prioriteiten bepaald door de financiën, de markt en de techno-wetenschap. Aan de andere kant is het moeilijk om zich een echte vorm van autonomie en zelfbestuur voor te stellen zonder

de centrale imperatief van de economische **groei** aan te vatten. Voor Serge Latouche voltooit het project van de degrowth-samenleving effectief Castoriadis' visie van een samenleving die door zichzelf is ingesteld of zelfregulerend is (Latouche 2010). **Convivialiteit** en autonomie vullen elkaar aan. De vreugde van deze **convivialiteit** (saamhorigheid) is een alternatief voor het plezier dat gezocht wordt in consumentisme of de onderwerping en exploitatie van andere mensen. Er is niet alleen manipulatie op grote schaal (wat ook gebeurt), maar vooral een vrijwillige onderwerping aan een bepaald soort levensstijl.

De weg naar degrowth kan worden gezien als een integratiereis om autonomie te herstellen en als een proces van bevrijding van afhankelijkheid van vervreemdende en heteronome systemen. Het is even belangrijk dat we dit transitieproces bespreken als het van levensbelang is de doelstelling van degrowth te bereiken; en het proces dient conviviaal te zijn en gebaseerd op een roep naar autonomie. Illich is zeer gekant tegen het idee om de taak van het stellen van grenzen aan de groei toe te vertrouwen aan experts: "Geconfronteerd met deze dreigende rampen kan de samenleving staan wachten om te overleven binnen grenzen die gesteld en afgedwongen worden door een bureaucratische dictatuur. Of ze kan deelnemen aan een politiek proces door zich te bedienen van wettelijke en politieke procedures." (Illich 1975: 115) Volgens Illich zou het (heteronome) bureaucratische beheer van de menselijke overleving niet alleen onaanvaardbaar zijn; nog belangrijker, het zou onnodig zijn. Delegeren van deze veelzijdige taken naar technocraten zou een poging impliceren om het industriële systeem op het hoogste niveau van houdbare productiviteit te houden om de tolerantiedrempel met alle beschikbare middelen naar beneden te dwingen. Zoals Illich schrijft: "Alleen een actieve meerderheid waarin alle individuen en groepen aandringen, om hun eigen redenen, op hun eigen rechten en waarvan de leden dezelfde conviviale procedures delen, kan de rechten van mensen tegenover bedrijven terugwinnen." (Illich 1975: 114) In dit licht mogen we gerust aannemen dat Illich zou beweren dat enkel een actieve meerderheid de Leviathan, die het **groei**kader oplegt als enige manier om te overleven, van zijn kracht kan beroven.

Het voorstel dat degrowth doet is dan ook een politieke doelstelling en een voorbeeld van wat Castoriadis nieuwe ‘sociale **denkbeelden** en betekenissen’ noemde. Deze verandering produceert, en wordt (in een cirkelvormige logica) geproduceerd door, een revolutie in technologieën die meer conviviaal zijn en door de transformatie van individuen en vormen van sociale organisatie. Het samenlevingsproject van degrowth is een voorstel van zelfbeperking, een dat bewust gewild en democratisch georganiseerd is. Het is de oprichting van een gemeenschappelijke wereld die de idealen van autonomie, **convivialiteit** en regeneratie op het voorplan brengt, en de ideologie van onbegrensde economische **groei** verwerpt.

Referenties

- Bettelheim, B. (1991) *The Informed Heart*, London: Penguin Books.
- Castoriadis, C. (1987) *The Imaginary Institution of Society*, Cambridge: Polity Press.
- Illich, I. (1975) *Tools for Conviviality*, Glasgow: Fontana/Collins.
- Latouche, S. (2010) *Pour sortir de la société de consommation. Voix et voies de la décroissance*, Paris: Les liens qui libèrent Éditions.

BRUTO BINNENLANDS PRODUCT

Dan O'Neill

Sustainability Research Institute, University of Leeds

Het bruto binnenlands product (BBP) is een indicator van de economische activiteit. Die meet de totale waarde van alle eindgoederen en -diensten die nieuw worden geproduceerd binnen de grenzen van een land in de loop van een jaar. Zijn voorganger, het bruto nationaal product (BNP), werd aanvankelijk ontwikkeld in de jaren 1930 om Amerika uit de Grote Depressie te helpen. Op dat moment beschikte de overheid niet over volledige gegevens over de toestand van de economie. Dat maakte het moeilijk om te weten of beleidsmaatregelen werkten of niet. De Russisch-Amerikaanse econoom Simon Kuznets ontwikkelde de eerste set van nationale BNP-berekeningen. Zijn basisidee was simpel – de economische productiedata laten samenvallen in een enkel getal dat in goede tijden omhoog zou gaan en in slechte omlaag (Fioramonti 2013: 23-6).

Dit systeem van nationale rekeningen bleek tijdens de Tweede Wereldoorlog van onschatbare waarde. Het liet Amerika toe ongebruikte capaciteit in de economie te lokaliseren en de productieniveaus die velen voor mogelijk hielden nog te overschrijden. Zoals Cobb *et al.* (1995: 63) opmerken: “In de Verenigde Staten kreeg het Manhattan Project veel meer lof. Maar als een technische prestatie was de ontwikkeling van de berekening van het BNP niet minder belangrijk.”

Na het einde van de oorlog maakte de Employment Act van 1946 het BNP tot het officiële economische beleid in de Verenigde Staten. In 1953 publiceerden de Verenigde Naties hun internationale normen voor een

systeem van nationale rekeningen. De ideeën van Simon Kuznets waren nu wereldwijd verspreid. Door middel van het juiste fiscale beheer en de gedetailleerde kennis van de economische prestaties (zoals gemeten door het BNP) begonnen economen te geloven dat ze eindelijk de gevreesde conjunctuurencyclus konden beheersen en gestaag toenemende welvaart konden verzekeren (Cobb *et al.* 1995).

Toch werd het BNP niet algemeen aanvaard. De Sovjet-Unie gebruikte een andere maatstaf voor economische vooruitgang – netto materieel product – dat fysieke goederen omvatte maar diensten uitsloot. Diensten werden in de socialistische aanpak niet geteld als primair inkomen, maar werden beschouwd als het resultaat van de distributie ervan. Gedurende de Koude Oorlog werd elk van de twee indicatoren gebruikt als propaganda-instrumenten, waarbij zowel de vs als de Sovjet-Unie hogere economische **groei** claimden op basis van hun respectieve indicatoren. Toen de Sovjet-Unie echter in 1991 instortte, werd het BNP de enige speler op het veld (Fioramonti 2013: 34-40).

In hetzelfde jaar werd bruto ‘nationaal’ product in alle stilte vervangen door bruto ‘binnenlands’ product. Hoewel de twee indicatoren nauw verwant zijn, is er een belangrijk onderscheid. Met het BNP worden de winsten van een multinational toegeschreven aan het land waar het bedrijf in eigendom is en waar de winsten belanden. Met het BBP, aan de andere kant, worden de winsten toegeschreven aan het land waar de fabriek is gevestigd en grondstofwinning plaatsvindt, zelfs als de winsten het land verlaten. Deze verandering van de nationale rekeningen had belangrijke gevolgen: ze ondersteunde meer bepaald de mondialisering. Zoals Cobb *et al.* (1995: 68) het stelt: “De landen van het Noorden gaan met de middelen van het Zuiden aan de haal, en noemen het een aanwinst voor het Zuiden.”

Al in 1934 waarschuwde Simon Kuznets dat “het welzijn van een volk nauwelijks kan worden afgeleid uit een meting van het nationale inkomen” (Cobb *et al.* 1995: 67). Tegen 1962 was Kuznets een uitgesproken criticus geworden van de manier waarop zijn systeem van rekeningen werd gebruikt en geïnterpreteerd, door te stellen dat “doelen voor ‘meer’ groei zouden moeten specificeren: meer groei van wat en voor wat” (ibid).

Het fundamentele probleem is dat het BBP geen onderscheid maakt tussen goede en slechte economische activiteit, maar van alle activiteiten één optelsom maakt. Als ik een biertje of een nieuwe fiets koop, draagt dit bij tot het BBP. Als de overheid investeert in het onderwijs, draagt dit ook bij tot het BBP. Dit zijn allemaal uitgaven die we waarschijnlijk als positieve zaken tellen. Maar als er een olieramp gebeurt waarbij de belastingbetaler mag opdraaien voor de schoonmaak, dan draagt ook dat bij tot het BBP. Als meer gezinnen door dure echtscheidingsprocedures gaan, draagt het uitgegeven geld bij tot het BBP. Oorlog, misdaad en milieuverniëting zijn allemaal bijdragen tot onze belangrijkste indicator van nationale vooruitgang. Het is een rekenmachine met een gigantische ‘plus’-knop, maar zonder ‘min’-knop.

Tegelijkertijd houdt het BBP geen rekening met vele nuttige activiteiten, zoals huishoudelijk en vrijwilligerswerk, omdat er daarbij geen geld in andere handen overgaat. Als ik mijn eigen was doe, draagt dat niet bij tot het BBP. Maar als ik jou 10 euro betaal om mijn wasgoed te wassen, en jij betaalt mij 10 euro om het jouwe te wassen, dan zou het BBP met 20 euro stijgen, ook al zou het aantal schone hemden niet veranderd zijn.

Een ander probleem is dat het BBP geen informatie geeft over de inkomensverdeling. Zelfs als het BBP per hoofd van de bevolking omhoog gaat, kan het best zijn dat de gemiddelde persoon niet beter af is als de extra inkomsten naar de mensen aan de top gaan. Een ongelijke verdeling van inkomen en welvaart impliceert ongelijke kansen voor mensen overal in de samenleving (Van den Bergh 2009).

Een strategie om voor altijd het BBP te laten groeien is bijzonder zorgwekkend, aangezien een aantal sociale indicatoren suggereren dat **groei** niet langer de levens van mensen in rijke landen verbetert (zie **sociale grenzen van de groei**). Boven een gemiddeld inkomen van ongeveer \$20.000 per jaar blijkt meer geld geen extra **geluk** te kopen. Amerikaans presidentskandidaat Robert F. Kennedy was bijzonder kritisch over het BBP, en waarschuwde in 1968: het BBP “...meet noch ons inzicht of onze moed, noch onze wijsheid of kennis, noch ons medeleven of onze toewijding aan ons land. Het meet kortom alles, behalve dat wat het leven de moeite waard maakt.” (Fioramonti 2013: 81)

Ondanks deze kritiek handhaaft het BBP zijn macht. De beroepsgroep der economen raakte opgesloten in een soort 'groepsdenken', waar het streven naar conformiteit onafhankelijk denken verstikt en maakt dat die beroepsgroep controversiële onderwerpen of voorstellen van alternatieve oplossingen is gaan mijden (Fioramonti 2013: 146-8). Beleidsmakers vrezen dat onvoldoende **groei** zal leiden tot economische instabiliteit en stijgende werkloosheid, hoewel het empirisch bewijs voor deze visie zwak is. Fioramonti (2013: 153-6) stelt dat het BBP niet enkel maar een getal is, maar een manier om de maatschappij te organiseren op basis van het idee dat de markten de enige producenten van rijkdom zijn. Het BBP uitdagen is dan ook de markteconomie zelf uitdagen. Als dit waar is, dan is het BBP vervangen in wezen een politiek en geen technisch project.

Toch is er in de hele wereld groeiende erkenning dat het BBP een slechte maatstaf is voor vooruitgang en is de wens om daar iets aan te doen toegenomen. De Commissie over het meten van economische prestaties en sociale vooruitgang [de zogenaamde Stiglitzcommissie], opgericht door de voormalige Franse president Nicolas Sarkozy en voorgezeten door twee economen, Nobelprijswinnaars, concludeerde dat een van de redenen dat de wereldwijde economische crisis de mensen verraste, is dat we gericht waren op de verkeerde indicatoren (Stiglitz *et al.* 2009).

Dus wat zijn de juiste indicatoren, vooral als ons doel als samenleving verschuift van **groei** naar degrowth? Het is misschien verleidelijk om het BBP te gebruiken als een indicator van degrowth, en gewoon van doelwit te veranderen (bijvoorbeeld van +3 procent per jaar tot -3 procent per jaar), maar dit zou geen goed idee zijn. Hoewel een daling van het BBP een vermindering van de druk op het leefmilieu zou kunnen weerspiegelen, zou het niet onthullen of het niveau van economische activiteit voor datzelfde leefmilieu duurzaam was. Bovendien zou een daling van het BBP ons niet noodzakelijkerwijs iets vertellen over sociale vooruitgang. BBP is een slechte indicator van vooruitgang, en bij een slechte indicator de doelstelling veranderen, verandert dit feit niet. Om de ecologische econoom Herman Daly te parafraseren: het beste wat we met het BBP kunnen doen, is het vergeten.

Om degrowth te meten, is er behoefte aan een andere aanpak die

bestaat uit twee afzonderlijke sets van indicatoren: (1) een reeks *biofysische indicatoren* om te meten hoe de mate waarin de samenleving hulpbronnen gebruikt in de tijd verandert en de vraag of dit niveau van hulpbronnengebruik binnen de ecologische grenzen ligt en (2) een reeks *sociale indicatoren* om te meten of de levenskwaliteit van de mensen verbetert. Ik zeg “reeksen indicatoren” (in tegenstelling tot een enkele indicator) om te benadrukken dat degrowth vele doelstellingen kan hebben, en elk ervan zijn eigen indicator kan vereisen. Dit is een belangrijk verschil tussen degrowth en neoklassieke economie, die zich richt op het enige doel van nutmaximalisatie.

Mede op basis van de verklaring van de eerste internationale degrowth-conferentie (gehouden in Parijs in 2008), heb ik een set van ‘Degrowth Accounts’ gecreëerd om te meten of degrowth plaatsvindt, en hoe sociaal duurzaam hij is (zie O’Neill 2012). Deze berekeningen omvatten zeven biofysische indicatoren (materiaalgebruik, energieverbruik, CO₂-uitstoot, ecologische voetafdruk, menselijke bevolking, de veestapel en opgebouwd kapitaal) en negen sociale indicatoren (geluk, gezondheid, gelijkheid, armoede, sociaal kapitaal, participatieve democratie, werktijden, werkloosheid en inflatie). Zij omvatten niet het BBP en geen enkele moderne set van economische indicatoren zou dat mogen doen.

Het BBP kwam tot stand in een tijdperk waarin de uitdagingen voor de samenleving heel anders waren dan ze nu zijn. We worden niet langer geconfronteerd met de noodzaak om in oorlogstijd de productie te maximaliseren. In plaats daarvan worden we geconfronteerd met de noodzaak om het welzijn van alle mensen te verbeteren binnen de milieubeperkingen van een enkele planeet. Als rijke landen besluiten om hun doel te veranderen van het nastreven van economische **groei** naar het streven naar duurzame degrowth, dan zullen ze ook de manier waarop ze vooruitgang meten moeten veranderen. Zij zullen het BBP achter zich moeten laten en vervangen door meer relevante informatie.

Referenties

- Bergh, J.C.J.M. v.d., 'De BNP-paradox en de crisis: een pleidooi voor 'a-groei' (pp 99-108) in Thieme, M. red. (2013) *Méér!*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel
- Bergh, J.C.J.M. v.d. (2009) 'The GDP Paradox.' *Journal of Economic Psychology* 30(2), 117-35.
- Cobb, C., Halstead, T., and Rowe, J. (1995) 'If the GDP is up, why is America Down?' *Atlantic Monthly*, October, 59-78.
- Fioramonti, L. (2013) *Gross Domestic Problem: The Politics Behind the World's Most Powerful Number*. London: Zed Books.
- O'Neill, D.W. (2012) 'Measuring Progress in the Degrowth Transition to a Steady State Economy.' *Ecological Economics* 84, 221-31.
- Stiglitz, J.E., Sen, A. and Fitoussi, J.-P. (2009) Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Online op www.stiglitz-sen-fitoussi.fr (bezocht 6 mei 2013).

COMMONS

Silke Helfrich en David Bollier

Commons Strategies Group

De commons (gemene zaken, of meente) wordt gevormd door een breed scala van zelfvoorzienings- en beheersystemen die vooral buiten zowel de markt als de staat floreren, aan de rand van de heersende politiek en economie. Al functioneert het als een sociale lijm en belichaamt het een andere logica dan die van het marktfundamentalisme, toch zijn de commons min of meer onzichtbaar. Ze zijn over het algemeen niet gebaseerd op geld, juridische contracten of bureaucratisch fiat, maar op zelfbeheer en gedeelde verantwoordelijkheid.

Commons worden meestal begrepen in twee primaire betekenissen: als een paradigma van bestuur en hulpbronnenmanagement, en als een geheel van sociale praktijken op vrijwel alle terreinen van het menselijk streven. Als beheersysteem verwijst de term naar de normen, regels en instellingen die gedeeld beheer van specifieke hulpbronnen mogelijk maken. Als sociale praktijk worden de commons beter begrepen als een werkwoord (een sociaal proces) dan als een zelfstandig naamwoord. Het is in het Engels nauwkeuriger om te praten over ‘commoning’ of ‘het maken van de commons’ dan over ‘de commons’ als een ding. Commons komen niet zomaar uit de lucht vallen. Het zijn niet gewoon maar materiële of immateriële collectieve middelen, maar processen van gedeeld rentmeesterschap over dingen die een gemeenschap (een netwerk of de hele mensheid) gemeenschappelijk bezit en beheert of *zou moeten* beheren. Deze dingen, waarvan wij het recht hebben om ze collectief te gebruiken, kunnen geschenken zijn van de natuur of collectief geproduceerde hulpbronnen zoals kennis en culturele technieken, stedelijke ruimten, landschappen en talloze andere.

Een hulpbron *wordt* een commons wanneer er voor wordt gezorgd door een gemeenschap of netwerk. De gemeenschap, hulpbron en regels zijn een geïntegreerd geheel.

Deze definitie van de commons stelt de conventionele economie en zelfs de traditionele leengoedwetenschap voor enorme conceptuele uitdagingen. Beide hebben de neiging om de commons te zien als inherent aan de hulpbron zelf. In de conventionele economie is het gebruikelijk om een hulpbron ‘commons’ te noemen als uitsluitbaarheid (de mate waarin mensen die er niet voor betalen uitgesloten kunnen worden van toegang) moeilijk is en de bron ‘rivaliserend’ is (mijn gebruik van een bron vermindert uw mogelijkheden om dezelfde bron te gebruiken). Maar cultuur of digitale code raakt niet op als iemand ze gebruikt. Ze zijn ‘niet-rivaliserend’. En toch spreken veel mensen erover als commons (zoals Wikipedia en gratis software). Dit suggereert dat het onmogelijk is om een coherente aanpak van commons op hulpbronicategorieën te baseren. Wat echt belangrijk is in de commons zijn de sociale verplichtingen, kennis en praktijken om de hulpbron te beheren, wat deze ook mag zijn. Een bron van zoet water kan worden beheerd als een commons – met niet-discriminerend, maar beperkt gebruik door allen – of ze kan worden ingepalmd, omgezet in een handelswaar en verkocht als gebotteld water (zie **vermarketing**). De kern van de commons en van ‘commoning’ is niet een ‘gemeenschappelijke *pool*-grondstof’, maar het actieve proces van ‘pooling van gemeenschappelijke middelen’. Allebei, rivaliserende (water, land, vis, enz.) en niet-rivaliserende hulpbronnen (kennis, code, enz.) kunnen worden gepoold – of niet. Dat hangt vooral van ons af. Zo gaat het in de eerste plaats over de manieren waarop we met elkaar omgaan bij het gebruik van iets gemeenschappelijks.

Vooraleer commons kunnen worden gemaakt, dient echter een probleem van collectieve idee-opbouw te worden overwonnen. Iedereen moet een duidelijke visie delen van wat moet worden gedeeld en hoe het te delen. Commons kunnen mislukken als gevolg van slecht leiderschap, ongepaste beheerstructuren, of gewoon omwille van de machtsverhoudingen in een vermarkte wereld.

Volgens de International Land Coalition (ILC) hangen naar schatting

twee miljard mensen in de wereld *rechtstreeks* af van comming als bevoorradingsmodel. Hoewel het al millennia geldt als de standaardmodus van sociale reproductie, werd de kracht ervan als een patroon voor verandering pas onlangs herontdekt. Een groot deel van de academische interesse groeide uit het onderzoek naar ‘regimes van gedeeld bezit’ door Vincent en Elinor Ostrom, die in 1973 de Workshop in Political Theory and Policy Analysis stichtten aan de Indiana University. Elinor Ostrom zou in 2009 de Nobelprijs voor de Economie winnen. De commons kregen ook wind in de zeilen toen in de jaren 1980 nieuwe communicatie- en informatietechnologieën ontstonden (zie **digitale commons**).

Commons hebben meestal weinig te maken met individuele eigendomsrechten, markten of geopolitieke macht. Ze zijn gericht op het oplossen van concrete problemen en het voldoen aan de behoeften van mensen door middel van effectief zelfbestuur van een gedeelde bron of ruimte. Vandaar dat de commons constant en voortdurend worden overweldigd en vernietigd door marktwerking, parlementen en regeringen. Dit proces heet inpalming (omheining of *enclosure*). Door de geschiedenis heen werden enclosures gerechtvaardigd door een verhaal dat ook ten grondslag ligt aan een van de meest geciteerde essays in de sociale wetenschappen van de voorbije 45 jaar – ‘The Tragedy of the Commons’ – in 1968 gepubliceerd door Garrett Hardin. Die misleidende boodschap blijft het populaire denken overheersen. Hardin laat zijn lezers zich een voorstelling maken van “een weiland toegankelijk voor iedereen...”. Hij stelt dat als iedereen vee op gemeenschappelijke grond kan laten grazen, geen enkele individuele herder een rationele prikkel zal hebben om zich in te houden. Hij zal er integendeel zoveel mogelijk vee zetten. Zo zal de wei *onvermijdelijk* worden overgebruikt. De praktische oplossing, suggereert Hardin, zou de individuele eigendom zijn als een manier om de exclusiviteit te beschermen of anders top-downcontrole en dwang door de autoriteiten.

Hardin beschreef in feite geen commons maar een regime van vrije toegang, een ‘free-for-all’-situatie zonder grenzen, regels en communicatie tussen de gebruikers. Maar commons hebben grenzen, regels, monitoringssystemen, bestraffing van zwartrijders en sociale normen – die

gewoonlijk allemaal zijn ontwikkeld door de gebruikers zelf op basis van hun omstandigheden. De omstandigheden waarin zelfbestuur kan gedijen werden samengevat in de ontwerpprincipes die Elinor Ostrom in 1990 publiceerde in het boek *Governing the commons*. Ze omvatten duidelijk omschreven grenzen, effectieve uitsluiting van onbevoegden, lokaal aangepaste regels met betrekking tot de bestemming en de verstrekking van hulpmiddelen, collectieve keuzeregelingen die het de meeste gebruikers toelaten om deel te nemen, bewaking, oplopende sancties voor schendingen van de regels, gemakkelijk toegankelijke mechanismen van conflictoplossing en erkenning door hogere overheden.

Veel deelnemers aan commons wijzen voortdurend op de productieve kant ervan als een vorm van welvaartscreatie. In Yochai Benkler's (2006: 63) beschrijving van de zogenaamde **digitale commons** zien we "de opkomst van meer effectieve collectieve actiepraktijken die gedecentraliseerd zijn, maar niet afhangen van ofwel het prijssysteem of een bestuurlijke structuur." "De commons concurreren tegenstand weg door betere samenwerking." Benkler's term hiervoor is "op commons gebaseerde productie door gelijken", met andere woorden systemen die op samenwerking gericht zijn, niet eigendomsafhankelijk, en op basis van "het delen van hulpbronnen en outputs onder wijd verspreide, losjes verbonden personen." (ibid.)

In de afgelopen jaren heeft een prille beweging voor de commons – in samenwerking met wetenschappers – een discours erover ontwikkeld als een politieke filosofie en beleidsagenda. Dit netwerk bestrijdt morele en politieke rechtvaardigingen voor inpalming, die vandaag individuele (ondernemings)eigendom van etno-botanische kennis, genen, levensvormen en synthetische nanostoffen rechtvaardigen. Degrowth-strategieën moeten deze (nieuwe) vormen van inpalming – die menselijke banden wegvegen, een extreem individualisme opleggen en burgers omzetten in louter consumenten – het hoofd bieden. Dit is de grond waarop een alliantie met de beweging voor de commons in opkomst is.

In feite herinterpreteren beide discoursen de notie van rijkdom, terwijl ze die koppelen aan een idee van 'verbeterde vrijheid in verbondenheid'. Een kritiek op **groei** bepaalt het kader (wat te doen?), waarin de commons

een verhaal ontwikkelen over *hoe* te leven en onze sociale relaties binnen dit kader te structureren. Degrowth helpt ons om te begrijpen hoe dringend het wel is te ontsnappen uit de ‘ijzeren kooi van het consumentisme’, terwijl werken aan commons ons laat zien hoe een ‘buiten-consumentistische cultuur’ eruit ziet en voelt. *Commoners* hebben de neiging om een ‘logica van overvloed’ voorop te stellen: de stelling dat er voldoende geproduceerd wordt voor allen als we een overvloed aan relaties, netwerken en vormen van coöperatief bestuur kunnen ontwikkelen. Dit soort van overvloed kan ons helpen praktijken te ontwikkelen die de grenzen van de groei respecteren *en* de vrijheid van iedereen vergroten om op te treden op een zelfbepaalde wijze.

Bovendien *kan* werken aan commons op drie manieren actief bijdragen aan de **dematerialisatie** van productie en consumptie. Ten eerste kan het productie herlokaliseren (veel commons zijn gebonden aan een geografisch gebied). Ten tweede kan werken aan commons gebruik intensiveren door middel van co-gebruik en door samenwerkend en complementair gebruik, wat op zijn beurt reboundeffecten zowel kan voorkomen als intensiveren (zie **Jevons-paradox**). Ten derde kan werken aan commons ‘prosumptie’ bevorderen, het combineren van productie en consumptie in één proces. Het is wel belangrijk op te merken dat verstevigde sociale banden op zichzelf tot **dematerialisatie** aanzetten, omdat ze gebaseerd zijn op behoeften eerder dan dat ze behoeften creëren.

Kortom: commons en degrowth zijn complementair. De commons suggereren radicaal democratische oplossingen die milieuproblemen niet tegen sociale rechtvaardigheid opzetten. De principes van werken aan commons behoeven geen economische **groei** om te gedijen. In plaats daarvan helpen ze de culturele noodzaak ‘om meer te hebben’ te vervangen door alternatieve sociale sferen die aantonen dat ‘samen doen’ ‘hebben’ kan overtroeven – en aldus ‘degrowth’ en ‘levenskwaliteit’ beter op elkaar laten aansluiten. Bovendien heeft de focus van de beweging voor de commons op (intellectuele) eigendomsrechten het voordeel dat hij een fundamentele pijler ondermijnt van het kapitalisme en dus van de groei.

Als het **denkbeeld** van ‘de economie’ vernieuwd wordt door middel van de belangrijkste begrippen uit de commons, zoals gedistribueerde

productie, modulariteit, collectieve eigendom en rentmeesterschap, is het mogelijk om het idee van een hoog presterend economisch systeem te omarmen, en tegelijk kapitalistische denkbeelden en instellingen (grote bedrijven, wereldwijde markten, concurrentie, arbeid) (zie **kapitalisme**) te verwerpen.

Referenties

- The Commoner*, A web journal for other values. Online beschikbaar www.commoner.org.uk (bezocht 4 september 2013).
- Benkler, Y. (2006) *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*, New Haven: Yale University Press.
- Bollier, D., Helfrich, S., and Heinrich Böll Foundation (eds.) (2012) *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*, Amherst, Massachusetts: Levellers Press. Online beschikbaar www.wealthofthecommons.org (bezocht 3 maart 2013).
- Jansen, G.J. (2014) *Kleinschaligheid als alternatief: nieuwe Meentes in een nieuwe economie*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel
- Linebaugh, P. (Jan.8-10, 2010) 'Some Principles of the Commons', Counterpunch. Online beschikbaar www.counterpunch.org/2010.01/08/some-principles-of-the-commons (bezocht 1 juli 2013).
- Kenis, A. en Lievens, M. (2013) *De mythe van de groene economie: valstrik, verzet, alternatieven*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.
- Ostrom, E. (1990) *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, A. (2013) 'Enlivenment: Toward a Fundamental Shift in the Concepts of Nature, Culture and Politics', *Series on Ecology*, No. 31, Berlin, Germany: Heinrich Boell Foundation. Online beschikbaar <http://commonsandecconomics.org/2013/05/15/a-new-bios-for-the-economic-system> (bezocht 3 februari 2014).

CONVIVIALITEIT

Marco Deriu

*Department of Arts, Literature, History and Social Studies,
University of Parma*

Ivan Illich ontleende zijn idee van convivialiteit aan *Physiologie du goût ou méditations de gastronomie transcendante*, een tekst uit 1825 van Jean Anthelme Brillat-Savarin. Illichs reflectie ontplooit zich desondanks met complexiteit en gaat veel verder dan een geheugensteuntje over het belang van sociale binding. Voor Illich betekent het woord ‘convivialiteit’ niet vreugde of luchthartigheid. Het verwijst naar een samenleving waarin iedereen op een geïntegreerde en gedeelde manier moderne hulpmiddelen (tools) gebruikt, zonder zich te hoeven verlaten op een korps van specialisten die deze instrumenten controleren.

Illichs reflecties over convivialiteit komen uit een besef dat industriële **groei** ons dwingt om te erkennen dat er bepaalde ‘drempels’ van welzijn bestaan die niet kunnen worden overschreden. Als instellingen die te maken hebben met medicijnen, onderwijs en economie voorbij een bepaald punt groeien, veranderen de doeleinden waarvoor ze oorspronkelijk werden ontworpen. Instellingen worden zo een bedreiging voor de samenleving zelf.

Voor Illich is convivialiteit het ‘tegenovergestelde van industriële productiviteit’. In werkelijkheid verarmt de schijnbare vrijheid die de groei van industrieel vervaardigde apparaten garandeert de mens en begrenst hij mogelijkheden. In feite installeren industriële gereedschappen vaak wat Illich een ‘radicaal monopolie’ noemt. Monopolie verwijst hier niet naar alternatieven binnen een bepaalde categorie, maar naar het feit dat de levering van industrieel geproduceerde goederen of diensten mensen

berooft van de vrijheid om buiten de markt zelf goederen te produceren of uit te wisselen en te delen wat ze nodig hebben.

Met het omzetten van onze behoeften in handelswaren, scheppen nieuwe handelswaren nieuwe behoeften (zie **vermarkting**). Dus de mate van welzijn is niet equivalent aan een onevenredige toename in productie, maar aan een redelijk evenwicht tussen goederen en handelswaren, waardoor een synergie kan ontstaan tussen gebruiks- en ruilwaarde. Deze redenering onderscheidt Illichs bijdrage van traditioneel ecologisch denken, dat zich vooral richt op de milieueffecten van de productie. Zelfs met meer eco-efficiënte producten, merkt Illich op, verlamt een welvarende samenleving via dat radicale monopolie de mensen en elimineert ze hun autonomie: “Dit radicale monopolie zou gepaard blijven gaan met hogesnelheidsverkeer, zelfs als motoren werden aangedreven door de zon en voertuigen werden gesponnen uit lucht.” (Illich 1978: 73)

Het is dan ook in een sociale zin – niet enkel in een milieuzin – dat de instrumenten die de maatschappij heeft geschapen ontoereikend blijken om de duurzaamheid van onze samenleving te garanderen. Ongebreidelde industrialisering produceert gereedschappen die schijnbaar onmisbaar zijn, maar die in de eerste plaats individuele **autonomie** devalueren en mensen in toenemende mate dwingen tot afhankelijkheid van grondstoffen waarvoor ze alsmaar meer moeten werken. Het resultaat, stelt Illich, is dat de frustratie in een hoger tempo groeit dan de productie, wat resulteert in een vorm van ‘modernisering van armoede’. Conviviale gereedschappen zijn voor Illich een voorwaarde voor de realisatie van **autonomie**: met name bij machte zijn om het gebruik van de hulpmiddelen en de vervulling van onze eigen behoeften te controleren.

Je kunt hier een verband leggen met het thema van de vervreemding bij Marx. Maar de vervreemding die Illich beschrijft is niet afhankelijk van de eigendom van de productiemiddelen. Het is geen kwestie van eigendom of herverdeling, maar van de inherente logica ingebed in het instrument. Sommige gereedschappen zijn inherent destructief, stelt Illich, ongeacht wie er eigenaar van is en wie ze gebruikt. Volgens Illich zijn bepaalde gereedschappen juist ontwikkeld om nieuwe eisen en nieuwe vormen van slavernij te produceren, om zo een industriële samenleving

met een intensieve markteconomie onontbeerlijk te maken. Anderzijds is een instrument conviviaal als het met gemak kan worden gebruikt en aangepast voor een doeleinde dat door het individu is gekozen, en als het resulteert in de uitbreiding van vrijheid, autonomie en menselijke creativiteit. Illich citeert snelwegnetwerken, vliegtuigen, dagbouwminnen en de school als voorbeelden van hulpmiddelen die niet conviviaal zijn. Hij vermeldt de fiets, naaimachine, telefoon en radio als conviviale gereedschappen. Maar de convivialiteit van andere apparaten is ingewikkelder. Denk bijvoorbeeld aan de computer en het internet – zouden deze als conviviaal worden beschouwd volgens Illich?

In zijn werk *Tools of Conviviality* (1973) beschouwt Illich de computer, informatietechnologie, en meer in het algemeen wat je de digitale beschaving en cybernetica kunt noemen, als controversieel. In andere essays vraagt de auteur zich ook af of de computer 'lichaamsloos' denken [*disembodied thinking*] stimuleert. Hij benadrukt zijn angst dat mensen meer en meer afhankelijk zouden worden van computers om te praten en te denken – net zoals we afhankelijk zijn geworden van auto's. In het werk *Deschooling Society* (1973) identificeert Illich computernetwerken en de mogelijkheid om verbindingen te creëren tussen peergroepen gebaseerd op gelijklopende interesses in dezelfde stad, of zelfs in verre landen, als een alternatief middel van ontmoeten, creëren, en het hebben van sociale relaties en leren, in vergelijking met traditioneel gestandaardiseerd onderwijs (Illich 1971). Om deze reden beweert Michael Slattery, die de site *Convivial Tools* beheert, dat Illich een voorloper was van de digitale revolutie. Hij herinnert zich hoe computeringenieur Lee Felsenstein, een ontwerper van de Osborne 1, de eerste industrieel geproduceerde laptop, de tekst van Illich had gelezen en zijn computer een conviviale tool vond. Je zou kunnen opwerpen dat kritische overwegingen over de verandering van de perceptie van snelheid, tijd en beeld en de waarde van face-to-face-verhoudingen bezwaarlijk Illichs standpunt gelijk maken aan dat van de zogenaamde liefhebbers van de netwerksamenleving.

In ieder geval onthult de discussie de manieren waarop Illichs definitie van het conviviale een zekere mate van onzekerheid en onduidelijkheid vertoont. Het klopt dat Illich uitdrukkelijk verwijst naar de structuur

van het instrument en niet naar de karakterstructuur van het individu en de gemeenschap. Maar een al te rigide scheiding tussen conviviale en niet-conviviale gereedschappen dreigt twee cruciale aspecten van zijn betoog uit het oog te verliezen.

Het eerste is dat technische hulpmiddelen niet in een vacuüm bestaan, maar veeleer ondergedompeld zijn in netwerken van sociale en genderrelaties. Illich lijkt de structuur van het object op de eerste plaats te stellen, of boven de structuur van relaties. Vanuit één gezichtspunt is het een bepaalde structuur van relaties die leidde tot de uitvinding van de eerste vuurwapens, de auto, jet of atoombom. Aan de andere kant zal in de structuur van een niet-conviviale verhouding het gebruik van elk instrument, zelfs één ogenschijnlijk conviviaal, inwerken tegen de **autonomie** en keuzevrijheid van mannen, vrouwen en kinderen. Elk instrument past daarom in een sfeer van sociale en genderrelaties, en tot op zekere hoogte drukt het de structuur van deze relaties uit. Dus de structuur van sociale relaties en de structuur van het instrument worden wederzijds bepaald en ontwikkelen zich op een cirkelvormige manier en niet op een eenrichtingswijze.

Van hier komen we bij de tweede overweging. Sommige gereedschappen – waaronder waarschijnlijk het internet – lijken in een grijze zone te vallen. Ze vertonen een zekere mate van kneedbaarheid en dynamiek. Naargelang de context kunnen ze meer overhellen naar hun gebruikswaarde of hun ruilwaarde. Als, tot op zekere hoogte, de structuur van sociale relaties kan veranderen, kan de conviviale of niet-conviviale aard van een instrument dat ook. Het is het vermelden waard dat Valentina Borremans (1979: 4) de noodzaak opperde van een nieuwe onderzoeksdiscipline naar conviviale instrumenten en culturele, sociale en politieke omstandigheden die hun gebruikswaarde zouden kunnen verdedigen.

Illich wijst er op diverse plaatsen op dat er geen reden is om welke krachtige tool of vorm van gecentraliseerde productie dan ook uit een conviviale samenleving te bannen. Waar het om gaat is dat de maatschappij zorgt voor een evenwicht tussen enerzijds de instrumenten die ze produceert om aan de eisen waarvoor ze waren ontworpen te voldoen, en anderzijds de tools die vindingrijkheid en persoonlijke vervul-

ling bevorderen. “Conviviale reconstructie vereist de verstoring van het huidige monopolie van de industrie, maar niet de afschaffing van alle industriële productie.” (Illich 1975: 88) De conviviale samenleving is niet onbeweeglijk of bevroren. “Een onveranderlijke samenleving zou voor mensen even ondraaglijk zijn als de huidige samenleving van voortdurende verandering. Conviviale reconstructie vergt wel grenzen aan de snelheid van verandering.” (Illich 1975: 91)

De overgang naar een postindustriële samenleving is een potentiële opening in de richting van een samenlevingsmodel waarin de productiewijzen en -middelen gediversifieerd zijn en gunstig voor persoonlijk initiatief. Waar industriële productie op de lange termijn gestandaardiseerd is, stimuleert conviviale productie persoonlijke creativiteit en innovatie in samenwerking. De transitie van productiviteit naar convivialiteit is in sommige opzichten de overgang van economische schaarste naar de spontaniteit en extravagantie van een gifteconomie.

De bijdrage van Ivan Illich over ‘convivialiteit’ was ongetwijfeld een belangrijke bron van inspiratie voor degrowth-theoretici, te beginnen met Serge Latouche (2010). Vanuit het perspectief van degrowth vormt convivialiteit een van zijn antropologische kernconstructies. Ze vertegenwoordigt geloof in de mogelijkheid van een ruimte voor relaties, erkenning, plezier en over het algemeen goed leven, en vermindert daarmee de afhankelijkheid van een industrieel en consumentistisch systeem.

Illich gebruikte evenwel de term ‘degrowth’ niet. Hij geloofde dat het omgekeerde van een geleidelijk gemoderniseerde armoede een vorm van ‘modern bestaan’ was, en hij noemde dat ‘conviviale soberheid’. Dit zou een proces zijn van politieke keuze ‘om de vrijheid en het gebruik van conviviale gereedschappen te beschermen’, en staat zeer dicht bij wat we nu bedoelen met het vooruitzicht op vrijwillige degrowth:

[L]aten we het moderne bestaan de levensstijl noemen die overheerst in een postindustriële economie waarin mensen erin geslaagd zijn hun afhankelijkheid van de markt te verminderen, en dat hebben gedaan door – met politieke middelen – een sociale infrastructuur te beschermen waarin technieken en hulpmiddelen

vooral worden gebruikt om gebruikswaarden te genereren die niet gemeten en niet meetbaar zijn door professionele behoeftemakers.
(Illich 1978: 52)

Referenties

- Borremans, V. (1979) *Guide to Convivial Tools*, Library Journal Special Report, 13, Preface by Ivan Illich, New York: R.R. Bowker Company.
- Brillat-Savarin, J.A. (1825) *Physiologie du goût ou méditations de gastronomie transcendante*, Paris: A. Sautetlet.
- Illich, I. (1971) *Deschooling Society*, New York: Harper & Row.
- Illich, I. (1973) *Tools for Conviviality*, Glasgow: Fontana/Collins.
- Illich, I. (1978) *The Right to Useful Unemployment*, London: Marion Boyars.
- Illich, I. (1978) *Toward a History of Needs*, New York: Pantheon.
- Latouche, S. (2010) *Pour sortir de la société de consommation. Voix et voies de la décroissance*, Paris: Les liens qui libèrent Editions.
- Slattery, M. <http://convivialtools.org> (bezocht 3 november 2013)

DEMATERIALIZATIE

Sylvia Lorek

Sustainable Europe Research Institute

De term ‘dematerialisatie’ verwijst naar een vermindering (in feite een enorme vermindering) van de hoeveelheid materialen, gebruikt voor de productie- en consumptiebehoeften op onze planeet. Dematerialisatie geeft aan hoe(veel) ons sociaal **metabolisme** omlaag moet. Dematerialisatie is een op input georiënteerde strategie die, in tegenstelling tot de traditionele ‘*end-of-pipe*’-maatregelen, milieuproblemen bij de bron wil aanpakken. Het concept van dematerialisatie stelt dat de huidige milieuproblemen (zoals klimaatverandering en verlies van biodiversiteit) nauw samenhangen met de hoeveelheid aan materiaal en energie die wordt gebruikt voor de productie van goederen en diensten: als de input daalt zal de totale milieu-impact ook afnemen.

Dematerialisatie is ook bedoeld als een reactie op het feit dat de beschikbaarheid van niet-hernieuwbare hulpbronnen tot een einde komt en dat voor een aantal belangrijke hernieuwbare hulpbronnen, zoals vis en hout, het niveau van consumptie dat van de reproductie overtreft. Enkele indicatieve gegevens:

- Winning van ‘conventionele’ ruwe olie piekte in 2006. De meeste grote velden werden ontdekt in de jaren 1960 en de productie ervan daalt met 4-6 procent per jaar (en ‘nieuwe’ olie kan dat niet bijbenen) (zie **piekolie**).
- 63 van de 89 niet-hernieuwbare hulpbronnen die de hoogtechnologische industriële samenleving mogelijk maken, waren in 2008 wereldwijd schaars geworden.
- 82 procent van de vis waarvan men de ‘voorraad’ bijhoudt werden in

2008 volledig geëxploiteerd of overgeëxploiteerd (32 procent is overbevist, een stijging van 10 procent tegenover de jaren 1970).

— 30 procent van 's werelds landbouwgrond is onproductief geworden. De voortgaande bodemerosie/degradatie overtreft 10-40 keer de snelheid van de natuurlijke aanvulling.

Dematerialisatie wordt vaak gebruikt in verband met de term ont koppeling en wordt ermee verward. Ontkoppeling van hulpbronnen betekent het verminderen van de mate van gebruik van hulpbronnen per eenheid van economische activiteit, gemeten in **BBP**. Ontkoppeling verwijst doorgaans naar de economie en haar activiteiten, terwijl dematerialisatie de capaciteit van de aarde en de beperkingen daarvan als referentiepunt neemt. Er bestaat een algemeen onderscheid tussen relatieve en absolute ont koppeling. Relatieve ont koppeling wordt bereikt wanneer het gebruik van hulpbronnen minder groeit dan het **BBP**. Absolute ont koppeling betekent dat de economie groeit, terwijl het gebruik van hulpbronnen ten minste stabiel blijft of afneemt. Dematerialisatie, zoals hier gedefinieerd, zou zich dan aandienen als absolute ont koppeling, met andere woorden: een absolute reductie van materiaal- en koolstofgebruik. De mogelijkheid van een absolute ont koppeling wordt vaak geopperd, bijvoorbeeld in visies van een daling met 'factor 4' of 'factor 10' van de materiaal- of de koolstofintensiteit van de economie.

Voorstanders van dergelijke dalingen in hulpbronnengebruik verwachten dat ze zullen plaatsvinden via een aanzienlijke productiviteitsstijging van hulpbronnen, wat dan een verhoging van het hulpbronnenverbruik als gevolg van de economische **groei** moet compenseren. Strategieën om een absolute ont koppeling te bereiken omvatten diverse benaderingen, zoals de ontwikkeling van nieuwe technologieën en materialen, productiviteitsnormen voor grondstoffen in de bouw, het verhogen van de duurzaamheid en hergebruik van goederen, en de nieuwe, zogenaamde 'levensstijlen met laag hulpbronnengebruik'. Deze ontwikkelingen vereisen specifieke beleidsmaatregelen, zoals steun voor onderzoek en ontwikkeling, het bevorderen van eco-efficiënte openbare aanbestedingen en actieve steun voor het creëren van markten voor gedematerialiseerde

producten en diensten. Andere veel voorkomende voorstellen door voorstanders van ont koppeling zijn de internalisering van externe milieukosten, met name door middel van op de markt gebaseerde instrumenten zoals energiebelastingen of belastingen op grondstoffen.

Sommige landen, zoals Duitsland of de vs, beweren dat ze slaagden in een absolute ont koppeling van hun economie (bedoeld is een stabilisatie van het gebruik van hulpbronnen ondanks groeiend **BBP**) dankzij hun hulpbronnenefficiëntieprogramma's. In werkelijkheid neemt het verbruik van materialen en koolstof in deze landen toe. Alleen vindt het plaats in de landen van waaruit zij steeds meer materiële goederen importeren.

De indruk van absolute ont koppeling vloeit voort uit de manier waarop materiaalstromen worden ingeschreven in de balansen. Er is een voortdurende wereldwijde verschuiving aan de gang, waarbij de ontwikkelde economieën binnenlandse materiaalwinning en -verwerking evenals productieprocessen vervangen door import uit ontwikkelings- en opkomende landen die daar het grondstoffengebruik al hebben geïncorpooreerd (Peters *et al.* 2011). Dit roept een vraag op van **ecologische rechtvaardigheid**. Bij zo'n fysieke handelsbalans tussen de regio's is Europa de grootste verschuiver, terwijl Australië en Latijns-Amerika de grootste milieubelasting op zich nemen. Het is deze verschuiving die de indruk van absolute ont koppeling in Europa heeft gecreëerd.

Om zijn gegevens over materiaalgebruik te verbeteren, ontwikkelde het Europees Milieuagentschap programma's die het materiaalgebruik van economieën niet berekenen op basis van de productie, maar op basis van de consumptie. Dit brengt een boekhouding mee van het totale benodigde materiaal (TMR) dat in alle eindproducten binnen een land wordt verbruikt, wat inhoudt dat grondstoffenverbruik wordt gevolgd langs de hele productieketen – met inbegrip van investeringen in machines en infrastructuur (Europees Milieuagentschap 2013).

De meeste landen vertonen echter wel een relatieve ont koppeling, wat betekent dat de materiële consumptie nog steeds toeneemt, maar in een trager tempo dan de economische productie. De materiële productiviteit steeg van 1980 tot 2008 wereldwijd met 37 procent. Het **BBP** groeide met 147 procent, terwijl de materiële consumptie met 'slechts' 79 procent

groeide. Dergelijke relatieve ontkoppeling omvatte evenwel een enorme verdere materialisatie van de wereldeconomie. Ter indicatie: in dezelfde periode, steeg het wereldwijd gebruik van biomassa met 35 procent, delfstoffenwinning groeide met 133 procent, het verbruik van fossiele brandstoffen steeg met 60 procent en van metalen met 89 procent. Broeikasgassen stegen met 42 procent (Dittrich *et al.* 2012).

De technologische en op de markt gebaseerde oplossingen die door voorstanders van de ontkoppeling naar voren worden gebracht, halen bij lange na niet de schaal die gevergd wordt als bevolking en inkomens blijven groeien. De enorme omvang van wat er nodig is bij continue groei is ontmoedigend. In een wereld met 9 miljard mensen die allen streven naar westerse levensstijlen, moet de koolstofintensiteit van elke dollar aan output in 2050 ten minste 130 keer lager zijn dan vandaag als we binnen de limiet van 350 ppm willen blijven waarvan wetenschappers beweren dat die noodzakelijk is om gevaarlijke klimaatverandering te vermijden. Tegen het einde van de eeuw zal de economische activiteit koolstof uit de atmosfeer moeten wegnemen, niet eraan toevoegen. Dit wordt nog moeilijker gemaakt als je **Jevons-paradox** beschouwt en de mogelijkheid dat geld, bespaard door efficiëntiewinsten, wordt besteed aan andere materiaal/energie-intensieve goederen. Efficiëntiewinst zou zo kunnen leiden tot meer, in plaats van minder gebruik van hulpbronnen.

In deze context zijn koolstof- en grondstoffenplafonds [*caps*] meer geschikte mechanismen voor absolute dematerialisatie, omdat die de mogelijkheid van 'lekken' en terugslagen verminderen (zie *resource cap coalition*). Het doel van overeenkomsten die plafonds vastleggen [*cap agreements*] is een absolute vermindering van het grondstofgebruik te realiseren door toegelaten grondstofgebruik jaar na jaar geleidelijk te verlagen. Dit kan productie- en consumptiepatronen voortdurend veranderen en zich bewijzen als prikkel voor innovaties gericht op producten en diensten met een lage materiaalinput. Een zorgvuldig gepland grondstofplafond kan ook bijdragen aan de 'herlokalisering' van de economie met kortere economische cycli en hogere zelfredzaamheid, ten gunste van initiatieven die in dit boek worden besproken, bij **nutopisten**, **stads-tuinen** of **back-to-the-landers**.

Kleine aanpassingen in het systeem zullen niet volstaan om de radicale vermindering van het gebruik van materialen en koolstof te bevorderen die volgens het voorzorgsbeginsel nodig zijn om binnen de veilige draagkracht van de aarde te blijven. Dematerialisatie is onwaarschijnlijk in een economie die blijft groeien. In plaats daarvan is een substantiële degrowth noodzakelijk om ons **maatschappelijke metabolisme** terug te brengen tot een duurzaam **steady state**-niveau. Plafonds zijn een politiek afgesproken manier om een dergelijke degrowth in gang te zetten.

Referenties

- Clugston, C. (2012) *Scarcity – humanity's final chapter?* Port Charlotte: Booklocker.
- Dittrich, M., Giljum, S., Lutter, S. and Polzin, C. (2012) *Green economies around the world? – Implications for resource use for development and the environment*. Vienna: SERI.
- European Environment Agency (2013) 'Environmental pressures from European consumption and production.' *EEA Technical Report No 2/2013*. Copenhagen.
- Fleming, D. (2009) *Energieslank leven met klimaatdukaten: stapsgewijs minder energieverbruik voor allemaal nodig vanwege klimaatverandering en peakoil*. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel
- Peters, G.P., Minx, J.C. Weber, C.L. and Edenhofer, O. (2011) 'Growth in emission transfers via international trade from 1990 to 2008.' *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(21): 8903-8

DENKBEELD, DEKOLONISATIE VAN HET

Serge Latouche

*Faculté de Droit, Économie et Gestion Jean Monnet,
Université Paris-Sud*

Het idee en het project om het denkbeeld [imaginaire] te dekoloniseren heeft twee belangrijke bronnen: aan de ene kant de filosofie van Cornelius Castoriadis, en aan de andere kant de antropologische kritiek op het imperialisme. Naast de ecologische kritiek vormen deze twee bronnen de intellectuele oorsprong van degrowth. Bij Castoriadis ligt de focus op het denkbeeld, terwijl onder de antropologen van het imperialisme de focus ligt op de dekolonisatie. Terugkeren naar deze twee bronnen illustreert de exacte betekenis van de term.

In Castoriadis' werk is de performatieve frase 'het denkbeeld/imaginaire dekoloniseren' duidelijk, hoewel hij hem bij mijn weten nooit als zodanig gebruikt heeft. Voor Castoriadis, auteur van *The Imaginary Institution of Society*, is sociale werkelijkheid de implementatie van 'denkbeeldige betekenissen', voorstellingen die gevoelens mobiliseren. Als **groei** en **ontwikkeling** geloofsovertuigingen zijn, en daarmee denkbeeldige betekenissen als 'vooruitgang' en al die funderende categorieën van de economie, dan betekent eraan ontsnappen, ze afschaffen en er voorbij gaan (de beroemde Hegeliaanse *Aufhebung*) dat het denkbeeld moet worden veranderd. Het bereiken van een degrowth-samenleving betekent dus gedeeltelijk ons denkbeeld dekoloniseren. De wereld echt veranderen vóór de verandering van de wereld ons veroordeelt. Dit is de strikte toepassing van Castoriadis' les. Castoriadis stelt:

[W]at nodig is, is de creatie van een nieuw denkbeeld van een in het verleden nooit geziene omvang, een creatie die andere betekenissen dan de uitbreiding van productie en consumptie in het centrum van het menselijk leven zou plaatsen; die verschillende doelstellingen voor het leven zou vastleggen, van het soort dat door de mens als nastrevenswaardig kan worden herkend... Dat is het immense probleem waarvoor we staan. We moeten een samenleving willen waarin economische waarden niet langer centraal (of uniek) zijn; waarin de economie weer op haar plaats wordt gezet als louter een middel voor het menselijk leven en niet als het einddoel; waarin men daarom afziet van de waanzinnige race naar steeds toenemende consumptie. Dat is niet alleen nodig om de definitieve vernietiging van het aardse leefmilieu te vermijden maar ook en vooral om te ontsnappen aan de psychische en morele armoede van de hedendaagse mens. (Castoriadis 1996: 143-4)

Met andere woorden, de vereiste uitstap uit de hypermoderne samenleving van consumptie en spektakel is ook buitengewoon wenselijk. Maar Castoriadis voegt hieraan toe:

[M]aar dat soort revolutie zou diepgaande veranderingen in de psychosociale structuur van de mensen in de westerse wereld vergen, in hun houding tegenover het leven, kortom, in hun denkbeeld. Het idee dat produceren en consumeren het enige doel in het leven is, is een absurde, vernederende gedachte die moet worden losgelaten. Het kapitalistische denkbeeld van pseudorationele pseudobeheersing en van onbeperkte expansie moet worden achtergelaten. Alleen mannen en vrouwen kunnen dat doen. Een enkel individu of een organisatie kan op zijn best alleen maar voorbereiden, bekritisieren, aanmoedigen en mogelijke oriëntaties schetsen. (Castoriadis 2010: 199)

Maar willen we proberen een uitweg uit het dominante imaginaire te bedenken, dan moeten we allereerst terugkeren naar hoe we erin zijn gestapt, dat wil zeggen naar het proces van de economisering van de geest

dat samenviel met de **vermarkting** van de wereld. Voor Castoriadis is de economie een uitvinding. De laatste pagina's van *The Imaginary Institution of Society* gaan precies over dit onderwerp. Zij zijn de zaden die ik heb proberen te ontwikkelen in mijn boek *L'invention de l'économie*, wat neerkomt op een analyse van hoe de economie is ingebed in het westerse moderne denkbeeld (Latouche 2005).

Bij Castoriadis zijn **ontwikkeling** en **groei** geen onderwerpen van uitgebreide analyse. Hij behandelt beide in een paar scherpe zinnen, ofwel bij de overgang van een discussie, of tijdens reflecties gewijd aan andere onderwerpen. Sprekend over de crisis van de **ontwikkeling** analyseert hij haar als een crisis van de bijbehorende denkbeeldige betekenissen en dan vooral van de vooruitgang. De ongelooflijke ideologische veerkracht van **ontwikkeling** is gebaseerd op de niet minder verbazingwekkende veerkracht van vooruitgang. Zoals hij het zelf zo mooi stelt:

[N]iemand gelooft nog echt in vooruitgang. Iedereen wil een beetje meer volgend jaar, maar niemand denkt dat het geluk zit in een jaarlijkse stijging van de consumptie met 3 procent. Het denkbeeld van de groei bestaat alleszins nog: het is zelfs het enige denkbeeld dat in de westerse wereld nog overeind blijft. De westerse mens gelooft in niets meer, behalve het feit dat hij spoedig een high-definition televisie zal kunnen kopen. (Castoriadis 2010: 181)

Eén vorm van ontworteling van een geloof is al kant en klaar geformuleerd door de metafoor van de dekolonisatie in de analyse van de Noord/Zuid-relaties. De term 'kolonisatie', zoals vaak gebruikt door anti-imperialistische antropologieën in relatie tot mentaliteit, kun je terugvinden in de titel van verschillende boeken. Het oeuvre van Octave Manonni over de psychologie van de gekoloniseerde, is een van de eerste. Meer expliciet titelde Gérard Althabe, een volgeling van Balandier, zijn studie van Madagaskar uit 1969 (hier vertaald als:) '*Onderdrukking en bevrijding binnen het denkbeeld*'. In 1988 publiceerde Serge Gruzinski (idem) '*De kolonisatie van het denkbeeld*', waarvan de ondertitel verwijst naar het proces van verwestering. Maar wanneer Gruzinski spreekt van de

kolonisatie van het denkbeeld, is dit nog steeds een voortzetting van het koloniale proces in zijn strikte zin en de bekering van de inboorlingen door de missionarissen. Die verandering van religie was zowel een deculturatie van de geest als een acculturatie tot het christendom en tot de westerse beschaving door het imperialistische project. Dit is een echte onderdrukking in het denkbeeld, uitgevoerd met middelen die niet alleen maar symbolisch zijn: denk aan de brandstapels die tijdens de Inquisitie in de Nieuwe Wereld op grote schaal gebruikt zijn door de Spaanse veroveraars.

Bij **groei** en **ontwikkeling** hebben we te maken met een proces van bekering van mentaliteiten, een proces van ideologische en quasi religieuze aard, gericht op de instelling van het denkbeeld van vooruitgang en economie. Maar “de verkrachting van het denkbeeld”, om de prachtige uitdrukking van Aminata Traoré (2002) te gebruiken, blijft nog steeds symbolisch. Als we in het Westen spreken over de kolonisatie van het denkbeeld hebben we te maken met een mentale invasie waarin we slachtoffers en daders zijn. Het is grotendeels zelfkolonisatie, een gedeeltelijk vrijwillige slavernij.

Vandaar dat de term ‘dekolonisatie van het denkbeeld’ een semantische verschuiving markeert. De originaliteit ligt in de nadruk op de specifieke vorm van het omgekeerde proces van dat wat door de antropologen geanalyseerd werd. Het is een verandering van ‘software’ of paradigma, een “ware revolutie van het denkbeeld”, zoals Edouard Glissant het noemt. Het is eerst en vooral een culturele revolutie. Maar dat is niet alles. Het gaat ook over uit de economie stappen, waarden veranderen, en dus ont-verwestersen. Dit is precies het programma dat wordt ontwikkeld binnen het post-ontwikkelingsproject van de ‘partizanen’ van degrowth.

De kwestie van uitstappen uit het dominante of koloniale denkbeeld is zowel voor Castoriadis als voor de anti-imperialistische antropologen een centrale aangelegenheid, maar heel moeilijk, omdat we niet kunnen beslissen om ons denkbeeld te veranderen en nog minder dat van anderen, vooral als ze ‘verslaafd’ zijn aan **groei**. Je kunt in de eerste plaats enkel aan het onderwijs denken, paideia, dat voor Castoriadis een essentiële rol heeft.

[W]at betekent bijvoorbeeld de vrijheid of de mogelijkheid voor burgers om te participeren, vraagt hij, als er in de samenleving waarover we het hier hebben, iets niet is – wat verdwijnt in de hedendaagse discussies... – en dat is de paideia, de opvoeding van de burger? Het betekent niet hem rekenen te leren, het betekent hem te leren een burger te zijn. Niemand wordt als burger geboren. En hoe kun je er een worden? Leren te zijn. We leren het, eerst, door te kijken naar de stad waarin we leven. En zeker niet door naar de hedendaagse tv te kijken. (Castoriadis 2010)

Deze ontgiftiging is echter niet volledig mogelijk als een degrowth-maatschappij nog niet is gevestigd. We moeten eerst de consumptiemaatschappij hebben verlaten, samen met haar systeem van ‘civiele afstomping’ dat ons opsluit in een cirkel die moet worden doorbroken. De agressie van de reclame aanklagen, dat vehikel van de hedendaagse ideologie, is zeker het startpunt van het tegenoffensief, uit wat Castoriadis de “consumentistische en tv-onanie” noemde. Het feit dat de krant *La décroissance* is voortgekomen uit de vereniging ‘Casseurs de pub’ (ad-busters) is geen toeval. Reclame is de belangrijkste motor van de **groeisamenleving**. De beweging van voorstanders van degrowth en groeitegenstanders wordt op grote schaal en op natuurlijke wijze gekoppeld aan een weerstand tegen de agressie van de reclame.

Referenties

- Castoriadis, C. (1987) *The Imaginary Institution of Society*, Cambridge: Polity Press.
- Castoriadis, C. (1996) *La montée de l'insignifiance*, Paris, Les carrefours du labyrinthe IV, Paris. Engelse vertaling, *The rising tide of insignificance (The big sleep)*. Uit het Frans vertaald en anoniem uitgegeven. Elektronische publicatiedatum: 2003. Te vinden op http://www.costis.org/x/castoriadis/Castoriadis-rising_tide.pdf (bezocht 19 mei 2013).
- Castoriadis, C. (2010) *Démocratie et relativisme, Débat avec le MAUSS*, Paris, Mille et une nuits. p. 96.
- Castoriadis, C., Escobar, E., and Gondicas, M. (eds.) (2005) *Une société à la dérive*, Paris, Seuil. Engelse vertaling (door Helen Arnold) (2010), *A Society Adrift*, New York: Fordham University Press.
- Latouche, S. (2005) *L'invention de l'économie*, Paris: Albin Michel.
- Traoré, A. (2002) *Le viol de l'imaginaire*, Paris: Actes Sud/Fayard.

DÉPENSE

Onofrio Romano

Department of Political Sciences, University of Bari 'A. Moro'

Energieverbruik bestaat uit twee delen. Het eerste is noodzakelijk voor het behoud en de reproductie van het leven. Het tweede wordt gebruikt voor niet-productieve uitgaven: luxe, rouw, oorlog, godsdienst, spelen, spektakels, kunst, perverse seksuele activiteit. Alles bij elkaar zijn deze activiteiten – die worden gekwalificeerd als *dépense* – doelen op zich. Elke maatschappij heeft een overschot aan energie. Dat wordt precies omschreven als: al die energie die niet nodig is voor de simpele reproductie van leven.

In ruimere zin, wat dan de natuur omvat, geeft *dépense* dat gedeelte van de energie aan dat niet kan worden gebruikt door levende organismen vanwege hun fysiologische grenzen. Dit gedeelte blijft doelloos circuleren in het milieu tot het punt waar het zichzelf uitdooft.

George Bataille introduceert deze definitie van overvloedige energie in zijn essay 'Het idee van *Dépense*' dat eerst verscheen in *La Critique Sociale* (1/1933). Zoals met alle theoretische concepten van Bataille zijn de inhoud en contouren van *dépense* flexibel en nooit gedefinieerd in axiomatische categorieën. Er bestaan alleen al zeven verschillende versies van dit essay. Bataille probeerde uiteindelijk om een theoretisch project te bouwen voor een 'algemene economie' vertrekkend van de notie van *dépense*. De eerste fragmentarische versies ervan verschijnen in de essays *L'Économie à la mesure de l'univers* (1946) en *La limite de l'utile* (postuum gepubliceerd in het complete werk, 1976). Het project kwam volledig tot wasdom in het werk *La part maudite* (1949). Een tweede deel van dit werk volgde met de titel *Histoire de l'érotisme* (1957) en vervolgens een derde en laatste

deel, getiteld: *La Souveraineté* (Bataille 1976). Sommige resonanties met *dépense* kan je terugvinden in de Freudiaanse begrippen *Vergänglichkeit* (vergankelijkheid) en de doodimpuls (Freud 1990), maar vooral in Marcel Mauss' analyse van *potlatch* in *The Gift* (1925). Al deze werken behandelen een verwarrende neiging van mens en samenleving tot verlies, het omkeren van hun vermeende 'natuurlijke' roeping tot zelfbevordering.

Vanuit een antropologisch kader kan energie worden gedefinieerd als de brandstof voor actie, namelijk de brandstof die ons oproept tot handelen. Het energiegedeelte dat een levend wezen gebruikt voor voedsel of biologische groei, noemt Bataille 'serviel'. In feite kan zuiver biologisch levensonderhoud worden verwezenlijkt door slechts een minuscuul deel van de totale hoeveelheid beschikbare energie te spenderen. Het fundamentele probleem heeft betrekking op de resterende energie die het aandeel dat besteed wordt aan dergelijk serviel gebruik overschrijdt. Overtollige energie vereist een 'soeverein' gebruik: het is noodzakelijk een bestemming te kiezen voor de brandstof voor het handelen op grond van de filosofische bedoeling van een politieke visie (Romano 2014). Het is het soevereine gebruik van overtollige energie dat ons kwalificeert als 'menselijke wezens'. De verschillende patronen van gebruik van overtollige energie karakteriseren en onderscheiden verschillende soorten samenlevingen door ruimte en tijd. Overschotten kunnen besteed worden aan offer of festival, in oorlog of in vrede. De Tibetaanse samenleving bijvoorbeeld gebruikt overtollige energie bijna volledig om een specifieke klasse van monniken te onderhouden.

De menselijke ontmoeting met overtollige energie is een cruciaal moment. In deze zin is overtollige energie een 'ervloekt aandeel': het dwingt mensen om de betekenis van het leven en hun weg in de wereld in vraag te stellen. Het niet-gebruiken van overtollige energie zou het onvermogen van mensen betekenen om hun eigen vrijheid uit te oefenen. Om deze reden hebben alle menselijke samenlevingen voor *dépense* vormen van ritueel ontworpen – dat wil zeggen vormen van vernietiging van die energie welke voorbij de serviele energie ligt.

Deze vormen van ritueel kennen een verschillende mate van verfijning en reageren op verschillende functies:

- Ze dienen om overschotverspilling te vermensenlijken, waardoor dit uit het domein van ongecontroleerde natuurlijke processen in het rijk van de cultuur en het symbolische wordt gebracht.
- Ze bevrijden energie uit de utilitaire dimensie (de biologisch-functionele) om toegang te geven tot het sacrale – in feite is de vernietiging van de voorwerpen erop gericht hun serviele status als nuttige dingen te vernietigen, om ze te verplaatsen in het gebied van het sacrale (dit is de ware betekenis van het offer: heilige zaken produceren door hun rituele vernietiging).
- Ze verwijderen fysiek de stressvolle aanwezigheid van overmaat en zo ook de oproep tot zijn en handelen.

Het concept van *dépense* helpt bij het identificeren van een belangrijk gat in de ‘**groei**samenleving’. Hoe gaan we immers het probleem van energie en overmaat elimineren? De aanbidding van het serviele moment ligt in feite aan de basis van deze maatschappij. De moderniteit ontstond in een context van existentiële nood en angst voor de overleving van de soort, ontketend door een onverwachte demografische explosie (en dus een stijging van sociale behoeften) die onverenigbaar was met de productiecapaciteiten van de gemeenschappen uit die tijd. Dit onevenwicht resulteerde in de deconstructie van traditionele gemeenschappen wiens symbolische codes hun niet toelieten het hoofd te bieden aan de nieuwe uitdaging. Om aan hun on vervulde behoeften te voldoen, probeerden individuen banden te verbreken met hun gemeenschappen en autonoom nieuwe en meer effectieve, op **groei** georiënteerde handelwijzen op te nemen. Voor Europa dateert Riesman (1950) deze cruciale demografische verschuiving en de sociale gevolgen ervan in de zeventiende eeuw.

Het individualiseringsproces beroofde gemeenschappen van hun capaciteit om energie te beheren. Dit omvatte *dépense*-rituelen die overtoollige energie wegbrandden. Nog steeds doordrongen van deze ‘oorspronkelijke noodsituatie’ van overleving vervolgt de moderne maatschappij haar **groei**-elan zonder te stoppen. Door de oorspronkelijke noodsituatie permanent te maken verwijderen we het probleem van overtoollige energie, en zo vermijden we de confrontatie met de ‘betekenis’ van de actie.

Door voortdurend overleving na te jagen (wat continue **groei** vergt), zijn we bevrijd van de staat van verlamming wanneer we geconfronteerd worden met de noodzaak om te ‘zijn’, die voortvloeit uit de opkomst van overvloedige energie. Met andere woorden, hier blijven bevrijdt ons van dat vermoeiende mens worden. Tegelijkertijd, bannen we *dépense* uit het ‘officiële’ openbare forum. In plaats daarvan wordt ze ‘geprivatiseerd’ en verborgen in schaamte (want elk ‘verspillen’ wordt moreel onverenigbaar met de vermeende eeuwige noodtoestand).

Gegeven de individualisering van de maatschappij, nemen individuen de last van afval op door middel van kleine *trade-offs*: van perverse seksualiteit tot alcoholisme, gokken en opzichtige consumptie – wat Bataille de “vulgaire oprispingen” van de kleinburgerij noemt. In het tijdperk van de **groei** is er niet langer weelderige en collectieve *dépense*, alleen haar privéversplintering wordt op informele wijze geconsumeerd. Van daar dat moderne samenlevingen proberen het probleem van de energie op te lossen met een tweeledige strategie: ze breiden eerst hun serviele gebruik (de **groei**-obsessie) uit naar een ongekend niveau, en ten tweede privatiseren ze *dépense*. Maar die strategie blijkt ontoereikend voor de cruciale noodzaak om de beschikbare energie aan het werk te zetten. Een grote hoeveelheid energie blijft ongebruikt. Ze blijft circuleren en mensen stress bezorgen. Bij gebrek aan gereedschappen voor opzettelijke en symbolische catastrofe (de ritueel collectieve *dépense*), beginnen de bewoners van de **groei**samenlevingen te dromen en te verlangen naar een ‘echte’ natuurramp.

Dépense wordt zo een sleutelbegrip om een uitweg uit de groeisamenleving te theoretiseren. Maar paradoxaal genoeg figureert het niet onder de epistemologische pijlers van gangbare theorieën van degrowth. Evenmin is het een bron van inspiratie voor de beweging van tegenstanders van groei. Dit is misschien omdat *dépense* echt omarmen de ontmanteling van een cognitief kader van catastrofe en schaarste met zich mee zou brengen dat aan de basis zelf ligt van het degrowth-paradigma. In het licht van *dépense* is de dreiging van catastrofe die westerse samenlevingen behekt slechts een symptoom van de mislukte verwijdering van overvloedige energie. Voor aanhangers van degrowth is het een ‘echt’ risico.

Degrowth-denken is dus impliciet ondergeschikt aan de dominante cultuur, en die rechtvaardigt neoliberale kapitalistische herstructurering. Het hekelt een tekort aan middelen die nodig zijn om de hedendaagse levensstijl te ondersteunen en werkt inderdaad een loutere omkering uit van het fundamentele probleem van de **groeisamenleving**. Volgens Bataille:

[I]n de regel dreigt particulier bestaan altijd te bezwijken aan een gebrek aan hulpmiddelen. Dit contrasteert met het algemeen bestaan waarvan de hulpmiddelen overvloedig zijn en waarvoor de dood geen betekenis heeft. Vanuit het particuliere standpunt worden de problemen in eerste instantie gesteld door een tekort aan middelen. Zij worden in eerste instantie gesteld door een overmaat aan middelen als men uitgaat van het algemene standpunt.
(Bataille 1988: 39)

Het geïndividualiseerde wezen is gebonden door de precaire aard van zijn bestaan en dus geobsedeerd door het probleem van zijn voortbestaan. Wordt het geïsoleerd, dan neemt het een fundamenteel serviele positie in en keert terug naar de status van een dier, waarbij het verkrijgen van middelen centraal staat. De uitdaging van de overtollige energie wordt alleen zichtbaar als we in staat zijn om ons standpunt te verplaatsen naar een systemisch niveau. Aanhangers van degrowth doen weinig meer dan de serviele positie die typisch is voor het geïndividualiseerde subject over te dragen naar het algemene systeem. De complexiteit van de mensheid wordt onderworpen aan ‘de regel van de behoeften’, gesteund door een utilitaire overlevingslogica. Het individuele standpunt dat de ontoereikendheid van de middelen benadrukt, wordt toegepast op het algemene collectief.

Als gevolg hiervan dreigt de theorie van degrowth het fundamentele gebod van de economie, het principe van schaarste, te reanimeren en er een nieuwe impuls aan te geven. Het dreigt de mythe van de **groei** te spiegelen door hetzelfde **denkbeeld** te gebruiken vanuit een omgekeerd oogpunt: een voorstelling die de inzet van alle energie in omloop met zich meebrengt voor het behoud van het bestaan, dit keer door middel van

‘deugdzame’ levensstijl en efficiënte technieken. Het degrowth-project kan een ruimere breedte en aantrekkingskracht verwerven door in plaats daarvan zijn bezorgdheid naar de collectieve constructie van betekenis in het leven en het herstel van de politieke soevereiniteit te benadrukken. Dat is de enige manier voor ons modernen om de uitdaging van de overvloedige energie aan te gaan.

Referenties

- Bataille, G. (1933) ‘La notion de dépense.’ *La Critique Sociale*, 1: 7.
- Bataille, G. (1946) ‘L’Économie à la mesure de l’univers.’ In *Œuvres complètes* (1976), vol. 7. Paris: Gallimard.
- Bataille, G. (1949) ‘La Part maudite.’ In *Oeuvres complètes* (1976), vol. 7. Paris: Gallimard.
- Bataille, G. (1957) ‘Histoire de l’érotisme.’ In *Oeuvres complètes* (1976). vol. 8. Paris: Gallimard.
- Bataille, G. (1976) *Oeuvres complètes, Tome VIII*. Paris: Gallimard.
- Bataille, G. (1988) *The accursed share. An essay on general economy vol. I Consumption*. New York: Zone Books.
- Freud, S. (1990) *Beyond the pleasure principle*. New York: W.W. Norton & Company.
- Riesman, D. (1950) *The lonely crowd*. New Haven: Yale University Press.
- Romano, O. (2014) *The sociology of knowledge in a time of crises. Challenging the phantom of liberty*. London & New York: Routledge.

DEPOLITISERING (‘HET POLITIEKE’)

Erik Swyngedouw

*Department of Geography, School of Environment, Education,
and Development, University of Manchester*

‘Het politieke’ [the political] is het omstreden publieke terrein waar verschillende verbeeldingen van mogelijke sociaalecologische ordes concurreren om de symbolische en materiële institutionalisering van deze visies. Het is het terrein waar strijd wordt geleverd over politiek-ecologische toekomsten – een terrein dat de heterogene zienswijzen en verlangens die doorheen de samenleving snijden, zichtbaar en voelbaar maakt – en over hoe dit te bereiken. Het politieke verwijst daarom naar een breed gedeelde publieke ruimte, een idee van samenleven, en signaleert het ontbreken van een essentieel fundament (in de natuur, het sociale, de wetenschap, de cultuur of in politieke filosofie) waarop een staatsbestel of een samenleving gebaseerd dient te worden. Het politieke is een immanent domein van agonistische of dissensusuele praktijk.

Transformatieve politiek in de richting van degrowth vereist daarom welbepaalde vormen van politisering die adequaat zijn voor de situatie waarin de wereld zich momenteel bevindt.

De normatieve visie van de behoefte aan degrowth onderbouwt haar claims echter op basis van de wetenschappelijke analyse van de entropische energetische on-evenwichten eigen aan de kapitalistische metabolismen van de natuur, en de sociaal-ecologische ongelijkheden en conflicten die inherent zijn aan deze processen. Ik argumenteer hier dat de transformatie van een op ‘groei’ tot een op ‘degrowth’ gebaseerde socio-eco-

logische configuratie, om effectief te worden, haar ‘wetenschappelijke’ en maatschappelijke argumenten moet uitbreiden in de richting van een uitgesproken en radicale politisering.

In dit verband moet een onderscheid gemaakt worden tussen ‘de politiek’ en ‘het politieke’. Ik zie de politiek [politics] of beleidsvorming en -voering, in contrast met het politieke, eerder verwijzen naar de machtsrelaties en -strategieën tussen politieke actoren en de dagelijkse choreografieën van onderhandelen, formuleren en implementeren van regels en praktijken binnen een gegeven institutionele en procedurele configuratie waarin individuen en groepen hun belangen nastreven. De politiek omhelst dus de vorm van instellingen en technologieën van bestuur, en de tactiek, strategieën en machtsverhoudingen die samenhangen met conflictbemiddeling en het nastreven van specifieke politieke belangen. Dit bepaalt de aard en vorm van de samenleving en geeft haar een soort (instabiele) vorm en tijdelijke samenhang.

De politiek als publiek beheer staat zo in contrast met het politieke. Het politieke kan begrepen worden als de sfeer van agonistische tweespraak en de strijd over de aard en vorm van de sociale en ecologische ruimte waarin we willen wonen, en hoe we die kunnen produceren. De politiek neigt naar het verenigen en uiteindelijk verloochenen van het politieke. Dit proces wordt gekenmerkt door een kolonisatie van het politieke door de politiek of de sublimatie van het politieke (begrepen als agonistische dissensus) door het te vervangen door ‘gemeenschap’ (als een ingebeelde onverdeelde eenheid), een bijzonder en homogeniserend sociologisch **denkbeeld** van ‘het volk’ (als natie, etnische groep, of andere sociale categorie), ‘organisatie’, ‘management’, ‘good governance’.

In het huidige depolitiserende neoliberale klimaat wordt het publiek beheer van dingen en mensen hegemonisch gearticuleerd rond een naturalisering van de behoefte aan economische **groei** – de onbetwiste mobilisatie van marktverhoudingen en -krachten als de enige mogelijke manier van toegang tot, en transformatie en verdeling van, de (getransformeerde) natuur – en het **kapitalisme** als de enige redelijke en mogelijke vorm van organisatie van het sociaalecologische metabolisme. Met andere woorden, depolitisering neemt de vorm aan van de toenemende dominantie

van een reeks van onderling verweven management- en technische vormen van bestuur gericht op het handhaven en stimuleren van de **groei**, begrepen als de ononderbroken accumulatie van economische welvaart (zie Swyngedouw 2011). Bijvoorbeeld, de dominante ecologische zorg van vandaag is er een waarbij duurzame ontwikkeling vooral betrekking heeft op de mobilisatie van technische en institutionele configuraties – zoals het Kyotoprotocol – om de klimaatverandering te beperken, waarbij het de bedoeling is ecologische bekommernis compatibel te maken met een op kapitalistische groei gebaseerde economie, zodat niets echt hoeft te veranderen (Swyngedouw 2010: 222). Het bredere kader van de neoliberale **groei** zelf staat daarbij niet ter discussie. Bedenk bijvoorbeeld hoe de post-2008-crisis wordt beheerst door de verzamelde nationale en internationale elites op een wijze die het voortbestaan en uiteindelijke versterking van het accumulatieproces en het herstel van de economische **groei** toelaat, ongeacht de sociale of ecologische prijs die hiervoor moet betaald worden. Andere vormen van politisering worden niet toegestaan. Het beheer van de Griekse crisis de afgelopen jaren is hiervan een schoolvoorbeeld.

Het is precies deze configuratie die verhindert dat nieuwe toekomstbeelden of alternatieve visies – die velen zijn gaan identificeren met post-democratische vormen van het beheer van de bestaande orde – ernstig genomen worden. Het is een proces dat gekenmerkt wordt door de dubbele eisen van de depolitisering van de economie enerzijds (het neoliberale **kapitalisme** kan niet worden betwist binnen de bestaande registers van de dominante politiek), en de economisering van de politiek anderzijds (elk domein van publiek belang wordt onderworpen aan marktregels en economische calculus).

De uitdaging voor de politisering van de groei-obsessie ligt dan ook in nadenken over en in de praktijk brengen van de terugkeer van het politieke in een tijdperk van post-democratische depolitisering. Het politieke kan niet tot in het oneindige worden onderdrukt. Het politieke manifesteert zich als een immanente praktijk, telkens wanneer individuen samenkomen en gelijkheid opeisen. De terugkeer van het politieke ontvouwt zich via een procedure van interruptie in de staat van de situatie, in de

bestaande orde in de vorm van een rel, een rebellie, een opstand of de gepolitiseerde enscenering van nieuwe gemeenschappelijke praktijken. Dergelijke theatrale opvoering van gelijk en solidair samen-leven is altijd specifiek en concreet, maar staat eveneens als de metaforische condensatie van het universele principe van radicale gelijkheid. Zo'n procedure houdt de productie in van nieuwe egalitaire materiële en discursieve socio-ecologische milieus die een ruimte uitbouwen binnen en doorheen de bestaande ruimtelijkheden van de bestaande dominante sociale orde. Zij stelt dissensus als de basis voor de politiek, en werkt via de (her)bestemming van de ruimte en de productie van nieuwe socio-ecologische kwaliteiten en nieuwe sociaalecologische relaties (Wilson en Swyngedouw 2014).

Voorbeelden van dergelijke opkomende vormen van embryonale herpolitisering kunnen gevonden worden in het veelkleurig en veelzijdig rebels activisme en de uitdijende manifestaties van radicale ontevredenheid, zoals de **Indignados** in Spanje, de *Verontwaardigden* in Griekenland, de **Occupy!**-beweging, en een reeks andere stedelijke opstanden. Het is eveneens waarneembaar in de degrowthbeweging en in een assortiment andere activistische mobilisaties voor een meer rechtvaardige, sociaal inclusieve en ecologisch verantwoorde sociale en politieke orde. Wat deze schuchtere terugkeer van 'het politieke' markeert is nu juist dat deze bewegingen opereren buiten de registers van reëel bestaande (democratische of andersoortige) beleidsvorming of politiek. Met andere woorden, politisering werkt, zo stelt Miguel Abensour, op een afstand van de staat. Bovendien ensceneren de eisen van dergelijke nieuwe politieke actoren een claim op gelijkheid in een context waar ongelijke sociaalecologische condities de norm zijn.

De herpolitisering van sociaalecologische kwesties, in een context van neoliberale depolitisering, vereist dringend nieuw politiek-strategisch denken. In plaats van de postmoderne obsessie met identiteitspolitiek en kosmopolitische diversiteit, in plaats van het verdedigen van micro-politieke sociaalecologische strijd en geïndividualiseerde alternatieve praktijken, is het allereerst belangrijk om politieke dissensus en sociaal-politieke uitsluiting naar voor te schuiven, en 'de politieke daad' te benadrukken. Een 'politieke daad' is er een die trouw is aan een procedure van politieke

waarheid die partij kiezen noodzakelijk maakt bij het streven naar egalitaire universalisering. Dit laatste verwijst naar een politiseringsproces waarbij iedereen wordt uitgenodigd (hoewel lang niet iedereen de uitnodiging zal aanvaarden). Als rebellerende egalitaire interventies effectief willen zijn moeten ze de 'fantasie van verzet' doorbreken. 'Verzet' als een positieve politieke aansporing is onvoldoende. Integendeel, de verzetsdaad ('ik moet het proces van, zeg maar, ongelimiteerde **groei**, neoliberalisering, globalisering of het **kapitalisme** weerstaan, of anders zullen de stad, de wereld, het milieu, de armen daaronder lijden') beantwoordt alleen maar de oproep van de machtshebbers in zijn post-democratische gedaante. Zich 'verzetten' is wat er eigenlijk al gevraagd wordt, want uiteindelijk laat 'verzet' de sociale orde intact. Wat nodig is, is sociaalecologische transformatie. Politiek, begrepen als niet méér dan verzetsrituelen, is gedoemd tot mislukken. Verzet en het voeden van conflict als de ultieme horizon en tactiek van veel sociale bewegingen, is uitgegroeid tot een dekmantel die maskeert wat er werkelijk op het spel staat, namelijk de strijd voor het maken van een andere sociaalecologische, post-kapitalistische orde, een strijd die de bestaande orde fundamenteel wijzigt.

Daarom, en ten tweede, moet de aandacht gaan naar de modaliteiten van herpolitisering. Herpolitisering als een interventie in de staat van de situatie die de symbolische ordes van de bestaande toestand transformeert en overtreedt, markeert een verschuiving van de oude naar een nieuwe situatie, een die niet langer kan worden gedacht in termen van de oude symbolische kaders. Politisering gaat dus over het inaugureren van sociaalecologische praktijken die buiten de symbolische orde van de bestaande post-democratische configuratie liggen en die daarom transformatie in en van de bestaande orde noodzakelijk maken. De meest belovende politiserende momenten van de degrowthbeweging liggen precies in het onderhouden en voeden van dergelijke politiserende tactieken en praktijken. *Syriza* in Griekenland of *Podemos* in Spanje kunnen hiervan embryonale voorbeelden zijn.

Ten derde: het juiste antwoord op de oproep (door de elites) om actie te ondernemen, het nieuwe te ontwerpen, om creatief te zijn (in een neoliberale zin), om anders te zijn, is de oproep te negeren en te weigeren om

te handelen in de zin die de elites vragen. Keer op keer wordt de bevolking uitgenodigd om op een bepaalde manier te handelen, bijvoorbeeld om afval te recyclen of de ecologische voetafdruk te verminderen, om zo de mythe in stand te houden dat dergelijke geïndividualiseerde consumentenpraktijken de sociaalecologische orde een duwtje zullen geven in een meer rechtvaardige en ecologisch verantwoorde richting, terwijl dit in feite ervoor zorgt dat er niets echt gebeurt of verandert. Deze weigering om te handelen is ook een uitnodiging om na te denken, of liever, om opnieuw na te denken. Er wacht een dringende taak die de vorming vereist van nieuwe egalitaire **denkbeelden** of fantasieën en de terugkeer van het emancipatorisch denken dat vandaag volledig gecensureerd is, als het ware uit het politieke scenario is geschrapt.

Dit alles draait dus om de noodzaak om gelijkheid politiek te her-denken, gelijkheid niet te denken als een sociologisch verifieerbaar concept of procedure die het openen van een beleidsterrein toestaat waarin ergens in een utopische toekomst de waargenomen ongelijkheden (utopisch/normatief/moreel) verholpen zullen worden, maar als de axiomatisch gegeven en vooronderstelde, zij het contingente, voorwaarde van het democratisch politieke. Gelijkheid is niet gegeven maar verschijnt in haar performatieve enscenering. We moeten absoluut de nadruk leggen op de gelijkheid van alles en iedereen in hun vermogen om actief deel te nemen in de productie van het leven in gemeenschap op een egalitaire, ecologische, redelijke en vrije manier. Dit te bereiken vereist, eerst en vooral, de radicale politisering van de manier waarop we toegang tot, en transformatie en distributie van, de socio-ecologische dingen en diensten organiseren. Het doorkruisen van de neoliberale eliteconsensus vergt zeker de intellectuele en politieke moed om zich een radicale voorstelling te maken van wat de collectieve productie van eerlijke en gemeenschappelijke sociaalecologische milieus kan en moet zijn. Het vereist ook de inauguratie van nieuwe politieke trajecten van het beleven van in gemeenschap leven. Belangrijkst van al vraagt het de moed om te kiezen, om partij te kiezen, om trouw te betuigen aan de egalitaire praktijken die al voorafgebeeld zijn in een aantal van de rebellerende en alternatieve praktijken die het huidige politieke landschap markeren en

waarvan de degrowthbeweging een integraal onderdeel is. In die zin moeten we sociaalecologische egalitaire praktijken terug opeisen als een uiterste noodzaak voor vandaag, met als doel een sociaal gelijke en ecologisch duurzame politieke gemeenschap te creëren. Degrowth en egalitaire democratisering zijn inderdaad, noodzakelijkerwijs, met elkaar verbonden.

Referenties

- Abensour, M. (2011) *Democracy Against the State*. Cambridge: Polity Press.
- Badiou, A. (2012) *The Rebirth of History*. London: Verso.
- Rancière, J. (1998) *Disagreement*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Swyngedouw, E. (2010) 'Trouble with Nature: Ecology as the New Opium for the People', in Hillier, J. and P. Healey (eds). In *Conceptual Challenges for Planning Theory*, Farnham: Aldershot.
- Swyngedouw, E. (2011) 'Interrogating Post-Democracy: Reclaiming Egalitarian Political Spaces'. *Political Geography*, 30, 370-80.
- Wilson, J. and Swyngedouw, E. (2014) *The Post-Political and its Discontents: Spaces of Depoliticization, Specters of Radical Politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

EENVOUD

Samuel Alexander

Research & Degrowth, ICREA and ICTA (Institute of Environmental Science and Technology), Autonomous University of Barcelona

In grote lijnen kun je vrijwillige eenvoud begrijpen als een manier van leven waarbij het gaat om verspilling en grondstofintensief verbruik bewust zo klein mogelijk te maken. Maar het gaat ook over zich een nieuwe voorstelling maken van 'het goede leven' door geleidelijk meer tijd en energie te besteden aan het nastreven van niet-materialistische bronnen van tevredenheid en betekenis. Met andere woorden, vrijwillige eenvoud impliceert het omarmen van een bevrediging van niet meer dan de basisbehoeften, in ruil voor meer tijd en vrijheid voor andere levensdoelen, zoals thuisproductie, bevredigender werk, actieve deelname aan de gemeenschap of aan sociale verplichtingen, meer tijd met je familie, meer tijd voor artistieke of intellectuele projecten, politieke participatie, spirituele exploratie, ontspanning, plezier zoeken, enz. – die geen van alle geld hoeven te kosten, of toch niet veel geld. Op allerlei manieren verdedigd door zijn voorstanders op persoonlijke, sociale, politieke, humanitaire en ecologische gronden, is vrijwillige eenvoud gebaseerd op de veronderstelling dat de mens zinvolle, vrije, gelukkige en oneindig diverse levens kan leiden en daarbij niet meer dan een billijk aandeel van de natuur hoeft te verbruiken (zie meer algemeen Alexander en Ussher 2012).

Sociaal filosoof Richard Gregg bedacht in 1936 de term 'vrijwillige eenvoud', hoewel uiteraard de manier van leven waarnaar hij verwees zo oud is als de beschaving zelf. Doorheen de geschiedenis zijn er altijd individuen en gemeenschappen geweest die twijfels uitten over de verdiensten van het leiden van een materialistisch leven dat draaide rond

materiële rijkdom en bezittingen. Een geschiedenis van de eenvoud zou kunnen beginnen met Siddhartha Gautama – de Boeddha – die op zijn negenentwintigste opgaf wat hij als de oppervlakkige luxe van een koninklijke bestaan zag en spirituele waarheid zocht in een leven van extreme ascese. Nadat hij zich bijna tot de dood uithongerde met zijn praktijk van zelfontbering, heroverwoog Siddhartha zijn pad en na jaren van innerlijke strijd wordt gezegd dat hij Verlichting vond in wat boeddhisten ‘het pad van het midden’ noemen – een pad van meditatieve zelfdiscipline dat ligt tussen de paden van toegeven aan werelds genot en ascese. Een soortgelijke boodschap over de spirituele waarde van het leiden van een wezenlijk eenvoudig leven is te vinden in bijna alle religieuze en spirituele teksten van de wereld (zij het niet altijd in hun praktijken!), evenals in veel van ‘s werelds inheemse wijsheidstradities.

Eenvoud van leven vond ook veel voorstanders onder de grote filosofen van het oude Griekenland en Rome, vooral bij de cynici en de stoïcijnen. In een van de meest radicale uitingen van eenvoud omarmde Diogenes de cynicus vrijwillig een leven van armoede, om door voorbeeld te tonen dat een vrij en zinvol leven niet kon worden gemeten met de conventionele maten van rijkdom. Minder extreem waren de stoïcijnen, zoals Epictetus, Marcus Aurelius en Seneca, die pleitten voor gedisciplineerde en doordachte matiging, eerder dan armoede. Op allerlei wijzen betoogden de stoïcijnen dat mensen niet altijd controle kunnen hebben over hoeveel wereldse rijkdom en roem ze bereiken, maar ze hebben controle, of kunnen die hebben, over de houdingen die ze in relatie tot zulke dingen aannemen. Ook de Chinese wijsgeer Lao-Tzu zei ooit: “Hij die weet dat hij genoeg heeft is rijk,” meteen ook suggererend dat zij die genoeg hebben, maar het niet weten, arm zijn.

Springen we vooruit in de tijd naar het Victoriaanse tijdperk in Engeland, dan vind je gepassioneerde ondersteuning voor het eenvoudige leven in de werken van de grote ‘moralisten’ John Ruskin en William Morris. Ruskin weigerde geld te behandelen als een neutrale ontmoetingsplaats van loutere ruil en wees daarentegen op de manieren waarop de verduisterende afstanden van een geldeconomie de sociale en ecologische gevolgen van consumptie uit beeld duwden. Ruskin drong er bij mensen op aan te

erkennen dat materiële dingen slechts de moeite waard zijn in de mate dat ze een waardevol doel bevorderen, een perspectief dat ingekapseld is in zijn stelregel: “Er is geen rijkdom behalve het leven.” William Morris ontwikkelde in belangrijke opzichten deze lijn van denken, en vestigde er vooral de aandacht op hoe consumptie altijd afhankelijk is van arbeid. Morris suggereerde dat een grote vermindering in ‘nutteloos gezwoeg’ kon worden bereikt als mensen hun consumptie van ‘die artikelen van dwaasheid en luxe’ zouden verminderen. De bohémiens in Europa, aan de andere kant, neigden tot eenvoudig leven omwille van hun kunst en voor het plezier. Heel anders zijn weer de Amish, de trappisten en de Quakers, die op grond van religieus geloof varianten van het eenvoudige leven tonen. In de twintigste eeuw leidden kopstukken zoals Gandhi, Lenin, Tolstoj en moeder Teresa levens van grote materiële eenvoud.

Met de vs als de geboorteplaats van het hyperconsumentisme zou het sommige mensen kunnen verbazen te ontdekken dat daar in feite altijd een onderstroom bestond van “simpel leven en hoogstaand denken” [Wordsworth] (Shi 2007). In het midden van de negentiende eeuw waren er de fascinerende versies van het eenvoudige leven, verwoord door de New England Transcendentalists. Dit was een kleurrijke groep van dichters, mystici, sociale hervormers en filosofen – waaronder Henry Thoreau (zie Bode 1983) – die met bescheiden middelen leefden om zich de luxe van creativiteit en contemplatie te kunnen veroorloven. Zo verklaarde de toonaangevende Transcendentalist Ralph Waldo Emerson ooit: “Het is beter zonder bezittingen te zijn dan ze te hebben tegen een al te hoge prijs.” Andere vroege Amerikanen belichtten de spanning tussen woekerwinsten en burgerdeugd, en benadrukten de nauwe band tussen eenvoudig leven en een bloeiende democratie. Er waren ook de waarschuwingen van Benjamin Franklin, die consumenten uitschold die zich onnadenkend in de schulden staken:

[W]elke Dwaasheid moet het zijn in de schulden te raken voor deze Overbodigheden! ... denk wat je doet als je in Schulden aangaat; je geeft een ander macht over je vrijheid ... Bewaar je Vrijheid; en behoud je Onafhankelijkheid: ... wees zuinig en vrij. (Franklin 1817: 94)

In meer recente decennia bepleitte de Amerikaanse president Carter materiële terughoudendheid met het argument: “dingen bezitten en dingen consumeren bevredigt ons verlangen naar betekenis niet.” Verwijzend naar “een crisis van de geest”, voelde hij aan dat de verering van “genot-zucht en consumptie” was gebaseerd op “een verkeerd idee van vrijheid” (zie in het algemeen Shi 2007).

Wat je de ‘moderne’ eenvoudbeweging zou kunnen noemen is meestal terug te voeren tot de Noord-Amerikaanse en Europese tegenculturen van de jaren 1960 en 1970, want deze bewegingen hadden diepe anticonsumen-tistische en milieuactivistische gevoelens die in het algemeen eenvoudig leven ondersteunden. Dit was met name het geval met de zogenaamde ‘**back-to-the-landers**’-beweging van die tijd, die wordt geïllustreerd door het geïnspireerde leven van Helen en Scott Nearing en die weerklink vond bij hedendaagse neoplattelanders. Meer recent pleiten ook de Transition Town-, Permacultuur- en Ecodorpbewegingen voor uitstap uit de consumentistische levensstijl in de richting van minder consumptieve, minder energie-intensieve levenswijzen (zie **eco-gemeenschappen**). Deze bewegingen proberen de alternatieve samenleving op te bouwen door de oplossing te (be)leven, zelfs als momenteel de impact ervan bescheiden is. Er bestonden ook meer gerichte theorieën van de eenvoud, die pleitten voor een ‘economie van het genoeg’ (Alexander, 2012) of ‘The Simpler Way’ (Trainer 2010). Deze theorieën pleitten op diverse manieren voor een herstructurering van de samenleving, met als doel het creëren van een lage-energie-, zeer lokale, **steady state-economie** op basis van een gepolitiseerde cultuur van het **eenvoudige** leven (zie **depolitisering**). Het is zeker zo dat een eenvoudig-levenbeweging zonder politiek niet zou volstaan om politieke en macro-economische structuren te veranderen. Eenvoudig-levenbewegingen moeten niet proberen te ‘ontsnappen’ aan het systeem, maar het radicaal ‘transformeren’.

Het zuiver macro-economisch perspectief op degrowth, als een proces van geplande krimp, slaagt er niet in de culturele waarden en praktijken die vergezeld moeten gaan van, en misschien voorafgaan aan, een degrowth-transitie, in de verf te zetten. Als een cultuur immers in het algemeen bestaat uit individuen die steeds hogere niveaus van inkomen

en consumptie nastreven, dan volgt daar uit dat een dergelijke cultuur een **groei**-economie zou willen en zelfs vereisen. Wil dus een economie en politiek van degrowth opgang maken, dan ziet het ernaar uit dat mensen op het culturele niveau bereid moeten zijn ‘rijke’ levensstijlen met hoog verbruik op te geven of te weerstaan en in plaats daarvan ‘eenvoudiger’ levensstijlen met verminderde of ingetoomde consumptie gaan omarmen. Idealiter zou dit een vrijwillige transitie zijn – een ‘geplande economische krimp’ – maar het kan uiteindelijk een aan de mensen opgelegde transitie worden door recessie of zelfs ineenstorting. Er is enige reden voor optimisme in het feit dat door de geschiedenis heen, van oost naar west, mensen hun leven hebben vereenvoudigd om deel te nemen aan een verscheidenheid van verrijkende activiteiten, waaronder filosofie, religieuze devotie, artistieke creatie, hedonisme, revolutionaire of democratische politiek, humanitaire diensten en ecologisch activisme. Tegelijkertijd werden de waarden van de vrijwillige eenvoud over het algemeen overheerst door meer materialistische waarden. In het huidige tijdperk van flagrante ecologische overshoot en economische instabiliteit echter is eenvoudig leven misschien wel een levenswijze waarvoor de tijd eindelijk gekomen is. Degrowth hangt er zeker van af.

Referenties

- Alexander, S. (2012) ‘The Sufficiency Economy: Envisioning a Prosperous Way Down’ *Simplicity Institute Report*, 12s. online te vinden bij: www.simplicityinstitute.org/publications (bezocht 7 juli 2013).
- Alexander, S. and Ussher, S. (2012) ‘The Voluntary Simplicity Movement: A Multi-National Survey Analysis in Theoretical Context’, *Journal of Consumer Culture*, 12(1): 66-86.
- Bode, C. (ed.) (1983) *The Portable Thoreau*, New York: Penguin.
- Geus, M. de (2015) *Filosofie van de eenvoud, vereenvoudiging en matiging als verrijking van het bestaan*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel
- Trainer, T. (2010) *The Transition to a Sustainable and Just World*, Sydney: Envirobook.
- Shi, D. (2007/revised edition) *The Simple Life: Plain Living and High Thinking in American Culture*, Georgia: University of Georgia Press.
- Weems, M.L. (1817) *The Life of Benjamin Franklin*, Philadelphia: M Carey.

EMERGIE

Sergio Ulgiati

*Department of Sciences for the Environment,
Parthenope University of Naples*

Emergie, gedefinieerd als de totale hoeveelheid beschikbare energie (meestal van het zonne-type) die direct en indirect door het milieu wordt geïnvesteerd in een proces, werd gesuggereerd als een wetenschappelijke maat van de arbeid waarmee de biosfeer levensprocessen op aarde ondersteunt (Odum 1988, 1996). Binnen zo'n perspectief van de 'donorzijde' is de 'waarde' van een bron gebaseerd op de inspanning die de natuur moet leveren om deze te genereren en de samenleving om deze te verwerken, via een evolutionair 'trial and error'-proces dat de optimalisatie van een grondstofcyclus verzekert. De gangbare economische theorieën richten zich op het concept van de waarde in geldtermen (de bereidheid om te betalen, dat wil zeggen een waarde van de gebruikerszijde), terwijl op emergie gebaseerde waarde in relatie staat tot de hoeveelheid primaire bronnen (zonne-energie, aardwarmte, enz.) geïnvesteerd door de natuur voor duurzame opwekking en kringlopen (het genereren van olie en de opname van de uitstoot van kooldioxide vereist dezelfde fotosynthetische activiteit, onafhankelijk van hoeveel we bereid zijn te betalen voor een vat olie: waarde aan de aanbodzijde). De boekhoudmethode van emergie is dus een techniek van kwantitatieve evaluatie die de ecologische waarde bepaalt van niet-vermarkte en vermarkte hulpbronnen, diensten, grondstoffen en opslagwijzen in gewone eenheden van cumulatieve zonne-energie (seJ, solair equivalente joules) nodig om een bepaald product of dienst te maken.

Zonnestraling, zwaartekrachtpotentieel en diepe aardwarmte zijn de

drijvende krachten die het de biosfeer mogelijk maken zich te ontwikkelen en te opereren door materie- en informatiecycli te ondersteunen. Systemen houden zich ver van het thermodynamisch evenwicht door middel van kringlopen adaptief en vitaal in stand (neem bijvoorbeeld de koolstofcyclus: bomen genereren bladeren uit kooldioxide door middel van fotosynthese, dode bladeren worden afgebroken in de grond en genereren humus, die op haar beurt wordt gemetaboliseerd door micro-organismen en weer CO₂ wordt). Er is sprake van kringlopen voor water, stikstof, fosfor en alle onderdelen van ecosystemen op alle schalen en omzettingen. Emergie is geen energie. Ze gebruikt de drijvende krachten als maat voor de ondersteuning van processen door het milieu. De emergieboekhouding omvat energie en minerale hulpbronnen, tijd en ecosysteemdiensten. Door mineralen in de aardkorst te concentreren en door lucht, water en voedingsstoffen te laten circuleren, genereren en bewaren de milieustromen van zonnestraling, zwaartekrachtpotentieel en diepe aardwarmte het levensonderhoudssysteem waarbinnen organismen, soorten, populaties en hele gemeenschappen communiceren en zich in de loop van de tijd ontwikkelen. Ecosystemen ondersteund door deze drijvende milieukrachten, bieden directe diensten aan alle soorten en dragen ook bij aan hulpbronnenopslag voor toekomstig gebruik: a) traag-hernieuwbare opslag zoals grondwater, de bodem, staande biomassa en biodiversiteit; b) niet-hernieuwbare opslag zoals fossiele brandstoffen en mineralen (de termen traag-hernieuwbaar en niet-hernieuwbaar staan ten opzichte van de levensduur van menselijke samenlevingen).

De emergieprocedure houdt de instroom van hulpmiddelen bij, wijst ze aan de leveringszijde kwaliteitsfactoren toe (zogenaamde transformiteiten of Unit Emergy Values, UEV) op basis van hun rol en hun kosten binnen de milieudynamiek, en genereert prestatie-indicatoren die economische prestaties, beschikbaarheid van hulpbronnen, milieu-integriteit en de eindproducten aan elkaar koppelen. Een set van prestatie-indicatoren en -ratio's kan dienovereenkomstig worden ingevoerd om de verschillende kenmerken van een proces- of systeemevoluitie in kaart te brengen: lokale hulpbronnen tegenover hulpbronnen van buiten, hernieuwbare tegenover niet-hernieuwbare, efficiënte tegenover inefficiënte, diffuse

tegenover geconcentreerde, een op grondstof gebaseerde tegenover een monetair gebaseerde handelsbalans, statische tegenover dynamische, en nog andere. Zo berekent de emergiemethode grondstoffenhandel in termen van de belichaamde milieukosten, niet in termen van hun monetaire waarde (zoals bij economische handelstermen): zelfs wanneer het economisch evenwicht ongeveer gelijk is, kan het milieu-evenwicht dat niet zijn. Ontwikkelingslanden die voor geld primaire grondstoffen exporteren verliezen milieurijsdom en arbeidspotentieel die ze binnenlands hadden kunnen gebruiken ter ondersteuning van hun economieën. Dat verlies wordt in het algemeen niet gecompenseerd door het energie-equivalent van het ontvangen geld (de emergiewaarde van de kleine hoeveelheden van geproduceerde middelen gekocht op de internationale markt met behulp van dit geld).

Economische activiteiten maken nieuwe stromen los en ontwikkelen nieuwe vormen van opslag. Olie wordt omgezet in elektriciteit en vervoerdiensten. Mineralen worden omgezet in infrastructuur, machines en steden. Elektriciteit, machines, en infrastructuren worden op hun beurt omgezet in onderwijs, gezondheidszorg en recreatieve diensten. Daarbij wordt nieuwe opslag van informatie gemaakt (universiteiten, bibliotheken, kunst en musea, knowhow en, over langere termijnen, hele culturen, religies, talen), die op hun beurt de basis vormen voor de verdere ontwikkeling van het maatschappelijk systeem en tegelijk terugkoppelen naar de lagere hiërarchische niveaus om de basis van de hulpbronnen uit te breiden of te stabiliseren.

Odum (1988, 1996) wees erop dat menselijke samenlevingen zich voeden met het opnemen van natuurlijk kapitaal en dat ze verschillende soorten van ecosysteemdiensten gebruiken en hij identificeerde natuurlijk kapitaal en ecosysteemdiensten als de echte bron van rijkdom, als alternatief voor en aanvulling op de heersende overtuiging dat alleen arbeid en economisch kapitaal zo'n bron kunnen zijn. Traditionele energie- of economische analyses houden meestal geen rekening met inputs die ze niet kunnen beoordelen op een monetaire of energiebasis. Alleen monetaire waarden worden door de markt erkend, maar economieën vertrouwen op zeer grote input uit het milieu: als deze inputs niet in aanmerking

worden genomen en geen juiste waarde wordt toegekend, kan misbruik van hulpmiddelen volgen en kunnen de toekomstperspectieven voor het systeem niet worden bepaald. Hoewel het onmogelijk is om de meeste van deze door de mens gedomineerde stromen zo te meten dat hun complexe waarde wordt vastgelegd, is het veel gemakkelijker om met het emergie-concept hun 'productiekosten' te evalueren en een hiërarchie van waarden in de biosfeerprocessen te genereren. Emergie pleit voor een ander concept van waarde, geworteld in de productiekosten van hulpbronnen door de natuur: de 'inspanning' die de natuur toont om hulpbronnen te genereren ten gunste van een veel grotere groep gebruikers, alle soorten op aarde, niet alleen mensen in de marktplaats. Het maximaliseren van marktwaarde in de ogen van de mens brengt de overlevingspatronen voor andere soorten in het gedrang. Emergie eist optimalisatie – niet maximalisatie – en beleidskeuzes die zich richten op de rechten van alle soorten en de kwaliteit van hulpmiddelen in termen van wat er nodig is (energie, tijd, materiaal) om ze te maken, ook als dit niet klopt met de waarde die de markt er aan geeft.

Natuurlijke processen zijn geselecteerd over lange biologische termijnen en hebben hun gebruiksgraad afgestemd overeenkomstig de beschikbare stroom van hulpmiddelen. Helaas hebben menselijke samenlevingen na de ontdekking van fossiele energie geleerd hoe ze hulpbronnen in een hoger tempo kunnen exploiteren dan zij worden vervangen. Dit roept het probleem op van hun duurzaamheid ten opzichte van de draagkracht en de beschikbare opslagmogelijkheden van de biosfeer.

Economische **groei** en prestaties worden dag na dag meer getroffen door milieuproblemen en -beperkingen (klimaatverandering, energieschaarste en -bevoorrading, verlies van biodiversiteit, zoetwaterschaarste), die in monetaire termen niet volledig kunnen worden aangepakt. De totale emergie die een proces drijft wordt een maat voor de zelforganisatieactiviteit van de planeet. Een dergelijke maat verschaft de maximaal toegestane grootte voor de groei van het systeem. Ze vertegenwoordigt met andere woorden de bovengrens aan de draagkracht van de biosfeer.

Milieubeperkingen en algemene systeemprincipes dwingen allerlei systemen door cycli van groei, climax, neergang en herstel (het pulse-

ringsparadigma). Daarmee rekening houdend hebben Odum en Odum (2001) voor de huidige beschaving patronen getekend van een bloeiende weg omlaag (oftewel 'afdalend', wat in dit boek 'degrowth' wordt genoemd). Ze wijzen erop dat duurzaamheid de capaciteit is om zich aan te passen aan grondstofschommelingen eerder dan om een stabiele toestand [**steady state**] te bereiken die voor eeuwig wordt volgehouden. Neem bijvoorbeeld bosecosystemen met hun korte pulserende cycli van boombloei en groei in de lente, het maken van vruchten en zaden (opgeslagen informatie) in de zomer, het verliezen van bladeren in de herfst (voor recyclage door de bodemmicro-organismen) en het herstellen in de wintertijd als beschikbare middelen (zonne-energie) gereduceerd zijn. Zeer vergelijkbare grondstofafhankelijke patronen karakteriseren alle andere systemen en levende soorten op aarde, inclusief de mens. Zoals door Odum en Odum (2001) wordt aangetoond, is het voor ons moeilijk om maatschappelijke cycli waarvan wij deel uitmaken te herkennen. Die worden gekenmerkt door een langere pulserende 'golflengte'. In plaats daarvan identificeren we gemakkelijk de kortere pulserende cycli van ecosystemen. Degrowth en optimalisatie van grondstoffen worden correct aangepakt door de emergiemethode, vanwege haar focus op belichaamde tijd en kwaliteit.

Referenties

- Brown, M.T. and Ulgiati, S. (2011) 'Understanding the Global Economic crisis: A Biophysical Perspective', *Ecological Modelling*, 223(1): 4-13.
- Greer, J.M. (2013) *Het natuurlijk kapitaal: economie om te overleven*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel
- Odum, H.T. (1988) 'Self Organization, Transformity and Information', *Science*, 242: 1,132-9.
- Odum, H.T. (1996) *Environmental Accounting. Emergy and Environmental Decision Making*. New York, NY: Wiley.
- Odum, H.T. and Odum, E.C. (2001) *A Prosperous Way Down: Principles and Policies*, Boulder, CO: University Press of Colorado.

ENTROPIE

Sergio Ulgiati

*Department of Sciences for the Environment,
Parthenope University of Naples*

Entropie, een maat voor de degradatie van energie en hulpbronnen, is een van de basisconcepten van de thermodynamica. De definitie vereist een nadere blik op het concept van energie, meestal gedefinieerd als de capaciteit voor het uitvoeren van mechanische werkzaamheden of, in bredere zin, de “mogelijkheid om de transformatie van het systeem aan te drijven”, wat allerlei fysische, chemische en biologische transformaties omvat. Tijdens het aandrijven van een transformatieproces verliest energie haar vermogen om het opnieuw te doen, bijvoorbeeld energie wordt behouden (in de vorm van warmte), maar sommige van de kenmerken die het haar mogelijk maakten om het proces te ondersteunen worden onherroepelijk verloren (bijvoorbeeld gradiënten van concentratie, temperatuur, druk, hoogte, informatie). Een soortgelijke bepaling en gedrag geldt niet alleen voor energie, maar ook voor materiële middelen, die processen kunnen ondersteunen dankzij de dissipatie [verstrooiing, verspreiding] van hun gradiënten in verhouding tot de natuurlijke achtergrond. Tijdens een werkelijk proces gaat de gradiënt verloren, niet de materie of warmte, die in plaats daarvan behouden blijven. Het verminderd vermogen om werk uit te voeren is wat algemeen wordt aangeduid als ‘entropie’. Het behoud van energie kan worden geherformuleerd als ‘behoud van warmte’ (eerste wet van de thermodynamica), terwijl het verlies van het vermogen om processen te ondersteunen betrekking heeft op het begrip entropie en de onmogelijkheid om 100 procent van warmte om te zetten in arbeid, wat het concept ondersteunt van ‘beschikbare energie’, namelijk de hoeveelheid energie die daadwerkelijk kan worden omgezet.

Het concept van de entropie ontstond tijdens de industriële revolutie in Engeland (begin van de achttiende tot de tweede helft van de negentiende eeuw). De ontwikkeling van met stoom aangedreven machines (om water te pompen uit de kolenmijnen en om de warmte uit verbranding van steenkool om te zetten in arbeid) was het uitgangspunt van enorm technologisch en wetenschappelijk onderzoek. Deze studies leverden een algemeen kader voor de omzetting van energieprocessen, wat bekend staat als de wetten van de thermodynamica. Die beschrijven de belangrijkste principes van elke energieomzetting. Carnot begreep en stelde in 1824 als eerste de beperkingen vast aan de omzetting van warmte in arbeid, wat vervolgens een sterkere wiskundige formulering kreeg van Clausius in 1850 en Thomson in 1851 (ook bekend als Lord Kelvin). Entropie houdt ook verband met de waarschijnlijkheid van een toestand (Boltzmann 1872), en de natuurlijke evolutie van minder waarschijnlijke staten (meer georganiseerd, met hogere concentratie, een hogere kwaliteit) naar meer waarschijnlijke staten (minder georganiseerd, meer verdund, van lagere kwaliteit). Die evolutie kan slechts worden tegengegaan door beschikbare energie van buiten het systeem in te brengen. Later is de term 'entropie' in de economie ook gebruikt met betrekking tot de degradatie van hulpbronnen, namelijk een verlies van concentratie, structuur en informatie-inhoud van het materiaal en de onmogelijkheid ze volledig te herwinnen (Georgescu-Roegen 1971).

De toestand van een systeem, genaamd A, wordt altijd gekenmerkt door een entropiewaarde, S_A , onder verwijzing naar een standaardtoestand, S_0 . Wanneer een energieconversie optreedt, gaat het systeem naar een nieuwe toestand B, gekenmerkt door een andere entropiewaarde, S_B . De nieuwe waarde is afhankelijk van de warmte-uitwisseling met de omgeving en de temperatuur van die uitwisseling. Afhankelijk van de richting van de warmteoverdracht, kan de entropie van het systeem verlagen of verhogen, terwijl de entropie van de omgeving tegenovergesteld gedrag vertoont. De variatie van entropie in een onomkeerbare omzetting tussen twee staten, A en B, is altijd hoger dan bij een reversibele omzetting (echte processen in de natuur zijn altijd onomkeerbaar). Als een systeem geïsoleerd is, dat wil zeggen dat er geen uitwisseling is van energie (of

materie) met de omgeving, dan duikt de zogenaamde entropiewet op: “Wanneer een geïsoleerd systeem een transformatie ondergaat van een begintoestand A naar een eindtoestand B, is de entropie van de eindtoestand nooit lager dan de entropie van de initiële toestand”, wat betekent dat entropie altijd toeneemt. Dit is het geval bij een dood organisme dat geen energie van buiten kan gebruiken om de entropische afbraak te bestrijden. Een gebouw zou hetzelfde gedrag vertonen en vereist inkomende energie van buitenaf (onderhoud) om te voorkomen dat zijn entropie zou verhogen. Fotosynthese is een typisch geval: planten ontvangen energie van de zon en gebruiken deze om polymeren te bouwen: ze verlagen met andere woorden hun entropie ten koste van toenemende entropie van de buitenomgeving.

Wat gebeurt er als entropie toeneemt? Wat betekent het in de praktijk? Vanuit een strikt thermodynamisch gezichtspunt meet de toename van de entropie van een systeem de hoeveelheid energie (of materiële grondstof) die niet meer bruikbaar is voor enige verdere procesevolutie. Als alle energie van een systeem onbruikbaar wordt, zijn geen transformaties meer mogelijk. Als gevolg hiervan wordt het woord ‘entropie’ vaak gebruikt in minder strakke en lossere betekenissen dan in de wetenschappelijke gemeenschap en wordt het algemeen geassocieerd met wanorde, gebrek aan organisatie, onbepaaldheid, fysieke en sociale achteruitgang, lagere kwaliteit en lager nut. Het ondersteunt concepten van afnemende beschikbaarheid van hoogwaardige hulpmiddelen, toenemende vervuiling als gevolg van afval, chemicaliën en warmte die vrijkomen in het milieu, toenemende sociale onrust als gevolg van verslechterde levensomstandigheden in de megasteden over de hele wereld, instortende economie, en het vraagt om verhoogde aandacht voor het juiste gebruik van hulpbronnen en de preventie van natuurlijke en menselijke aantasting van het milieu (verlies van opgeslagen informatie).

De econoom Nicholas Georgescu-Roegen (1971) benadrukte de toepasbaarheid van het entropieconcept voor de degradatie van materie die wordt geïdentificeerd als een vierde beginsel van de thermodynamica (zie **bio-economie**). Materie is waardevol voor de productie en consumptie omdat ze geconcentreerd en georganiseerd is. Gebruiksprocessen degra-

deren langzaam materie door deze twee eigenschappen te verlagen: materie verdunt in het milieu en verliest structuur. Herstellen van de verdunde materie (bijvoorbeeld metaalatomen verloren door metalen munten) zou enorme (oneindige) hoeveelheden energie vergen, wat herstel bijna onmogelijk maakt. Het vierde beginsel gaf aanleiding tot een verhitte discussie over de toepasbaarheid en grond ervan (bijvoorbeeld Khalil 1990) en kan misschien beter worden erkend als een speciaal geval van het tweede beginsel (Bianciardi *et al.* 1993). Toch legde de onderliggende grondgedachte ervan de basis voor een thermodynamisch gebaseerde cultuur van grenzen aan de groei en de ontwikkeling van **bio-economie** in tegenstelling tot de neoklassieke economie.

Materie- en energieafbraak worden tegengegaan door een voortdurende toevoer van zonne-energie en andere hernieuwbare bronnen van aardwarmte en getijdenkracht. Deze machtige drijvende krachten, aan de basis van Odums **energie**concept, bieden ondersteuning aan de zelforganisatie van de biosfeer, uit wanordelijke materialen, alleen beperkt door de beschikbare bronnen en 'putten' (sinks). Tijdens het proces van zelforganisatie wordt entropie gegenereerd en naar de ruimte vrijgegeven als gedegradeerde warmte. Dit standpunt, dat minder schrikwekkend is dan een perspectief van totale ineenstorting, pleit voor aanpassing aan de stijl van de natuur, door de erkenning van het bestaan van schommelingen (groei en degrowth) en grenzen aan hulpmiddelen (grenzen aan de **groei**), waarbinnen nog vele keuzen en patronen mogelijk zijn. Bijgevolg zouden we het begrip entropie een slechte dienst bewijzen door de betekenis ervan te beperken tot het begrip van wanorde en degradatie. Mits de beperkingen van de biosfeer worden gerespecteerd, bouwen levensprocessen (zoals fotosynthese) organisatie, creëren ze nieuwe structuren, assembleren ze materialen, upgraden ze energie en creëren ze nieuwe informatie door tegelijk inpuithulpmiddelen af te breken. Deze laatste worden weer beschikbaar voor nieuwe levenscycli, uiteindelijk aangedreven (en beperkt) door de entropische degradatie van zonne-energie.

Referenties

- Bianciardi, C., Tiezzi, E., and Ulgiati, S. (1993) 'Complete recycling of matter in the framework of physics, biology and ecological economics.' *Ecological Economics*, 8: 1-5.
- Boltzmann, L. (1872) 'Further studies on the thermal equilibrium of gas molecules' ('Weitere Studien über das Wärmegleichgewicht unter Gasmolekülen') In *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften, Mathematische-Naturwissenschaftliche Klasse* (pgs. 275-370), Bd. 66, Dritte Heft, Zweite Abteilung, Vienna: Gerold.
- Georgescu-Roegen, N. (1971) *The entropy law and the economic process*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Khalil, E.L. (1990) 'Entropy Law and exhaustion of natural resources: is Georgescu-Roegen's paradigm defensible?' *Ecological Economics*, 2: 163-78.
- Sparnaay, M.J. (2002) *Van spierkracht tot warmtedood: een geschiedenis van de energie*, 's-Hertogenbosch: Voltaire.
- Thomson, W. (1851) 'On the dynamical theory of heat; with numerical results deduced from Mr. Joule's equivalent of a thermal unit and M. Regnault's observations on steam.' *Math. and Phys. Papers* 1: 175-83.

GELUK

Filka Sekulova

Research & Degrowth and ICTA (Institute of Environmental Science and Technology), Autonomous University of Barcelona

Geluk is een onderdeel van subjectief welbevinden en is een constructie die enigszins overlapt met levenstevredenheid, gezien de hoge correlaties tussen wat bericht wordt over levenstevredenheid en geluk. Noties van geluk verschillen doorheen de filosofische stromingen. Hedonistisch geluk staat voor de positieve effecten die gepaard gaan met het verwerven van materiële objecten of plezierige ervaringen. Het ligt empirisch dichterbij levenstevredenheid en wordt geoperationaliseerd door middel van numerieke schalen waar het laagste cijfer overeenkomt met complete ontevredenheid met het leven, en het hoogste met complete tevredenheid ermee. Eudemonisch geluk, aan de andere kant, impliceert het in harmonie leven met iemands beste mogelijkheden en levensdoel. Het wordt geformaliseerd aan de hand van vragenlijsten die positief psychisch functioneren beoordelen. Terwijl sommige activiteiten aanleiding geven tot zowel eudemonisch als hedonistisch geluk, geven niet alle vormen van hedonistisch plezier aanleiding tot eudemonisch geluk.

Het eerste relevante aspect van de geluksliteratuur is de behandeling van subjectief welzijn als een samengestelde constructie met inbegrip van zowel tastbare als niet-tastbare componenten. Het is aangetoond dat niet-monetaire domeinen voor geluk (zoals gezondheid, sociaal kapitaal, relationele goederen, huwelijkse staat en temperament) zwaarder neigen door te wegen dan geldelijke (zoals materiële omstandigheden, of het niveau van besteedbaar inkomen) (Easterlin 2003). Verstoringen in de niet-monetaire domeinen van geluk neigen ertoe diepere en meer

permanente breuken in het welbevinden te veroorzaken dan verliezen in de geldelijke. Deze bevindingen stroken met de degrowth-theorie en het idee dat het belang van de economische componenten van het leven herschikt moet worden in de richting van die welke gebaseerd zijn op menselijke relaties, sociale verbondenheid en **convivialiteit**.

Het tweede relevante inzicht betreft de nutstheorie in de economie. Als levenstevredenheid genomen zou kunnen worden als een onvolmaakt vervangmiddel voor nut, geven geluksstudies aan dat de bevrediging die een consument haalt uit het verhogen van een bepaalde verbruiksbundel na verloop van tijd niet langer een positieve bijdrage zou vormen voor nut. Zo tonen geluksstudies aan dat zelfs in een zuiver utilitair economisch kader, **groei** niet aan zijn aanvankelijk vooropgesteld doel zou voldoen.

De derde bevinding heeft betrekking op de Easterlin-paradox. Die verwijst naar het ontbreken van een verband tussen inkomensgroei en gerapporteerd subjectief welzijn in een bepaalde tijdsspanne binnen landen voor die tijdsspanne. Deze ontkoppeling komt voornamelijk door twee oorzaken. Een ervan is de invloed van sociale vergelijking op affectieve stemmingen, of het proces van gevolgtrekkingen over waaruit een goed of 'gelukkig' leven van een bepaalde referentiegroep of omgeving bestaat (zie ook **sociale grenzen van de groei**). De andere is de aanpassing aan materiële verwachtingen, of de zogenaamde continu stijgende aspiraties, die de positieve impact van verhoogde inkomsten op het welzijn in de tijd ongedaan maakt.

Hoe verhouden deze drie inzichten zich nu tot specifieke degrowth-ideeën? Een intuïtief antwoord uit de eerste hand is dat als degrowth zich vertaalt in een wijdverbreide en billijke daling van de consumptie, dit niet noodzakelijk een negatief effect zal hebben op het subjectieve welzijn. Ten eerste vanwege adaptatie. Mensen zijn geneigd om aan verbeteringen in hun materiële omstandigheden te wennen. Loterijwinnaars bijvoorbeeld zijn op den duur niet gelukkiger dan mensen in een controlegroep met vergelijkbare kenmerken. Op dezelfde manier hoeft aanpassing aan een lagere materiële consumptie geen permanente deuken in het geluk te creëren, als sociale status in aanmerking wordt genomen. Dit hangt samen met de tweede reden, namelijk: sociale vergelijking. Een daling van het

verbruik die iedereen treft zal de referentie-inkomensnormen verlagen, en op die manier de bijbehorende negatieve sociale en psychologische effecten neutraliseren. Maar als degrowth zich vertaalt in een daling van de consumptie voor een klein deel van de bevolking, te midden van een samenleving die gekenmerkt wordt door overvloedige materiële rijkdom, zoals in tijden van economische crisis, dan zal het welbevinden dalen.

Afgezien van het algemene begrip van degrowth als een multidimensionale transformatie met aanvullende acties, beleidsmaatregelen en strategieën, zou je kunnen proberen de weerslag op geluk van bepaalde emblematische degrowth-voorstellen te onderzoeken. Een ervan kun je algemeen definiëren als een vermindering van formele arbeidstijd en een introductie van **werkverdeling**. Er zijn in de geluksliteratuur aanwijzingen dat deeltijdwerk samen gaat met hogere niveaus van levenstevredenheid. Nogmaals, als het verhogen van de inkomens van iedereen niet ieders geluk verhoogt, zal een daling van de inkomens van iedereen (als gevolg van de vermindering van de formele werktijd) waarschijnlijk ieders geluk ook niet verminderen. Langs de lijnen van de vooruitzichttheorie [prospect theory] zou je kunnen beweren dat monetaire verliezen meer pijn doen dan monetaire winsten van dezelfde grootte. Toch is het empirisch oordeel over het bestaan en de persistentie van een dergelijke asymmetrie op lange termijn gemengd.

Het voorstel voor **werkverdeling** binnen degrowth gaat gepaard met een toename van vrije tijd en de levensruimte gewijd aan niet-monetaire, wederzijdse, gemeenschappelijke activiteiten, waarvan een groot deel kan worden gedefinieerd als reproductief. Aangezien de kwaliteit van sociale en familiale interacties (zie **zorg**) een belangrijke positieve factor van welzijn is bevonden, zou een verhoging van het aandeel van op gemeenschap gebaseerd werk geluk misschien niet doen afnemen. Bovendien blijkt vrijheid, in de zin van zelf de controlebevoegdheid over je tijd en leven hebben, veranderingen in levenstevredenheid beter te voorspellen dan gezondheid, werkgelegenheid, inkomen, huwelijk of religie, en dit over alle landsgrenzen heen en ook binnen de landen. Zo zou het toegenomen aandeel van de tijd gewijd aan activiteiten die mensen zinvol vinden, tevredenheid met het leven verhogen. Over vrijwilligerswerk

bijvoorbeeld heeft men ontdekt dat het een positieve bijdrage levert aan het geluk, want het verhoogt empathische emoties en creëert verschuivingen in aspiraties.

Daar komt nog bij dat we in degrowth vaak praten over een democratisch vastgestelde en vaste verhouding tussen de minimale en maximale niveaus van het loon (zie **basis- en maximuminkomen**). Van inkomensongelijkheid is aangetoond dat ze een zeer negatief effect heeft op de levenstevredenheid. Mensen die in gebieden wonen met een hoge ongelijkheid scoren gewoonlijk laag, zowel in termen van gezondheid als geluk. Als dus de inkomenskloof tussen individuen en landen versmalt als gevolg van degrowth, zou subjectief welzijn kunnen verbeteren vanwege de daarmee gepaard gaande daling van de rivaliteit.

Een ander emblematisch idee in degrowth heeft te maken met het afbouwen van de afhankelijkheid van auto's en van snelle vervoerswijzen en vervuilende infrastructuur in het algemeen. Zolang dergelijke transformatie zorgt voor meer ruimte voor (wilde) natuur in stedelijke en landelijke landschappen zonder sociale achterstelling te veroorzaken, zal ze waarschijnlijk een positief effect hebben op het welzijn. Studies over woon-werkverkeer geven aan dat vele uren in een gemotoriseerd voertuig spenderen een blijvend negatief effect heeft op geluk. Bovendien is er een groeiende literatuur die aangeeft dat aantasting van het leefmilieu het welzijn verstoort. Verschillende studies tonen aan dat slechte luchtkwaliteit bijvoorbeeld samengaat met lagere scores voor geluk. Dit is gevonden voor Londen zowel als voor grote steden in China, waar de verkeerscongestie zich manifesteert als een bedreiging voor het welzijn. Op het gebied van autogebruik: als de meeste mensen in een bepaalde stad overstappen van de auto naar het openbaar vervoer of er voor kiezen dichtbij hun woning te werken, is het onwaarschijnlijk dat ze last gaan hebben van een daling van de levenstevredenheid. In een maatschappij die functioneert op basis van auto's zal het opgeven van je auto daarentegen waarschijnlijk ontregelend zijn.

Een voorstel dat vaak opduikt bij discussies over degrowth is de invoering van een reclameverbod op openbare plaatsen. De literatuur geeft aan dat personen die hoog scoren voor materialisme en die meer belang

hechten aan financiële zekerheid, vaak minder tevreden zijn met hun leven (Kasser 2002). Dus indien een dergelijke maatregel de materiële verlangens tempert, zou dat het welzijn kunnen verbeteren. Bovendien is er een beperkte literatuur waaruit blijkt dat televisiekijken relationele activiteiten onderdrukt, en die zijn een belangrijk onderdeel van geluk.

Een meer abstract, maar klassiek voorstel van degrowth betreft het uitdagen van de dominante **denkbeelden** van **groei** en het halen van sociaal prestige uit materieel bezit en accumulatie. De weinige studies waarin wordt gezocht naar de relatie tussen niet-materialistische waarden en welzijn rapporteren dat deze waarden vaak geassocieerd worden met hogere niveaus van levenstevredenheid. Intrinsieke waarden (zoals altruïsme) worden meestal geassocieerd met een hoger welzijnsniveau en geringe behoeften aan materiële middelen om basisbehoeften te vervullen. Je zou daarbij, gezien de negatieve impact op geluk van op rivaliteit gebaseerde consumptie, kunnen verwachten dat het cultiveren van een sociaal denkbeeld, dat niet wordt gekoloniseerd door materiële domeinen, op individueel of maatschappelijk niveau, geluk positief zou beïnvloeden.

Het voorgaande overzicht van wat een aantal referentievoorstellen in degrowth voor geluk inhouden is verre van volledig. Het is naïef om te geloven dat degrowth vanzelf 'gelukkig' is en zal zijn. Geluk moet ook niet noodzakelijk het enige doel van de samenleving zijn. Hier wordt veeleer gesuggereerd dat de levenstevredenheid waarschijnlijk met degrowth niet zal afnemen, vooral als het volgende van toepassing is: eventuele verminderingen in inkomen of betaald werk worden gelijk ervaren door allen, evenals een stijging van de persoonlijke vrije tijd en autonomie; het verhogen van de tijd gewijd aan wederkerigheid/opbouwwerk wordt gecompenseerd door verbeteringen in de relationele goederen; afbouwen van snelle vormen van vervoer – door de toename van de beschikbare tijd om te reizen; vermindering van de consumptie van luxegoederen/comfort door aanpassing aan het delen van goederen en **convivialiteit**. Anders gezegd: als degrowth gaat om een traject van meerdere acties en beleidsmaatregelen die compenseren voor elkaars (mogelijke) negatieve effecten, kan dit het persoonlijk geluk waarschijnlijk niet in gevaar brengen. Als degrowth een verbetering opwekt van de determinanten van

geluk waaraan aanpassing beperkt is, zoals de verdeling van vrije tijd, de toestand van stedelijk en natuurlijk milieu, gezondheid, persoonlijke vrijheid en de kwaliteit van sociale relaties, zou het bijbehorende effect op subjectief welzijn duurzaam en positief zijn.

Referenties

- Diener, E. and Biswas-Diener, R. (2002) 'Will Money Increase Subjective Well-Being? A Literature Review and Guide to Needed Research', *Social Indicators Research* Vol. 57(2): 119-69.
- Di Tella, R., Haisken-De New, J. and MacCulloch, R. (2010) 'Happiness Adaptation to Income and to Status in an Individual Panel', *Journal of Economic Behavior and Organization*, 76(3): 834-52.
- Easterlin, R.A. (2003) Building a Better Theory of Well-Being, IZA Discussion Paper No. 742.
- Geus, M. de (2015) *Filosofie van de eenvoud, vereenvoudiging en matiging als verrijking van het bestaan*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel
- Kasser, T. (2002) *The High Price of Materialism*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Porta, P.L. and Bruni, L. (eds.) (2005) *Economics and Happiness*, Oxford: Oxford University Press.

GROEI

Peter A. Victor

Faculty of Environmental Studies, York University

Economische groei wordt gewoonlijk gedefinieerd als een toename van de producten en diensten die door een economie in een gegeven tijdsperiode geproduceerd worden, gewoonlijk in een jaar. De essentie van economische groei, zoals die normaal wordt begrepen, is de toename van het **Bruto Binnenlands Product – BBP** – in een land. Dit klinkt misschien eenvoudig, maar er rijzen veel vragen als het gaat om het meten van de economische groei. Bijvoorbeeld, welke goederen en diensten moeten worden opgenomen? Wat als hun kwaliteit verandert door de tijd? Hoe moeten de vele verschillende soorten goederen en diensten, van bananen tot beurten bij de kapper, worden toegevoegd aan een totaal waarvan kan worden gezegd dat het groeit, of niet?

Sinds de jaren 1940 hebben de Verenigde Naties een internationale inspanning geleid om procedures vast te leggen voor het meten van het **BBP** die alle landen worden aangemoedigd te volgen. VN-procedures geven antwoorden op deze en andere vragen over de reikwijdte en methoden om het **BBP** te berekenen en veranderingen erin door de tijd. Een fundamenteel principe bij het meten van economische groei is om onderscheid te maken tussen stijgingen in het **BBP** als gevolg van verhogingen van de hoeveelheid geproduceerde goederen en diensten (toename van 'echt' **BBP**), en toenames van het **BBP** die gewoon het gevolg zijn van stijgingen van hun prijzen (stijgingen van het 'nominale' **BBP**). In de praktijk veranderen zowel hoeveelheden als prijzen in de tijd en nieuwe producten en diensten vervangen oude, en die maken allemaal het meten van de reële economische groei ingewikkeld.

De geschiedenis van de economische wetenschap staat bol van de pogingen om economische groei te verklaren. De klassieke economen, met name Adam Smith en David Ricardo, benadrukten de bijdrage van specialisatie, arbeidsdeling en de omvang van markten en buitenlandse handel gebaseerd op comparatief voordeel als belangrijkste bronnen van economische groei. Later in de negentiende en twintigste eeuw waren er diverse pogingen om de groei te classificeren volgens 'stadia', die elke economie in haar uitbreiding vermoedelijk moest doormaken, evenwel met zeer verschillende uitkomsten. Waar Karl Marx (1887) economische groei in zijn kapitalistische fase het zaad van zijn eigen vernietiging zag dragen, zag aan het andere uiteinde van het ideologische spectrum W.W. Rostow (1960) 'take-off' [sprong voorwaarts], 'rijpheid' en 'hoge massaconsumptie' als stadia in een proces van zelfbedruipende economische groei. Ergens tussen deze twee perspectieven heb je de inzichten van Joseph Schumpeter. Hij populariseerde de term 'creatieve destructie' om het proces te beschrijven waarbij nieuwe innovaties oudere technologieën en de bedrijven die ervan afhankelijk zijn vernietigen, om ze te vervangen door nieuwe, meer rendabele.

In zijn *General Theory of Employment, Interest and Money* (1936) legde John Maynard Keynes uit dat werkloosheid werd veroorzaakt door onvoldoende uitgaven. Hij benadrukte de rol van investeringen in nieuwe gebouwen, apparatuur en infrastructuur, die meer fluctueren dan andere componenten van de uitgaven van een land (bijvoorbeeld consumptie en overheid), maar hij besteedde weinig aandacht aan de rol die investeringen in de tijd spelen in de uitbreiding van de productiecapaciteit van de economie. In de jaren 1950 en 1960 werd dit aspect van investeren de focus van de aandacht van neoklassieke economen, die wiskundige modellen van economische groei produceerden, waarbij de accumulatie van kapitaal en technologische veranderingen een centrale rol spelen bij het verhogen van de arbeidsproductiviteit. Verhoogde arbeidsproductiviteit (**BBP**/werkzame beroepsbevolking), in combinatie met een stijgende arbeidsparticipatie, leveren economische groei op. Maar terwijl deze economen, met Robert Solow als meest bekende voorbeeld, het belang erkenden van technologische veranderingen in de economische groei,

verklaarden hun modellen niet hoe dit kwam. Dit werd vervolgens in de jaren 1980 aangepakt onder de noemer 'endogene' groeitheorie. Die suggereerde dat, met de juiste aannames over investering en innovatie, het proces van economische groei eeuwig verder kon gaan.

Een alternatief voor de endogene groeitheorie kwam van diegenen voor wie groei zowel een fysisch als een economisch proces was. Verklaringen voor economische groei, zeiden ze, moeten evenzeer worden gebaseerd op principes uit de natuurwetenschappen als op economische. Robert Ayres (2008) bepleitte dat exergie (nuttige arbeid verkregen uit energie), en niet technologische verandering, de weggelaten variabele is in de neoklassieke groeitheorie van Robert Solow. Door het analyseren van de honderdjarige geschiedenis van de economische groei in Japan en de VS vond hij dat het niet langer nodig is een beroep te doen op technologische verandering om dat deel van de economische groei te verklaren dat niet is toe te schrijven aan verhogingen van kapitaal en arbeid. Ayres concludeerde dat

...we er vrij zeker van kunnen zijn dat exergie... inderdaad een derde factor is van de productie... en dat de toekomstige economische groei voornamelijk afhangt van voortgaande dalingen in de kosten van de primaire exergie en/of van de aanhoudende stijging van de output van nuttig werk met een dalende exergie-input. (Ayres 2008: 307)

Kritieken van de economische groei hebben een geschiedenis die bijna net zo lang is als de economische groei zelf. Malthus, een tijdgenoot van Smith en Ricardo, betoogde dat de bevolkingstoename onvermijdelijk de stijgingen in voedselproductie zou overtreffen en zo een aanhoudende stijging van de levensstandaard onhaalbaar zou maken. De meeste economen verwierpen de stelling van Malthus, maar de aandacht die hij besteedde aan de capaciteit van de natuurlijke systemen om steeds groeiende economieën te ondersteunen blijft tot vandaag een primaire invalshoek van kritiek op de economische groei. Meest recent zijn deze grenzen uitgedrukt als 'planetaire grenzen', zoals klimaatverandering,

verlies van biodiversiteit, verzuring van de oceaan en interferentie met biofysische cycli, plus bezorgdheid over afnemende bronnen van goedkope fossiele brandstoffen waarvan de economische groei twee eeuwen lang afhankelijk was. Dus zelfs als economische groei wenselijk blijft, kan hij onhaalbaar blijken. De dalende trend in het tempo van de economische groei in veel ontwikkelde landen sinds de jaren 1960 suggereert dat de stille dood ervan dichterbij kan zijn dan de meesten verwachten.

Maar is economische groei nog steeds zo belangrijk in de rijke landen? Al in 1848 beklagde John Stewart Mill zich over “het vertrappelen, platduwen, ellebogenwerk en elkaar op de hiel trappen, die de bestaande types van sociaal leven vormen” (Mill 1848: 113) en ging over tot het beschrijven van veel van de negatieve aspecten van economische groei waarmee we vandaag zo vertrouwd zijn. Ezra Mishan's boek *The Costs of Economic Growth* (1967) leidde tot een levendig debat, met op het scherp van de snee het gevierde *Grenzen aan de Groei* (Meadows et al. 1972), dat scenario's van expansie en ineenstorting bevatte die op verontrustende wijze overeenstemmen met de gegevens van de afgelopen 40 jaar (Turner 2012).

Anderen stelden de meestal impliciete veronderstelling ter discussie dat economische groei in ontwikkelde economieën het welzijn verbetert. Eerder dan zomaar aan te nemen dat hogere inkomens mensen gelukkiger maken, hebben onderzoekers dit veronderstelde verband onderzocht en gevonden dat het moeilijk is aan te tonen (Layard 2005). Het lijkt erop dat boven het inkomensniveau dat velen in ontwikkelde economieën al lang hebben, verdere inkomensstijgingen weinig toevoegen aan zelfverklaarde **geluksniveaus**.

En dan is er nog de lijn van kritiek die zegt dat verhogingen van het **BBP**, die als synoniem van economische groei worden genomen, een zeer gebrekkige maatstaf zijn van iets van werkelijke betekenis. Het **BBP** kan om allerlei redenen verhogen die niets met welzijn te maken hebben. Als activiteiten die normaal uitgevoerd worden zonder financiële transactie een handelskwestie worden, dan zal het **BBP** stijgen. Dit kan ongebruikelijk hoge graden van economische groei in ontwikkelingslanden gedeeltelijk verklaren. In plaats van echte toename van de productie, stijgt het

BBP omdat commercialisering en **vermarkting** meer traditionele praktijken vervangen. Evenzo kunnen stijgingen in het **BBP** voortkomen uit de uitputting van hulpbronnen en milieuverontreiniging. Bij geen van beide aspecten denken we aan economische groei, net zo min als we dat doen bij verhogingen van de ongelijkheid. Hoewel volgens sommige maatstaven de algehele wereldwijde ongelijkheid in de afgelopen twee decennia is afgenomen, woont de meerderheid van de wereldbevolking in landen die toenemende inkomensongelijkheid hebben ervaren. En feministische academici hebben gewezen op de verschillen tussen de economische omstandigheden van mannen en vrouwen waar het **BBP** blind voor is, als verder bewijs van de ontoereikende geldigheid ervan als maatstaf van welzijn (zie **feministische economie**).

Er zijn twee belangrijke redenen waarom deze kritieken van de economische groei van belang zijn. Ten eerste, door economische groei als primaire beleidsdoelstelling na te streven, is het best mogelijk dat economieën niet aan andere doelstellingen kunnen voldoen die meer rechtstreeks zouden bijdragen tot welzijn en welvaart, zoals volledige werkgelegenheid, meer vrije tijd, een rijker sociaal leven, grotere democratische participatie en een veerkrachtig milieu. Ten tweede, in een wereld met ecologische grenzen en beperkte hulpbronnen, zal het nastreven van economische groei in de rijke landen waarschijnlijk ten koste gaan van de economische groei in ontwikkelingslanden, die er duidelijk meer aan zouden hebben.

Om al deze redenen is het tijd voor wie in ontwikkelde economieën leeft om na te denken hoe het te doen zonder groei, of zelfs, met degrowth.

Referenties

- Ayres, R.U. (2008) 'Sustainability Economics: Where do we Stand?' *Ecological Economics*, 67(2) 281-310.
- Keynes, J.M. (1936) *General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Palgrave Macmillan.
- Layard, R. (2005) *Happiness: Lessons from a New Science*. London: Penguin.
- Mill, J.S. (1848) *Principles of Political Economy*, Book IV, Chapter VI. London, UK: J.W. Parker. Page reference is to the 1970 Penguin Books edition.
- Rostow, W.W. (1960) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schumpeter, J. (1942) *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper & Row.
- Turner, G. (2012) 'On the Cusp of Global Collapse? Updated Comparison of The Limits to Growth with Historical Data', *GAIA – Ecological Perspectives for Science and Society*, 2: 116-23.
- Victor, P.A. (2008) *Managing without Growth*, Cheltenham, UK Edward Elgar.

GRONDSTOFGRENZEN

Marta Conde en Mariana Walter

Research & Degrowth and ICTA (Environmental Science and Technology Institute), Autonomous University of Barcelona

In de School voor ecologische economie en politieke ecologie van Barcelona beschouwen en analyseren we ‘grondstofgrenzen’ als de plaats waar de winning/delving zich geografisch uitbreidt om nieuw land te koloniseren op zoek naar grondstoffen (olie, mineralen, biomassa enz.). Dit maakt het mogelijk de groeiende vraag te voeden die samenhangt met de toename van het sociale **metabolisme** van geïndustrialiseerde landen (MartinezAlier *et al.* 2010). De uitbreiding van de grondstofgrenzen versterkt omstandigheden van sociale en milieuachteruitgang en -conflicten.

De term ‘grondstofgrens’ kan ook worden teruggevoerd tot de theorie die voor het eerst geïntroduceerd werd door Jason W. Moore (2000) om te beschrijven hoe het **kapitalisme** zijn expansie begon met het suikercomplex in de vijftiende eeuw. Hij stelt dat verder gaan dan de bestaande grenzen de belangrijkste strategie uitmaakt voor de uitbreiding van de reikwijdte en de omvang van het proces van **vermarkting**. Verdere uitbreiding is mogelijk zolang er niet-gecommercialiseerd land, producten en relaties overblijven. Hier moet land worden gezien als gelijkwaardig aan ruimte om voedsel te verbouwen of mineralen te delven of aan de zee voor olie- of gaswinning.

Moore’s (2002, 2003) definitie van grondstofgrenzen combineert Immanuel Wallerstein’s wereldberoemde systeemtheorie met het marxistische begrip van de metabolische kloof. Het concept van een ‘goederenketen’ in de wereldsysteemtheorie onderzoekt de arbeids- en productieprocessen die leiden tot kant en klare handelswaar. In plaats van zich te

concentreren op het eindproduct, bestaat de opdracht voor een analytisch kader van een grondstofgrens erin de expansiegrens ervan op te sporen door te kijken naar de verschillende grondstoffen waaruit het bestaat. Het concept metabolische kloof belicht de sociale en ecologische breuk die ontstond met de ontwikkeling van het **kapitalisme**. Met de verdringing van kleinschalige landbouw en de industrialisatie verloren boeren hun traditionele vormen van levensonderhoud. Losgerukt van de grond, hun sociale **metabolisme** en hun productie raakten ze vervreemd van hun natuurlijke omgeving. Tegelijkertijd werden stromen van producten (en nutriënten) van het platteland naar de steden gebracht, wat verarming veroorzaakte op de plaatsen van winning en vervuiling op de plaatsen van verbruik (Moore 2003). De opkomst van de loonarbeid door de **vermarkting** van grond en arbeid vormt de kern van deze kloof. De ontheemding van kleine boeren en herders van gemeenschappelijke grond resulteerde in de proletarisering van de plattelandsbevolking, die op zoek naar werk stedelijke centra overstroomde (Marx 1976). Volgens Moore (2003) raakte wie nog steeds in het bezit was van land over het algemeen zwaar in de schulden. Dat versterkte de instabiliteit en overexploitatie door kapitalisten. Dit proces leidde tot dalende productiviteit en dreef de grens verder in de zoektocht naar verse voorraden van arbeid en grond.

De uitbreiding van het suikercomplex van Madeira in de late vijftiende eeuw, naar Brazilië in de zestiende eeuw en het Caribisch gebied in de zeventiende eeuw, toonde een industrialiseringspatroon dat de grond en arbeid van deze landen diep transformeerde. De suikerindustrie vereiste grote hoeveelheden hout, niet alleen voor de productie, maar ook voor de bouw van infrastructuur en schepen voor het transport. Dat veroorzaakte massale ontbossing en erosie. Ecologische uitputting op het productiepunt en de milieuvernietiging die daarop volgde duwden de kapitalistische expansie naar andere landen via een proces van cyclische schommelingen. Telkens als land was uitgeput, werd vers land bezet. Moore stelt dat de lokale ecosystemen, die anders hadden kunnen regenereren, gedestabiliseerd werden, wat leidde tot dalende productiviteit en dalende winstgevendheid. Dit vernieuwde de zoektocht naar verse grond, vaak buiten de grenzen van de kapitalistische wereldeconomie (Moore 2000).

Vanuit sociaal oogpunt slaagden in het geval van de suikerproductie de arbeidstransformaties niet. De bestaande inheemse werkende bevolking in het Caribisch gebied stierf snel uit, dus werden vervolgens Afrikanen geïmporteerd om op suikerslaveneilanden te werken (Moore 2003).

Een belangrijk gevolg van grondstofgrenzen is dat ze een enorm complex van economische activiteiten in beweging zetten die uitbreiding naar nieuwe grenzen impliceren. Neem bijvoorbeeld de moderne winning in goudmijnen. Deze activiteit vereist inputs, zoals chemische reagentia, machines, brandstof, bouwmaterialen en voedsel voor de arbeiders, die ook moeten worden gewonnen en verwerkt, waardoor andere grenzen weer verder worden geduwd.

Wat gebeurde met suiker in Amerika, gebeurde later (en gebeurt nog steeds) met mineralen, fossiele brandstoffen, hout en gewassen (zoals katoen, sojabonen en agrobrandstoffen). In dergelijke winningsactiviteiten is de arbeid vaak zo georganiseerd dat de lokale bevolking wordt uitgesloten van de betere banen en beloningen. De ecologische gevolgen zijn enorm. Bovengrondse vegetatie wordt verwijderd. Dat impliceert meestal ontbossing en enorm verlies van biodiversiteit die verder wordt gestuwd en oprukt naar kleinere gebieden. Er worden meststoffen en pesticiden geproduceerd om de nieuwe geïndustrialiseerde gewassen te voeden en te beschermen; dat vervuult land, water en lichamen. Water wordt in grote hoeveelheden gewonnen en gebruikt. Dat gaat niet alleen ten koste van lokale toepassingen, maar ook de beschikbaarheid en kwaliteit ervan worden aangetast. De winning van delfstoffen veroorzaakt onomkeerbare veranderingen in hydrogeologische structuren. **Ecologische rechtvaardigheid** en ecologische economie verkennen de onevenredige gevolgen voor de lokale bevolking die aan deze grondstofgrenzen leeft. Inheemse en boerengemeenschappen, wiens levensonderhoud en cultuur gebonden zijn aan hun grondgebied, hebben hun land ingepalmd, verwijderd of vervuild zien worden (Martinez Alier *et al.* 2010).

Zo zagen we in de jaren 2000 werkelijk een aanzienlijke toename van sociaalecologische conflicten waarbij gemeenschappen betrokken zijn die zich verzetten tegen winnings- en andere activiteiten met hoge impact in hun land (Martinez Alier *et al.* 2010). In Latijns-Amerika gaf deze conte-

statie de aanzet tot voorstellen gebaseerd op alternatieve opvattingen van wat **ontwikkeling** kan zijn, die **groei** in vraag stellen als een sociaal doel en de betekenis van welzijn en natuur opnieuw kaderen. In Afrika was er een oproep voor een terugkeer naar **Ubuntu**, een Afrikaans sociocultureel kader dat berust op waarden zoals solidariteit, consensus en autonomie. Martinez-Alier (2012) suggereerde de mogelijkheid om allianties te genereren tussen de bewegingen die **Buen Vivir** bevorderen in het Zuiden en degrowth in het Noorden.

Maar de opmars van de winningsgrenzen en hun impact zijn niet alleen een zorg voor het Zuiden. De crisis en daaropvolgende structurele aanpassingen die onlangs Europa troffen, brachten een devaluatie mee van de arbeidskosten en het schrappen van gezondheids- en milieuvorschriften. Winningsprojecten die in het verleden niet mogelijk waren zijn nu steeds meer haalbaar. Kolen- en goudwinning keert terug naar Europa: dat schept gewelddadige conflicten, zoals die in Chalkidiki in het noorden van Griekenland. Deze tendens wordt versterkt door de komst van nieuwe technologieën zoals fracking, die zich in de vs snel hebben uitgebreid en nu Europa binnendringen, en zowel diepe als niet zo diepe zeeboringen.

Met de verzadiging van fysieke grenzen hebben nieuwe uitbreidingswijzen van niet aan geografie gebonden kapitaal vorm gekregen. De processen van **vermarkting** van inheemse kennis, milieudiensten en CO₂-uitstoot (via de koolstofmarkt) zijn voorbeelden van de nieuwe lijnen van de accumulatie.

Grondstofgrenzen en degrowth zijn op vier manieren verbonden. Vooreerst wortelt de aanwezigheid van grondstofgrenzen in de inherente en onophoudelijke expansiedrift van het **kapitalisme**.

Ten tweede herinneren grondstofgrenzen ons eraan dat **groei** hoge kosten meebrengt voor mensen ver van de plaats waar hij wordt geleverd. De grondstoffen die onze groeiende wereldwijde economie bevoorraden komen uit welbepaalde plaatsen, waar mensen wonen wiens levens op nooit geziene manieren worden getransformeerd tegen hoge sociale en leefmilieukosten. Het mag niet enkel de bedoeling van degrowth zijn om menselijke consumptie op het afleverpunt te verminderen, maar ook om

de productiestructuren op het winningspunt aan te pakken. Met succes de noodzaak van eindeloze economische **groei** betwisten kan directe en positieve effecten hebben in het leven van de gemeenschappen aan deze grenzen.

Ten derde nemen de sociale en milieueffecten van de winning van hulpbronnen toe met het afnemen van de kwaliteit en de beschikbaarheid van grondstoffen. Bij mijnbouw wordt nu een veel grotere hoeveelheid afval en verontreiniging gegenereerd om dezelfde hoeveelheid metaalertsen te verkrijgen dan tien jaar geleden het geval was. De vraag is niet langer of er beschikbare grondstoffen zijn, maar veeleer wat de sociale en ecologische kosten zullen zijn als ze blijvend gewonnen worden.

Ten vierde promoten economieën in Europa en Amerika, die in het recente verleden vooral grondstoffen invoerden, nu de winning binnen hun eigen grenzen, wat nieuwe industrieën, dynamiek en conflicten bevordert. Zo breidt de winningsgrens zich van het Zuiden uit naar het Noorden en naar de kern van de kapitalistische samenlevingen.

Ten slotte kunnen mogelijkheden opkomen om allianties te vormen tussen de beweging voor degrowth en de bewegingen die winning bestrijden en innovatieve alternatieven te formuleren voor door groei beladen ontwikkelingsformules.

Referenties

- Martinez-Alier, J. (2012) 'Environmental Justice and Economic Degrowth: An Alliance between Two Movements', *Capitalism Nature Socialism*, 23(1): 51-73.
- Martinez-Alier, J., Kallis, G., Veuthey, S., Walter, M., and Temper, L. (2010) 'Social metabolism, ecological distribution conflicts, and valuation languages', *Ecological Economics*, 70: 153-8.
- Marx K. (1976) *Capital: A Critique of Political Economy*, vol. 1, London: Penguin Classics.
- Moore, J.W. (2000) 'Sugar and the Expansion of the Early Modern World-Economy: Commodity Frontiers, Ecological Transformation, and Industrialization', *Review: A Journal of the Fernand Braudel Center*, 23(3): 409-33.
- Moore, J.W. (2003) 'The Modern World-Systems Environmental History? Ecology and the Rise of Capitalism', *Theory and Society*, 32(3): 307-77.

JEVONS-PARADOX (REBOUNDEFFECT)

Blake Alcott

Gepensioneerd ecologisch econoom

In de hoogtijdagen van de industriële revolutie, toen Groot-Brittannië zich zorgen maakte over een tekort aan steenkool, dacht William Stanley Jevons (Jevons 1865; Alcott 2005) na over twee gelijktijdig optredende fenomenen: (1) de benodigde koleninput per eenheid gesmolten ijzer, of werk gedaan door stoommachines, was sinds lang aan het dalen; en (2) het totale steenkoolverbruik was gestegen. Ook was naast een stijgende arbeidsproductiviteit de vraag naar arbeidsinput gestegen. Uit deze waarnemingen leidde hij de algemene stelling af dat technologische verandering, die de efficiëntie verhoogt waarmee een hulpbron wordt gebruikt, het verbruikstempo van die hulpbron eerder doet stijgen dan dalen.

Deze claim werd later geïllustreerd door elektrische verlichting, waarbij een honderdvoudige daling in de hoeveelheid elektriciteit die nodig is voor een lumen aanleiding gaf tot een duizendvoudige toename aan lumen in de hoeveelheid elektriciteit die wordt gebruikt om gebouwen en straten te verlichten. Jevons noemde dit een 'paradox', want om psychologische redenen verwachten we dat een vermindering *per eenheid* in een input/outputverhouding een daling van het *totale* verbruik van de input zal veroorzaken. De input kan natuurlijk ook water, fosfor, bouwland of arbeidstijd en energie zijn.

Eerst enkele definities. Stel dat om water te koken de gemiddelde ketel 10 procent meer energie-efficiënt wordt. Veronderstel ook dat het aantal ketels en de hoeveelheid water gekookt per ketel niet verandert. Dan

zou de hoeveelheid energie die wordt gebruikt om water te koken met 10 procent dalen. Deze 10 procent van de totale hoeveelheid energie die voorheen werd gebruikt om water te koken zou een absolute hoeveelheid bespaarde energie zijn, bekend onder de technische term technologische besparingen. Maar deze hoeveelheid is enkel theoretisch. In werkelijkheid wordt minder dan dit bespaard, omdat met behulp van lagere prijzen, zowel voor de outputs als de energie-input, de energie, die tijdelijk gespaard werd, door consumenten gebruikt wordt om andere dingen te doen. Tenzij leveranciers hun aanbod verlagen, waardoor prijsdalingen worden tegengegaan, pikt de latente vraag van de consument deze tijdelijk braakliggende energie snel op. Deze nieuwe vraag wordt reboundconsumptie genoemd.

Jevons stelde dat reboundconsumptie hoger lag dan technologische besparingen. Dat wil zeggen: er wordt nog meer energie verbruikt dan wanneer de efficiëntie dezelfde zou blijven. Was de efficiëntie van stoommachines op het niveau gebleven van James Watts machines rond het jaar 1800, dan zouden we veel minder steenkool consumeren. Een tweede mogelijke uitkomst is dat rebound gelijk is aan 100 procent van de technologische besparingen. Dit gebeurt wanneer de technologische efficiëntieverhogingen geen invloed hebben op inputconsumptie, die gewoon haar stijgende trend verder zet. Een derde resultaat zou zijn als een deel van de braakliggende energie permanent niet wordt opgevraagd, in welk geval rebound dan tussen 1 procent en 99 procent zou zijn. Als rebound 100 procent nadert, wordt beleid dat aanzet tot verhoogde efficiëntie *kosten-ineffectief*. Bij 100 procent is het gewoon niet effectief. Bij meer dan 100 procent – de paradox van Jevons – werkt het averechts en wordt het contraproductief.

Is het dan een redelijke degrowth-strategie meer efficiëntie aan te moedigen of wettelijk te verplichten? Niet als latente vraag en bevolkingsgroei alle middelen die tijdelijk vrijgemaakt zijn door efficiëntietoename meteen opsouperen, en zeker niet als Jevons gelijk heeft. Historici, antropologen en psychologen vinden het meestal compleet aannemelijk dat we energie, die we theoretisch zouden kunnen bewaren, niet ongebruikt in de grond laten. Meer consumenten, nieuwe ontdekkingen van energie,

nieuwe toepassingen ervoor en meer efficiënte technologie in de ontginning ervan – dit alles beïnvloedt het niveau van de totale verbranding. Maar efficiëntieverhogingen dragen ook bij. Ze breiden de productiemogelijkheden van de samenleving uit, wat neerkomt op een stijging van de totale koopkracht van de samenleving. Ze moedigen de ontdekking aan van nieuwe toepassingen voor energie en ze helpen de bevolking toeneemen door een stijgende voedselopbrengst en het voorzien in gezonde, verwarmde gebouwen.

Er is bewijs dat wereldwijd, misschien al 200 jaar lang, de output per eenheid input is gestegen: een uur werk, een joule fossiele brandstof, een hectare landbouwgrond produceren meer goederen en diensten dan voorheen. We kunnen dit meten als een toename in de verhouding van de som van het mondiaal **bruto binnenlands product (BBP)** tegenover fysiek gemeten inputs zoals gewerkte uren, energie, zoet water of metalen zoals koper, ijzer of zeldzame ertsen. Maar ging de toename van deze efficiëntieratio wereldwijd gepaard met een afname in energieverbruik, werkende mensen, of gedolven mineralen? Neen. In feite toont het algemene empirische plaatje dat rebounds ten minste 100 procent bedragen. Interessant is: voor arbeidsuren claimt geen historicus of econoom iets anders dan dat rebound groter is dan 100 procent: hogere productiviteit betekende economische **groei** en meer banen.

Zij die geloven dat rebound minder is dan 100 procent ontkennen natuurlijk niet dat de efficiëntietoename tot op heden geen druppel olie bespaarde. Maar zij beweren tegen beter weten in dat zonder dat, nog meer olie zou zijn verbrand. Dit wijst erop dat de huidige rebounddiscussie in hoofdzaak theoretisch is. Om zeker te zijn, kunnen we micro-economische methoden gebruiken om de zogenaamde *directe* rebound te meten: indien een bepaalde consument met een zuiniger auto gaat rijden, en daarmee geld bespaart dat eerder werd uitgegeven aan brandstof, wordt een deel van deze inkomsten besteed aan meer rijden. De output – gereden kilometers – neemt toe, dus de rebound is groter dan 0 procent (Khazzoom 1980). Verdere indirecte rebounds zijn echter ook zeker, namelijk een zogenaamd *inkomenseffect* zodat deze consument gebruik kan maken van zijn of haar op benzine bespaarde koopkracht om een

gadget, kleding of een vliegticket te kopen. Deze twee types van rebound geven ons het milieurelevante getal dat we willen – *totale* rebound. Indirecte rebounds zijn echter notoir moeilijk te meten, en er is bovendien geen methodologie om indirecte en totale rebound af te leiden uit de directe rebounds voor de verschillende economische sectoren, hoe precies deze ook gemeten mogen zijn.

Studies van de rebound in enkele landen of groepen van landen, in plaats van op mondiaal niveau, kampen met een ander probleem: als ze alleen de hoeveelheid energie die wordt verbruikt in de landen tellen, en ze negeren de hoeveelheid energie ‘belichaamd’ in de netto-invoer van dat land, zoals auto’s of computers, wordt het resultaat vervormd. Een laatste moeilijkheid bij het beoordelen van de gemiddelde rebound voor alle landen is dat de studies van totale rebound in armere samenlevingen hogere schattingen opleveren (vaak een *averechts effect*) dan studies van de landen van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), misschien omdat consumenten er minder verzadigd zijn. Gezien deze methodeproblemen is het geen wonder dat zelfs na 30 jaar van micro-economische studie, schattingen over de totale rebound variëren met meer dan een orde van grootte (Sorrell 2009).

Dus het is, op zijn zachtst gezegd, alleen met hoge onzekerheid dat je echte besparingen kunt claimen door middel van technologische efficiëntie, en het is verleidelijk om zich te wenden tot de alternatieve strategie van meer te leven volgens de basisbehoeften – minder werken, produceren en consumeren. Maar ook hier is er rebound: als ik eenzijdig beslis om minder energie te kopen, verlaagt mijn verdampte vraag de prijs van de energie door een toename op de wereldwijde energiemarkt. Dit maakt het voor de miljarden ‘marginale consumenten’ in de wereld, die gewoon veel willen werken en meer output consumeren, mogelijk om te vragen wat ik niet langer vraag. Dit zou kunnen bijdragen tot een billijker verbruik, maar niet tot energiebesparing. Tenzij de hele wereldbevolking begint soberder te leven – wat immoreel is, omdat miljarden leven in onvrijwillige armoede – nemen andere mensen de speling in de vraag op die gelaten werd door mensen die het vrijwillig ‘doen zonder’ dat beetje energie.

Rebound is relevant voor degrowth want wat moet ‘degrowen’ naar

duurzame grootte is niet nut, geluk of zelfs noodzakelijk het **BBP**, maar de hoeveelheid biofysische *doorstroom* veroorzaakt door de mens – de totale hoeveelheid verbruikte natuurlijke hulpbronnen plus de uitstoot en afval veroorzaakt door dit verbruik. Er is inderdaad een bekende beleidsoptie die doorstroom onmiddellijk en met zekerheid verkleint: wettelijke plafonds op de hoeveelheid die van een hulpmiddel gewonnen en geconsumeerd mag worden. Gemeenschappen hebben bijvoorbeeld eeuwenlang begrensd wat legaal uit watervoerende lagen mocht worden gepompt, en het Kyotoproces probeert nu om koolstofemissies aan banden te leggen.

In plaats van grondstoffenverbruik door middel van fysisch gedefinieerde plafonds te ‘degrowen’, rekenen velen, net zoals in Jevons’ tijd, op de onzekere strategie van efficiënter gebruik van de hulpbronnen. Maar wat gebeurt er met de energie die daarmee bespaard wordt? Wordt ze bewaard? Als sommigen onder ons leven met een lagere doorstroomsnelheid, misschien minder werken door **werkverdeling**, zal de rest van de mensheid de vrijgekomen middelen dan niet opvragen, die alles wel beschouwd toch tegen een winst geleverd blijven worden? Inputverbruik leidt tot rebound, en de staart kan bovendien niet de hond doen kwispelen. Als de maatschappij eerst haar grondstoffenverbruik aan een plafond bindt, zullen mensen automatisch efficiënter en soberder leven – en misschien niet minder gelukkig.

De hoop van onze ‘innerlijke ingenieur’ is dat technologische efficiëntiewinsten per eenheid op een of andere manier de totale niveaus van uitputting en vervuiling zullen verlagen, en dit is wat de milieustrategie van verhoogde efficiëntie baart. Het milieu maakt echter niet om ratio’s zoals onze menselijke efficiëntie, of – wat op hetzelfde neerkomt – **dematerialisatie** van de economie. Alleen echte hoeveelheden tellen, ongeacht hoeveel nut we persen uit onze streng begrote hoeveelheden hulpmiddelen.

Als er iets klopt van Jevons’ bewering dat de mensheid zich ecologisch zal ‘uitbreiden’ via een combinatie van bevolkingsgroei en een grotere materiële welvaart, dan moeten we weg van technische of zuiver persoonlijke veranderingen naar politieke oplossingen gebaseerd op het inzicht dat natuurlijke hulpbronnen **commons** in collectief eigendom zijn (Sanne 2000).

Referenties

- Alcott, B. (2005) 'Jevons' paradox'. *Ecological Economics* 54(1): 9-21.
- Jevons, W. S. (1865) *The coal question*, 3rd ed. 1965. New York: Augustus M. Kelley.
- Khazzoom, D. (1980) 'Economic implications of mandated efficiency in standards for household appliances'. *Energy Journal* 1(4): 21-40.
- Sanne, C. (2000) 'Dealing with environmental savings in a dynamical economy – how to stop chasing your tail in the pursuit of sustainability'. *Energy Policy* 28 (6/7): 487-495.
- Sorrell, S. (2009) 'Jevons' paradox revisited: the evidence for backfire from improved energy efficiency'. *Energy Policy* 37(4): 1456-69.

KAPITALISME

Diego Andreucci⁽¹⁾ en Terrence McDonough⁽²⁾

1) Research & Degrowth and ICTA (Institute of Environmental Science and Technology), Autonomous University of Barcelona

2) Department of Economics, National University of Ireland

Het kapitalisme is een historisch specifieke wijze van sociale en economische organisatie. Er is onenigheid over de datum van zijn oorsprong, naargelang je wat kapitalisme kenmerkt eerder in de sfeer van ruil of productie situeert. Maar de meeste commentatoren volgen Marx en identificeren de opkomst ervan in de kwalitatieve veranderingen in het productiesysteem en de bijbehorende sociale relaties die in de tweede helft van de zestiende en vroege zeventiende eeuw in Engeland ontstonden en uiteindelijk geconsolideerd werden in de Industriële Revolutie.

Het kapitalisme onderscheidt zich van andere sociaaleconomische systemen zoals het feodalisme of het socialisme door vijf essentiële kenmerken. Ten eerste moet een kapitalistisch systeem de productiemiddelen in relatief weinig handen concentreren. Ten tweede moet een aanzienlijk deel van de bevolking, 'bevrijd' van de middelen om zelf voor haar levensonderhoud te zorgen, gedwongen worden om haar arbeid in te ruilen voor een loon. Ten derde behouden kapitalisten de eigendom van de producten van het productieproces en moeten ze die te koop aanbieden op markten om winst te realiseren. Op die manier is kapitalistische productie de productie van handelsgoederen [*commodities*], dat wil zeggen producten en diensten geproduceerd voor verkoop, niet voor onmiddellijk gebruik. Ten vierde is het kapitalisme gebaseerd op een monetair systeem voor de productie van geld door middel van bankkrediet en op marktruil als coördinatiemechanisme bij uitstek. Prijzen van de productie en con-

sumptie worden bepaald door de concurrentie in markten. Geld, arbeid, productie en consumptiegoederen worden alle geruild in markten, net als financiële activa. Tot slot is in de kapitalistische economieën de productie vooral ingegeven door winstbejag. Zonder winstverwachting is er gewoon geen productie.

Deze institutionele regelingen waren voorwerp van tegenstrijdige interpretaties (Watts 2009). Liberale theoretici zoals Hayek zagen in navolging van Adam Smith de markt als een rationeel en zelfregulerend mechanisme, bron van sociale harmonisatie en integratie, en uiteindelijk in staat om de individuele vrijheid en welvaart te bevorderen. Critici zoals Marx en Polanyi daarentegen zijn geneigd om de ‘vrije markt’ te zien als een politiek afgedwongen – in plaats van spontane – instelling, waarvan de uitbreiding stoelt op de dwingende onderwerping van grond, arbeid en de sociale **commons** aan kapitalistische verhoudingen. Evenzo zien de gangbare economen arbeid als handelswaar, vrij verkocht in de markt. Maar voor kritische wetenschappers vanaf Marx verdoezelt de formele vrijheid, genoten door de arbeider, het zeer ongelijke en uitbuitende karakter van deze relatie (Watts 2009).

Twee verdere verduidelijkingen zijn aan de orde. Ten eerste verwijst ‘accumulatie’ naar de dynamiek van de reproductie van kapitaal op een groeiende schaal, door de herinvestering van de meerwaarde. In deze zin wordt accumulatie begrepen als een *proces* en verschilt dus van economische **groei**. Als een gevolg van accumulatie duidt ‘groei’ gewoon op de algemene stijging van de productie van goederen en diensten op geaggregeerd niveau, gewoonlijk gemeten als de verandering in het **Bruto Binnenlands Product (BBP)** van een land. Ten tweede beduidt de term ‘kapitaal’ vanuit een marxistisch perspectief geen hoeveelheid geld of een voorraad van activa, maar hun mobilisatie in de productie, met het oog op hogere winsten. In deze zin is kapitaal ‘waarde die erop gericht is zichzelf te valoriseren’: de centrale economische motor van het kapitalisme. Zoals De Angelis (2007) stelt: kapitaal mag al de neiging hebben om in een kapitalistisch systeem steeds meer sociaaleconomische verhoudingen (zie **vermarkting**) te koloniseren, het veroverd die nooit volledig. Dit is een centraal punt. De verschillende mate waarin het kapitaal doordringt

in sociale relaties, evenals de verschillende sets van sociale, politieke en ideologische instellingen die accumulatie in gang houden, zijn grotendeels verantwoordelijk voor de historisch-geografische verscheidenheid van het kapitalisme. Maar in grote lijnen kan van een samenleving worden gezegd dat ze kapitalistisch is, zolang aldus gedefinieerd kapitaal de overheersende logica van (re)productie blijft.

Een relevante vraag voor degrowth is of expansie een noodzakelijk of bijkomend (en vandaar beïnvloedbaar) kenmerk van het kapitalisme is. De consensus onder kritische wetenschappers is dat het kapitalisme inherent gedwongen is te groeien. Voortdurende zelf-expansie – accumulatie omwille van de accumulatie – wordt beschouwd als een structureel kenmerk van het kapitalisme. Voor Marx mag ‘eenvoudige reproductie’ dan wel denkbaar zijn in het abstracte, de zoektocht van de kapitalist om te overleven in de concurrerende markten ligt ten grondslag aan de noodzaak van ‘accumulatie door middel van uitbreidende reproductie’.

De discussie kan als volgt worden samengevat: kapitalisten strijden om de toegang tot geld, arbeid, grondstoffen en markten. Deze competitie gebeurt door middel van herinvestering van winsten. Om te overleven moeten bedrijven er dus naar streven winstgevendheid te maximaliseren. Dit wordt bereikt door effectievere winning van de ‘meerwaarde’ die de intensivering stuurt van werk, investeringen in technologische verbeteringen en uitbreiding van de schaal van de operaties. Dit trekt steeds meer gebieden van sociale activiteit, steeds grotere gebieden van de wereld en steeds grotere hoeveelheden van middelen in de invloedssfeer van de kapitalistische productieverhoudingen. Deze uitbreiding verhoogt op haar beurt de concurrentie en reproduceert daarmee de **groeidynamiek** van het kapitalisme.

Afgezien van de strikt economische inzet van de winst is expansie ook gediend met de culturele en politieke inzet daarvan. Volgens de klassieke stelling van Max Weber maakte de ‘protestantse ethiek’ van West-Europa door het bevorderen van arbeid, sparen en beleggen een logica van voortdurende accumulatie dominant (Ingham 2008: 25-30). Vandaag heeft dit religieuze element wel grotendeels zijn betekenis verloren. Nieuwe behoeften en onbegrensde wensen worden gestimuleerd door middel

van marketing (zie **sociale grenzen van de groei**). Bovendien is, vanwege de sociaal verstorende effecten van de recessie, een depolitiserende voorstelling van de groei als een 'gemeenschappelijk goed' uitgegroeid tot het dominante discours. Politieke uitdagingen voor **groei** worden ook consequent tegengegaan door de financiële dominantie van de politieke systemen der kapitalisten.

Er is geen overeenstemming tussen degrowth-theoretici over de onvermijdelijkheid van de kapitalistische expansie. Voor sommige commentatoren, zoals steady-state-econoom Philip Lawn, kunnen kapitalisme en negatieve of nul**groei** worden verzoend, als we instellingen uitdenken die de ontwrichtende sociale gevolgen van de recessie, met name de werkloosheid, kunnen aanpakken. Marxistische critici aan de andere kant, benadrukken dan weer dat er wel tijdelijke oplossingen kunnen worden gevonden om kapitalistische winsten te ondersteunen bij het ontbreken van **groei**, maar dat die oplossingen verdere crises verergeren en de legitimiteit van het systeem ondermijnen. Bovendien wijzen zij erop dat politieke instellingen niet naïef behandeld kunnen worden als los en onafhankelijk van accumulatievereisten.

Ondanks deze discussies staat het bestaan van een sterke verbinding, historisch of bijkomend, tussen kapitalisme en **groei** buiten kijf. Een centraal punt binnen alle intellectuele stromingen die vandaag de degrowth-beweging vormen is dat grenzeloze accumulatie in een eindige wereld wenselijk noch duurzaam is. Critici van verschillende tradities hebben het bestaan van zowel 'interne' als 'externe' grenzen aan kapitaalaccumulatie belicht. Ten eerste zijn er steeds meer problemen om grote overschotten te herinvesteren. Zoals Harvey (2010) heeft opgemerkt, is het terugkerende probleem van 'overaccumulatie' van kapitaal (gebrek aan verdere winstgevende inzetmogelijkheden voor investeringen), die bijzonder dramatisch is sinds de jaren 1970, vooral aangepakt via a) agressieve privatisering (een geval van 'accumulatie door onteigening') en b) de uitbreiding van schulden en financiële speculatie. Geen van deze oplossingen is op de lange termijn houdbaar. Vooral financialisering mag dan al winsten van sommige kapitalistische sectoren herstellen, het heeft tegelijk de economie steeds instabieler en crisis-gevoelig gemaakt.

Ecologische economen benadrukken sterker een tweede reeks van limieten, namelijk ‘externe’ of absolute biofysische grenzen aan de **groei**. Waar sommige marxistisch geïnspireerde commentatoren wantrouwig staan tegenover de malthusiaanse ondertoon van het discours van de ‘absolute grenzen’, bestaat er wel algemene overeenstemming dat de kapitalistische expansie in toenemende mate tegen ecologische barrières botst en ze de biofysische grondslagen van de samenleving en het leven zelf ondermijnt. Zoals James O’ Connor (1991) betoogde schept de behoefte aan eindeloze expansie een fundamentele tegenstelling voor het kapitalisme: de drang om zowel de natuur als de mens steeds meer te reduceren tot handelswaar om accumulatie vol te houden ondermijnt de voorwaarden voor de voortzetting van het systeem zelf.

Degrowth stemt volledig overeen met andere radicale ecologische tradities over de onmogelijkheid om kapitalisme te ‘vergroenen’. Klimaatbeleid illustreert voortreffelijk hoe vaak de mogelijkheid onrealistisch is om met succes op de markt gebaseerde oplossingen aan te nemen om ecologische problemen op te lossen. Ook de zoektocht naar ‘technische oplossingen’, zoals door de voorstanders van ecologische modernisering wordt voorgesteld, is sterk omstreden. Een typisch voorbeeld hiervan is ‘energie-efficiëntie’: tegen doorsnee milieuactivisten en beleidsmakers die dit als een wondermiddel brachten hebben critici overtuigend aangetoond dat relatieve efficiëntieverbetering ook meer uitgebreide consumptie en investering mogelijk maakt en dus niet noodzakelijk de absolute materiaal- en energieverbruiksniveaus verlaagt. Dit is het zogenaamde ‘reboundeffect’ of ‘**Jevons-paradox**’.

Als het kapitalisme tot groei wordt gedwongen en als **groei** onverenigbaar is met sociale en ecologische duurzaamheid, is degrowth dan haalbaar in een kapitalistische context? In een of andere vorm zouden de meeste degrowth-voorstanders toegeven dat er een fundamentele onverenigbaarheid is tussen kapitalisme en degrowth (bijv. Latouche 2012), maar zijn ze terughoudend om nadrukkelijk stelling te kiezen tegen het kapitalisme. Deze terughoudendheid was een twistpunt met het marxisme en voorwerp van debat binnen degrowth zelf. Er zijn minstens drie redenen voor zo’n terughoudendheid. Ten eerste mag voor degrowth-

theoretici zoals Latouche (2012) het kapitalisme als voornaamste mikpunt van kritiek geen fetisj worden: het is veeleer op de economistische en 'productivistische' ideologie die eraan ten grondslag ligt dat men zijn pijlen moet richten. Ten tweede is degrowth als sociale beweging geïnspireerd door principes van vrijwillige verbinding en decentrale, horizontale zelforganisatie, waarbij het ijveren voor specifieke alternatieve projecten de plaats inneemt van grootschalige, revolutionaire vormen van strijd die duidelijk stelling nemen tegen het kapitalisme. Tot slot zijn in het academisch debat veel degrowth-voorstanders vooral bezig met de aanvaardbaarheid van het degrowth-project. Zulke bereidheid om economie en sociale wetenschappers binnen de mainstream aan te klampen en hun goedkeuring te zoeken, ontmoedigt het aannemen van een expliciet antikapitalistisch discours.

Hierom heeft degrowth er tot dusver grotendeels van afgezien de politieke economie van het kapitalisme, en de mogelijkheid om het te transformeren, kritisch aan te pakken. Die confrontatie blijft een cruciale intellectuele en politieke opdracht die degrowth-wetenschappers en activisten in de toekomst niet kunnen blijven ontwijken.

Referenties

- De Angelis, M. (2007) *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*. London: Pluto Press.
- Harvey, D. (2010) *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Heinberg, R. (2011) *Einde aan de groei: ons aanpassen aan de nieuwe economische realiteit*. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.
- Ingham, G. (2008) *Capitalism*. Cambridge: Polity.
- Latouche, S. (2012) 'Can the Left Escape Economism?' *Capitalism, Nature, Socialism*. 23(1): 74-8.
- O'Connor, J. (1991) 'On the Two Contradictions of Capitalism'. *Capitalism Nature Socialism*, 2 (3): 107-9.
- Watts, M. (2009) 'Capitalism'. In Gregory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M. and Whatmore, S. (eds.) *The Dictionary of Human Geography* (5th ed.). Oxford: Wiley-Blackwell, pp. 59-63.

NEOMALTHUSIANEN

Joan Martinez-Alier

Research & Degrowth and ICTA (Institute of Environmental Science and Technology), Autonomous University of Barcelona

Auteurs die ‘neomalthusianen’ werden genoemd, onder wie Stanford ecologieprofessor Paul Ehrlich, sloegen in de jaren 1960 en 1970 groot alarm over de bevolkingsgroei. Het alarm was in feite wel gerechtvaardigd omdat de menselijke bevolking in de twintigste eeuw groeide van 1,5 miljard tot 6 miljard. In de jaren 2010 bereikte de wereldbevolking de 7 miljard, maar de vruchtbaarheid (het aantal kinderen per vrouw) daalt nu in vele landen snel en blijft in veel andere zelfs onder de twee. De wereldbevolking zal in 2050 waarschijnlijk een maximum bereiken van rond 8,5 of 9 miljard en zal vervolgens lichtjes dalen. Niet alleen komt er ontvolking van het platteland, in sommige landen zal er ook stedelijke ontvolking zijn.

Ehrlich, die in 1968 *The Population Bomb* publiceerde, erkende dat overbevolking slechts een van de factoren was in de aantasting van het milieu. Hij introduceerde een bekende formule, $I = f(P, A, T)$, wat betekent dat milieu-impact I (bijvoorbeeld verhoogde productie van broeikasgassen die de samenstelling van de atmosfeer wijzigen) afhangt van de omvang van de bevolking P , van haar inkomen per hoofd van de bevolking A (‘welvaart’) en van de gebruikte technologieën T . Bevolking bleef inderdaad een belangrijke factor.

De degrowth-beweging heeft bevolkingsgroei zelden bediscussieerd. Ze neemt over het algemeen een positie in tegen bevolkingsgroei, maar benadrukt veeleer sociale ongelijkheid in de consumptie per hoofd. Dit heeft ze gemeen met andere linkse stromingen.

Degrowth-aanhangers staan over het algemeen afkerig tegen een top-down bevolkingsbeleid en de migratiebeperking die neomalthusianen

zoals Paul Ehrlich en nog meer Garrett Hardin in de jaren 1960 en 1970 predikten. Ze hielden niet van gedwongen sterilisaties noch van het Chinese door de staat opgelegde beleid van één kind per gezin. Maar in tegenstelling tot de marxisten, maken aanhangers van degrowth zich wel zorgen over bevolking of zouden ze dat moeten doen. Het is waar, Malthus had in zijn *Essay on the Principle of Population* van 1798 een pessimistische kijk op de groei van de landbouwproductie. Hij geloofde in het bestaan van afnemend rendement tegenover arbeidsinzet. Bevolkingsgroei zou meer mensen beschikbaar maken om te werken in de landbouw, maar de productie zou minder dan evenredig toenemen. Daarom zou het uiteindelijk resultaat een crisis door voedseltekort zijn. De marxisten mochten Malthus niet, omdat Malthus geloofde in dalende rendementen en nog meer omdat hij suggereerde dat verbetering van de economische situatie van de armen nutteloos was. Elke verbetering zou immers resulteren in verhoogde vruchtbaarheid. Hij was echt een reactionair. Marxisten hekelden ook Malthus' nadruk op de crises van bestaansmiddelen. Marx verklaarde crises als gevolg van overmatige investering in vergelijking met de koopkracht van het uitgebuite proletariaat. Bevolkingsgroei wordt voor marxisten gedreven door de behoefte van het **kapitalisme** aan goedkope arbeid, en zoals Engels opmerkt, in een niet-kapitalistische sociale context zou het bevolkingsaantal veel beter gecontroleerd kunnen worden.

De adepten van degrowth kennen al deze argumenten en hoewel ze ook een hekel hebben aan Malthus' reactionaire politiek, denken ze toch dat Malthus een punt had en dat de bevolking niet ongebreideld kan groeien. Degrowth-aanhangers zijn het oneens met optimistische economen die ervan uitgaan dat de aangroei van de menselijke bevolking geen grote bedreiging is voor de natuurlijke omgeving. Dergelijke economen zijn voorstander van bevolkingsgroei. Ze wijzen erop dat de productiviteit per hectare en nog meer per werkuur zou kunnen toenemen met de technische vooruitgang. Ester Boserup verklaarde in haar boek *The Conditions of Agricultural Growth* uit 1965 zelfs, dat bevolkingsaangroei leidde tot hogere productie (waarmee ze Malthus een koekje van eigen deeg gaf), omdat dit zorgt voor meer intensieve systemen van productie met

snellere oogstopvolging (van zwerflandbouw tot geïrrigeerde dubbelteelten). Dit mag toepasbaar zijn op lang vervlogen periodes van de menselijke economische geschiedenis, maar sinds het midden van de negentiende eeuw was de landbouw in Europa steeds afhankelijk van geïmporteerde meststoffen zoals guano en later van gefabriceerde meststoffen. Het moderne voedselsysteem gebruikt zeer intensief fossiele brandstoffen-energie. Je kunt stellen dat er vanuit een ecologisch-economisch oogpunt geen verhoging is van de landbouwproductiviteit.

De degrowth-aanhangers zijn niet de erfgenamen van Malthus zelf, maar van de radicale, feministische neomalthusianen van 1900 (in Europa en de Verenigde Staten), die voorstander waren van 'bewuste voortplanting'. Arme vrouwen en mannen werden in staat geacht tot vrijwillige, 'bewuste voortplanting' (Masjuan 2000; Ronsin 1980). Dit was een feministische en proto-milieubeweging. In plaats daarvan beschouwt het huidige neomalthusianisme van de rijken de grotere voortplanting onder de armen in de wereld als een bedreiging voor hun eigen omgeving door migratie. In het geval van Hardin ontwikkelde zich dit tot een zogenaamde 'reddingsbootethiek'. Vandaar de noodzaak voor een top-down bevolkingspolitiek. In plaats daarvan was het neomalthusianisme van 1900 geen doctrine die bevolkingspolitiek van boven af oplegde.

De aanhangers van degrowth voelen zich verwant met de feministische neomalthusianen 'van onder af' en delen niet de mening van de optimistische economen over bevolkingsaan groei. Ze vinden het een wat koddig argument dat, om pensioenen aan oude mensen te betalen, er behoefte is aan meer en meer werkende jongeren, die te zijner tijd ook gepensioneerd worden in een soort demografische Ponzi-piramide.

De neomalthusiaanse anarchofeministen predikten de vrijheid van vrouwen om het aantal kinderen te kiezen dat ze wilden hebben. Velen onder hen maakten zich expliciet zorgen over milieukwesties en vroegen zich af hoeveel mensen de aarde duurzaam kon voeden. Deze succesvolle internationale sociale beweging (met leiders als Emma Goldman en Margaret Sanger in de Verenigde Staten en Paul Robin in Frankrijk) noemde zich bewust neomalthusiaans, maar in tegenstelling tot Malthus geloofden ze dat de groei van de bevolking onder de arme klassen kon worden

gestopt door vrijwillige beslissingen. Geboortebeperking, met inbegrip van vrijwillige vasectomie, werd aanbevolen. Deze neomalthusiaanse beweging deed geen beroep op de staat om beperkingen op de bevolkingsaan groei op te leggen. Integendeel, ze bouwden op 'bottom-up'-activisme gebaseerd op de vrijheid van vrouwen, het vermijden van neerwaartse druk op de lonen door overmatige bevolking, en de bedreiging voor het leefmilieu en bestaansmiddelen voor de mens. Er werd een overmatige bevolkingsgraad voorzien, en dit leidde tot anticiperende ideeën en gedrag. In Frankrijk en elders daagden neomalthusianen de politieke en religieuze autoriteiten van de tijd uit met het idee van een 'baarmoederstaking' (*la Grève des ventres*), en ook via antimilitarisme en antikapitalisme. Het bevolkingsaantal vrijwillig controleren was een weigering om het **kapitalisme** te voorzien van de goedkope arbeidskrachten van het 'reserveleger van werknemers'.

Buiten Europa en de Verenigde Staten was de beweging actief in Argentinië, Uruguay en Cuba. In Brazilië schreef Maria Lacerda de Moura in 1932 een boek met de titel *Amai-vos e não vos multipliqueis* [Hou van elkaar, en vermenigvuldig u niet]. In Zuid-India, vormde E.V. Ramasamy (Periyar) in 1925 de Zelfrespect-Beweging. Hij ontwikkelde een politieke filosofie tegen de kaste en ten gunste van de vrijheid voor vrouwen. Hij predikte geboortebeperking met argumenten tegen de hindoeïstische religieuze noties van zuiverheid van het bloed en de daaruit voortvloeiende controle over de seksualiteit van vrouwen (Guha, 2010). Zestig jaar later, bij een poging om het lage geboortecijfer in Tamil Nadu te verklaren, merken demografen dat het opleidingsniveau van vrouwen laag was (in vergelijking met Kerala), en armoede er hoog is en dat dus misschien de politieke wil en de sociale hervormingsbewegingen geïnitieerd door Periyar een rol speelden in de demografische transitie.

Toen Françoise d'Eaubonne (1974) het woord 'ecofeminisme' introduceerde was ze actief als een late militante van deze radicale neomalthusiaanse stroming, die toen nog steeds streed voor het recht op abortus en ook voor seksuele vrijheid, niet alleen voor vrouwen (die was al een heel eind gevorderd), maar ook voor homo's die op dat moment nog steeds gecriminaliseerd werden in Europa.

We concluderen ten slotte dat er in de afgelopen 200 jaar verschillende soorten van malthusianisme en neomalthusianisme waren:

— Volgens Malthus zou de menselijke bevolking exponentieel groeien tenzij ze in toom gehouden werd door oorlog en pest, of door een onwaarschijnlijke terughoudendheid door kuisheid en late huwelijken. De groei van de voedselproductie zou vanwege dalende rendementen achterblijven bij de groei van de arbeidsinzet. Vandaar: een crises van de bestaansmiddelen.

— De neomalthusianen van 1900 geloofden dat menselijke populaties hun eigen groei door middel van anticonceptie konden regelen. Hiervoor was vrijheid voor vrouwen nodig, op zichzelf al wenselijk. Armoede werd verklaard door sociale ongelijkheid. ‘Bewuste voortplanting’ was nodig om lage lonen en druk op de natuurlijke hulpbronnen te voorkomen. Dit was een succesvolle bottom-up beweging in Europa en Amerika gericht tegen staten (die meer soldaten wilden) en tegen de katholieke kerk.

— De neomalthusianen van de jaren 1960 en 1970 doken op vanwege vertraagde demografische transitie en het gebrek aan wereldwijd succes van de neomalthusianen van 1900. Ze predikten een top-down doctrine en praktijk, gesponsord door internationale organisaties en sommige regeringen. Bevolkingsgroei werd gezien als een belangrijke oorzaak van armoede en aantasting van het leefmilieu. Daarom moesten staten anticonceptiemethoden introduceren, soms zelfs zonder voorafgaande toestemming van de bevolking (met name die van de vrouwen).

Voor aanhangers van degrowth zijn het eerste en derde punt weerzinwekkend, maar de geest van het tweede punt ligt zeer dicht in hun buurt. Het idee van een vrijwillige beperking van de voortplanting, een collectieve daad van zelfbeperking tegen de motor van de **groei**, blijft degrowth inspireren. Yves Cochet (lang lid van het Europees Parlement en aanhanger van Degrowth) heeft een *Grève du troisième enfant* (een staking van het derde kind) voorgesteld (Guichard 2009).

Referenties

- Boserup, E. (1965) *The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change under Population Pressure*. London: G. Allen and Unwin.
- D'Eaubonne, F. (1974) *Le féminisme ou la mort*. Paris, France: Pierre Horay Editeur.
- Erlich, P.R. (1968) *The Population Bomb*. San Francisco: Sierra Club/Ballantine Books.
- Guichard, M. (2009) 'Yves Cochet pour la «grève du troisième ventre»'. *Libération*. Online te vinden op www.liberation.fr/societe/2009v/04/06/yves-cochet-pour-la-greve-du-troisieme-ventre_551067 (bezocht 28 januari 2014).
- Lacerda de Moura, M. (1932) *Amai e não vos multipliqueis*. Rio de Janeiro: Civilizacao Brasileira Editora.
- Malthus, T.R. (1798) *Essay on the Principle of Population*. London: J. Johnson, in St. Paul's Church-yard.
- Masjuan, E. (2000) *La ecología humana en el anarquismo ibérico. (Urbanismo 'orgánico' o ecológico, neomalthusianismo y naturismo social)*. Barcelona/Madrid: Editorial Icaria y Fundación Anselmo Lorenzo.
- Pearce, F. (2010) *Volksbeving, van babyboom naar bevolkingscrash*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel
- Ronsin, F. (1980) *La grève des ventres. Propagande neo-malthusienne et baisse de la natalité en France 19-20 siècles*. Paris: Aubier-Montaigne.
- Ramas(w)ami, E.V. 'The Case for Contraception', In R. Guha (ed.) *The Makers of Modern India*, Penguin: New Delhi, pp. 258-9.

PIEKOLIE

Christian Kerschner

Iri Thesys, Humboldt-Universität zu Berlin

and Department of Environmental Studies, Masaryk University

Collin Campbell en Kjell Aleklett ontwikkelden het concept van piekolie (of Peak-Oil) toen ze in 2002 ASPO (de Associatie voor de Studie van Piekolie) oprichtten. Buitenstaanders interpreteren piekolie maar al te vaak verkeerd als de uitputting, of het 'opmaken' van de olie en stellen de term daarom vaak gelijk met de biofysische grenzen (grondstoflimieten) uit de debatten van de jaren 1970 en 1980. Dat debat van toen ging voorbij aan het feit dat niet-hernieuwbare grondstoffen niet alleen eindige voorraden kennen (de economisch winbare fysieke hoeveelheid van de afzettingen), maar, net als hernieuwbare energie, ook grenzen in het tempo van de winning (de stroom). Vandaar dat het begrip piek ook kan worden toegepast op hernieuwbare hulpbronnen, wat in de literatuur al gebeurd is bij piekwater, piekvruchtbaarland, enz.

Een grondstoffenstroom is de fysieke hoeveelheid die per tijdseenheid (meestal dagen) gewonnen kan worden met de geldende externe beperkingen. Dat kunnen geologische, economische, ecologische of sociale beperkingen zijn. De piek kan dus worden gedefinieerd als 'de maximaal haalbare stroom van een grondstof (dus de productie en consumptie) bij de geldende externe beperkingen'. Volgens de piekolieliteratuur ligt de piek voor olie op ongeveer 85 miljoen vaten per dag (mb/d). Een piek is in termen van schaarste van grondstoffen het cruciale moment met de daaruit voortvloeiende impact op de samenleving. In tegenstelling daarmee is de vaak geciteerde tijd die het nog duurt tot een totale uitputting (berekend door de geschatte resterende grondstofvoorraad te delen

door het huidige jaarlijkse verbruik) als begrip uiterst misleidend. British Petroleum bijvoorbeeld schat deze getallen voor olie op ongeveer 40 jaar, voor gas op 60 jaar en voor steenkool op 120 jaar. Zulke cijfers geven de verkeerde indruk dat de resterende tijd voor actie, om te reageren op de limieten van grondstoffen, nog ver weg is.

Vandaar dat de eerste kernboodschap van piekolie is dat tekorten in het aanbod in de tijd veel dichterbij zijn dan algemeen wordt aangenomen. Wanneer zal het zover zijn? Dat is het onderwerp van de 'ondergrondse' piekolieliteratuur die gedomineerd wordt door geologen die vooral bezig zijn met de kant van de kwantiteit van de zaak. Het gaat dan om hoe snel er gewonnen kan worden en wat de winbare voorraden zijn. Oliegeoloog M. King Hubbert ontwikkelde een methode om de piek te voorspellen. Hij stelde dat de oliewinning (van exploratie tot winning) het vaste patroon van een klokcurve volgt. De productiecijfers van een land geven het begin van de curve en daarmee kan de rest ervan worden uitgestippeld en is het moment van de piek (de top van de curve) bekend. Hubbert voorspelde in 1955 voor de vs de piek bijna exact (namelijk in 1971, terwijl de echte piek in de herfst van 1970 viel) en later kwam hij met de schatting van een wereldpiek in de oliewinning voor het jaar 2000. Campbell en Laherrere actualiseerden in 1998 Hubberts werk. Zij plaats-ten de piek voor de hele wereld in 2006. Deze voorspelling werd in het eerste persbericht van ASPO in 2002 verder toegespitst met een piek in 2010 met een maximum in de winning van 85 mb/d. Deze raming lijkt nu te kloppen, daar de winning rond dit niveau is afgevlakt. De meest uitgebreide meta-analyse van 'ondergrondse' piekoliestudies tot dusver concludeerde dat een piek in de winning van conventionele olie om geologische redenen vóór 2030 waarschijnlijk is, met een aanzienlijk risico dat dit voor 2020 valt (Sorrell *et al.* 2010).

Het debat over het tijdstip van piekolie richt zich op de 'ultimately recoverable resource' (URR, het ultiem winbare olie-voorkomen). Dit is de geschatte (historische en toekomstige) totale hoeveelheid die van een bepaalde grondstof ooit gewonnen zal worden. ASPO gebruikt voor zijn berekeningen 1.900 Giga Barrels (Gb) aan conventionele en 525 Gb aan onconventionele olie (zoals diepzeelolie, zware oliën zoals teerzand, scha-

lieolie en -gas, olieschalie (kerogeen) en polaire olie). Het totale historische verbruik van olie ligt momenteel rond 1.160 Gb, dus zijn we ongeveer voor de helft door de grondstof heen. Bij wie een dreigende piek van de wereldoliewinning ontkent, zijn de URR-schattingen veel hoger. Het IEA (Internationaal Energie Agentschap) stelt zijn ramingen vast op basis van 1.300 Gb aan conventionele en 2.700 Gb aan onconventionele olie. Recente ontwikkelingen in de frackingtechnologie bij de winning van schalieolie en -gas gaven nieuwe 'brandstof' aan zulke optimistische vooruitzichten. Maar een aanzienlijk deel van de IEA-cijfers hangt af van 'nog te ontdekken' olie zonder opgave van waar die olie zich zou kunnen bevinden en volgens veel analisten is de 'schaliehype' een zeepbel die elk moment kan barsten.

Wanneer URR-getallen worden besproken, laten ontkenneren van piekolie vaak na te verwijzen naar hoeveel er per dag maximaal uit de oliebron in kwestie gewonnen kan worden, waar het hier toch om draait. Sorrell *et al.* (2010) concludeerden dat – gezien de huidige dalende trend van de winning uit de bestaande olievelden (minus 4 procent per jaar) – de wereld om de drie jaar een dagelijkse productiecapaciteit gelijk aan die van Saoedi-Arabië zou moeten ontdekken om aan de huidige vraag te kunnen blijven voldoen. Saoedi-Arabië heeft ongeveer 264 Gb aan voorraden; dat is de reden waarom Canadese teerzanden met 170 Gb vaak gezien worden als een mogelijke opvolger. Maar uit de Saoedische olievelden komen ongeveer 10,85 miljoen vaten per dag op de wereldmarkt, terwijl men met teerzand uit Alberta worstelt om het huidige productie-niveau van 1,32 miljoen vaten per dag te verhogen.

Afgezien van de geologie wordt de mogelijke oliestroom door vele andere beperkingen bepaald. Zo hebben veel olieproducerende landen hun export aanzienlijk verminderd om in de hogere (vaak gesubsidieerde) binnenlandse vraag te voorzien. Geopolitiek zou nog een andere beperking kunnen zijn. Het belangrijkste is echter dat de kwaliteitsdimensie van piekolie, die behoort tot de 'bovengrondse' piekolieliteratuur, het aanbod kan gaan bepalen.

De tweede belangrijke piekolieboodschap is dat het fenomeen bijzonder schadelijk zal blijken voor het huidige socio-economische systeem.

Dit komt vooral omdat eerst de olie van hogere kwaliteit is opgepompt (het 'beste eerst'-principe). Olie van lagere kwaliteit vertaalt zich niet alleen direct in hogere economische kosten per van de bron verkregen eenheid, maar ook in sociale en milieukosten. We kunnen onderscheid maken tussen de kwaliteit van de grondstof zelf en de kwaliteit van de locatie. In termen van grondstof zijn we nu meer en meer afhankelijk van zware oliën (zoals teerzanden) of olie met veel verontreinigende stoffen erin (vooral zwavel). In termen van locatie kampen we meer en meer met moeilijke omstandigheden: geologische (zoals de diepzee, doordrenkte rotsen, vloeibare zoutlagen, verspreide putten/schalie), geopolitieke (zoals vijandige regimes, politieke instabiliteit) en geografische (zoals polaire olie, extreme weersomstandigheden, open zee, enz.). We staan voor een uitbreiding van de **grondstofgrenzen** van olie.

Deze verhoging van de exploratie-, winnings- en verwerkingskosten vermindert onvermijdelijk de energie-opbrengst van investeringen in de energiewinning (energy return on investment, EROI), die voor de meeste energiebronnen al jaren aan het dalen is. De EROI is de netto-energie die van een energiebron overblijft, na aftrek van de hoeveelheid energie die nodig is om te exploreren, te winnen en te raffineren. In de jaren 1970 was dat in de vs voor binnenlandse olie ongeveer 30:1 (30 gewonnen op 1 geïnvesteerd vat olie). In 2005 was dat al gedaald tot ongeveer de helft. Ter vergelijking: teerzanden zitten tussen 2:1 en 4:1 (Murphy en Hall 2010). Het is nog te vroeg om precies de EROI voor schalieolie en -gas geproduceerd met hydraulisch breken (fracking) te kennen. Deskundigen wijzen er al op dat schalieputten zeer duur zijn en de neiging hebben snel te pieken (om nog niet te spreken van de seismische en milieueffecten). De meeste vormen van hernieuwbare energie (behalve waterkracht) hebben ook lage EROI's.

Volgens energie-analisten kan het niet anders of de verandering in de kwaliteit van onze belangrijkste energiebron gaat belangrijke gevolgen hebben voor de economie. Aanhangers van de 'Olduvaitheorie' voorspellen zelfs een aanstaande maatschappelijke ineenstorting. Sommigen beweren dat de economische crisis van 2008 voornamelijk te wijten was aan hoge olieprijsen als gevolg van schaarste en dat piekolie in feite ach-

ter de huidige wereldwijde economische crisis zit. Aan de andere kant blijven orthodoxe economen een dergelijke relatie ontkennen, omdat ze geloven dat met de hulp van technologische innovatie elke grondstof kan worden vervangen. Een probleem met deze overtuiging is dat, afgezien van de lagere EROI's voor de meeste substituten, in andere grondstoffen dezelfde hiervoor in verband met olie beschreven dynamiek optreedt. Steeds lagere ertsgehaltenes drijven de prijzen op van mineralen (bijvoorbeeld piekfosfor) en metalen (bijvoorbeeld piekkoper), waarvan sommige hard nodig zijn voor de hernieuwbare energietechnologie, in het bijzonder de zogenaamde 'zeldzame aardmineralen' (zoals terbium, yttrium en neodymium).

Met andere woorden, grondstofpieken benadrukken het feit dat de menselijke samenleving belangrijke biofysische grenzen heeft bereikt. Economische degrowth is vanuit dit perspectief niet langer een optie, maar een realiteit. De uitdaging voor de degrowth-beweging is om te helpen een weg te ontwikkelen naar een post-koolstofsamenleving die sociaal duurzaam is. Sommige energie-analisten betogen dat een dergelijke beheerste of voorspoedige afdaling niet mogelijk is omdat het economische systeem te complex en gespecialiseerd en dus zeer moeilijk vlot te veranderen is. Voor hen doet 'de wielen uitlijnen' waarschijnlijk meer kwaad dan goed. Daarom is het belangrijk de economische kwetsbaarheid voor piekolie zorgvuldig te bestuderen om een aanpassingsbeleid te ontwerpen (zie bijvoorbeeld Kerschner *et al.* 2013). Een eerste uitgangspunt zou zijn om met behulp van grondstofplafonds (*caps*) vrijwillig biofysische grenzen vast te leggen. Dit zou de daling van de curve aan gene zijde van de piek afzwakken en ons meer tijd geven voor de aanpassing. Maar het doel van de degrowth-beweging moet niet enkel zijn piekolie tegen de laagste maatschappelijke prijs te 'overleven', maar om deze crisis te gebruiken om de creatie te stimuleren van een meer rechtvaardige en duurzame wereld die de huidige vormen van sociaal-economische organisatie en een beschaving op basis van onzorgvuldige overexploitatie van niet-hernieuwbare grondstoffen ter discussie stelt.

Referenties

- Campbell, C. and Laherrere, J. (1998) 'The end of cheap oil'. *Scientific American*, 278(3): 78-84.
- Heinberg, R. (2011) *Einde aan de groei – ons aanpassen aan de nieuwe economische realiteit*. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel
- Heinberg, R. (2014) *Schaliegas, piekolie en onze toekomst*. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel
- Kerschner, C., Prell, C., Feng, K. and Hubacek, K. (2013) 'Economic vulnerability to Peak Oil'. *Global Environmental Change*, 23: 6, 1424-1423.
- Leggett, J. (2014) *Uit de olie*. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel
- Murphy, D.J. and Hall, C.A.S. (2010) 'Year in review: EROI or energy return on (energy) invested'. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1185 (Ecological Economics Reviews), 102-118.
- Sorrell, S., Miller, R. Bentley, R. and Speirs, J. (2010) 'Oil futures: A comparison of global supply forecasts'. *Energy Policy*, 38(9): 4990-5003.

RAMPPEDAGOGIE

Serge Latouche

*Faculté de Droit, Économie et Gestion Jean Monnet,
Université Paris-Sud*

Denis de Rougemont, een van de vroegste pioniers van de ecologie, schreef in 1977:

[Ik] voel het aankomen, een reeks rampen gecreëerd door onze ijverige, zij het onbewuste inspanningen. Als ze groot genoeg zijn om de wereld wakker te schudden, maar niet genoeg om alles kapot te maken, zou ik ze leerervaringen noemen; de enige die in staat zijn om onze inertie te overwinnen. (De Rougemont aangehaald in Partant 1979)

Partants idee dat in dit citaat wordt uitgedrukt, gebaseerd op het populaire concept dat we leren uit ervaring, is zowel schokkend radicaal als fatalistisch. Tegelijkertijd zou je de doeltreffendheid ervan kunnen betwijfelen. Maar met de publicatie van Jean-Pierre Dupuy's boek, *Pour un catastrophisme éclairé* (2002), heeft het een revival beleefd.

Woordenboeken definiëren rampen als een plotseling en noodlottig ongeluk dat een persoon of personen overkomt. Een voorbeeld van een ramp zou een ongeval kunnen zijn dat de dood van veel mensen veroorzaakt: een trein- of vliegtuigramp. Letterlijk zou dat zijn: "een doorslaggevend gebeuren dat een tragedie veroorzaakt". De catastrofes of rampen die ons hier interesseren zijn die van het antropoceen. Zij die gegenereerd worden door de dynamiek van een complex systeem, de biosfeer, in co-evolutie met menselijke activiteit en die erdoor gewijzigd worden:

Tsjernobyl of Fukushima, maar ook klimaatverandering of de ineenstorting van de biodiversiteit. Om de dekolonisatie van het **denkbeeld** tweeweg te brengen die nodig is om het fatale pad dat we bewandelen te wijzigen, kunnen we bezwaarlijk vertrouwen op dergelijke ‘ramplessen’. Toch rekende François Partant, goeroe van de Franse alternatieven en een voorbode van degrowth, op zulke bedreigingen voor een ‘boost’ uit de waanzin van de productivistische samenleving. Het is niet toevallig dat hij een van zijn boeken provocerend *Que la crise s’aggrave!* titelde. In dit boek uit 1978 betoogde hij dat een diepe crisis de enige manier zou zijn om de zelfvernietiging van de mensheid te voorkomen.

Is deze visie catastrofisch? Aanbidders van de vooruitgang beschuldigen iedereen die nadenkt over de gevaren die onze beschaving bedreigen meteen van pessimisme. Het is waar dat de rampenpedagogie werd geboren in de loop van discussies over de nucleaire apocalyps, in het zog van de ervaring met de eerste atoombommen. Ik denk hier in het bijzonder aan de boeken van Karl Jaspers of Gunther Anders. Ze houdt ook verband met de thesis van de ondergang, een thema dat Jared Diamond (2005) populariseerde, maar dat al 20 jaar eerder werd ontwikkeld door Joseph Tainter (1988). Een beschaving verdwijnt, volgens Diamond, als ze haar leefmilieu vernietigt en niet in staat is zich aan te passen aan de nieuwe situatie. Complexe samenlevingen neigen, voor Tainter, tot instorten omdat hun strategieën voor het verkrijgen van energie onderworpen zijn aan de wet van de afnemende meeropbrengst.

Rampenpedagogie ligt in de lijn van de ‘heuristiek van de angst’ van de filosoof Hans Jonas, volgens dewelke “het beter [is] om een oor te lenen aan de profetie van tegenslag dan aan die van geluk” (1990: 54). Hij hoopt niet masochistisch op een voorproefje van de apocalyps, maar doet dat juist om ze af te wenden. Zijn alternatief is er een voor het suïcidale optimisme van “een struisvogelpolitiek”. Het is dat laatste zalige (en passieve) optimisme dat ons veel zekerder zal leiden tot een ramp dan de houding van een kristalliserende catastrofe.

Hierin voegt de rampenpedagogie zich bij de meer recente analyses van de filosoof Jean-Pierre Dupuy. Gaat hij immers ook niet voor een vorm van rampenpedagogie? Dupuy verwijst naar Hans Jonas die zijn catastro-

fisme een lerende rol toedicht. Maar in zijn conceptie is het niet de catastrofe zelf die aanleert, het is de anticipatie. Dupuy stelde een methode van besturen aan de technocraten voor, een denkervaring die voorzorg suggereert tegenover grote technologische risico's, en dan vooral nucleaire risico's. Deze ramppedagogie wil het onherstelbare voorkomen en ons vooral behoeden voor een ineenstorting of definitieve catastrofe. Geen van beide benaderingen drukt een wens uit voor het ergste. Beide zijn bedoeld om het te voorkomen. De eerste is gebaseerd op de ervaring en de schok ervaren door waarschuwendende crises, terwijl de tweede het zonder die dingen wil doen.

Het is heel natuurlijk dat we ons afvragen of de lessen van een tragische ervaring zoals Fukushima eigenlijk nuttig zijn. In haar beroemde werk *De Shock Doctrine: De opkomst van rampenkapitalisme* steunt Naomi Klein (2008) een visie die radicaal tegengesteld is aan die van een weldoende ramp. Volgens Klein profiteert de neoliberale en neoconservatieve oligarchie van rampen of veroorzaakt ze die zelf, om haar oplossingen op te leggen. Die zijn desastreus voor de lagere klassen, maar op korte termijn winstgevend voor multinationals. Haar boek opent met de verwoesting van Louisiana door de orkaan Katrina en het rampzalige beheer van de ramp door de regering Bush: vernietiging van het openbare schoolstelsel, stedelijke uitsluiting van de armen, ongebreidelde speculatie voor de wederopbouw. Vele andere voorbeelden – van 11 september 2001 tot de oorlog in Irak – worden in haar tekst geanalyseerd en versterken een zeer overtuigende argumentatie.

In feite sluiten de twee stellingen, de ramppedagogie en de exploitatie van rampen voor winst, elkaar niet uit. De reden is niet dat de mensheid dringend wijzer moet worden. Het punt is dat de kapitalistische oligarchie ontwapend en geneutraliseerd moet worden. Afhankelijk van de context zullen in sommige gevallen in het aangezicht van rampen lobby's de overhand krijgen. In andere kan de druk van het volk levensreddende oplossingen en veranderingen opleggen die ingaan tegen de wensen van deze lobby's.

Referenties

- Diamond, J. (2005) *Collapse, How Societies Chose to Fail or Succeed*, Harmondsworth: Penguin; *Ondergang. Waarom beschavingen verdwenen en hoe de onze haar ondergang kan voorkomen*, Houten: Uitgeverij Het Spectrum.
- Dupuy, J.-P. (2002) *Pour un catastrophisme éclairé. Quand l'impossible est certain*, Paris: Seuil.
- Jonas, H. (1984) *The Imperative of Responsibility: In Search of Ethics for the Technological Age*, Chicago: University of Chicago Press.
- Jonas, H. (1990) *Le principe responsabilité, une éthique pour la civilisation technologique*, Paris: Editions du Cerf.
- Klein, N. (2007) *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, Toronto: Knopf Canada; *De Shock Doctrine: De opkomst van rampenkapitalisme*, Breda: Uitgeverij De Geus
- Partant, F. (1978) *Que la crise s'aggrave!* Paris: Parangon.
- Tainter, J. (1988) *The Collapse of Complex Societies*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tainter, J. 'Ons energiedilemma, oftewel: wat weet een vis van water?' (pp 57-68) in Thieme, M. red. (2013) *Méér!*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.

SOCIALE GRENZEN VAN DE GROEI

Giorgos Kallis

Research & Degrowth, ICREA and ICTA (Institute of environmental Science and Technology), Autonomous University of Barcelona

Boven een bepaald niveau van economische **groei** dat de elementaire materiële behoeften vervult, gaat een stijgend deel van de inkomsten naar zogenaamde 'positionele goederen' (Hirsch 1976). Exclusief onroerend goed, een dure auto, een zeldzaam schilderij, een duur diploma van een topuniversiteit: het zijn allemaal positionele goederen. De toegang tot deze goederen markeert iemands positie in de samenleving en is afhankelijk van de relatieve inkomenspositie. In tegenstelling tot normale goederen geldt: hoe meer onze gelijken van een positioneel goed hebben, hoe minder voldoening we eraan ontleen. Positionele goederen zijn inherent schaars, omdat schaarste hun essentie uitmaakt. Per definitie kan niet iedereen een hoge status hebben, een *zeldzaam* schilderij of de *duurste* auto bezitten. Economische **groei** kan nooit voldoen aan de wens naar positionele goederen. Erger nog, **groei** maakt positionele goederen minder toegankelijk. Naarmate de materiële component van de economie productiever wordt, wordt positionele consumptie, inherent gelimiteerd als ze is, duurder. Kijk maar naar de stijgende prijs van een huis met een mooi uitzicht of de kosten van een diploma aan een topuniversiteit. Positionele goederen signaleren daarom de sociale grens *van* de groei, namelijk een grens van wat groei kan leveren, vergeleken bij grenzen *aan* de groei, wat wil zeggen limieten aan de voortzetting van groei.

Niettemin schraagt juist de droom van toegang tot positionele goederen in de rijke economieën het verlangen naar groei. Neem nu commentator Daniel Ben-Ami, die in een boek tegen degrowth de droom verdedigt van 'iedereen een Ferrari'. Laat ons eens meegaan met zijn betoog. We laten **piekolie** of klimaatverandering even buiten beschouwing, omdat *in theorie* de technologische vooruitgang deze limieten kan vervangen. Laten we ook de files en opstoppingen wegdenken als iedereen een Ferrari heeft (een constipatie van Ferrari's die ze langzamer zou maken dan fietsen). *In theorie* zou je steden en snelwegen kunnen verbouwen om ze geschikt te maken voor 7 miljard Ferrari's op topsnelheid. Zelfs dan is de fundamentele limiet van Ben-Ami's droom nog steeds dat als iedereen een Ferrari had, een Ferrari niet langer een 'Ferrari' zou zijn. Het zou het equivalent zijn van een Fiat Cinquecento, een auto van de massa's. Aspiraties zouden verschoven zijn naar een andere, snellere auto, die rijkdom en positie zou betekenen. Wie geen toegang had tot het nieuwe model zou even gefrustreerd zijn als wie vandaag geen Ferrari heeft. Het streven naar positionele goederen is een nulsomspel (Frank 2000).

Toch is dit een nulsomspel met aanzienlijke maatschappelijke kosten (stel je de middelen voor die verspild worden aan het ombouwen van de infrastructuur of het schoonmaken van de lucht voor 7 miljard Ferrari's). De persoonlijke en publieke middelen verspild in dergelijke positionele nulsomspelen kunnen elders beter worden gebruikt (Frank 2000). In feite wordt in welvarende samenlevingen een toenemend deel van het sociale inkomen verspild aan particuliere, positionele consumptie, terwijl de publieke goederen die de levenskwaliteit voor allen zouden verbeteren aan verval worden prijsgegeven (Galbraith 1958). Positionele consumptie verhoogt ook de kosten van de vrije tijd, ze maakt vrije tijd minder aantrekkelijk, ondermijnt convivialiteit en vermindert de tijd die besteed wordt aan familie, vrienden, gemeenschap of politiek (Hirsch 1976). Tijd wordt een boekhoudkundige kwestie en steeds meer gewaardeerd in geld. Gevolg is dat de sociale verhoudingen in toenemende mate vercommercialiseren. **Vermarkting** is ook het resultaat van inpalmingen die worden uitgevoerd om een bevoorrechte toegang tot positionele goederen te behouden (bijvoorbeeld een privéstrand of een collegegeld; Hirsch 1976).

In een vicieuze cirkel waarin meer en meer goederen en diensten onder de heerschappij van het geld en positionele concurrentie komen, wordt de liefde voor geld verder opgeblazen, waarbij sociale relaties en sociale mores nog meer worden ondermijnd (Hirsch 1976; Skidelsky en Skidelsky 2012).

De stelling van de sociale grenzen van de groei is van centraal belang voor degrowth. Het is niet enkel dat de groei niet eeuwig zal duren of dat hij oneconomisch wordt vanwege de sociale en milieukosten. Het is dat die groei ‘zinloos’ is, een doel zonder reden, het nastreven van een ongrijpbare droom (Skidelsky en Skidelsky 2012: 7). In rijke landen is er genoeg om de elementaire materiële behoeften van iedereen te bevredigen. Positionele ongelijkheden zijn een kwestie van verdeling, niet van de totale groei (Hirsch 1976). Als stijgende productiviteit en groei positionele goederen duurder maken, dan zal degrowth ze minder duur maken, het welzijn verhogen en collectieve middelen bevrijden uit onnodige positionele consumptie. Een degrowth-traject kan op deze manier leiden tot een verbetering, en niet een verslechtering zoals vaak wordt beweerd, van basisbehoeften zoals onderwijs, gezondheidszorg of publieke werken.

Er resten echter enkele niet-verkende kwesties in dit verhaal. Vooreerst wordt in een groot deel van de degrowth-literatuur vooral die in verband met vrijwillige **eenvoud**, onthouding van positionele en opzichtige consumptie voorgesteld als een morele en individuele zaak. Dit is fout: positioneel verbruik is geen persoonlijke ondeugd. Het is een structureel maatschappelijk fenomeen waaraan individuen zich conformeren om erbij te blijven horen. De ‘rat race’ verlaten en soberder gaan leven houdt pioniersrisico’s in, zoals verminderd aanzien, minder baanmogelijkheden en verlies van inkomsten (Frank 2000). Mensen met minder bevoorrechte achtergronden, geconfronteerd met economische onzekerheid, durven dergelijke risico’s begrijpelijkerwijs minder te nemen. Er is ook een gezonde dosis burgerethiek in de wens zich te conformeren aan de gangbare levensstijl en niet te veel af te wijken. Onder het **laatkapitalisme** is het in feite die wens om anders te zijn die voortdurend nieuwe positionele goederen schept en accumulatie aanwakkert. Paradoxaal genoeg zijn zuinige, ‘eenvoudige’ levensstijlen een teken van onderscheid

en positie geworden, omdat ze eerst aangenomen worden door de leden van de hoogopgeleide of artistieke elites die ze kunnen waarderen en het zich kunnen veroorloven (Heeth en Potter 2004). Denk aan de jeans, eerst gebruikt door **back-to-the-landers** in de jaren 1960, of de stijgende waarde van onroerend goed in afgelegen delen van het platteland, ‘ontdekt’ door leden van de tegencultuur en waar **ecogemeenschappen** zich nestelden. Ietwat tragisch worden zij die willen ontsnappen aan positionele consumptie de pioniers van nieuwe positionele goederen.

Als het probleem structureel is, dan moet de oplossing ook structureel zijn. Sommige economen willen dat overheden positionele goederen duurder maken. Voorstellen zijn onder meer luxegoederen belasten, of feitelijke belastingen van inkomen te verschuiven naar consumptie, in principe door wat gespaard wordt af te trekken van het belastbaar inkomen (met steil progressieve tarieven om rekening te houden met het feit dat de rijken meer sparen (Frank 2000). Anderen gaan verder. Een voorstel pleit voor een radicale herverdeling, want als iedereen een vergelijkbaar niveau van welvaart had zou niemand kunnen dingen naar positionele goederen. Een ander voorstel is het verwijderen van positionele goederen uit de commerciële sector (ontmarkting) waardoor ze beschikbaar worden via publieke toegang of publieke toewijzing buiten de markt (Hirsch 1976).

Een tweede, verwante, kwestie is of positionele concurrentie binnen het kapitalisme kan worden getemd met belastingen en regelgeving, of dat het overwinnen ervan de transitie markeert uit het **kapitalisme**? Voor de dynamiek van het kapitalisme zijn ongelijkheden eerder van centraal dan van incidenteel belang, zoals Joseph Schumpeter opmerkt. Ongelijke toegang tot positionele goederen houdt een algemene onverzadigbaarheid in stand die essentieel is, wil het **kapitalisme** voortdurend sociale energie uit iedereen zuigen, zelfs nadat materiële behoeften zijn voldaan. Vice versa, terwijl positionele goederen en geldconcurrentie in alle menselijke samenlevingen hebben bestaan, is het alleen het kapitalisme dat ze heeft “bevrijd van de grenzen van gebruiken en religie waarin zij voorheen waren ingeperkt” (Skidelsky en Skidelsky 2012: 40). Onverzadigbaarheid mag dan wel psychologische wortels hebben, het is het kapitalisme dat het

tot psychologische basis van een beschaving maakte. Een samenleving die zich tevreden zou stellen met 'genoeg' zou geen enkele reden hebben om te accumuleren en zou niet langer kapitalistisch zijn (Skidelsky en Skidelsky 2012).

Socialistische economieën onderdrukten positionele goederen per decreet door herverdeling en gedwongen collectivisatie. Maar positionele concurrentie dook er op als concurrentie voor posities in de bureaucratie en om schaarse goederen uit het Westen. Sommige antieke samenlevingen kanaliseerden concurrentie naar symbolische sportevenementen, potlatches en het geven van geschenken. Antropologen hebben ook gedocumenteerd hoe posities bestonden in primitieve egalitaire samenlevingen. Die waren echter niet zo belangrijk, hetzij omdat ze roteerden, of omdat ze sociaal werden gecontroleerd en berispt: er werd voor gezorgd dat geen enkel individu of groep te veel macht accumuleerde. Veronderstel dat een gegeven collectief (een natie, gemeenschap of wat dan ook) vandaag zou beslissen om in een dergelijke egalitaire richting te bewegen in de hedendaagse wereld van geglobaliseerde communicatie en referentiestaten, dan blijft het een vraag waarom haar leden zich niet zouden vergelijken met de rijkere individuen bij minder egalitaire burens en zich tekortgedaan voelen. Dit kan een deel zijn van wat er is gebeurd in de socialistische landen. Hoewel de concurrentie voor positionele goederen een structureel probleem is, kan de oplossing nooit alleen van bovenaf opgelegd worden. Ze moet deel uitmaken van een ethisch-politiek project van zelfbeperking, **eenvoud** en gelijkheid waaraan de leden van een collectief stuk voor stuk mee willen doen.

Referenties

- Frank, R. (2000) *Luxury fever: Weighing the cost of excess*. New York: The Free Press.
- Galbraith, J.K. (1958). *The affluent society*. Boston: Houghton Mifflin.
- Heeth, J. and A. Potter (2004). *Nation of rebels. How counter-culture became consumer culture*. New York: Harper Collins.
- Hirsch, F. (1976) *Social limits to growth*. Cambridge: Harvard University Press.
- Skidelsky, R. and Skidelsky, E. (2012) *How much is enough? Money and the good life*. London: Penguin.

VERMARKTING

Erik Gómez-Baggethun

Norwegian Institute for Nature Research (NINA), Research & Degrowth and ICTA (Institute of Environmental Science and Technonlogy), Autonomous University of Barcelona

De greep van de markten op aspecten van het leven die van oudsher beheerst werden door niet-marktgerichte waarden en normen is een van de belangrijkste ontwikkelingen van onze tijd. De notie van vermarkting [of commodificatie] beschrijft dit fenomeen en kan worden gedefinieerd als de symbolische, discursieve en institutionele veranderingen waardoor een goed of dienst, oorspronkelijk niet bedoeld voor verkoop, in de sfeer van geld en marktruil belandt.

Vemarkting is vaak bekritiseerd op grond van het feit dat sommige dingen gewoon niet te koop horen te zijn, noch beheerst mogen worden door de marktlogica. Een groot deel van de controverse komt voort uit de historisch gegronde observatie dat vermarkting de waarden transformeert die de relaties regelen tussen mensen onderling en tussen mensen en de natuur, omdat deze de vorm aannemen van markttransacties. Een vroege waarnemer van de maatschappelijke effecten van vermarkting was Marx, die het begrip *warenfetisjisme* gebruikte om te tonen hoe in de marktplaats producenten en consumenten elkaar waarnemen door middel van het geld en de goederen die zij ruilen. Mauss (1954), een referentieniker van degrowth die het Franse **anti-utilitarisme** inspireerde, merkte op dat wanneer warenruil zich ontplooit, symbolische banden en wederkerigheidslogica, die traditioneel gepaard gingen met economische transacties, de neiging hebben te eroderen en uiteindelijk te verdwijnen. Mauss' stelling werd opgenomen door Polanyi (1957), die beweerde dat

de vermarkting in marktsamenlevingen de neiging had alle sociale relaties op te lossen in een relatie van monetaire ruil. Hij onderzocht kritisch de vermarkting van land, arbeid en geld in de opkomst van het liberalisme en merkte op dat – in tegenstelling tot de traditionele grondstoffen – zulke *fictieve goederen* niet door de mens waren gemaakt of bestemd waren voor de verkoop.

Historisch gezien maakt vermarkting deel uit van de ‘omheining’ of inpalming [*enclosure*] van het gemeenschappelijke eigendom. De vroegste analyse van ‘inpalming’ door Proudhon (1840) en Marx (1842) is beroemd omdat ze de privétóe-eigening van de commons afschilderde als diefstal. In *Das Kapital* stelde Marx dat de omheining van gemeenschappelijke gronden in Europa in de vroege dagen van de moderniteit aan de basis lagen van de zogenaamde ‘primitieve accumulatie’ die het mogelijk maakte dat kapitalistische verhoudingen zich konden ontplooiën. Denkers als Federici (2004) en Harvey (2003) breidden zijn stelling uit. Ze merkten op dat in het proces van de accumulatie van rijkdom inpalming van de **commons** zich tot de dag van vandaag doorzet door bewoners hun land en middelen te ontnemen. Hedendaagse inpalming omvat landroof in Afrika en de vermarkting van de natuur door middel van compensatie van het verlies van biodiversiteit en regelingen voor verhandelbare koolstof.

Degrowth is evenzeer een kritiek op **groei** als een kritiek op de koloniserende uitbreiding van marktwaarden, -logica en -taal naar nieuwe sociale en ecologische domeinen. Degrowth vraagt de ontmarkting van sociale relaties en van de menselijke relatie met de natuur en daagt het ‘nieuwe groene pragmatisme’ uit dat marktconforme instrumenten ziet als dé oplossing voor milieubescherming. Milieuactivisten (zie **milieudenken**) zijn zowel slachtoffers als daders van de vermarkting van de natuur. Omdat we falen in het keren van de ecologische crisis zijn velen teleurgesteld. Ze richten zich dan op monetaire waardering en marktprikkels als een pragmatische kortetermijnstrategie om de waarden van biodiversiteit over te brengen en vast te leggen in een taal die dominante politieke en economische standpunten weerspiegelt. Deze goedbedoelde strategie ziet echter de bredere sociaal-politieke processen over het hoofd

waardoor markten hun grenzen uitbreiden en waardoor monetaire waarde nieuwe domeinen koloniseert. Binnen de heersende institutionele setting in marktsamenlevingen effent een focus op monetaire waardering en prikkels de weg, discursief en soms technisch, voor de commercialisering van de relaties tussen mens en natuur. Dit kan intrinsieke motivaties voor natuurbehoud verdringen door het invoeren van een logica van het economische kortetermijnperspectief. Dat is de tragedie van goedbedoelde waardering.

Vermarkting – en de strijd ertegen – is een kerntheoretische en praktische component in de strijd voor de verdediging en het zich opnieuw toe-eigenen van de **commons**. Deze strijd is een onvermijdelijk onderdeel van een bredere strijd tegen het **kapitalisme**. Met de structurele tendens tot inzakken door de concurrentie op de markt, zoeken de kapitalistische economieën voortdurend om de grenzen van vermarkting in nieuwe sociale en ecologische domeinen uit te breiden (Luxemburg 1951, Harvey 2003). De **commons** vormen het natuurlijke speelveld waar kapitaal verse ruimte zoekt voor accumulatie. Maar de kolonisatie ervan is altijd onvolledig. In zijn expansie stuit de commercialisering op limieten van biofysische, institutionele en sociale aard. Biofysische grenzen komen voort uit de niet-vervangbare aard van ecosysteemprocessen en -componenten, wat betekent dat ze misschien niet kunnen opgedeeld worden in afzonderlijke verhandelbare eenheden. Bakker (2007) suggereert dat die onvoeglijke aard van milieugoederen verklaart waarom de commercialisering van water in het Verenigd Koninkrijk de afgelopen decennia geen hogere niveaus kon bereiken. Institutionele grenzen vloeien voort uit het feit dat veel ecologisch gemeengoed de aard van een publiek goed heeft. Dat maakt dat de mogelijkheid om anderen de toegang ertoe te verhinderen laag is, terwijl die verhindering juist een voorwaarde is voor het opzetten van effectieve markten. Dit verklaart waarom goed ontwikkelde markten van ecosysteemdiensten nog relatief zeldzaam zijn ondanks het feit dat ze actief gepromoot worden door economen en intergouvernementele organisaties. Tot slot vloeien sociale grenzen voort uit de felle oppositie die vermarkting kan ondervinden als ze een weerslag heeft op essentiële goederen om basisbehoeften te dekken. Bijvoorbeeld In het

conflict dat bekend staat als de *Wateroorlog* in Cochabamba in Bolivia, stootte in 2000 een poging om water te privatiseren op betwisting die uitdraaide op een opstand.

Zoals deze gevallen illustreren, is commercialisering een betwist en fluïde verschijnsel, afhankelijk van de machtsverhoudingen die op elk historisch moment gelden tussen bezitters en onteigenden. In tegenstelling tot wat vaak wordt aangenomen, is het proces van commercialisering en vermarkting niet noodzakelijk eenrichtingsverkeer of onomkeerbaar. Objecten bewegen in en uit de gemeengoedstatus en de geschiedenis biedt veel gevallen van ontmarkting. Deze variëren van de afschaffing van de middeleeuwse praktijk van de verkoop van aflaten, tot in de negentiende en twintigste eeuw de formele afschaffing van de slavernij in veel landen over de hele wereld. Aflaten en menselijke wezens werden uit de markten genomen en (opnieuw) gereguleerd volgens niet-winstgerichte waarden zoals spiritualiteit en mensenrechten. Voorbeelden van instellingen die de vermarkting van de natuur inperken zijn onder meer de Conventie inzake de Internationale Handel met Kritisch Bedreigde Soorten (CITES) en de grondwetten van landen als Bolivia en Ecuador, die – zij het schoorvoetend – doordrongen zijn van de waarden en zijnsleer van niet-kapitalistische inheemse samenlevingen. Deze grondwetten erkennen formeel rechten van de natuur, en de laatste verklaart ecosysteemdiensten tot publieke goederen die niet kunnen worden onderworpen aan privétoeëigening (zie **Buen Vivir**).

Om hun handen ver te houden van de modder van de politiek van het echte leven, verschuilen veel sociale bewegingen en hedendaagse critici zich in een terughoudende en moreel veilige positie van verzet tegen elke vorm van vermarkting. Maar ondanks de alomtegenwoordige aard ervan onder het **kapitalisme** is vermarkting een millennia omspannend en prekapitalistisch fenomeen en behoren markten tot de meest duurzame instellingen van de mensheid. Opnieuw ingebed in adequate sociale en ecologische grenzen zullen markten als coördinatiemechanisme zeker een rol te spelen hebben in elk realistisch politiek project dat ruil en bevoorrading vermag te organiseren op onze steeds complexere en sterk bevolkte planeet.

De cruciale vraag is dus om te bepalen waar de grenzen aan vermarkting te stellen, een dilemma waarop werd gezinspeeld door Immanuel Kant in zijn beroemde uitspraak “In het koninkrijk van de doelen op zich heeft alles ofwel een prijs ofwel een waardigheid.” Dus, waar technische aspecten – zoals de haalbaarheid van de productie van gelijkwaardige substituten of het niveau van rivaliteit en uitsluitmogelijkheid dat het betreffende goed vertoont – belangrijke praktische criteria kunnen zijn, is de vraag waar de grenzen aan vermarkting te stellen een zeer fundamentele en ethische en politieke kwestie. Sacraliteit, uniciteit, zeldzaamheid, intrinsieke waarde, mensenrechten, **ecologische rechtvaardigheid** en basisbehoeften zijn enkele van de begrippen en criteria die ons kunnen helpen af te bakenen wat wel of niet gecommercialiseerd kan worden. Een dergelijke afbakening moet vanuit meerdere invalshoeken worden aangepakt, gaande van het vastleggen van internationale verdragen voor de bescherming van de wereldwijde **commons**, nationale grondwetten ter bescherming van openbare goederen, tot lokale regels, normen en taboes die een verbod leggen op bepaalde vormen van vermarkting. Veel ingrediënten voor deze institutionele assemblage kunnen worden gevonden in de huidige institutionele diversiteit. Andere kunnen worden gered uit het enorme laboratorium van institutionele regelingen, dat sinds millennia ontwikkeld is door menselijke samenlevingen en werd weggevaagd door de moderniteit en de kapitalistische globalisering. Veel andere nieuwe vormen van nog komende collectieve actie zullen nodig zijn om een effectieve verdediging van het wereldwijde gemeengoed te verzekeren in een tijdperk van weergaloze wereldwijde onderlinge verbondenheid.

Pas zodra de sfeer van markten en goederen voorlopig gedefinieerd is, zullen milieuactivisten, tegenstanders van de groei en de samenleving als geheel klaar zijn om te beslissen welke *externaliteiten* in de markten moeten worden geïnternaliseerd en welke *internaliteiten* dienen te worden geëxternaliseerd en gestuurd door niet-marktnormen en -waarden.

Referenties

- Bakker, K. (2003) *An Uncooperative Commodity: Privatizing Water in England and Wales*, Oxford: Oxford University Press.
- Federici, S. (2004) *Caliban and the Witch. Women, The Body and Primitive Accumulation*, New York: Autonomedia.
- Harvey, D. (2003) *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press.
- Kenis, A. en Lievens, M. (2013) *De mythe van de groene economie: valstrik, verzet, alternatieven*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.
- Luxemburg, R. (1951) *The Accumulation of Capital*, Monthly Review Press.
- Marx, K. (1975/1842) 'Proceedings of the Sixth Rhine Province Assembly. Debates on the Law of the Theft of Wood.' In Karl Marx and Frederick Engels, *Collected Works*, Volume I, New York: International Publishers, pp 224-63.
- Mauss, M. (1954) *The Gift*, New York: Free Press.
- Polanyi, K. (1957) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston: Beacon Press.
- Proudhon, P.-J. (1840) *Qu'est-ce que la propriété?* Paris: Chez J.-F. Brocard.
- Sandel, M. (2012) *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*, New York: Farrar, Straus and Girou.

ZORG

Giacomo D'Alisa⁽¹⁾, **Marco Deriu**⁽²⁾ en **Federico Demaria**⁽¹⁾

1) Research & Degrowth and ICTA (Institute of Environmental Science and Technology), Autonomous University of Barcelona

2) Department of Arts, Literature, History and Social Studies, University of Parma

Zorg is de dagelijkse actie die mensen uitvoeren voor hun welzijn en het welzijn van hun gemeenschap. Hier verwijst gemeenschap naar het geheel van mensen in de onmiddellijke omgeving en met wie ieder menselijk wezen leeft, zoals in het gezin, vriendschappen of de buurt. In deze ruimtes, maar ook in de samenleving als geheel, wordt een enorme hoeveelheid werk besteed aan levensonderhoud, reproduceren en bevredigen van menselijke relaties. De **feministische economie** gebruikt de term onbetaald werk om het gratis werk dat gewijd wordt aan dergelijke taken mee te kunnen rekenen. Feministen hekelen al jarenlang de onderwaardering van werk voor lichamelijke en persoonlijke verzorging, en de daarmee samenhangende onderwaardering van de personen die gedelegeerd worden om het te doen, namelijk vrouwen (Jochimsen en Knobloch 1997). Feministen blijven de unieke rol die zorg heeft in het welzijn van de mens benadrukken. Dit is niet louter omdat dit onbetaalde werk de totale hoeveelheid betaald werk verricht in de marktruimte (Picchio 2003) overtreft. Het is omdat zorg onmisbaar is bij het ondersteunen van de mentale, fysieke en relationele integriteit van ieder menselijk wezen.

Toch verdoezelen de dominante stromen van het politiek en economisch denken deze verborgen flux van uren en energie besteed aan levensonderhoud, reproductie en relaties, omdat zij niet direct consistent zijn met productiviteit – de enige variabele die, in theorie, kapitalistische maatschappijen waarderen voor de vergoeding van arbeid.

Historisch gezien zijn er sterke connecties tussen de verdeling van zorgarbeid en de verdeling van de macht over hiërarchieën van gender, klasse en etniciteit. Ecofeministen onthulden deze connecties en de omvang van de zorgtijd die nodig is om een man in staat te stellen zijn productieve werk dagelijks op de markt te verkopen. Feministen stellen de viriele mannelijke beroepsbevolking aan de kaak, omdat die hen onzichtbaar maakt door de productiekosten op vrouwen en de natuur af te wentelen.

Hiërarchieën, conflicten en vormen van dominantie worden zichtbaar als we productietijd (door 'productieve mannen') plaatsen naast de biologische voortplantingstijd toegewezen aan vrouwen. Hedendaagse economische denkbeelden spreken over tijd als een schaars goed dat efficiënt moet worden toegewezen, rekening houdend met kosten en mogelijkheden. In de ruimtes van de huishoudelijke economie en zorg is tijdgebruik anderzijds niet gericht op efficiency, maar verloopt het volgens het ritme van het leven. Feministische kritiek is gericht op de kloktijd van productie als onthecht van de dagelijkse cycli van het lichaam en de cyclus van het leven, en verder ontkoppeld van de ecologische tijd van seizoenen en de regeneratie van ecosystemen evenals van het biologische moment van reproductie (zie **bio-economie**). De tijd van emotionele ondersteuning en zorg wordt sterk geconditioneerd door de noden van voeding en is geworteld in de ruimte van nabijheid (Mellor 1997).

Onder het **kapitalisme**, waar de markten onderworpen zijn aan de noodzaak van constante **groei**, lijkt er weinig tijd over te blijven om aan jezelf te besteden, of aan familie, vrienden of burgerschaps- en politieke activiteiten. Maar relaties zijn van fundamenteel belang voor een goed leven, zoals Aristoteles leert in de *Ethica Nicomachea*. Martha Nussbaum (1986) herinnert ons er daarom aan dat er volgens Aristoteles drie heilzame relaties zijn voor het zelf: liefde, vriendschap en politiek engagement. Deze terreinen van het leven vormen een doel op zich en kunnen niet instrumenteel zijn. Ze kunnen alleen worden genoten in wederkerigheid. Deze eigenschap maakt ze bijzonder kwetsbaar – een fragiliteit die zwaar op de proef wordt gesteld door de winstlogica van de markt. Bijvoorbeeld liefde als zodanig bestaat alleen wanneer ze wederzijds is. Bij het kopen

van seks kun je alleen genieten van een surrogaat van die fysieke, psychologische en emotionele steun, maar zeker niet van liefde. Zorgen voor je eigen kinderen vergt een enorme hoeveelheid tijd. Een babysitter betalen om te helpen, daarentegen, is een surrogaat van ouderschap.

Economische **groei** is niet in staat om het **geluk** dat hij belooft met meer inkomen in stand te houden. Easterlin's paradox toont aan dat als samenlevingen rijker worden, mensen niet per se gelukkiger worden. Productie en markt breiden voortdurend uit, bezetten ruimtes van zorg, sociaal leven en wederkerigheid, en dat leidt onvermijdelijk tot de desintegratie van relaties en veroorzaakt negatieve gevolgen voor het welzijn. Zorg wordt buiten de familiesfeer uitbesteed aan de staat of de markt (bijvoorbeeld kinder- of ouderenzorg) wat de essentie ervan devalueert, en die essentie is wederkerigheid. Literatuur over **geluk** stelt dat een toewijzing van tijd met voorrang voor het gezinsleven en de gezondheid (en dus zorg) het subjectief welzijn verhoogt.

In haar sterke claim voor socio-**ecologische rechtvaardigheid** kunnen adepten van degrowth niet voorbijgaan aan de feministische eis voor een eerlijker verdeling van de zorgarbeid. De onmogelijkheid dergelijke noodzakelijke werkzaamheden uit te schakelen, confronteert ze met haar niet-rekbare herverdeling tussen gender en klasse. In hun inzet om de productiviteit – de obsessie van de moderniteit – te bevechten moeten degrowth-voorstanders rekening houden met het voortdurend opnieuw opduiken van reproductieve activiteiten. De zorg voor de ander is een stap naar emancipatie uit de individuele excessen van de hedendaagse mensen die in een geïndustrialiseerde samenleving leven. Als deze veronderstellingen waar zijn dan is de onvermijdelijke vraag: hoe is het mogelijk om in een degrowth-samenleving de waardigheid van zorg te herstellen?

Zorg in het centrum van een degrowth-samenleving plaatsen vereist vooreerst een radicaal herdenken van menselijke relaties en de manieren waarop deze kunnen beantwoorden aan menselijke behoeften en hoe deze tegenstellingen, dualismen en hiërarchieën kunnen overwinnen. Joan Tronto (1993) heeft vastgesteld dat het proces van zorg uit vier fasen bestaat:

- 1 — *bezorgd zijn over*: impliceert de perceptie van een behoefte en de persoonlijke en sociale erkenning voor de noodzaak van zorg;
- 2 — *zorgen voor*: het overwegen van het opnemen van enige verantwoordelijkheid ten opzichte van de vastgestelde behoefte en een keuze hoe daaraan te beantwoorden;
- 3 — *zorg verlenen*: impliceert inzet en concreet werk voor de vervulling van de zorgbehoeften en vereist in het algemeen een directe relatie tussen de persoon die zorg geeft en de persoon die hem ontvangt;
- 4 — *zorg ontvangen*: vertegenwoordigt de laatste beweging waarin de ontvanger kan reageren door aan te tonen dat de zorg inderdaad tot haar/zijn voordeel strekt of, als alternatief, de inefficiëntie of ongepastheid van de geboden zorg laat zien.

Tronto toont hoe de uitdrukking ‘ergens voor zorgen’ vaak geassocieerd wordt met mannelijke en publieke rollen en dat wanneer mannen ‘bezorgd zijn over’ dit bijna universeel verwijst naar publieke vragen. Aan de andere kant worden de uitdrukkingen ‘zorg verlenen’ en ‘zorg ontvangen’ geassocieerd met vrouwen. En wanneer de actor een vrouw is, verwijst de uitdrukking ‘draagt zorg voor’ naar echte personen van vlees en bloed in een intieme en privéruimte. Het is duidelijk dat dit onderscheid is terug te voeren tot de dualistische aanpak van zorg in onze patriarchale maatschappij. De man neemt de publieke sfeer in met zijn interesse in de belangrijke vragen waar de samenleving mee te maken heeft. De vrouw neemt de privésfeer in met haar verantwoordelijkheid voor de dagelijkse noden van de familie. Twee afzonderlijke sferen, hiërarchisch vooraf bepaald, vestigen en versterken de asymmetrische macht tussen man en vrouw. Het overwinnen van dit schisma is een belangrijk doel voor een degrowth-samenleving. Dit zou vrouwen toelaten om hun passie te uiten voor de wereld, deel te nemen aan het creëren van de openbare definitie van waar de samenleving zich zorgen over zou moeten maken en waar ze voor moet zorgen. Dit schisma overstijgen zou mannen toestaan om te leren wat het werkelijk betekent om te zorgen voor personen in concrete termen van tijdsgebruik en emotionele belasting. Op deze manier zullen degrowth-aanhangers in staat zijn om de ervaring van de kwetsbaarheid

van de lichamelijke behoeften en van mensen weer te doen herleven en in te brengen in het centrum van de politiek en van de economie.

Je kunt je makkelijk inbeelden waarom het opnieuw centreren van een samenleving rond zorg de weg naar degrowth zou effenen. Het beantwoordt vooreerst aan het idee van gelijkheid onder de geslachten door het delen van zorg, zowel binnen de sfeer van de gemeenschap als binnen de samenleving als geheel. Ten tweede herbevestigt dit het belang dat zorg heeft voor het welzijn van het zelf, het gezin, de buurt en de samenleving als geheel. Het zou mensen overhalen om minder te werken en minder tijd te besteden aan de economische sfeer. Als gevolg daarvan zou de ongelijke last van zorgarbeid voor immigranten (meestal vrouwen) ook kunnen verminderen. Ten derde, omdat er minder werkuren voor de markt beschikbaar zouden zijn, zou dit **werkverdeling** bevorderen, waardoor de meeste mensen betaald werk zouden kunnen vinden. Last but not least, laat werken om de kwetsbaarheid van anderen te vermindere*n* iedereen toe de eigen kwetsbaarheid te ervaren en na te denken over haar eigenschappen. Dit is een eerste belangrijke stap naar het opgeven van narcistische bevestigingen van het zelf als een bewaker tegen zwakte, of met andere woorden, het opgeven van de antropologische essentie van de groeisamenleving.

Referenties

- Jochimsen, M. and Knobloch, U. (1997) 'Making the Hidden Visible: the Importance of Caring Activities and their Principles for an Economy', *Ecological Economics*, 20: 107-12.
- Mellor, M. (1997) 'Women, Nature and the Social Construction of 'Economic Man'', *Ecological Economics*, 20(2): 129-140.
- Nussbaum, M. (1986) *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*, Cambridge: University Press.
- Picchio A. (ed.) (2003) *Unpaid Work and the Economy. A Gender Analysis of the Standards of Living*, London and New York: Routledge.
- Tronto, Joan, (1993) *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*, New York, NY: Routledge.

“Dit boek is onmisbaar voor al wie geïnteresseerd is in het overstijgen van louter retrofit-oplossingen voor de belangrijkste economische en ecologische vraagstukken van onze tijd. Het helpt verschillende oxymoron-constructies die zich voordoen als oplossingen voor de menselijke problemen te begraven. Het slaagt daarin door definitieve intellectuele en politieke slagen toe te brengen aan de wenselijkheid en de mogelijkheid van een ongebreidelde economische groei als panacee voor alle kwalen.”

Deepak Malghan

*Hoogleraar Ecologische Economie,
Indian Institute of Management, Bangalore*

“Wat een prachtig vocabulaire! Een keur van internationale auteurs onderzoekt op briljante wijze het opkomende gebied van een economische wetenschap die komaf maakt met de obsessie van de groei. De bijdragen zijn compact maar welsprekend, geleerd maar toch actiegericht. In de nieuwe stijl van het economisch denken spelen ideeën zoals delen, soberheid, schuldenvrij geld, dematerialisatie, en digitale commons een leidende rol. Wie meer wil weten over een economie van duurzaamheid voor de 21e eeuw, moet zeker dit boek ter hand nemen.”

Wolfgang Sachs

*Hoogleraar Sociale Wetenschappen,
Wuppertal Instituut, Berlijn*

“Deze bundel is een onschatbare bron van kennis en inspiratie voor iedereen die academisch of politiek geïnteresseerd is in alternatieve manieren van denken en handelen over het leefmilieu en ontwikkeling. De bundel is van belang voor economen, politicologen, ecologen, geografen, planologen, milieudeskundigen, activisten, ontwikkelingswetenschappers, antropologen, beleidsmakers, en voor iedereen die wil denken en handelen op manieren die de huidige milieu- en economische impasse overstijgen.”

Maria Kaika

*Hoogleraar sociale geografie,
Universiteit van Manchester, Manchester*

“Het degrowth-denken is een strategische ontmoetingsplek voor vele trends in de hedendaagse milieupolitiek, en dit tegelijk breed toegankelijk en diep informatief encyclopedische compendium zal van onschatbare waarde zijn in het vooruithelpen van het werk van zowel academici als activisten, betrokken bij de opbouw van ecosufficiëntie en wereldwijde rechtvaardigheid.”

Ariel Salleh

*Hoogleraar Sociale Wetenschappen,
Friedrich Schiller universiteit, Jena*

DEEL III

DE ACTIE

BAANZEKERHEID

B.J. Unti

Department of Economics, University of Missouri

Baanzekerheid (BZ) is een beleidsvoorstel dat een beroep doet op de overheid om een baan te beloven aan iedere gekwalificeerde werkzoekende. Het voorstel komt voort uit de erkenning dat kapitalistische economieën worden gekenmerkt door chronische onvrijwillige werkloosheid. Er zijn verschillende versies van het programma voorgesteld, maar de meest algemene benadering vraagt om een *universele* garantie, waarbij de nationale overheid zorgt voor de nodige fondsen om een uniform loon- en suppletiepakket te bieden aan iedereen die bereid en in staat is om te werken (Mitchell 1998; Wray 1998 2012). De meeste voorstellen pleiten ook voor een gedecentraliseerd beheer van het programma. Het zou dan steunen op lokale overheden, non-profitorganisaties en maatschappelijke organisaties die BZ-projecten zouden voorstellen en erop toezien. Het loon- en suppletiepakket wordt door de nationale overheid ingesteld en dient als een ondergrens voor de lonen in de gehele economie. Als de bodemprijs van de arbeid eenmaal is bepaald, kan de hoeveelheid arbeid die de overheid belooft te kopen met de conjunctuurcyclus gaan meebewegen. Bijgevolg beweegt het overheidstekort automatisch contracyclisch in precies de juiste hoeveelheid om volledige werkgelegenheid te behouden.

Het idee van BZ verscheen al in 1930. Net zoals de centrale bank optrad als een lener van laatste toevlucht, werd er aangevoerd dat de schatkist zou moeten optreden als werkgever van laatste toevlucht (Wray 2012: 222). Voortbouwend op het werk van Keynes, Lerner en Minsky in de afgelopen twee decennia verfijnden economen verbonden aan het Center for Full Employment and Price Stability (CFEPS) aan de Universiteit

van Missouri (Kansas City), het Center of Full Employment and Equality (CofFEE) aan de Universiteit van New Castle, en het Levy Economics Institute in New York voorstellen voor een BZ.

Voorstanders van BZ beweren dat de voordelen ervan verder reiken dan alleen het creëren van banen. Het wegwerken van de werkloosheid zal helpen bij de aanpak van ermee samenhangende sociale en economische problemen zoals armoede, ongelijkheid, misdaad, echtscheiding, huiselijk geweld, discriminatie, geestesziekte en druggebruik (Wray en Forstater 2004). Bestaande sociale programma's (alook voorstellen voor een **basisinkomen**) willen soortgelijke kwesties ook wel aanpakken, maar voorstanders van BZ wijzen erop dat dergelijke programma's het stigma dragen van afhankelijkheid zonder ervoor te zorgen dat wie wil werken ook werk vindt. BZ zal niet alleen banen bieden aan de werklozen, maar ook training, vaardigheden en werkervaring. Belangrijker nog, door van werkgelegenheid en niet alleen van inkomen een recht te maken, zal een BZ aan wie wil werken een mogelijkheid bieden om productief te participeren in haar of zijn gemeenschap. De voordelen van het programma zijn niet beperkt tot zijn deelnemers. BZ zal ook de arbeidsomstandigheden in de privésector verbeteren: omdat werknemers uit de privésector altijd de mogelijkheid hebben om in de BZ te stappen, zullen privéwerkgevers gedwongen worden om loon, extra's en voorwaarden aan te bieden die op zijn minst in verhouding zijn tot die van het programma (Wray 2012 : 223-4). In dit opzicht kan een BZ dienen als een instrument voor het bereiken van een verscheidenheid aan beleidsdoelstellingen. Met betrekking tot degrowth bijvoorbeeld, kan de BZ een vierdaagse werkweek starten, en zo druk zetten op privéwerkgevers om te volgen. Ten slotte kan BZ-werk worden gericht op het verschaffen van noodzakelijke publieke goederen en diensten die niet door de privésector worden geleverd.

De twee meest voorkomende bezwaren tegen BZ hebben te maken met inflatie en betaalbaarheid. De gangbare wijsheid stelt dat volledige werkgelegenheid en prijsstabiliteit onverenigbare doelen zijn, want krappe arbeidsmarkten zetten opwaartse druk op lonen en prijzen. Zo wordt werkloosheid gezien als de noodzakelijke prijs die betaald wordt voor het bestrijden van inflatie. Maar BZ-voorstanders beweren dat het program-

ma de prijsstabiliteit zal doen *toenemen* door het creëren van een buffer-voorraad van werknemers die in het programma werkzaam zijn, wat soepele arbeidsmarkten toelaat bij volledige werkgelegenheid (Mitchell 1998; Wray 1998). Onder BZ belooft de overheid om alle arbeid, aangeboden tegen een bodemprijs, te kopen en arbeid aan de privésector te ‘verkopen’ tegen elke prijs boven de bodem. De buffervoorraad van de werknemers in de BZ werkt als een reserveleger van *werknemers*, wat de flexibiliteit biedt die een dynamische economie nodig heeft (Forstater 1998). Tijdens een expansie wordt de loondruk in toom gehouden doordat de overheid arbeid ‘verkoopt’. Als de pool van BZ-werknemers te klein wordt om inflatoire looneisen te beperken, kan de overheid in de discretionaire uitgaven snijden of belastingen verhogen, wat de buffervoorraad aanvult. Aan de benedenkant van de cyclus legt de buffervoorraad een bodem onder de inkomens en de totale vraag, en gaat zo deflatoire druk tegen. Tot slot, omdat arbeid een belangrijke input is in de productie van alle goederen, zal het stabiliseren van de prijs ervan helpen om de prijzen in de gehele economie te stabiliseren (Wray 2012: 224).

Verscheidene schattingen van de monetaire kosten van een BZ-programma (berekend vóór de financiële crisis) zetten de totale kosten voor de Verenigde Staten op minder dan 1 procent van het BBP. Een groot deel van de monetaire kosten zal worden gecompenseerd door een vermindering van de uitgaven aan andere programma’s, zoals de werkloosheidsverzekering en sociale bijstand (Wray 1998). Wat nog belangrijker is, voorstanders van BZ argumenteren in navolging van de moderne geldtheorie (MMT), dat een soevereine muntoverheid BZ altijd kan financieren. Het probleem dat men ziet met de betaalbaarheid komt voort uit een valse analogie in de neoklassieke theorie tussen overheids- en huishoudelijke financiën. Deze analogie gaat voorbij aan het feit dat de huishoudens gebruikers zijn van valuta, terwijl de overheid de uitgever is van die munt (zie **publiek gecreëerd geld**). Omdat de overheid als verstrekker van de munt het monopolie heeft, moet ze volgens elke logica eerst geld in omloop brengen (dat wil zeggen uitgeven) eer ze het terug kan halen door middel van belastingen of verkoop van obligaties. Dit zet de gangbare wijsheid op zijn kop – de overheid heeft het geld van het publiek

niet nodig om te kunnen besteden. In plaats daarvan heeft het publiek het geld van de overheid nodig om belasting te betalen of obligaties aan te schaffen. En omdat een soevereine overheid besteedt door de uitgifte van geld, kan ze zich altijd veroorloven iets te kopen dat uitgedrukt is in haar eigen munt, met inbegrip van alle werkaanbod van werklozen (Wray 1998; 2012).

BZ strookt op meerdere fronten met degrowth. Uiteraard heeft zijn potentieel betrekking op vraagstukken van sociale en economische rechtvaardigheid. Het programma was inderdaad oorspronkelijk bedacht met een smalle focus op het probleem van de werkloosheid. Maar, heroverwogen in het licht van de achteruitgang van het milieu, biedt BZ unieke mogelijkheden voor het gelijktijdig aanpakken van sociaaleconomische en milieuproblemen.

Op korte termijn biedt BZ een middel om de schijnbare tegenstelling tussen arbeid en milieu, waarmee kapitalistische maatschappijen geconfronteerd worden, te verzoenen. In tegenstelling tot traditioneel beleid, dat vertrouwt op het verhogen van de totale vraag en versnelde groei om de werkgelegenheid te stimuleren, garandeert BZ volledige werkgelegenheid, ongeacht de omvang van de totale vraag. Werkgelegenheid ontkoppelen van de totale vraag zorgt voor volledige werkgelegenheid, zelfs als de groei ophoudt of negatief wordt.

Op langere termijn kan BZ een transitiepad bieden, weg van de bestaande, ecologisch en sociaal destructieve vormen van productie op basis van winst in de vorm van geld, in de richting van een systeem georganiseerd rond het voldoen aan fundamentele sociale en ecologische behoeften. De meest veelbelovende eigenschap van de BZ is dat die niet wordt ingeperkt door winst. Zij schept dus de mogelijkheid voor mensen om geld te verdienen buiten de sfeer van accumulatie. En omdat BZ-werk bestaat uit productie voor gebruik in plaats van dat je het moet kopen, kan het worden gekanaliseerd in de richting van ecologisch duurzame projecten en productiemethoden die niet zullen noch kunnen worden uitgevoerd door de privésector (Forstater 1998; Mitchell 1998). Werknemers onder BZ kunnen worden ingezet om gelijk wat te doen dat democratisch geacht wordt maatschappelijk waardevol te zijn. Dat zou onze

opvatting van werk kunnen verbreden en dingen omvatten als: kinderen opvoeden, zorgen voor ouderen en zieken (zie **zorg**), onderwijs, herstel van de habitat, gemeenschapstuinieren, de kunsten, enz. Als zodanig is BZ een open en uitbreidbaar beleidsinstrument dat alle andere voorgestelde maatregelen voor degrowth kan aanvullen, ondersteunen of omvatten.

Referenties

- Forstater, M. (1998) 'Flexible Full Employment: Structural Implications of Discretionary Public Sector Employment.' *Journal of Economic Issues*, 32(2): 557-64
- Mitchell, W.F. (1998) 'The Buffer Stock Employment Model and the Path to Full Employment.' *Journal of Economic Issues*, 32(2): 547-55.
- Wray, R.L. (1998) *Understanding Modern Money: The Key to Full Employment and Price Stability*. Northhampton, MA: Edward Elgar.
- Wray, R.L. (2012) *Modern Money Theory: A Primer on Macroeconomics and Sovereign Monetary Systems*. New York: Palgrave Macmillan.
- Wray, R.L. and Forstater, M. (2004) 'Full Employment and Economic Justice.' In C. Dell and J. Knoedler (eds.) *The Institutionalist Tradition in Labor Economics*. Armonk, NY: M.E. Sharpe.

BACK-TO-THE-LANDERS

Rita Calvário⁽¹⁾ en Iago Otero⁽²⁾

*1) ICTA (Institute of Environmental Science and Technology),
Autonomous University of Barcelona*

*2) Research & Degrowth and Iri Thesys, Humboldt-Universität
zu Berlin*

Back-to-the-landers (of neoruralen) zijn mensen zonder agrarische achtergrond die migreren van de stad naar het platteland om een radicaal nieuwe agrarische of ambachtelijke levensstijl aan te nemen. Hun motivaties hangen samen met het zoeken naar een eenvoudigere, zelfvoorzienende, autonome (vrij van loonarbeid en markt), natuurnabije en ecologische manier van leven. Zij doen dit in navolging van een kritiek op de gangbare materialistische cultuur, de moderne landbouwmethoden en de mondialisering van de agrovoedselsystemen. Back-to-the-landers zien hun keuze als een project van levensstijl en een vorm van sociale transitie naar ecologische duurzaamheid. Je kunt ze dan ook beschouwen als actoren van een gediversifieerde strategie van sociaalecologische verandering naar een degrowth-toekomst.

Biologische kleinschalige landbouw, relokalisering van productie en consumptie, alternatieve economieën en netwerken zijn enkele van de kwaliteiten die door back-to-the-landers geassocieerd worden met het 'landelijke'. Deze kwaliteiten botsen met andere voorstellingen van landelijkheid (bijvoorbeeld visies van de agrobusiness). Zelfs als 'radicale landelijkheden' voor hun discursieve kader vaak kiezen voor een kloof tussen stad en platteland, komen vormen van verbinding met de 'stad', door middel van alternatieve economieën en netwerken, vaak voor.

Back-to-the-land is niet nieuw in de westerse geschiedenis. Sinds de

opkomst van het **kapitalisme** heeft het 'platteland' kritiek gegeven op rationalistische abstractie, **vermarkting** van grond en arbeid, moderne staat en politiek, individuele vervreemding en de ontbinding van sociale banden. Deze kritieken – die in het degrowth-discours sterk aanwezig zijn – werden doorheen de tijd door verschillende actoren op verschillende manieren uitgedrukt. Zo was het platteland een plaats waar de elite kwam rouwen over een verloren verleden en ook een plek voor utopische socialistische of libertaire zoektochten naar een nieuwe maatschappelijke orde. Tegelijk was het platteland een toevluchtsoord, weg van de mensonterende omstandigheden van industriële arbeid en stadsleven. Ook staten steunden migratie naar het platteland, kleinschalig agrarisch **kapitalisme**, of een ongedifferentieerde 'boerenstand' als een manier om door middel van zelfvoorziening de kosten van sociale reproductie af te schuiven, om steunbetalingen te verminderen en om tijdens crisisperiodes stedelijke onrust aan te pakken.

De jaren 1960 en 1970 zijn van grote betekenis voor de back-to-the-land-idealen, de herstructurering van het kapitalisme en plattelandsverandering. Hippie- en sociale bewegingen van mei 1968 leidden tot een toename van het aantal back-to-the-landers. Dat verliep parallel aan het bredere proces van de contra-urbanisatie – de vlucht van stedelingen naar het platteland, vooral aangetrokken door een betere kwaliteit van leven, maar zonder enige motivatie van een tegencultuur. Back-to-the-land was een echo van het groeiende milieubewustzijn, de reactie op het consumptisme en het discours over de grenzen aan de groei na de energiecrisis van de jaren 1970. Het werd geïnspireerd door een terugkeer zowel naar de 'natuur' als naar een geïdealiseerde rurale samenleving, en dat als een manier om het warenfetisjisme te verwerpen, evenals de vervreemding van loonarbeid en de moderne waarden van vooruitgang en technologische verbetering. Verschillende van deze ervaringen met back-to-the-land en met communes eindigden ten gevolge van interne conflicten, ontgoocheling, schulden en armoede, terwijl andere floreerden en vandaag nog bestaan.

De volharding van de back-to-the-land-beweging laat zich gedeeltelijk verklaren door het engagement van de mensen in een landelijke omgeving

die steeds meer veranderde in een plaats voor de vrijetijdsbesteding van een toenemend stedelijke bevolking. Plattelandsgebieden veranderden als gevolg van een groeiende diensteneconomie en een consumptiege-richte levensstijl, identiteit en cultuur. Paradoxaal genoeg hebben back-to-the-landers misschien gehandeld als pioniers van de opwaardering en **vermarkting** van het platteland en vergemakkelijkten ze de (re)productie van 'natuur' en 'landelijkheid', gewaardeerd omwille van nieuwe consumptievereisten. De integratie van de activiteiten van aanvankelijk radicale back-to-the-landers in nieuwe markten en de toegang tot overheidsfinanciering om een nostalgische landelijke omgeving te herscheppen waren enkele van de vormen van coöptatie. Deze coöptatie signaleert meer in het algemeen de manier waarop de kritiek op de vervreemding van het dagelijks leven van de jaren 1960 werd gerecupereerd in een 'nieuwe geest van het **kapitalisme**' die opkwam vanaf het midden van de jaren 1970. Ideeën zoals autonomie, netwerk, creativiteit, flexibiliteit, individueel initiatief en vrijheid werden geïntegreerd in het dominante (neoliberale) discours. Het verwijderen van het oorspronkelijke antikapitalistische ethos ervan ondermijnde de macht van de sociale kritiek van back-to-the-land.

Back-to-the-landers hielden op andere manieren stand: de opkomst van alternatieve economieën en netwerken werkte als een manier van betwisting van de steeds meer geglobaliseerde agro-industriële systemen. Sommige auteurs beweren dat alternatieve economieën door het opbouwen van netwerken van lokale tegenmacht ruimtes buiten het **kapitalisme** creëren, die de ideologische hegemonie van het kapitalisme weerstaan en ondermijnen. Dankzij deze visie kunnen we naar de ervaringen en projecten van de back-to-the-landers kijken als manieren om het denkbeeld van een degrowth-(post-kapitalistische) samenleving op te bouwen. Anderen beweren dan weer dat alternatieven die begrippen versterken als consumentensoevereiniteit, onmacht van de overheid en zelfredzame, georganiseerde gemeenschappen, neoliberale subjectiviteiten en praktijken reproduceren; of dat het leven in een sterk competitieve kapitalistische markt het voor alternatieve projecten zeer moeilijk maakt om hun beoogde verschillen ermee te behouden. Nog een ander

punt van kritiek is dat door klein, lokaal en marginaal te blijven, dergelijke initiatieven niet in staat zijn om in te gaan tegen de conventionele landbouw en distributiekkanalen en een ongelijke sociale toegang tot duur kwaliteitsvoedsel juist versterken. Zelfvoorziening op microniveau kan ook de voortdurende accumulatie van kapitaal op een meer macroniveau vergemakkelijken.

Back-to-the-landers hebben het potentieel om het dominante model van levensmiddelenproductie en een steeds meer vercommercialiseerd platteland te transformeren, wat ze tot actoren maakt van een degrowth-transitie. De uitdaging is om verder te gaan dan slechts een restfractie te zijn van het agrofoodsysteem en de ruimte van het platteland te overstijgen. Hierom, en om het risico van inlijving tegen te gaan, lijkt politieke actie met strategische bondgenootschappen met andere actoren in de richting van emancipatie van de kapitalistische sociale verhoudingen cruciaal. Meer dan de vorm van lokale ervaringen, is het hun richting die telt. Kleine opportuniteiten tot emancipatie gebruiken kan belangrijk zijn voor het voeden van het denkbeeld van degrowth en om individuen kracht te bezorgen. Maar emancipatie als een concrete mogelijkheid in een kapitalistische mondiale markt formuleren, brengt een bredere en gearticuleerde collectieve strijd voor sociale verandering mee, waarbij netwerken van lokale ervaringen een belangrijke rol kunnen spelen. Netwerkenactie werkte in de strijd tegen grondspeculatie, privatisering van middelen, landelijke gentrificatie en **vermarkting** en expansie van de agrobusiness. Dit netwerken is mogelijk gemaakt door lokale gemeenschappen en hun inwoners uit te rusten met weerstandsvermogen en door hun capaciteiten te versterken. De **commons** opnieuw opeisen is een belangrijk punt voor dergelijke op het land gebaseerde sociale bewegingen. Meer dan als het verdedigen van eigen belangen, moet dit worden gezien als een visie om kapitalistische relaties van privé-eigendom te overstijgen en inwoners opnieuw te verbinden met hun grondgebied.

Referenties

- Boyle, P. and Halfacree, K. (eds.) (1998) *Migration into Rural Areas: Theories and Issues*, Chichester, UK: John Wiley & Sons.
- Brown, D. (2011) *Back-to-the-Land: The Enduring Dream of Self-Sufficiency in Modern America*, Madison: University of Wisconsin Press.
- Halfacree, K. (ed.) (2007) 'Back-to-the-Land in the Twenty-first Century – Making Connections with Rurality', *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 98(1): 3-67.
- Jacob, J. (1997) *New Pioneers: The Back-to-the-Land Movement and the Search for a Sustainable Future*, Philadelphia: The Pennsylvania State University Press.
- Jansen, Gert Jan (2014) *Kleinschaligheid als alternatief, nieuwe meentes in een nieuwe economie*, Utrecht, Uitgeverij Jan van Arkel.
- Wilbur, A. (2013) 'Growing a Radical Ruralism: Back-to-the-Land as Practice and Ideal', *Geography Compass*, 7:149-60.

BASIS- EN MAXIMUMINKOMEN

Samuel Alexander

*Melbourne Sustainable Society Institute, University of Melbourne
and Simplicity Institute*

Om armoede uit te bannen vertrouwen kapitalistische maatschappijen meestal op de groei van de economische taart, niet op een andere manier om ze aan te snijden. Wordt het nastreven van **groei** evenwel opgegeven en een degrowth-proces van geplande economische krimp omarmd, dan dient armoede meer rechtstreeks aangepakt te worden. Het zou onder andere een herstructurering van de eigendoms- en belastingstelsels vergen om tot herverdeling van rijkdom te komen en te waarborgen dat iedereen 'genoeg' krijgt (Alexander 2011). Het basisinkomen en het maximuminkomen zijn twee beleidsvormen die kunnen helpen om deze belangrijke egalitaire doelen te bereiken, zonder een beroep te doen op **groei**.

Hoewel er aanzienlijke variatie is in vormen van basisinkomen, is het kernidee relatief eenvoudig. In de geïdealiseerde en meest radicale vorm ervan zou elke persoon die permanent in een land woont, van de overheid een periodieke (bijvoorbeeld tweewekelijkse) betaling ontvangen en deze betaling voor een individu zou volstaan om met een minimale maar wel menswaardige economische zekerheid te leven. Voorstanders beweren dat de betaling van een basisinkomen door de overheid moet worden *gewaarborgd*, *onvoorwaardelijk* van enige arbeidsprestatie, en dat ze *universeel* moet zijn.

Volgens sommige voorstanders zouden binnen een volledig ontwikkeld systeem van basisinkomen andere overheidsuitkeringen afgeschaft

kunnen worden – zoals werkloosheidsuitkeringen, kinderbijslag, pensioenen, enz. – omdat de basisinkomensuitkering zou volstaan om iedereen een fatsoenlijk, zij het minimaal, levensonderhoud te bezorgen. Het bestaande ‘sociale stelsel’ heeft bewezen dat het niet in staat is om de armoede te elimineren, zelfs niet in de rijkste landen. Daarom ligt de krachtige morele aantrekkingskracht van een basisinkomen erin dat het direct de armoede confronteert. Het is een beleid gebaseerd op het idee dat de verdeling van de rijkdom van een economie moet beginnen met ervoor te zorgen dat iedereen ‘genoeg’ heeft om waardig te leven. Het basisinkomen zou niet-geldelijke voordelen kunnen omvatten, zoals gratis gezondheidszorg of directe voorziening van voedsel, kleding en huisvesting aan wie in nood is.

De haalbaarheid van een systeem van basisinkomen wordt meestal op twee punten ter discussie gesteld (Fitzpatrick 1999). Het eerste bezwaar is dat als je het basisinkomen onvoorwaardelijk maakt van de uitvoering van enige arbeid, dit zou leiden tot een samenleving van ‘profiteurs’ en uiteindelijk tot een economische ineenstorting. Dit bezwaar komt echter voort uit een discutabele opvatting over menselijke wezens. Het kan best dat er tot op zekere hoogte een profiteurprobleem zal zijn, maar je kunt je sterk maken dat mensen – in het algemeen toch – sociale wezens zijn, die vinden dat voor hun gemeenschap werken een meer betekenisvolle en vervullende bezigheid is dan geïsoleerd, inactief op die gemeenschap te parasiteren. Bovendien, zelfs als er een minderheid zou zijn die ervoor gekozen heeft om op geen enkele manier productief bij te dragen, zou dit wel eens een aanvaardbaarder sociale last kunnen blijken – en je zou kunnen aanvoeren dat die draaglijker is dan de mate van armoede die vandaag bestaat. Als alternatief zou het basisinkomen een vorm van sociale bijdrage kunnen vergen, zelfs als die bijdrage buiten de ‘formele economie’ zou liggen.

Het tweede bezwaar dat meestal tegen het basisinkomen wordt aangevoerd betreft de financiële haalbaarheid ervan. Dat is een pragmatische kwestie die uiteraard van groot belang is. Maar dit is waarschijnlijk meer een kwestie van politiek engagement dan een uitdaging van financiering, vooral omdat de staat de macht heeft om (**publiek gecreëerd**) **geld** in

omloop te brengen voor doeleinden die de moeite waard of noodzakelijk zijn. Om de last voor de schatkist te verlichten en de overgang te verzachten zou het een beleidsoptie kunnen zijn om betalingen van het basisinkomen op een zeer laag niveau te beginnen en ze geleidelijk te verhogen tot een niveau van menswaardig bestaan. Een andere optie zou een negatieve inkomstenbelasting instellen, die van een basisinkomen hierin verschilt dat ze voorziet in een belastingkrediet aan mensen, niet universeel, maar alleen aan mensen met een inkomen onder het bestaansminimum. Dit zou mensen met een laag inkomen voorzien van een gegarandeerd minimuminkomen, maar via een alternatieve route. Na verloop van tijd zou het systeem van negatieve inkomstenbelasting zich kunnen ontwikkelen tot een systeem van basisinkomen.

De sociale voordelen van een succesvol systeem van basisinkomen zouden diepgaand en verrijkend zijn. Voorbij het elimineren van armoede en economische onzekerheid zou het instellen ervan ook de onderhandelingspositie van de werknemers versterken, omdat het mensen een eigendomsrecht zou geven dat onafhankelijk is van hun betaalde arbeid, en zodoende meer macht om fatsoenlijke arbeidsomstandigheden te eisen. Het zou ook betekenen dat mensen geen vervreemdende, uitbuitende of vernederende banen hoeven te accepteren om te overleven. Evenmin zou er echte druk zijn om sociale en politieke autonomie op te offeren om economische zekerheid te bereiken. Bovendien zou een basisinkomen ook effectief de waarde van onbetaald werk en andere vormen van sociale bijdragen erkennen, waardoor het economisch burgerschap zou toekennen aan meer mensen dan enkel de deelnemers aan de traditionele arbeidsmarkt of de ‘formele economie’ (zie **zorg** en de **nieuwe economie**). Om deze en nog andere redenen zou een basisinkomen samenlevingen opleveren die veel meer democratisch en egalitair zijn dan een kapitalistische maatschappij ooit zou kunnen zijn, en dat is waarom het de steun krijgt van veel voorstanders van degrowth.

Evenzeer als een basisinkomen – of inkomens‘vloer’ – benadrukken sommige voorstanders van degrowth ook dat er een inkomens‘plafond’ zou moeten zijn – dus een bovengrens aan de grootte van het inkomen van elk individu. Dit wordt soms ook een ‘maximuminkomen’ genoemd,

en zoals het basisinkomen kan het op verschillende manieren worden bereikt. Zo zou het belastingtarief geleidelijk kunnen toenemen als het belastbaar inkomen stijgt, culminerend in een 100 procent belasting op alle inkomsten boven een bepaald niveau. Dit zou de creatie vermijden van een gelaagde maatschappij van basisinkomenstrekkers aan de ene kant, en superrijken aan de andere. Zo'n beleid vindt ook steun in omvangrijk bewijsmateriaal waaruit blijkt dat grote ongelijkheden in rijkdom sociaal corrosief zijn en dat meer gelijke samenlevingen het bij een hele reeks sociale en economische indicatoren beter doen (Pickett en Wilkinson 2010). Het idee van een 'maximuminkomen' vindt een verdere rechtvaardiging in het sociologisch onderzoek dat aangeeft dat zodra elementaire materiële behoeften zijn voldaan, een verdere toename van de inkomsten weinig of niets bijdraagt aan subjectief welzijn of **geluk** (Alexander 2012). Wat dit onderzoek suggereert, is dat hoge inkomens eigenlijk een verspilling zijn voor zover het welzijn betreft, wat een maximuminkomen een zeer belangrijk middel maakt om verspilling te vermijden en meer egalitaire samenlevingen te creëren. De belasting verkregen uit het maximuminkomen zou kunnen worden gebruikt om een basisinkomen te financieren.

Referenties

- Alexander, S. (2011) 'Property beyond Growth: Toward a Politics of Voluntary Simplicity', (doctoraatsthesis, University of Melbourne).
- Alexander, S. (2012) 'The Optimal Material Threshold: Toward an Economics of Sufficiency', *Real-World Economics Review* 61: 2-21.
- Fitzpatrick, T. (1999) *Freedom and Security: An Introduction to the Basic Income Debate*, New York: Palgrave.
- Pickett, K. and Wilkinson, R. (2010) *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*, London: Penguin.
- Raventós, D. (2007) *Basic Income: The Material Conditions of Freedom*, London: Pluto Press.

COÖPERATIES

**Nadia Johanisova⁽¹⁾, Ruben Surinach Padilla⁽²⁾
en Philippa Parry⁽³⁾**

1) Masaryk University, 2) Centre for Research and Information on Consumption; 3) Forum for the Future Scholar

De term coöperatie verwijst naar een type van organisatiestructuur dat van toepassing is op verschillende soorten bedrijven in vele sectoren. Veel coöperaties zien zichzelf ook als onderdeel van een wereldwijde beweging die in het midden van de negentiende eeuw in Europa ontstond. De International Co-operative Alliance (ICA – een federatie van coöperatieve netwerken die een miljard personen vertegenwoordigt) definieert een coöperatieve als een “autonome vereniging van personen, vrijwillig verenigd om hun gemeenschappelijke economische, sociale en culturele behoeften en ambities te vervullen door middel van een democratisch gecontroleerde onderneming in gezamenlijke eigendom.” In 1995 aanvaardde de ICA de volgende zeven principes van de coöperatie: vrijwillig en open lidmaatschap; democratische ledencontrole (het één-lid-één-stemprincipe: de leden nemen deel aan coöperatief bestuur en verkozen vertegenwoordigers moeten aan hen verantwoording afleggen); economische participatie van de leden; autonomie en onafhankelijkheid; verbintenis tot voorlichting over het ethos en de praktijk van de coöperatie; coöperatie tussen coöperaties; zorg voor de duurzame ontwikkeling van hun gemeenschappen (Birchall 1997: 64-71).

Coöperaties werken in een aantal sectoren en bestaan uit drie hoofdtypen: producenten- of werknemerscoöperaties (voor het eerst ontwikkeld in Frankrijk en Italië), consumentencoöperaties (voor het eerst ontwikkeld in het Verenigd Koninkrijk door de Rochdale Pioneers) en krediet-

coöperaties of kredietverenigingen (voor het eerst ontwikkeld in Duitsland). Een andere belangrijke groep zijn aankoop- en verkoopcoöperaties van boeren (vooral succesvol in Scandinavië).

Coöperaties hebben een moeilijke geschiedenis doorgemaakt, ingelijfd door dictaturen (zoals Spanje onder Franco, Tsjecho-Slowakije onder het communisme), in de jaren 1950 en 1960 door vele regeringen zonder onderscheid gepromoot, daarna onder het neoliberalisme in Centraal- en Oost-Europa en vele landen van het mondiale Zuiden verguisd (Birchall 1997: 143, 169). Sommige moderne coöperaties die begonnen met een sterke ethos, hebben dat sindsdien verloren en worden nu voornamelijk gedreven door winst. De redenen waarom zoveel succesvolle coöperaties hun ethos verloren en afdreven tot dicht in de buurt van de mainstream variëren.

Een van de oorzaken hangt samen met de economische druk in een competitieve omgeving. Om economisch te overleven, kan een coöperatie besluiten haar personeel in te krimpen, productie uit te besteden, of lokale en fairtrade-ingrediënten in haar producten te beperken. Een andere oorzaak heeft met schaal te maken. Groeiende coöperaties kunnen ondervinden dat zij onder de strikte coöperatieregels vanuit hun leden niet voldoende kapitaal kunnen verkrijgen. Zij kunnen dan de coöperatieve structuur terzijde leggen. Bovendien, als de omzet en het lidmaatschap van een coöperatie groeien en het beheer complexer wordt, kunnen leden zich er niet meer mee identificeren en worden ze passief, terwijl managers zich steeds meer macht kunnen toe-eigenen. In sommige grote Britse bouwverenigingen hebben varianten hiervan geleid tot een proces naar minder wederkerigheid en meer opportunisme, waarbij leden er mee instemden om zich te transformeren tot bedrijven met aandelen. Binnen de Oostenrijkse kredietverenigingsbeweging zijn er beschuldigingen geweest van federaties (koepels) die de beslissingsbevoegdheid van hun coöperatieleden usurpeerden.

Manieren om te zorgen dat coöperaties zich aan hun ethos houden variëren. Een belangrijke factor is de nadruk op voorlichting over de coöperatieve principes en expliciet beleid om ledendeelname aan het management te versterken. Een andere is het opbouwen van banden tus-

sen coöperaties om de reguliere economie te omzeilen. Dit kan ethische en maatschappelijke beleggingsinstellingen omvatten. Bij coöperaties die (in de woorden van Richard Douthwaite) een ‘gemeenschapsmarkt’ hebben, zoals de lezers-leden van een krant in coöperatief eigendom of de klant-leden van een ‘door burgers gedragen-landbouw’-collectief (CSA), is de prijs niet de enige motivatie voor hun leden. Tot slot kan kiezen voor een strategie van ‘kopiëren’ (meer kleinere coöperaties) in plaats van groei (één grote coöperatie) helpen bij het behoud van ledenempowerment en loyaliteit.

In vergelijking met het gangbare winstgerichte ondernemingsmodel op basis van extern aandelenbezit, is het coöperatieve ondernemingsmodel om de volgende redenen meer geschikt voor een degrowth-economie (Johanisova en Wolf 2012: 565):

- Regels voor het aandelenbezit: aandelen die leden in hun coöperatie hebben geïnvesteerd zijn meestal niet overdraagbaar aan anderen en kunnen normaal gesproken alleen tegen hun oorspronkelijke waarde worden ingewisseld (‘nominale waarde aandelen’). Dit ontmoedigt een groei-voor-de-groei-aanpak daar de waarde van het aandeel van een lid niet toeneemt met de groei van de coöperatie. Aangezien met de aandelen niet kan worden gespeculeerd, richt dit zich ook op een lidmaatschap op langere termijn en op buurtbasis, met meer kans om op lange termijn rekening te houden met de gemeenschaps- en milieuwaarden.
- Beheerstructuur: de democratische beheerstructuur opent de besluitvormingsarena voor een breder spectrum van belanghebbenden. De coöperatieve structuur doet op zijn best de afstand tussen de eigenaars, aandeelhouders, werknemers en consumenten teniet en werkt binnen een logica van behoeftebevrediging via wederzijdse hulp.
- Geld als ‘dienaar’, niet als ‘meester’: een coöperatie is vrij van de vereisten van de fiduciaire plicht (de wettelijke verplichting om rendement voor aandeelhouders te maximaliseren). Dit maakt het ook mogelijk te kiezen voor andere doeleinden zoals prioriteit geven aan het behoud van de organisatie op lange termijn, arbeidsbescherming en milieuoverwegingen. Bovendien: een coöperatieve die prioriteit geeft aan de dienstverlening voor haar leden is geneigd echte behoeften te voldoen, eerder

dan overbodige. Daar het derde coöperatieprincipe benadrukt dat leden die werken voor de coöperatieve of er op een andere manier actief bij betrokken zijn hetzelfde recht hebben op een aandeel in de winst als zij die geld hebben geïnvesteerd in plaats van arbeid, worden de financiële activa binnen de coöperatie eerlijker verdeeld.

Weinige van de grote gangbare coöperaties en hun federaties hebben al een wisselwerking gehad met de degrowth- en milieubewegingen en hun debatten. Tegelijkertijd zijn er twee opkomende gebieden die voorbeelden van nieuwere coöperatieve structuren bieden, verweven met degrowth-ideeën en -werkwijzen.

Ten eerste de solidaire economie- (of sociale en solidaire economie-) beweging, die relatief jong is – slechts enkele tientallen jaren oud – en die werd versterkt door de antiglobaliseringsbeweging. Ze integreert verschillende benaderingen van sociale verandering door het koppelen van sociale rechtvaardigheid aan de milieuproblematiek. Het internationaal netwerk voor de bevordering van de sociale en solidaire economie (RIPESS) verklaarde na de Rio+20-top in juni 2012:

veel economische en sociale initiatieven... bestaan op alle continenten... Ze beslaan tal van sectoren... en zijn het levende bewijs van de concrete mogelijkheid om verschillende ontwikkelingsmodellen, vormen van organisatie en samenleving te bouwen waar het leven, de pluraliteit, het zelfbestuur, de milieu- en sociale rechtvaardigheid een solidaire economie definiëren, een economie die anders is dan die van het kapitaal. (RIPESS 2012)

De meeste organisaties die vertegenwoordigd worden door RIPESS zijn coöperaties. Een voorbeeld zou Som Energia kunnen zijn, een Catalaanse hernieuwbare energiecoöperatie, waarvan de leden op coöperatieve basis hernieuwbare energie opwekken en ook investeren in nieuwe projecten voor hernieuwbare energie. [En in Nederland Windvogel en Zuidenwind.]

Ten tweede zijn er veel initiatieven onder wat 'Grassroots Innovations in Sustainability' (GI) is genoemd. Dit concept beschrijft een reeks initi-

atieven van zelforganisatie door gemeenschappen en is tot nu toe vooral toegepast op landen in het mondiale Noorden. Grassroots-innovaties ontwikkelen productie- en consumptiestructuren gebaseerd op de waarden van gemeenschapsempowerment en duurzaamheid (Seyfang 2009). Ze omvatten lokale biologisch voedselnetwerken en consumentenorganisaties, ruilhandelmarkten en tijdbanken, lokale munten, gemeenschapstuinen, sociale woningen, enz. GI's zijn vaak informele coöperatieve structuren, waarin de waarden van het **milieudenken** en sociale rechtvaardigheid samensmelten (Surinach-Padilla 2012). In Europese landen hebben degrowth-gerelateerde bewegingen GI geïdentificeerd als een van de belangrijkste politieke middelen om hun doelen te bereiken (bijvoorbeeld Decree Madrid in Spanje, of de Transition Towns-beweging wereldwijd).

Referenties

- Birchall, J. (1997) *The International Co-operative Movement*. Manchester: Manchester University Press.
- Johanisova, N. and Wolf, S. (2012) 'Economic Democracy: A Path for the Future?', *Futures*, 44(6): 562-70.
- Réseau Intercontinental de Promotion de l'Economie Social Solidaire (2012) *The economy we need: Declaration of the social and solidarity economy movement at Rio +20*. Beschikbaar online bij www.ripest.org/ripest-rio20-declaration/?lang=en (bezoekt 10 juli 2013).
- Seyfang, G. (2009) *The New Economics of Sustainable Consumption: Seeds of Change*, Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Surinach-Padilla, R. (2012) 'Innovaciones Comunitarias en Sostenibilidad, ¿Cómo lidera la sociedad civil?', p. 124-38 in CRIC (ed.) *Cambio Global España 2020/50. Consumo y estilos de vida*, Barcelona, CCEIM.

DIGITALE COMMONS

Mayo Fuster Morell

*Institute of Government and Public Policies, Autonomous
University of Barcelona; Berkman Center for Internet and Society,
Harvard University*

Door zich informatie- en communicatietechnologie (ICT) eigen te maken, streven gemeenschappen van individuen gemeenschappelijke doelen na en bouwen ze gezamenlijk hulpbronnen op door technologisch gemeedierde communicatie (Benkler 2006). We definiëren als digitale commons (de DC) die ‘online creation communities’ (OCCs) die niet-exclusieve digitale informatie- en kennisbronnen delen die collectief zijn gecreëerd. Gewoonlijk zijn deze middelen eigendom van en/of in vrij gebruik tussen of binnen die gemeenschappen en zijn ze ook beschikbaar voor gebruik door derden. Ze worden gebruikt en hergebruikt, maar vormen geen handelswaar. De mensen, die deel uitmaken van een online community die de digitale commons bouwen en delen, kunnen ingrijpen in hun omgang met interactieprocessen en gedeelde bronnen (Fuster Morell 2010).

Een eerste wortel van deze gemeenschap van digitale commons is de hackercultuur. De hackerethiek wordt gekenmerkt door een passie voor het creëren en delen van kennis. In de jaren 1950 circuleerde de meeste software vrij tussen ontwikkelaars. In 1970 begon echter een eigendomsgerichte benadering tegenover software te groeien. Om het vrije en gratis karakter van de software te behouden vestigde Richard Stallman (oprichter van de Free Software Movement) de ‘General Public License’, een wettelijk kader voor vrije (gratis) software. Een andere wortel van de DC, en de cybercultuur in het algemeen, is de beweging van de tegencultuur uit de jaren 1960 (Turner 2006). Gemeenschappen van **back-to-the-landers**

behoorden tot de eersten die een sociaal gebruik voor het internet zagen en ‘virtuele’ gemeenschappen creëerden, zoals The Well, die de digitale cultuur beïnvloedden. **Milieudenken** en ecologie waren belangrijke inspiratiebronnen – aanwezig in de taal, terminologie en het ecosysteemdenken van internetgemeenschappen.

De verspreiding van het internet en personal computers verlaagde barrières, en er ontstonden uitingen van een nieuwe ‘vrije cultuur’ met als doel het gezamenlijk creëren van culturele inhoud en het genereren van universele toegang tot kennis. Het meest bekende voorbeeld is Wikipedia.

Een ander prominent geval van file-sharing en peer-to-peer-architectuur die toegang tot en uitwisseling van culturele producten vergemakkelijkt, is het Zweedse Pirate Bay.

DC-idealen hebben ook de wetenschappelijke wereld bereikt, met de strijd over de toegang tot anti-retrovirale geneesmiddelen tegen HIV/AIDS in Zuid-Afrika in de jaren 1990 en de beweging om de openbare aard van wetenschappelijk onderzoek terug te winnen door middel van open toegang, zoals de Public Library of Science, een bundel van wetenschappelijke tijdschriften met open toegang.

Tot slot slaagden sociale bewegingen tegen ‘softwarepatenten’ er in de instelling van dergelijke patenten in Europa te stoppen. Een enorme reeks wetgevende inspanningen om het internet onder de controle van ondernemingsbelangen te krijgen is in Europa en elders afgestopt.

Na de ‘dot-com’-crash in 2001 ontstond een nieuw commercieel model – achteraf bekend als de informatie-economie, Web 2.0, of Wikinomics – dat was gebaseerd op het leveren van diensten en infrastructuur voor online samenwerking (Tapscott en Williams 2007). Voorbeelden zijn YouTube, aangeboden door Google, en Flickr (fotodeelplatform) door Yahoo. Dergelijke sites populariseerden de online samenwerkingsinfrastructuur, maar veranderden de voorwaarden voor hun gebruik van een logica van de commons naar een logica waar bedrijven de belangrijkste aanbieders zijn. Bij de DC, zoals Wikipedia, is de gemeenschap betrokken bij de aanleg van infrastructuur en heeft meer controle over het ontwerp van het proces. Onder een bedrijfslogica zijn de meeste bronnen van controle

in handen van de infrastructuurprovider, en heeft de gemeenschap van gebruikers meestal haar macht verloren. Bijvoorbeeld, met Flickr heeft de gemeenschap geen controle over het ontwerp van het platform, neemt niet deel aan het besluitvormingsmechanisme van de site, en kan de regels die de gemeenschapsinteractie sturen niet bepalen.

Er zijn verschillende raakvlakken tussen degrowth en de beweging van de digitale commons. Beide stellen het heersende paradigma van de consumptie ter discussie. De digitale commons promoten het concept van de 'prosument' (producent-consument), een persoon die deelneemt in de online-gemeenschap en waarde 'consumeert', maar ook waarde produceert. Producten en gebruikswaarde zijn geen handelswaar, maar toegankelijk als publieke diensten. De digitale commons voeren wel degelijk de oproep van degrowth voor 'ontmarketing' uit. Bovendien is er in de digitale commons voor iedereen open toegang tot de gecreëerde waarde (zonder het instellen van discriminatiemechanismen behalve dan een internetaansluiting en 'zichtbaarheid'). Ten slotte wordt de productie of het creëren van de gemeenschappelijke hulpbron niet gedreven door commerciële motieven en arbeidscontracten, maar door vrijwillig engagement. De toegang tot de geproduceerde waarde is gescheiden van haar productie. Sommige sectoren van de beweging voor de digitale commons hebben ook gepleit voor een **basisinkomen** of ze promoten sociale online valuta (zie **gemeenschapsmunten**) om de afhankelijkheid van monetaire transacties te verminderen. De mensen van de digitale commons zijn net als voorstanders van degrowth kritisch en weerstaan adverteren (zie Wikipedia, waar de verbintenis tot reclameloos werken een van de sterkste principes van de online gemeenschap is).

Bovendien zijn in de DC de productiemiddelen, onder de controle van de gemeenschappen, gericht op het bevredigen van hun sociale behoeften en gemeenschappelijke missie, in tegenstelling tot het **kapitalisme** waar ze particulier bezit zijn en het doel van winst maken dienen. In de DC worden informatie en kennis opgevat als onderdeel van ons menselijk erfgoed en is de toegang tot kennis een mensenrecht. De DC betwisten daarom neoliberale visies die proberen toegang tot kennis te beperken (via privatisering en de **vermarketing** ervan).

In tegenstelling tot de traditionele **commons** bieden de nieuwe technologieën van informatie en communicatie toegankelijkheid van informatie en kennis die geen rivalen kent noch uitgeput kan worden. Anderzijds hangen de DC af van een infrastructuur die natuurlijke grondstoffen verbruikt (schaarse materialen voor mobiele telefoons, elektriciteit voor de computers, kabels in oceanen, elektromagnetische velden) en zo bijdraagt aan de uitputting ervan. Hoewel sommigen in de beweging van de digitale commons gevoelig zijn voor de kwestie van de milieu-impact, is dit op de agenda van de beweging geen overheersende bekommernis. Het is iets waar ze veel te leren heeft van de mensen van degrowth. Energetica en energiebeperkingen zijn in DC-gemeenschappen niet in beeld. Zij hebben in het algemeen een optimistische kijk op de capaciteiten van samenwerking en op communicatie gebaseerde productiviteitsverbeteringen om de economische **ontwikkeling** te behouden. Maar voorbij dergelijke verschillen inzake milieuvraagstukken of het **denkbeeld** van de degrowthers van ‘minder’, dat de DC-beweging niet deelt, ontmoeten de DC en degrowth elkaar in hun oproep voor een paradigmatische verschuiving in waardeproductie en -consumptie en de terugvordering en herpolitisering van de **commons**.

Referenties

- Benkler, Y. (2006) *The Wealth of Networks*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Fuster Morell, M. (2010) *Governance of Online Creation Communities*, (Ph.D. thesis ed.), European University Institute.
- Tapscott, D. and Williams, A. (2007) *Wikinomics. Portfolio*, New York, NY: Penguin.
- Turner, F. (2006) *From Counterculture to Cyberculture*, Chicago, IL: University of Chicago Press.

ECO-GEMEENSCHAPPEN

Claudio Cattaneo

Research & Degrowth and ICTA (Institute of Environmental Science and Technology), Autonomous University of Barcelona

Eco-gemeenschappen worden specifiek opgezet en ingericht opdat mensen er komen samenwonen om op basis van ecologische principes te leven en te werken, door een zekere mate van delen (zie ook **werkverdeling**) en door welzijn na te streven via duurzamer levensstijlen, directe democratie en een zekere mate van **autonomie**.

Eco-gemeenschappen omvatten ecodorpen, die volgens Gilman (1991: 10) gekenmerkt worden door “een nederzetting op menselijke schaal, met alles erop en eraan, waarin menselijke activiteiten onschadelijk geïntegreerd worden in de natuurlijke wereld op een manier die gezonde menselijke ontwikkeling ondersteunt en die voor onbepaalde tijd succesvol kan worden voortgezet.” Hoewel ecodorpen de meest voorkomende vorm zijn, kunnen eco-gemeenschappen ook worden ingericht in losse gebouwen of binnen steden (een aantal van hen in de vorm van cohousing).

Kenmerkend voor eco-gemeenschappen is hun meestal relatief geringe omvang – onder of rond de honderd mensen. Al zijn er zowel stedelijke als halfstedelijke/halflandelijke projecten, de meerderheid van de eco-gemeenschappen bevindt zich in landelijke gebieden waar toegang tot natuurlijke productiemiddelen gemakkelijker is en huur en eigendom goedkoper. Deelnemers houden zich bezig met kleinschalige biologische landbouw en permacultuur, ambachtelijke en kleinschalige productie, zelfbouw of doe-het-zelfpraktijken en zijn voorstander van hernieuwbare energie of energiebesparende middelen van productie en vervoer, zoals fietsen (zie **nutopisten**). Materialen en productieprocessen neigen naar

low-impact en vaak worden dingen opgediept uit afval of hergebruikt of gerepareerd. De verbinding van deze soorten van landbouw, materiaalgebruik en dienstverlening drukt het idee uit van conviviale plaatsen waar de productiemiddelen in gemeenschap worden gehouden (Illich 1973; zie **convivialiteit**).

We kunnen eco-gemeenschappen beschouwen als materiële zowel als immateriële **commons**, omdat ze land en fysieke middelen gemeenschappelijk beheren. Tegelijkertijd zorgen ze voor het instellen van normen, overtuigingen, instituties en processen die een gemeenschappelijke identiteit versterken, die op haar beurt weer bijdraagt tot het behoud en de reproductie van de gemeenschap. Met hun bereidheid om plaatsen in te richten waar ze hun eigen utopische idealen kunnen beleven en cultiveren, maken hun deelnemers vaak deel uit van een golf van **back-to-the-landers** die geïnspireerd werden door tijdschriften zoals *In Context of Integral* (in het Spaans). De beweging ontstond in de jaren 1960, en in 1994 werd het Global Ecovillage Network opgericht. Enkele opmerkelijke voorbeelden, die ook verschillende typologieën van eco-gemeenschappen vormen, zijn: The Farm, in Tennessee, op een terrein dat gemeenschappelijk werd gekocht door veganistische Californische hippies; Twin Oaks, een egalitaire rurale gemeenschap in Virginia op basis van een gestructureerd arbeid-kredietstelsel (Kinkaid 1994); Lakabe, een gekraakt dorpje in het Baskenland met een communaal beheerde commerciële bakkerij; en Longo mai, een pragmatisch buitenbeentje van de mei-1968-beweging, met een groot stuk land, gekocht in Zuid-Frankrijk, en een aantal satellietgemeenschappen elders in Frankrijk, Zwitserland en Duitsland.

In de creatie van een groepsidentiteit zijn utopische waarden overduidelijk: het delen van bepaalde culturele en politieke idealen (soms ook spirituele idealen) en de instelling van organisatorische praktijken die kunnen variëren van gewoon residentieel wonen tot het ontwikkelen van een gemeenschappelijk leefproject. Een eco-gemeenschap vormt een bepaalde entiteit die bestaat tussen het individu en de ruimere samenleving. Deze wordt gekenmerkt door milieu- (eco-) en sociale dimensies (gemeenschap). Het is een combinatie waarvan 'eco-commoners' vin-

den dat ze grotendeels ontbreekt in de leefwijzen van (post-)industriële samenlevingen.

Er is veel variatie tussen de gemeenschappen wat betreft de relevantie van de individuele sfeer binnen de gemeenschap en de gradaties van autonomie ten opzichte van de rest van de samenleving. Deze vormen uitdagende vraagstukken in de ontwikkeling van elk eco-gemeenschapsproject.

Eco-gemeenschappen vormen een brug tussen de individuele of familieschaal en de brede maatschappelijke schaal. Ze zijn intern gevormd door zelfgeorganiseerde besluitvormingsprocessen die, onder andere, de aard en de ecologische dimensie van het project bepalen evenals de integratie tussen individuele en gemeenschappelijke huishoudens. Normaal gesproken zijn horizontale besluitvorming en deliberatieve niet-representatieve processen karakteristiek voor eco-gemeenschappen, maar sommige verkiezen consensus eerder dan besluitvorming bij meerderheid.

Eco-gemeenschappen zijn in zekere zin aristotelische *oikonomieën* (verwijzend naar de kunst van het goede leven en, letterlijk, naar 'het huis-houden'). Geld speelt geen primaire rol. Het is slechts een middel om behoeften te voldoen. Eco-gemeenschappen voorkomen accumulatie omdat de gemeenschap het behoud van een bepaald niveau van welzijn voor al haar leden garandeert. Het type economisch model varieert sterk tussen gemeenschappen. Sommige delen al het geld onder de leden, andere handhaven een sterke individuele economische sfeer. Een studie over landelijke kraakpanden, die je kan beschouwen als een bijzonder geval van een eco-gemeenschap, postuleert het bestaan van een correlatie tussen de mate van isolement van een gemeenschap en de mate van haar communalisme. Eco-gemeenschappen dichterbij de grote steden hebben meer kans om een hogere mate van persoonlijke (monetaire) economie te handhaven (Cattaneo 2013).

De bronnen van de monetaire inkomsten variëren nogal. In het algemeen overheersen principes van coöperatief zelfmanagement en de eco-gemeenschap produceert collectief goederen die ter plaatse of elders kunnen worden verkocht, bijvoorbeeld op markten en beurzen. Grotere gemeenschappen, zoals Longo mai in Frankrijk, zijn afhankelijk van fondsenwerving en, in toenemende mate, van crowdfunding. Eco-gemeen-

schappen met een hoge mate van financiële integratie onder hun leden functioneren als ‘integrale **coöperaties**’, waar werknemers, producenten en consumenten zijn ingebed binnen dezelfde organisatie.

Eco-gemeenschappen geven inzichten over hoe een degrowth-samenleving eruit zou kunnen zien. Elke uitvoering van utopische bedoelingen is afhankelijk van een sterke bereidheid en een pragmatisme dat zou kunnen botsen met de oorspronkelijke idealen. In de opstartfase (die relevant is voor het beginnen van een maatschappelijke transitie) is dingen gedaan krijgen de prioriteit: in zulke moeilijke omstandigheden komen zelfopgelegde bezuinigingen en opoffering van de leden vaak voor. Door middel van zelfgeorganiseerde processen kiest een eco-gemeenschap om onafhankelijk van de ruimere maatschappij te leven. Zoals Marcuse heeft waargenomen in *Eendimensionele mens*, zal een samenleving bevrijd van externe controle en manipulatie in staat zijn om zelf zijn behoeftenbevredegers te bepalen. Deelnemers kiezen ervoor om protagonisten van hun leven te worden en wakkeren een degrowth-**denkbeeld** aan door de gemeenschap de bron van economische en sociaal-politieke autoriteit toe te kennen die normaal gevonden wordt in de kapitalistische markten en in het staatsapparaat.

Als de gemeenschap deze eerste fase overleeft, is er een mooie kans dat een degrowth-praktijk ontstaat die is samengesteld uit stevige ecologische prestaties en sociale **convivialiteit**. Er zijn geen empirische gegevens voor eco-gemeenschappen over de trends in de loop van de tijd in materiaal- en energieverbruik. Een plausibele hypothese is dat de meeste eco-gemeenschappen beginnen met een drastische daling van het persoonlijke materiaal- en energieverbruik, maar dat – als ze in een volwassen fase komen – meer comfortabele, maar niet meer duurzame, leefomstandigheden de meer precare vervangen (hoewel de eerste nog steeds met minder grondstoffen toe kunnen dan de gemiddelde maatschappij).

Eco-gemeenschappen ontwikkelen praktijken van vrijwillige **eenvoud**. Hoewel dit deel uitmaakt van de degrowth-denkbeelden, kunnen sommige vereenvoudigers worden bekritiseerd omdat ze betrokkenheid bij maatschappelijke problemen en politieke acties mijden. In het algemeen kunnen eco-gemeenschappen niet worden gekenmerkt als politiek of apo-

litiek. Aan het ene uiterste kun je sommige beschouwen als ‘reddingsboten’, met een duidelijke limiet en ‘gesloten grenzen’, terwijl in andere, met name die welke worden gekenmerkt door radicale linkse politieke idealen, leden zich meer bewust zijn van de noodzaak om samen over de grenzen te werken en om universele maatschappelijke verandering na te streven. De meeste eco-gemeenschappen zijn zich bewust van hun beperkte macht en onderschrijven een filosofie vergelijkbaar met die van Holloway over ‘de wereld veranderen zonder de macht te grijpen’. Dit kan gebeuren via de oprichting en consolidatie van bottom-bottom-netwerken – eerder dan bottom-up-processen – die bijdragen aan een strategisch verlaten van het systeem (Carlsson en Manning 2010) in steeds grotere aantallen en de daaruit voortvloeiende krimp in de rol, omvang en macht die het establishment heeft. De uitbreiding van deze praktijken naar grotere sectoren van de samenleving die niet bevolkt worden door ecologisch bewuste personen is nog niet gebeurd. De blijvende economische en ecologische crisis kan een kans bieden om de oprichting van meer eco-gemeenschappen aan te wakkeren en een sociaal fenomeen te scheppen dat verder zal gaan dan de tegencultuurbeweging die eraan voorafging.

Referenties

- Carlsson, C. and Manning, F. (2010) ‘Nowtopia: Strategic Exodus?’ *Antipode*, 42(4), 924-953
- Cattaneo, C. (2013) ‘Urban squatting, rural squatting and the ecological-economic perspective’, In: Squatting Europe Collective (ed.) *Squatting in Europe, Radical Spaces, Urban Struggles*. London, New York: Minor compositions – Autonomedia. Beschikbaar online op: www.minorcompositions.info/wp-content/uploads/2013/03/squattingeurope-web.pdf (bezocht 11 december 2013).
- Gilman, R. (1991) ‘The eco-village challenge’. Context Institute. Beschikbaar online op www.context.org/iclib/ic29/gilman1/ (bezocht 14 mei 2014).
- Illich, I. (1973) *Tools for Conviviality*. Beschikbaar online op http://clevercycles.com/tools_for_conviviality/ (bezocht 12 oktober 2013).
- Kinkaid, K. (1994) *Is It Utopia Yet? An Insider's View of Twin Oaks Community in Its Twenty-Sixth Year*, 2nd edition. Louisa, Virginia: Twin Oaks Publishing.

NIEUWE ECONOMIE

Tim Jackson

Centre for Environmental Strategy, University of Surrey

De samenleving staat voor een diep dilemma: groei afwijzen is economische en sociale ineenstorting riskeren, maar groei onafgebroken nastreven is de ecosystemen in gevaar brengen waarvan ons overleven op lange termijn afhangt. De reactie op de recessie was een alomtegenwoordige oproep om de consumentenbestedingen te doen herleven en de **groei** weer op gang te brengen. Wie de consensus ter discussie wilde stellen werd meteen afgedaan als een cynische revolutionair of hedendaagse luddiet.

Met die verwarrende boeman van ineenstorting dreigend in onze nek, leek het logisch dat de **groei** weer op gang gebracht moest worden. En het dichtst dat we in de buurt kwamen van iets anders doen dan business as usual, was dat we op een of andere manier kans zouden zien uit de crisis een ‘andere **groeimotor**’ te creëren, zoals Achim Steiner van het Milieu-programma van de VN het noemde. Groene groei werd de heilige graal van het economisch herstel.

Dit idee is in wezen nog steeds een oproep tot ont koppeling (zie **dematerialisatie**). De **groei** duurt voort, terwijl de grondstofintensiteit (en hopelijk de doorstroom) daalt. Maar in tegenstelling tot de technologische dromen van ont koppeling – die op een of andere wonderbaarlijke wijze verwachten dat we, in een wereld van 9 miljard mensen die allemaal de westerse levensstijl nastreven, er toch in zullen slagen in 2050 de koolstofintensiteit van elke dollar van de output 130 keer lager te krijgen dan nu – is er in het idee van een groene economie ten minste iets dat lijkt op een blauwdruk voor hoe een alternatieve economie eruit zou kunnen zien. Het geeft ons een beter idee van wat mensen in deze nieuwe econo-

mie kopen en bedrijven er verkopen. Het basisconcept is de productie en verkoop van gedematerialiseerde 'diensten', in plaats van materiële 'producten'. Het kunnen nochtans duidelijk niet alleen de 'op diensten gebaseerde economieën' zijn die in de afgelopen decennia bepaalde westerse ontwikkelingen hebben gekenmerkt. Voor het grootste deel zijn die bereikt door het verminderen van zware industrie, waarbij we consumptiegoederen uit het buitenland bleven invoeren en de financiële diensten om ze te betalen uitbreidden.

Dus waaruit bestaat die productieve economische activiteit in deze nieuwe economie precies? Zeker eerder de verkoop van 'energiediensten' dan energievoorziening. De verkoop van mobiliteit in plaats van auto's. Recycling, hergebruik, leasing, eventueel yogalessen, misschien vaker naar kapper, **stadstuinieren**: zolang deze diensten tenminste niet uitgevoerd worden met behulp van gebouwen, de laatste mode er niet bij sleuren en je geen auto nodig hebt om er te komen. De nederige bezem zou bijvoorbeeld moeten worden verkozen boven de duivelse 'blad-blazer'.

De fundamentele vraag is: kun je met deze activiteiten echt genoeg geld verdienen om een economie groeiende te houden? En de waarheid is dat we dit gewoon niet weten. We hebben nog nooit op enig punt in de geschiedenis in een dergelijke economie geleefd. Het klinkt op dit moment verdacht veel als iets wat *the Independent on Sunday* direct zou afdoen als een "op joerten gebaseerde economie" – met steeds duurdere joerten.

Maar dit betekent niet dat we de achterliggende visie volledig moeten weggooien. Hoe de nieuwe economie er ook uit ziet, koolstofarme economische activiteiten die mensen werk geven op manieren die een zinvolle bijdrage leveren aan menselijke bloei, moeten de basis ervan vormen. Zoveel is duidelijk.

Dus in plaats van te starten met het uitgangspunt van **groei**, zouden we misschien moeten beginnen met het identificeren van hoe we willen dat een duurzame economie er zou uitzien en zich zou gedragen. Het is duidelijk dat een of andere vorm van stabiliteit – of veerkracht – van belang is. Economieën die ineensstorten bedreigen onmiddellijk het floreren van de mens. We weten dat gelijkheid belangrijk is. Ongelijke samenlevingen veroorzaken onproductieve statusconcurrentie (zie **sociale grenzen van**

de groei) en ondermijnen welzijn niet alleen direct, maar ook door ons gevoel van gedeeld burgerschap uit te hollen.

Werk – en niet enkel betaald werk – doet er nog steeds toe in deze nieuwe economie. Het is om allerlei redenen van vitaal belang. Naast de voor de hand liggende bijdrage van betaalde arbeid voor het levensonderhoud van mensen, is werk een deel van onze deelname aan het leven van de maatschappij. Met werk scheppen en herscheppen we de sociale wereld en vinden we er een geloofwaardige plaats in.

Misschien het meest belangrijk van al: de economische activiteit moet ecologisch begrensd blijven. De grenzen van een eindige planeet moeten direct in haar draaiboek worden gecodeerd. De waardering van ecosysteemdiensten, de vergroening van de nationale rekeningen, de identificatie van een ecologisch begrensde productiefunctie: dit alles is waarschijnlijk essentieel voor de ontwikkeling van een duurzaam economisch kader.

En op lokaal niveau is het mogelijk om een aantal eenvoudige operationele principes te identificeren waaraan deze nieuwe economische activiteiten moeten voldoen. Laten we deze activiteiten ecologische ondernemingen noemen als zij voldoen aan drie eenvoudige criteria:

- Zij dragen positief bij tot menselijke bloei.
- Ze ondersteunen de gemeenschap en bieden een fatsoenlijk levensonderhoud.
- Ze gebruiken zo weinig mogelijk materialen en energie.

Merk op dat het niet alleen de outputs van de economische activiteit zijn die een positieve bijdrage moeten leveren aan ons floreren. Het is eveneens de vorm en de organisatie van onze voorzieningssystemen. De ecologische onderneming moet meegaan met de nerf van gemeenschap en het sociaal welzijn op lange termijn, eerder dan er tegenin te gaan.

Interessant genoeg heeft ecologisch ondernemen een soort voorloper. De zaden van de nieuwe economie bestaan al in de lokale, op de gemeenschap gebaseerde sociale onderneming: gemeenschappelijke energieprojecten, lokale boerenmarkten, slow food-**coöperaties**, sportverenigingen, bibliotheken, gemeenschapsgezondheids- en -fitnesscentra, lokale reparatie- en onderhoudsdiensten, ambachtelijke workshops, schrijfcen-

tra, watersporten, gemeenschapsmuziek en -drama en lokale opleiding en vaardigheden. En ja, misschien zelfs bij yoga (of gevechtskunsten of meditatie), naar de kapper gaan en tuinieren.

Zowel als producenten en als consumenten halen mensen vaak een groter gevoel van welzijn en vervulling uit deze activiteiten dan ze ooit doen uit de tijdsarme, materialistische supermarkteconomie waarin het grootste deel van ons leven wordt besteed. Het is dus ironisch dat deze op gemeenschap gebaseerde sociale ondernemingen in de hedendaagse economie nauwelijks meetellen. Zij vertegenwoordigen een soort Assepoester-economie die verwaarloosd in de marge van de consumptiemaatschappij zit.

Sommige ervan worden nog nauwelijks geregistreerd als economische activiteiten in formele zin. Ze gebruiken soms mensen op deeltijds- of zelfs vrijwillige basis. Hun activiteiten zijn vaak arbeidsintensief. Dus als ze al iets bijdragen tot het **BBP**, is de groei van hun arbeidsproductiviteit natuurlijk 'belabberd' – 'dismal' in de termen van Thomas Carlyle. Als we grootscheeps naar patronen van gedematerialiseerde diensten beginnen te verschuiven, zouden we de economie niet onmiddellijk tot stilstand brengen, maar we zouden de groei zeker aanzienlijk vertragen.

We komen hier gevaarlijk dicht bij de waanzin in het hart van de door groei geobsedeerde, grondstofintensieve, consumptie-economie. Hier heb je een sector die zinvol werk zou kunnen bieden, mensen mogelijkheden geeft om op te bloeien, positief bij te dragen aan de gemeenschap en een behoorlijke kans te maken om materieel zuinig te zijn. En toch wordt hij gekleineerd als waardeloos omdat hij daadwerkelijk mensen werk geeft.

Dit soort respons toont de fetisj arbeidsproductiviteit voor wat ze is: een recept voor het ondermijnen van werk, gemeenschap en leefmilieu. Natuurlijk zijn verbeteringen van de arbeidsproductiviteit niet altijd slecht. Er zijn duidelijk plekken waar het zinvol is om menselijke arbeid te vervangen, met name wanneer het werk zelf armzalig voelt. Maar het idee dat arbeidsinzet altijd en noodzakelijk iets is dat geminimaliseerd moet worden, tart het gezond verstand.

In feite is er een zeer goede reden waarom gedematerialiseerde diensten niet leiden tot een groei van de productiviteit. Het is omdat het voor

vele ervan de menselijke input erin is, die de waarde ervan uitmaakt. Het najagen van arbeidsproductiviteit in activiteiten waarvan de integriteit afhangt van menselijke interactie, ondermijnt systematisch de kwaliteit van de output.

Naast dat alles is werken zelf een van de manieren waarop de mens betekenisvol deelneemt aan de samenleving. Het verminderen van onze capaciteit om dat te doen – of de kwaliteit van onze ervaring bij het doen ervan te reduceren – is een rechtstreekse aantasting van het floreren van mensen. Niet aflatend streven naar arbeidsproductiviteit heeft in deze omstandigheden absoluut geen zin.

Dus om het kort te recapituleren: het ziet ernaar uit dat zij die pleiten voor een nieuwe groeimotor, gebaseerd op gedematerialiseerde diensten, echt iets op het spoor zijn. Maar ze hebben misschien een belangrijk punt gemist. Het idee dat een steeds meer op diensten gebaseerde economie kan (of moet) zorgen voor steeds grotere economische output spoot niet helemaal.

Aan de andere kant hebben we hier duidelijk enige vooruitgang geboekt. Deze nieuwe 'Assepoester'-economie biedt echt wel een soort blauwdruk voor een ander soort samenleving. Nieuwe, ecologische bedrijven bieden mogelijkheden om te floreren. Zij geven de middelen voor een levensonderhoud en deelname aan het maatschappelijk leven. Ze zorgen voor veiligheid, een gevoel van verbondenheid en het vermogen om te delen in een gemeenschappelijke inspanning en toch ons potentieel als individuele menselijke wezens na te streven. En tegelijkertijd bieden zij een goede kans om binnen de ecologische schaal te blijven. Voor de volgende economie moeten we Assepoester echt uitnodigen voor het bal.

Referenties

- Jackson, T. (2009) *Welvaart zonder groei: economie voor een eindige planeet*. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel; vertaling van 'Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet'. London: Earthscan.

GELD, PUBLIEK GECEREËRD

Mary Mellor

Department of Social Science, Northumbria University

De actie in de zaak voor publiek gecreëerd geld ziet geld als een publieke hulpbron (Mellor 2010). Er wordt gesteld dat de publieke creatie en circulatie van geld, vrij van schulden en onder democratische controle, het mogelijk maakt om in de behoeften van grootschalige samenlevingen te voorzien op basis van sociale rechtvaardigheid en ecologische duurzaamheid (Robertson 2012). Om deze notie van publiek gecreëerd geld te ondersteunen is het belangrijk te onderzoeken hoe nieuw geld in moderne economieën wordt gecreëerd (Ryan-Collins *et al.* 2011). In de moderne economieën zijn er twee bronnen van nieuw geld: geld gecreëerd door monetaire autoriteiten, zoals centrale banken (meestal aangeduid als basisgeld [High Powered Money, Base Money]) en geld gecreëerd door het bankwezen als leningen (meestal aangeduid als kredietgeld [*Credit Money*]). De productie van nationale valuta (bankbiljetten en munten) is een monopolie van publieke monetaire autoriteiten, maar publiek gecreëerd geld kan ook in elektronische vorm worden uitgegeven, zoals toen centrale banken grote hoeveelheden nieuw geld uitgaven in reactie op de financiële crisis van 2007/2008 (kwantitatieve verruiming).

Het belangrijkste verschil tussen de twee bronnen van nieuw geld (monetaire autoriteiten of bankkrediet) is dat publiek geautoriseerd geld *kan* worden uitgegeven als schuld, maar bankkrediet *alleen* kan worden uitgegeven als schuld (Ingham 2004). Het is banken niet toegestaan munten te slaan of biljetten te drukken (ze moeten deze kopen van de centrale bank), maar ze kunnen leenrekeningen opzetten, dat is nieuw geld uitgegeven aan een lener (een persoonlijke, zakelijke of de overheid) door

gewoon getallen toe te voegen aan een bankrekening (zoals bij een hypothecaire lening). De klassieke bankierstheorie beweert dat de monetaire autoriteiten in staat zijn om de hoeveelheid nieuw geld gecreëerd door banken als leningen te beheersen, maar de financiële crisis laat zien dat bancaire kredietverlening uit de hand kan lopen. Het meeste geld in de moderne economieën wordt door de banksector gecreëerd en verspreid als schuld, in het geval van het Verenigd Koninkrijk meer dan 97 procent (Jackson en Dyson 2013). De geldvoorziening in de moderne economieën is dus effectief geprivatiseerd; geld wordt uitgegeven op commerciële basis. Verschillende factoren hebben geleid tot deze ‘privatisering’ van de geldvoorraad als schuld: neoliberale ideologie en deregulering, verhoogde publieke en privéschulden, minder gebruik van bankbiljetten en munten en meer vertrouwen op overschrijvingen tussen bankrekeningen, publieke steun voor bankrekeningen in depositogarantie en de rol van centrale banken als een schijnbaar onbeperkte uitlener van laatste toevlucht.

De link naar degrowth ligt in de rol van schuld in de uitgifte van nieuw geld. Terwijl nieuw publiek gecreëerd geld zonder schuld zou kunnen worden uitgegeven – besteed door het gewoon in omloop te brengen (bijvoorbeeld als kwantitatieve verruiming voor de mensen, in plaats van voor het bankwezen) – wordt geld dat wordt uitgegeven via het bancaire systeem altijd als schuld uitgegeven. Het geld moet dus, met rente, worden teruggegeven aan de uitgevende bank. Dit creëert een enorme **groeidynamiek**. Als bijna alle geld wordt uitgegeven als leningen die moeten worden terugbetaald met rente, moet de geldhoeveelheid voortdurend worden uitgebreid door de uitgifte van nieuwe schulden. Indien de bereidheid van de banken om uit te lenen – of van mensen om te lenen – ophoudt, valt de geldvoorziening stil. Schulden aan de banken kunnen niet worden terugbetaald, of als ze worden terugbetaald, krimpt de geldhoeveelheid nog verder. Tijdens dergelijke crises is de enige bron van nieuw geld de staat/centrale bank. Maar hoewel de nooduitgifte van publiek gecreëerd geld rechtstreeks in de economie zou kunnen worden besteed, vereist het huidige monetaire beleid dat het wordt uitgegeven aan het bankwezen of als schuld aan de overheid. Er is een logica aan het verstrekken van publiek gecreëerd geld als schuld aan het bankwezen (dat het zal door-

lenen met rente), maar niet aan het publiek aan wie het geld zou moeten toebehoren. In plaats daarvan wordt het publiek geacht het geld, gebruikt om de banken te redden, te hebben geleend, wat staatsbudgetten in de min duwt en resulteert in het opleggen van strenge bezuinigingsmaatregelen.

De eenvoudigste manier om door banken gecreëerde schuld en haar **groeidynamiek** weg te nemen is het bankwezen het recht ontnemen om nieuw geld te creëren, of dit streng te beperken. Banken zouden nog slechts datgene mogen doen wat de meeste mensen denken dat ze doen: kredietverlening met het reeds bestaande geld van spaarders aan kredietnemers. In plaats van geld gecreëerd door via banken uitgegeven schuld, zou nieuw publiek gecreëerd geld vrij van schuld direct in de economie gespendeerd kunnen worden om aan de openbare behoeften te voldoen. Op dit moment moeten de overheidsuitgaven wachten tot de commerciële circulatie van geld winst oplevert die kan worden belast. Dat wil zeggen dat de overheidsuitgaven afhangen van de groei in de commerciële sector. Ook kunnen de meeste mensen niet direct de goederen en diensten produceren die ze nodig hebben. Ze moeten eerst aan het werk in door privéwinst gedreven, of openbare winstafhankelijke activiteiten om toegang tot geld te verkrijgen.

Voorstellen om als een openbare bron nieuw publiek geld te creëren zouden erop mikken al het nieuwe geld te creëren, hetzij onder democratische controle door middel van een nationaal monetair budget of via een onafhankelijke monetaire autoriteit (Jackson en Dyson 2013). Publiek gecreëerd geld zou vrij van schuld worden uitgegeven en zou rechtstreeks in de economie worden besteed. Er zou genoeg geld kunnen worden verspreid om in de basisbehoeften te voorzien en economische activiteit zou zich richten op de bevrediging van deze behoeften (Mellor 2010). Publiek gecreëerd geld kan op nationaal, regionaal, lokaal of zelfs internationaal niveau op verschillende manieren worden uitgegeven. Nieuw geld kan worden gebruikt om de belangrijkste openbare voorzieningen te financieren, zoals de gezondheidszorg en **zorg**diensten of koolstofarme energiesystemen. Flexibiliteit binnen de economie kan worden bereikt door de uitgifte van geld als een **basisinkomen** of als een fonds voor sociale investeringen of economische ontwikkeling aan de basis. Nieuw

uitgegeven publiek geld zou beschikbaar gemaakt kunnen worden voor commerciële banken om uit te lenen, zolang het geld wordt gebruikt in het ruimere publieke belang. Er zou nog steeds een rol zijn voor belastingen, die zouden worden gebruikt om geld uit de economie te verwijderen als er inflatie dreigt. Belasting kan ook worden gebruikt om het meest efficiënte gebruik van natuurlijke hulpbronnen aan te moedigen en om rijkdom te herverdelen. De zaak voor publiek gecreëerd geld is de noodzaak om geld te redden van de winst- en groeigerichte controle en terug te sturen naar waar het hoort – naar het publiek, maar deze keer onder democratische controle en volgens de principes van ecologische duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid.

Referenties

- Ingham, G. (2004) *The Nature of Money*. Cambridge: Polity.
- Jackson, A. and Dyson, B. (2013) *Modernising Money: Why our Monetary System Is Broken and How it Can Be Fixed*. London: Positivemoney.
- Mellor, M. (2010) *The Future of Money: From Financial Crisis to Public Resource*. London: Pluto Press.
- Robertson, J. (2012) *Future Money: Breakdown or Break through?* Totnes: Green Books.
- Ryan-Collins, J., Greenham, T., Werner, T. and Jackson, A. (2011) *Where Does Money Come From? A Guide to the UK Monetary and Banking System*. London: New Economic Foundation.

GEMEENSCHAPSMUNTEN

Kristofer Dittmer

Research & Degrowth and ICTA (Institute of Environmental Science and Technology), Autonomous University of Barcelona

Geld wordt traditioneel gedefinieerd op basis van zijn drie belangrijkste functies: als rekeneenheid, ruilmiddel en als een middel voor de opslag van waarde. Munten verwijzen naar de ruilmiddelfunctie. Gemeenschapsmunten (GM) zijn onconventionele munten, munten die niet door een nationale overheid tot wettig betaalmiddel zijn uitgeroepen. GM worden gecreëerd voor een aantal verschillende doeleinden. Met wisselende connotaties wordt er ook vaak naar verwezen als alternatieve, complementaire of lokale munten. Ze proberen strikt te definiëren lijkt niet aan te raden. Maar die termen verwijzen naar munten die meestal worden gecreëerd door het maatschappelijk middenveld en soms door de overheid. Ze circuleren op subnationale niveaus.

Sinds de vroege jaren 1980 is er op een sinds de Grote Depressie ongeëvenaarde schaal wereldwijd geëxperimenteerd met gemeenschapsmunten. De vijf belangrijkste hedendaagse types zijn LETS (*Local Exchange Trading System of Scheme*), tijdbanken, HOURS, munten in ruilhandelmarkten en converteerbare lokale valuta (zie North 2010 voor een uitgebreide inleiding) [Zie ook Toxopeus 2014]). Vele ervan werden via de internationale groene beweging verspreid, waarvoor zij groene principes belichamen zoals ‘small is beautiful’ en economie aan de basis. De ideologische erfenis van de gemeenschapsmunten gaat echter minstens terug tot de pogingen van de negentiende-eeuwse utopische socialist Owen en Proudhon om door middel van monetaire innovaties meer progressieve markten te bouwen. Het hedendaags experimenteren met

gemeenschapsmunten binnen de linkerzijde kan worden opgevat als onderdeel van haar herwaardering van op de markt gebaseerde benaderingen, gezien het falen van centrale planning in socialistische landen. Gemeenschapsmunten worden ook begunstigd door rechtse libertariërs in de traditie van de E.G. Riegel, maar dan eerder onder andere benamingen zoals ‘wederzijdse kredietsystemen’.

De relevantie van de gemeenschapsmunten voor degrowth hangt af van wat wordt bedoeld met het laatste. In zekere zin kan degrowth worden gezien als een bewust afstappen van een op **groei** gebaseerde samenleving, bedoeld om verdere vernietiging van het milieu en menselijk leed tegen te gaan. Langs de andere kant en in de context van een crisis van het mondiale **kapitalisme** die zich op lange termijn manifesteert als chronisch ontoereikende groeಿನiveaus (een scenario dat veel degrowth-voorstanders in een niet al te verre toekomst waarschijnlijk achten), kan men zich degrowth indenken als een sociaal rechtvaardige aanpassing aan een maatschappij zonder groei. Daar hedendaagse experimenten met gemeenschapsmunten binnen de gewone ups en downs van het kapitalisme hebben plaatsgevonden, is hun bestaande palmares voor het eerste scenario van groter belang dan voor het laatste. Volgens dit prestatiepalmares hebben gemeenschapsvaluta enig vrijwillig verlaten van het **groei**pad niet significant vergemakkelijkt. Hun potentieel voor doelgerichte degrowth kan worden beoordeeld met betrekking tot vier criteria die behoren tot de meest voorkomende motivaties voor het opzetten van en het deelnemen aan systemen van gemeenschapsmunten: *samenlevingsopbouw*, dat wil zeggen de heropleving en verbetering van lokale sociale netwerken; het bevorderen van *alternatieve waarden* bemiddeld door economische ruil (heersende waarden uitdagen ten aanzien van ras, klasse, geslacht en de natuur); het faciliteren van *alternatieve bestaansmiddelen*, waar grotere zelfbeschikking over productieve activiteit de noodzaak verzwakt om werk te zoeken ongeacht de gevolgen voor het milieu; en *ecolokalisatie*: de ecologisch en politiek gemotiveerde lokalisatie van netwerken van productie en consumptie. Een recent overzicht van de wetenschappelijke literatuur over LETS, tijdbanken, HOURS, en converteerbare lokale valuta vond dat de basis om ervoor te pleiten als instrumenten voor doelgerichte

degrowth erg zwak was, afgaande op hun prestaties met betrekking tot deze vier criteria (Dittmer 2013).

De relevantie van gemeenschapsmunten voor degrowth in de tweede zin is meer speculatief, want er is geen precedent voor een crisis van het **kapitalisme** op lange termijn. Bestaande ervaring laat vermoeden dat de gemeenschapsmunten een rol te spelen hebben in situaties waarin toegenomen beperkingen op toegang tot conventioneel geld voor de bevolking wijdverbreide onvervulde behoeften veroorzaken tegelijk met inactieve productiecapaciteit. Het nut van ruilhandelmuntnetwerken voor miljoenen Argentijnen tijdens de crisis van 2001-2 is een voorbeeld bij uitstek (zie bijvoorbeeld Gómez 2009; North 2007). Maar deze netwerken waren grotendeels gebaseerd op tweedehands uitwisseling van huiselijke bezittingen van de middenklasse, opgebouwd in de voorgaande jaren van relatieve welvaart en de netwerken werden overweldigd en stortten deels in omdat deze reservecapaciteit uitgeput was. Gelukkig werd in deze fase van de crisis door de overheid een belangrijk beleid van sociale steun geïntroduceerd. De verzachting van een meer langdurige crisis, waarin je zwakker sociaal beleid mag verwachten, zou een veel grotere positieve invloed vergen op bredere productieve sectoren dan bereikt werd door de Argentijnse ruilhandelmunten.

Een belangrijke uitdaging voor de aanvaarding van gemeenschapsmunten door formele productieve sectoren is het probleem van het overwinnen van de tegenstelling tussen de toegenomen toegang tot middelen die samengaat met grootschalige circulatie, en de moeilijkheden van muntmanagement. Wereldwijd ontsnapt de gemeenschapsvaluta alleen in beperkte mate aan deze tegenstrijdigheid door de geldtoevoer te ondersteunen met conventioneel geld; een onwerkbare oplossing in een situatie van monetaire droogte. De grootschalige valuta die de overgrote meerderheid van de deelnemers in Argentinië hadden gediend, stortten in hyperinflatie door een combinatie van slecht monetair beheer en wijdverbreide vervalsing. Dit illustreert dat grootschalige monetaire systemen enorme hoeveelheden financiële en organisatorische middelen vereisen en je kunt vaststellen dat die welke in het verleden stabiel zijn geweest in het algemeen het werk waren van staten (zie ook **publiek gecreëerd geld**).

Dit laat weinig ruimte voor het in stand houden van materieel belangrijke muntsystemen in een positie van verzet tegen de staat. Maar in Argentinië konden sommige kleinere netwerken blijven, ondanks de ineenstorting van de grotere. Maar intussen was de ergste fase van de crisis voorbij, zodat deze netwerken alleen nuttig waren voor een paar mensen, vaak eerder om sociale dan economische redenen. Misschien zouden in een langdurige crisis dergelijke kleinere netwerken een meer blijvende rol kunnen spelen. Met hun potentieel voor democratisch beheer zullen ze, in tegenstelling tot grootschalige netwerken, voor veel voorstanders van degrowth hun aantrekkingskracht behouden. Juist in een scenario van langdurige crisis van het **kapitalisme** waarin grote bevolkingen zichzelf zullen moeten bedruipen, omdat ze overbodig worden voor de belangen van overheden en kapitalisten, zouden gemeenschapsmunten bijzonder goed van pas kunnen komen.

Referenties

- Dittmer, K. (2013) 'Local Currencies for Purposive Degrowth? A Quality Check of some Proposals for Changing Money-as-Usual', *Journal of Cleaner Production*, 54: 3-13.
- Gómez, G.M. (2009) *Argentina's Parallel Currency: The Economy of the Poor*, London: Pickering & Chatto.
- North, P. (2007) *Money and Liberation: The Micropolitics of Alternative Currency Movements*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- North, P. (2010) *Local Money: How to Make it Happen in Your Community*, Totnes: Transition Books.
- Toxopeus, H. (2015) *Een @nder soort geld*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.

INDIGNADOS (OCCUPY!)

Viviana Asara⁽¹⁾ en Barbara Muraca⁽²⁾

1) Research & Degrowth and ICTA (Institute of Environmental Science and Technology), Autonomous University of Barcelona

2) Sociology Institute, University of Jena

De Indignados- of Occupy-beweging(en) zijn groeiende sociale bewegingen, die tijdens de campagne voor ‘echte’ democratie en sociale rechtvaardigheid in 2011 in veel verschillende landen begonnen met protesteren tegen het bezuinigingsbeleid, de hoge werkloosheid, toenemende sociale ongelijkheid en de onderlinge afstemming van de overheidspolitiek met de belangen van het ondernemings- en financiële **kapitalisme**. Al verwijzen de twee bewegingen naar twee aparte dynamieken die respectievelijk ontstonden in Spanje en in de Verenigde Staten en zich vervolgens naar andere landen verspreidden, ze delen soortgelijke eisen, de methode van het bezetten van de stedelijke ruimte en ze gebruiken volksvergaderingen met directe democratie.

Het was begin 2011 in Spanje toen een nieuw platform van verschillende collectieven en netwerken, onder de naam ‘Real Democracy Now’, een manifest op Facebook publiceerde en opriep tot een demonstratie op 15 mei met de slogan “wij zijn geen koopwaar in de handen van politici en bankiers.” In het manifest verklaarden de activisten dat ze verontwaardigd waren (de Spaanse term is indignados) over de ‘dictaten van de grote economische machten’, de partijdictatuur, de dominantie van het economisme, sociale onrechtvaardigheid en de corruptie van politici, bankiers en zakenlieden. Hun oproep bracht in 50 steden in heel Spanje met succes tienduizenden mensen op straat en na de demonstratie verspreidden bezettingen zich in een paar dagen naar meer dan 800 steden

over de hele wereld. In Spanje werden veel kampementen tot juni of juli voortgezet. Ze brachten een rijk debat voort en de verspreiding alom van werkgroepen, commissies en in vele steden een lang en moeizaam proces om een consensus uit te werken over de minimale eisen van de mobilisatie. Het Barcelona-manifest omvatte onder meer de volgende eisen: geen privileges meer voor politici, bankiers en mensen met grote inkomens; fatsoenlijk salaris en levenskwaliteit voor iedereen, recht op een thuis, een betere kwaliteit van openbare diensten, vrijheden (verbonden met de vrijheid van informatie en meningsuiting op internet), directe democratie en aandacht voor het milieu. Na de (niet altijd) vrijwillige verwijdering van de kampen bleven verschillende werkgroepen, commissies en vergaderingen actief, en wonnen buurtsamenkomsten aan belang. Men kwam periodiek samen om te coördineren. Vervolgens kwam de beweging in een meer latente fase. Ze kreeg meer zichtbaarheid met algemene stakingen en demonstraties, zoals de symbolische ‘omsingeling’ van het parlement in september 2012. Het manifest voor de eerste verjaardag van de beweging omvatte eisen zoals een weigering van bail-out voor banken, een **burgeraudit van de schuld**, openbaar onderwijs, economische herverdeling en **basisinkomen**, werkverdeling, de weigering om hachelijk werk te doen en de waardering van reproductieve, huiselijke, of ook **zorg**arbeid.

De Occupy Wall Street-beweging begon op 17 september 2011 met de bezetting door een honderdtal mensen van het Zuccotti Park, in het financiële district van Manhattan. Het kwam tot massale bezettingen nadat in juli het tijdschrift *Adbusters* een oproep publiceerde om Wall Street te bezetten. In veel Amerikaanse steden schoten bezettingen als paddenstoelen uit de grond; ze duurden tot november. Enkele van de belangrijkste kwesties die Occupy Wall Street opwierp waren: een gelijke verdeling van de welvaart, een hervorming van het bankwezen, een vermindering van de politieke invloed van bedrijven en de nood om het systeem te veranderen om problemen van onrecht en ongelijkheid aan te pakken.

Beide bewegingen delen een gelijkaardige structuur en organisatie van interne besluitvormingsprocessen: de Algemene Vergadering (AV) is het (open) deel van de organisatie dat beslissingsbevoegdheid bezit. Speci-

fieke kwesties worden behandeld door commissies en werkgroepen, die periodiek rapporteren aan de AV. Beslissingen worden meestal met consensus genomen, die ook met een systeem van handsignalen zichtbaar gemaakt kan worden. Het 'middel dat een volksvergadering ergens de boel bezet' weerspiegelt de kerneis voor een 'echte' democratie en belichaamt op voorafbeeldende wijze de implementatie van op consensus gerichte basisdemocratische vormen van besluitvorming en zelfmanagement. Het huidige systeem van de representatieve democratie wordt bekritiseerd als een corrupte 'plutocratie' of 'systeem van partijen die aan de leiband lopen van bedrijven', onderworpen aan de belangen van het financiële kapitalisme en het wordt afgedaan als 'niet in staat om de wil van het volk te vertegenwoordigen'.

Net als andere sociale bewegingen voor hen, vormen Occupy en Indignados een belangrijke arena waar verschillende opvattingen over democratie elkaar kunnen ontmoeten en waar er mee geëxperimenteerd kan worden, als een expliciete uitdaging voor de minimalistische, individualistische en liberale visie van de liberale democratie (Della Porta 2013). Terwijl sommige activisten oproepen tot veralgemening van een direct democratisch volksvergaderingsstelsel en zelforganisatie om parlementaire systemen te vervangen, proberen anderen de daadwerkelijke deelname binnen de institutionele politiek te versterken en de vertegenwoordigingsmechanismen te verbeteren door een hervorming van de kieswetten met injecties van directe democratie op het lokaal niveau.

De implementatie van een 'echte' democratie impliceert echter meer dan de transformatie van vormen van vertegenwoordiging en politieke besluitvorming: sociale rechten en herverdeling van rijkdom zijn voor mensen noodzakelijke voorwaarden om echt en effectief deel te nemen aan democratische processen. Waar de huidige democratieën worden gekaapt door economische machten, vereist echte democratie economische democratie, dat wil zeggen het democratische (zelf)beheer van buurten, werk en productie. Echte democratie is bijgevolg "zich een democratie voorstellen in alle domeinen van het leven" (zie Asara 2014).

Verre van louter een reactie op bezuinigingsbeleid en de ondemocratische aard van (liberale) representatieve democratieën, belichaamt de

Indignados-beweging een meer radicale, culturele kritiek op de hedendaagse samenlevingen wat betreft hun waarden van productivisme, economisme, individualisme en consumentisme. Vanzelfsprekend zijn er duidelijke raakvlakken tussen Indignados/ Occupy en de degrowth-beweging: de eis voor een systemische verandering is, zoals in de meeste degrowth-perspectieven, vermengd met de perceptie dat zich een systemische multi-dimensionale crisis afspeelt, die niet alleen het politieke en economische omvat, maar ook ecologische en culturele (waarde-) dimensies heeft. In plaats van te protesteren voor een hervatte groei, pleiten ze allebei voor verschillende sociaaleconomische modellen waarin degrowth-claims worden verweven met oproepen tot herverdelende en sociale rechtvaardigheid (Asara 2014). De voorafbeeldende politiek van de beweging en haar denkbelden van betekenissen, zoals de bezettingen, kampementen en terugvordering van openbare pleinen, de stadsboomgaarden, de collectieve keukens en het reinigen van de bezette ruimtes, of de markten met vrije en ruilhandel, zijn ook primaire betekenissen voor degrowth.

De huidige crisis is een keerpunt in het fragiele verbond tussen democratie en **kapitalisme** zoals wij dat kennen: een dergelijk verbond lijkt inderdaad nogal conjunctureel te zijn geweest voor de werkzame relatie tussen economische groei en de welvaartsstaat en voor de bemiddeling van de politieke massapartijen en partijconcurrentie (Offe 1984; Macpherson 1977). Intussen houdt de eerdere belofte van welvaart en vrijheid gekoppeld aan economische **groei** niet langer stand en brengen bezuinigingen, gericht op **groei** als enige oplossing voor de crisis, de democratie zelf in gevaar.

Het hegemone neoliberale programma lijkt echter een legitimatiecrisis mee te maken wat betreft zijn vermogen om een brede consensus te consolideren. In hoeverre sociale bewegingen zoals Indignados of Occupy misschien kunnen beginnen de kern te bouwen voor een contrahegemonisch blok, is nog te vroeg om te zeggen. Toch kunnen ze misschien door hun originele recept de springplank worden voor een langdurige transformatie: een succesvol samenvoegen van tegendraadse vormen van oppositie met creatieve praktijken, waar gezamenlijk met haalbare alter-

natieven wordt geëxperimenteerd en waar deze worden verbeterd; de pluralistische openheid van besluitvormingsprocessen die een platform voor een grotere consensus kunnen worden; de gemeenschappelijke en doorlopende uitdrukking van een alternatief waardesysteem en de capaciteit voor wereldwijd netwerken en communiceren. Hun 'vooraafbeeldende politiek' die 'hier en nu' maatschappelijke alternatieve visies probeert te bouwen heeft een sterk en aantrekkelijk potentieel.

Referenties

- Asara, V. (2014) 'The Indignados movement. Framing the crisis and democracy'. *Forthcoming in Sociology*.
- Della Porta, D. (2013) *Can democracy be saved?* Cambridge: Polity Press.
- Macpherson, C.B. (1977) *The life and times of liberal democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Offe, C. (1984) *Contradictions of the welfare state*. London: Hutchinson & Co.

NUTOPISTEN

Chris Carlsson

Shaping San Francisco

Knutselaars, uitvinders en creatieve doe-het-zelvers die met een artistieke benadering belangrijke taken opnemen die door de marktmaatschappij worden genegeerd of ondergewaardeerd, zijn wat ik nutopisten (Nowtopians) noem. De relatie van nutopisten met werk is geworteld in praktijken die in de afgelopen decennia zijn opgekomen en belicht een belangrijke lijn van zelfemancipatorische klassenpolitiek buiten de traditionele arena van loonarbeid. Deze praktijken omvatten activiteiten zoals **stadstuinieren**/landbouw, doe-het-zelf-fietsenmakerscoöperaties, vaak ‘fietskeukens’ genoemd, hackercollectieven die zich bezighouden met het ontwikkelen van vrije softwaretools en de uitbreiding en verbetering van de sociale communicatie, makers van kringloopkleding, coöperaties voor biobrandstoffen, en nog veel meer. Wat veel van deze activiteiten kenmerkt, is dat mensen hun tijd en technologische knowhow uit de markt nemen en zich – gratis werkend – de afvalstroom van het moderne **kapitalisme** opnieuw toe-eigenen door technologieën op onverwachte manieren te gebruiken. Breed genomen zijn ze de sociale en technologische basis voor een post-kapitalistische vorm van leven aan het uitvinden. Meer en meer mensen, die de degradatie erkennen die inherent is aan zakelijke relaties, creëren netwerken van activiteiten die zich niet in geld laten uitdrukken. Nutopische activiteiten kruisen in de praktijk paden met de degrowth-beweging, ook als ze dat niet expliciet uitspreken. Wanneer mensen hun tijd en technologische knowhow uit de markt nemen en zelf bepalen hoe en waaraan ze hun inspanningen besteden, veroorzaken ze een kortsluiting met de logica van de marktmaatschappij die afhangt van onophoudelijke

groei. Ze ‘verlaten de economie’ en dat is de slogan van degrowth. Hun gemeenschappelijk gebruik van afgedankte en teruggewonnen materialen uit de afvalstroom van het **kapitalisme** toont ook een verschuiving naar productieve activiteit die per definitie niet ‘**groei**’ is.

Werkzaamheden in eigen beheer buiten de loonarbeid kunnen we het best begrijpen in termen van klasse en uiteindelijk, een klasseloze maatschappij. De twee cruciale componenten hier zijn *tijd* en de *technosfeer*. Mensen zijn bezig met activiteiten die buiten hun baan doorgaan, in hun zogenaamde ‘vrije’ tijd. Deze praktijken zijn vaak erg tijdrovend en vermoeiend en vereisen dat mensen met elkaar delen en elkaar wederzijds helpen. Ze vormen het begin van nieuwe soorten van gemeenschappen. Dit is een ‘her-samenstelling’ van de arbeidersklasse, hoewel de meeste van de deelnemers een dergelijk kader niet zouden aanvaarden. Omdat deze mensen bezig zijn met de creatieve toe-eigening van technologieën voor doeleinden van eigen ontwerp en keuze, belichamen deze activiteiten de (gedeeltelijke) transcendentie van de gevangenis van de loonarbeid door ‘werkers’ die wel wat beters te doen hebben dan hun werk. Wanneer ze bevrijd zijn van de dwingende eisen van loonarbeid en willekeurige hiërarchie, *werken* mensen *hard*. Ze zijn knutselaars en smeden die werken in de afvalstromen en open ruimten van het laat**kapitalisme**. Ze toveren nieuwe praktijken tevoorschijn, terwijl ze het doel van het leven herdefiniëren.

In een samenleving die zichzelf voortdurend bewierookt als democratisch, wordt openbare discussie over ons grootste publiek geheim, werk, zelden gehoord. Er is geen publieke controle over de fundamentele beslissingen die ons leven vorm geven, of het nu is *welk* werk gedaan wordt, *hoe* dat werk gedaan wordt, met wie we zullen werken, of meer algemeen de aard van wetenschappelijk onderzoek, de types van technologieën die we kunnen kiezen of afwijzen (afhankelijk van een openbaar maken van de gevolgen van verschillende keuzes), enz. Het is in deze diepe scheiding dat klasse ontstaat, de scheiding van de meesten van ons van de wereld die we (re)produceren met onze gezamenlijke arbeid.

Door technologie op creatieve en experimentele manieren aan te pakken, zijn nutopisten betrokken bij een guerrillaoorlog over de richting

van de samenleving. In talloze gedragingen en op kleine, ‘onzichtbare’ manieren maken nutopisten het leven op dit eigenste moment beter – maar leggen ze ook technisch en sociaal de fundering voor een echte beweging voor de bevrijding uit het marktbestaan.

Terwijl het **kapitalisme** zijn onverbiddelijke druk voortzet om elke vierkante centimeter van de wereld in zijn logica van geld en markten in te kapselen, en tegelijkertijd onze gedachten tracht te koloniseren en onze verlangens en gedragingen te controleren, ontstaan nieuwe praktijken die de politiek herdefiniëren en ruimtes van onvoorspelbaarheid openen. In plaats van in traditionele politieke vormen zoals **vakbonden** of partijen, komen mensen samen in praktijkprojecten.

Dezelfde inventiviteit en creatieve geest die ten onrechte worden toegeschreven aan kapitaal en bedrijfsleven, worden toegepast op planetaire ecologie. Lokaal handelend in het aanschijn van zich ontvouwende wereldwijde rampen (waarvan vele vermijdbaar, mochten we echt willen) zijn vrienden en burens veel van de cruciale technologische fundamenteën van het moderne leven aan het herontwerpen. Deze herontwerpen worden onder vrienden uitgewerkt door ‘onderzoek en ontwikkelings’-programma’s in garage en achtertuin, met gebruik van het afval van het moderne leven. Onze eigentijdse **commons** nemen de vorm aan van afgedankte fietsen en resterende plantaardige frietolie, braakliggende terreinen en open bandbreedte. ‘Really really free markets’, anti-spullen, festivals en gratis diensten zijn fantasierijke *producten* van een anti-economie, voorlopig in aanbouw door vrijelijk coöperatieve en inventieve mensen. Ze zitten niet te wachten op een institutionele verandering van daarboven, maar gaan ertegenaan met de bouw van de nieuwe wereld binnen het omhulsel van de oude.

We zien in de beweging van nutopisten geen strijd voor arbeiders-emancipatie binnen de kapitalistische arbeidsdeling (dat is het beste waar je op kunt hopen bij de strategie van **vakbonden**, als we die het voordeel van de twijfel gunnen). In plaats daarvan zien we mensen reageren op het overmatige werk en de leegte van een verknipt leven dat wordt opgelegd door een wisselvallige door groei gedreven markt. Ze zoeken emancipatie in het louter arbeider zijn. Een groeiende minderheid van mensen wil

werkend ontsnappen aan de eindeloze tredmolen van consumentisme en overmatig werk. Zo is voor veel mensen tijd belangrijker dan geld. Toegang tot goederen was de belangrijkste stimulans om zich neer te leggen bij de dictatuur van de economie. Maar hier en daar, in kleine groepen, is de aantrekking van holle materiële rijkdom en daarmee de discipline die het economische leven oplegt, aan het instorten.

Dit is ook de essentie van een politiek van degrowth. De onophoudelijke logica opgelegd door de anonieme economie wordt dagelijks assertief weerlegd in de subjectiviteit en creatieve productiviteit die plaatsvinden buiten de geldeconomie. Degrowth betekent in deze context geen crash in materieel welzijn, maar een zelfontworpen reorganisatie van menselijke activiteit, zodat we minder hoeven te werken, minder afval maken, alles hebben wat we nodig hebben en willen, en ten volle genieten van het leven. De enige mensen die het leven zo kunnen reorganiseren zijn de mensen die alle dagen opstaan en een mondiale kapitalistische samenleving produceren – met andere woorden, we kunnen dit alleen samen doen. De controle opnieuw opeisen over wat we doen en hoe we het doen is de eerste stap weg van de tredmolen van onophoudelijke groei, de eerste cruciale stap op weg naar een samenleving die degrowth koestert.

Referenties

- Carlsson, C. (2008) *Nowtopia: How Pirate Programmers, Outlaw Bicyclists, and Vacant-Lot Gardeners Are Inventing the Future Today*, London: AK Press.
- Gorz, A. (1982) *Farewell to the Working Class: An Essay on Post-Industrial Socialism*, Boston: South End Press.
- Gorz, A. (1999) *Reclaiming Work: Beyond the Wage-Based Society*, Malden, MA: Blackwell Publishers Inc.
- Holloway, J. (2002) *Change the World without Taking Power: The Meaning of Revolution Today*, New York: Pluto Press.
- Holloway, J. (2010) *Crack Capitalism*, New York: Pluto Press.
- Orlov, D. (2011) *De val van Amerika: een vergelijking met de Sovjet-Unie*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel

ONGEHOORZAAMHEID

Xavier Renou

Les Désobéissants Collective

Burgerlijke ongehoorzaamheid is een politieke weerstandsmethode die bestaat uit een collectieve actie van ongehoorzaamheid tegenover een wet die onrechtvaardig wordt gevonden. Om ‘burgerlijk’ te zijn, zoals de Amerikaanse intellectueel Henry David Thoreau (2008) in de negentiende eeuw zijn eerste verzetsdaden tegen de oorlog tegen Mexico noemde, moet je bereid zijn om de wet te overtreden in naam van het geweten. Voor Thoreau zou dit nooit een daad zijn van delinquentie die in het geheim wordt gedaan voor individuele belangen, maar moet die altijd openlijk worden verricht. In de twintigste eeuw voegde de Indiase activist en leidende figuur van de burgerlijke ongehoorzaamheid Gandhi (2012) een cruciale dimensie toe: een uitsluitend geweldloze opstelling die de wil meebrengt (het resultaat ligt altijd buiten de wil) om de tegenstander, zijn of haar menselijke persoon en psychologie, en zijn of haar familie en goederen zo weinig mogelijk te schaden. Hij verwierp de oude visie waarin het doel de middelen heiligt. Voor Gandhi zaten de doelen vervat in de middelen. Het is niet mogelijk om rechtvaardige doelen met onrechtvaardige middelen te bereiken. Hij beschouwde geweldloze middelen als de enige manier om het publiek ervan te overtuigen dat zijn doeleinden rechtvaardig waren en dat de strijd daarom steun verdiende.

Heel dicht bij burgerlijke ongehoorzaamheid liggen de concepten van directe actie en gewetensbezwaren, ook wel ‘niet-meedoen’ genaamd: een mogelijke eerste stap naar burgerlijke ongehoorzaamheid en de collectieve organisatie van iemands weigering. De Fransman La Boétie (2012) formuleerde in de zestiende eeuw de gedachte dat om de mensen te blij-

ven onderdrukken tirannen hun medewerking nodig hebben: de tiran heeft nooit genoeg politie om elke onderdaan te dwingen voortdurend orders te gehoorzamen. Met andere woorden, de tiran heeft onze laffe aanvaarding en dagelijkse gehoorzaamheid nodig om de macht te behouden. Stoppen met mee te werken aan wat indruist tegen ons geweten is dus een morele plicht en een beginsel van coherentie. Directe actie is het tweevoudige idee dat we direct zouden moeten handelen wanneer ons kwaad wordt aangedaan, zonder te wachten op anderen (zoals verkozen personen) om te handelen in onze naam. Het concept houdt in dat we rechtstreeks op problemen en hun herkomst moeten ingaan. Geweldloze directe actie is een versie van deze politieke strategie. Ze verbiedt ten strengste het gebruik van geweld en lijkt dus sterk op het concept van burgerlijke ongehoorzaamheid, maar zonder de noodzaak om de wet te breken. Wanneer je ongehoorzaam bent aan een onrechtvaardige wet is dit inderdaad een geweldloze directe actie. In je huis droge toiletten aanleggen als een vorm van optreden tegen watervervuiling is ook een geweldloze directe actie, al is ze volkomen legaal.

In het verleden bewees burgerlijke ongehoorzaamheid een krachtig instrument te zijn om te vechten voor gelijke rechten (vrouwen-, homo- en lesbische- en Zwarte emancipatie), arbeidsrechten, onafhankelijkheid (zoals India en Zambia), vrede (zoals oppositie tegen het testen van nucleaire wapens, de oorlog in Vietnam), en politieke bevrijding (de val van talrijke westerse, oosterse, en recent, Arabische dictaturen).

Burgerlijke ongehoorzaamheid deelt veel met de degrowth-idee en -beweging. Dankzij een groeiend bewustzijn werd een toenemend aantal acties met burgerlijke ongehoorzaamheid en geweldloze directe acties beïnvloed door, zo niet uitgevoerd in naam van, met degrowth verwante waarden, visies of claims. Hieronder waren acties om mijnbouwprojecten te stoppen (bruinkoolwinning in het Roergebied), radicale veranderingen door te voeren in energie- en waterbeleid (bewegingen tegen de privatisering van water in Italië, Frankrijk, Griekenland), verzet tegen grote infrastructurele projecten van luchthavens, snelwegen en hogesnelheidstreinen (Spanje, Italië, Frankrijk), enz. Omdat het soms nodig is ongehoorzaam te zijn om te leven volgens de principes van degrowth, zijn sommige

acties met burgerlijke ongehoorzaamheid rechtstreeks geïnitieerd door degrowth-activisten. Bijvoorbeeld in Frankrijk werden in 2011 in diverse steden krakerskampen opgezet die met succes tegen een wet ingingen die gericht was tegen gratis huisvesting (tenten, caravans, kraakpanden) en het recht om eigenhandig je huis te bouwen. De massale mobilisatie tegen de introductie van genetisch gemodificeerde gewassen in Frankrijk tegen het einde van de jaren 1990, waarbij honderden mensen deelnamen aan het uit de grond trekken van planten op GM-velden, werd grotendeels ingegeven door degrowth (en hetzelfde gebeurde in Spanje en België), net als de strijd voor het recht om te telen met en te handelen in traditionele zaden (na een internationale campagne van burgerlijke ongehoorzaamheid 'Act for Seeds' geïnitieerd door de Indiase activiste Vandana Shiva). Burgerlijke ongehoorzaamheid is gebruikt tegen reclame (met activisten die rechtszaken uitlokten door het beschilderen van reclameborden) of nieuwe opdringerige technologieën (neo-luddiete mobilisaties zoals die tegen nanotechnologie in het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk). In het karakteristieke geval van de Catalaanse degrowth-activist Enric Duran werden acties van 'financiële burgerlijke ongehoorzaamheid' direct gericht op het sponsoren van degrowth. Duran 'onteigende' (in zijn eigen woorden) openlijk € 492.000 van 39 banken en vestigde zo de aandacht op het niet-duurzame Spaanse krediet- en bancaire systeem, net voor de crisis implodeerde in 2008. Duran, die het geld gebruikte voor het financieren van alternatieve bewegingen en projecten, waaronder vele gerelateerd aan degrowth, verklaarde dat hij niet van plan was de schuld terug te betalen en bereid was om de gevolgen te dragen en naar de gevangenis te gaan.

Deze politieke strijd herinnert degrowth-activisten eraan dat strijd tegen de wet door middel van burgerlijke ongehoorzaamheid nodig zou kunnen zijn. Ze zullen zichzelf niet redden door hun manier van leven te veranderen, terwijl de wereld om hen heen aan het instorten is, en zij zullen het **kapitalisme** en productivisme niet verslaan alleen door de deugd van hun voorbeeld, zoals de 'utopische socialisten' van de negentiende eeuw of de hippies van de jaren 1970 dachten dat ze konden doen.

Aan de andere kant zijn burgerlijke ongehoorzaamheid en geweldloze directe acties vooral methodes en tactieken en worden ze soms gekozen

door activisten die niets te maken hebben met milieu- en progressieve waarden, zoals anti-abortusactivisten. Toch zijn tactieken niet neutraal en kunnen ze niet succesvol zijn als ze niet worden ondersteund door sterke waarden. Deze waarden staan vaak erg dicht bij die van degrowth-aanhangers. Ten eerste verwijst de waarde van directe actie, met inbegrip van de regel van de directe democratie, vaak naar op consensus gebaseerde besluitvorming en leiderloze bewegingen. Ten tweede houdt de waarde van een pragmatische aanpak verband met het open houden van de geest voor verschillen en de keuze van realistische en bereikbare doelstellingen, met op trial-and-error gebaseerde processen, in tegenstelling tot dogmatische houdingen en te abstracte en onrealistische doelstellingen. Omdat ze weten dat ze het net als iedereen bij het verkeerde eind kunnen hebben en weten dat ze door hun geweten kunnen worden misleid, kiezen activisten, door het beoefenen van geweldloosheid tegen mensen, er ten derde voor geen schade te veroorzaken die onomkeerbaar zou zijn – zoals schade die veroorzaakt wordt door het gebruik van geweld. Deze geweldloosheid omvat, in toenemende mate, het leven en goederen in het algemeen.

Ten slotte is het de zoektocht naar samenhang tussen waarden en acties die een aantal van de belangrijkste figuren in de geschiedenis van burgerlijke ongehoorzaamheid ertoe heeft gedreven om volgens principes te leven die sterk lijken op die van degrowth. Thoreau beoefende en bepleitte duurzame zelfredzaamheid, Tolstoj en Gandhi deelden hun goederen uit en omhelsden soberheid. Alle drie deelden ze een grote bezorgdheid voor het leefmilieu en alle levende wezens. Gandhi benadrukte ook de nood aan een campagne van burgerlijke ongehoorzaamheid aangedreven door een pragmatisch, alternatief/opbouwend programma. Obstructieve programma's van burgerlijke ongehoorzaamheid krijgen meer elan en kracht als ze gestimuleerd worden door een constructief programma en positieve alternatieven voor onderdrukking die laten zien waartoe een overwinning zou kunnen leiden.

Veel activisten in de hoek van de burgerlijke ongehoorzaamheid beschouwen degrowth als een constructief programma van dat soort, een mogelijke reactie op dat waartegen ze strijden, en dat is vaak het

kapitalisme. In de meeste recente campagnes die we aanhaalden kregen oplossingen vorm in burgerlijke ongehoorzaamheid, met kampementen waarbij collectieve keukens te pas kwamen gebaseerd op veganistisch, biologisch, of gerecycleerd gratis eten, alternatief geld of ruilhandel, droge toiletten en eenvoudige-technologie-douches op zonne-energie, enz. Deze daden van ongehoorzaamheid bewijzen dat het mogelijk is sterke weerstand te creëren en tegelijkertijd alternatieven op te bouwen die compatibel zijn met degrowth.

Referenties

- de la Boétie, É. (2012) *Discourse on Voluntary Servitude*, Indianapolis, Indiana: Hackett Publishing Co.
- Gandhi, M.K. (2012) *Autobiography. The Story of my Experiments with Truth*, CreateSpace Independent Publishing Platform. Online beschikbaar wwwcreatespace.com (bezocht 3 april 2013).
- Thoreau, H.D. (2008) *On the Duty of Civil Disobedience*, Radford, Virginia: Wilder Publications.

POST-NORMALE WETENSCHAP

Giacomo D'Alisa en Giorgos Kallis

*Research & Degrowth and ICTA (Institute of Environmental
Science and Technology), Autonomous University of Barcelona*

Post-normale wetenschap (PNS van Post-normal Science) is een probleemoplossende strategie die gebruikt moet worden “wanneer de feiten onzeker zijn, er waarden in het geding zijn, de inzet hoog is en een beslissing zich opdringt” (Funtowicz en Ravetz 1994: 1.882). Zulke contexten zijn kenmerkend voor milieuproblemen gaande van klimaatverandering, het dumpen van gevaarlijk afval, vervuiling, tot en met de plaatskeuze van kerncentrales. Zoals bij gevallen met ethische complexiteit (zoals in de biomedische wetenschappen), moet er ook in debatten rond milieu-, ontwikkelings- en rechtvaardigheidsbeleid een uitgebreide gemeenschap van gelijken (extended peer community) zijn die niet alleen bestaat uit wetenschappers, maar ook uit andere legitieme deelnemers: al die mensen dus met een belang in de kwestie die zullen deelnemen aan het waarborgen van de kwaliteit van de wetenschappelijke input (Funtowicz en Ravetz 1994).

Het begrip PNS kun je beter begrijpen door het te vergelijken met ‘zuivere’ (basis-, kern- of normale) wetenschap enerzijds, en anderzijds met de twee andere momenteel dominante wijzen van probleemoplossende wetenschap: ‘toegepaste’, ‘taakgerichte’ wetenschap en ‘professioneel advies’. In de zuivere wetenschap van het laboratoriumonderzoek zijn de belangen bij beslissingen verwaarloosbaar, omdat er geen externe deelnemers zijn en het onderzoek (meestal) door onderzoekers wordt aan-

gestuurd. Onzekerheid is ook erg laag: het onderzoek wordt uitgevoerd wanneer er een onderzoeksprobleem is dat naar (redelijke) verwachting zal worden opgelost. Toegepaste wetenschap breidt zuivere wetenschap uit om te antwoorden op duidelijke behoeften om een bepaald product of proces te implementeren of te verbeteren. Maar de belangen en onzekerheid zijn doorgaans laag en beheersbaar, meestal via gestandaardiseerde statistische processen. Professionele adviesdiensten zijn op hun beurt breder dan toegepaste wetenschap, en brengen de beoordeling en de creativiteit van een 'expert' met zich mee. Vergelijk bijvoorbeeld de toegepaste wetenschap van een chirurg die een gebroken been opereert met de professionele consultatie van een patholoog of een psychiater. De onzekerheid in de professionele consultatie is hoger, net als de belangen bij een beslissing, want de consultatie wordt uitgevoerd voor een cliënt met wiens behoeften ook rekening gehouden moet worden.

Nemen we, ter illustratie, stuwdammen (Funtowiz en Ravetz 1994). Lange tijd bevonden ontwerp en locatie van dammen zich in het veld van de toegepaste wetenschap. Met de gegeven doeleinden van overstromingsbeheersing, wateropslag en irrigatie werden de onzekerheden met statistische technieken wetenschappelijk aangepakt. Toen er geschillen over dammen ontstonden, kwam professioneel advies in beeld. Deskundigen oordeelden over de kosten en baten, geschikte locaties, milieueffecten, enz. De beslissing kwam het politieke proces binnen en elke groep met een belang mobiliseerde eigen deskundigen/consultants. Vandaag staat de hele grondgedachte van dammen en groei gevoed door water ter discussie. Verschillende waarden zijn in het geding en er zijn op alle fronten onzekerheden en kritiek, hydrologisch, sociaal en religieus. Dit is het domein van de PNS.

De epistemische postulaten van PNS verschenen voor het eerst in Jerome Ravetz' (1971) *Scientific Knowledge and its Social Problems*. Net als Jacques Ellul, voor veel degrowthers een invloedrijke denker, bekritiseerde Ravetz (2011) een 'geïndustrialiseerde wetenschap' die 'ondernemingsgericht' is en die een 'op hol geslagen technologie' produceert. De overgang van ambacht naar industriële wetenschappen, betoogde Ravetz, heeft voor wetenschappers dezelfde gevolgen als hij had op industriële arbeiders:

een verlies van controle en regie over hun creatie. Voor wetenschappers markeerde dit een verlies van **autonomie** over hun onderzoek. Ravetz gaf kritiek op de dominantie van winst en financieringscriteria in de industriële wetenschappen, die de wetenschap reduceerden tot een productiefactor, en wees op een verschuiving, weg van de traditionele vormen van kwaliteitszorg op basis van de (morele) eigenschappen en vaardigheden van wetenschappers, in de richting van zorg voor de winstgevendheid en de technologische toepasbaarheid van de resultaten.

In de jaren 1980 begonnen Ravetz en Funtowicz samen te werken en publiceerden *Uncertainty and Quality in Science for Policy*, een boek waarvan de belangrijkste bijdrage het ontwerpen was van een notatiesysteem, NUSAP – Numeral Unit Spread Assessment Pedigree – genaamd, met als doel de kwaliteit na te gaan (en te verzekeren) van processen die te maken hebben met onzekerheid in beleidsvelden. De auteurs werden gemotiveerd door de toenemende (wereldwijde) milieuproblemen van die tijd, die op hun beurt het resultaat waren van de op hol geslagen technologie die Ravetz in zijn vroegere werk had bekritiseerd, en de proliferatie van nieuwe technologieën zoals kernenergie of GGO's, en nieuwe door die technologie veroorzaakte problemen, zoals klimaatverandering. Er was grote onzekerheid over de oorzaken en gevolgen van deze verschijnselen, er waren grote belangen in het spel (waaronder het overleven en welzijn van ganse menselijke bevolkingen) en er was sprake van onoplosbare waardeconflicten, zoals het afwegen van de waarde van de ene generatie tegenover de andere, de ene gemeenschap tegenover de andere, of de ene soort boven een andere. In dergelijke omstandigheden, betoogden Funtowicz en Ravetz, kunnen we niet langer praten over eenvoudige 'puzzels' van het normale wetenschapstype. De zoektocht naar een enkele 'waarheid' kan niet het organiserend principe van wetenschappelijke activiteit zijn, aangezien er onherleidbare (onvergelijkbare en slechts zwak vergelijkbare) waarden meespelen. Zo kan de onzekerheid van een stijging van de zeespiegel niet gereduceerd worden tot onzekerheid van methodologische of technologische aard, die in principe met meer rekenkracht kan worden aangepakt. De beoordeling van de effecten van een

zeespiegelstijging impliceert ook een epistemologische onzekerheid. PNS geeft aan dat de normale wetenschap (in Kuhniaanse zin), ontwikkeld in het laboratorium en door toegepaste wetenschap uitgebreid tot de verovering van de natuur, niet meer toereikend is voor de oplossing van wereldwijde milieuproblemen.

‘Kwaliteitsbewaking’ (Quality Assurance) is een kernbegrip in PNS. Kwaliteit is niet alleen een gepast beheer van onzekerheid, maar een geïntegreerd sociaal proces dat in staat is om te reageren op de verschillende belangen die oprijzen uit de verschillende verhalen in de kwestie waar het hier om draait. PNS markeert een verschuiving van een substantiële rationaliteit – een wetenschappelijk geïnformeerd beslissingsproces van optimale oplossingen zoeken – naar een procedurele rationaliteit, waarbij een proces meespeelt, dat gericht is op het vinden van gedeelde en ‘bevredigende’ oplossingen (Giampietro 2003). Het proces van *peer review* uit de normale wetenschap is noodzakelijk maar niet voldoende in PNS. Een uitgebreide peer-gemeenschap moet de kwaliteit waarborgen. Daarbij gaat het niet alleen om de gediplomeerde experts van een bepaalde discipline, maar om een grotere groep leken die wensen deel te nemen aan de oplossing van het probleem. In plaats van een gemeenschap van experts, vertrouwt deze verschuiving beslissingen met betrekking tot duurzaamheid toe aan een ‘expertgemeenschap’, een uitgebreide groep van collega’s die in het evaluatieproces naar voren komt. Deze expertgemeenschap moet in staat zijn een configuratie te articuleren van ‘uitgebreide feiten’ – met inbegrip van een diversiteit aan kennis (wetenschappelijke, inheemse, lokale, traditionele), een veelvoud aan waarden (sociale, economische, ecologische, ethische) en overtuigingen (materiële, geestelijke) – die allemaal samen, en samen met conventionele ‘wetenschappelijke feiten’, de analyse van het probleem in kwestie informeren. Toegepaste wetenschap en professioneel advies kunnen deel uitmaken van de totale activiteit, maar kunnen niet langer de besluitvorming domineren. En vergis je niet: er zijn nog vele andere contexten waar de normale, toegepaste of professionele wetenschap alleen kan volstaan; maar niet voor de meest dringende milieu-, sociale of economische problemen.

Tot nu toe hebben degrowthers wetenschappers uitgedaagd voor zover die de waarheid in pacht denken te hebben, en dan voornamelijk de ‘economen’, wiens expertise en aanspraken op de waarheid de sociale sfeer dreigden te koloniseren en depolitiseren (zie **depolitisering**). Toch is er weinig reflectie over de rol van de wetenschap en van de manieren waarop problemen in een hypothetische degrowth-samenleving zullen worden opgelost. Probleemoplossende wetenschap zal een belangrijk onderdeel van een degrowth-transitie blijven – bijvoorbeeld bij het kiezen tussen een breed aanbod van sociaalecologische actieroutes – en zal van essentieel belang blijven, zelfs in een hypothetische degrowth-samenleving, omdat ook een in schaal verkleinde en kwalitatief andere samenleving opgezaaid zal zijn met het beheren van de erfenis van onze generatie: dammen, kerncentrales, gevaarlijke stortplaatsen en een veranderd klimaat. Om verschillende redenen kan het uitgangspunt voor een dergelijke reflectie over de ‘wetenschap voor een degrowth-samenleving’ niet anders dan PNS zijn.

Ten eerste omdat er een sterke band is tussen de gemeenschap van degrowthers en ecologisch economen, de gemeenschap waarbinnen PNS is opgekomen. Een nieuwe generatie van degrowthers, velen opgeleid in ecologische economie, zijn al doordrongen van de epistemische rede-neerwijze van PNS. Ook de praktijk van de internationale conferenties van degrowth is geïnspireerd door het PNS-ideaal: in een poging om af te geraken van ex-cathedra-experts creëert ze een ‘extended peer review community’ voor degrowth-onderzoek (Cattaneo *et al.* 2012).

Ten tweede resoneert de aanklacht van Ravetz tegen de op hol geslagen technologie met fundamentele degrowth-theorieën. De epistemologische wortels van PNS ontmoeten degrowths kritiek op technologie, zoals Illichs kritiek op het radicale monopolie uitgeoefend door grootschalige technologie (zie **convivialiteit**), en Elluls claims over de noodzaak om te ontsnappen uit een verzelfstandigd ‘technologisch systeem’, een zelf-referentieel systeem dat ontdekt, wat kan worden ontdekt, omwille van zichzelf.

Ten derde is de democratisering van de wetenschap die wordt bevorderd door voorstanders van PNS in overeenstemming met de oproep van degrowthers om de (verondersteld) democratische instellingen in wes-

terse samenlevingen te hervormen, met inbegrip van de wetenschappelijke instellingen, en ze terug te eisen van de heerschappij van de experts (Cattaneo *et al.* 2012).

Last but not least zijn de dialoog, de inzet voor waarde, de veelheid van legitieme perspectieven, de erkenning van de onzekerheid en de uitroeiing van het monopolie van deskundigen uit de collectieve besluitvorming, fundamentele principes van zowel de PNS als degrowth.

Referenties

- Cattaneo C., D'Alisa G., Kallis G. and Zografos C. (2012) 'Degrowth Futures and Democracy,' *Futures*, 44(6): 515-23.
- Funtowicz, S.O. and Ravetz, J.R. (1990) *Uncertainty and Quality in Science for Policy*, Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Funtowicz S.O. and Ravetz J.R. (1994) 'Uncertainty, Complexity and Post Normal Science,' *Environmental Toxicology and Chemistry*, 12(12): 1881-5.
- Giampietro, M. (2003) *Multi-Scale Integrated Analysis of Agroecosystems*, London: CRC Press.
- Ravetz, J.R. (1971) *Scientific Knowledge and its Social Problems*, Oxford: Clarendon Press.
- Ravetz, J.R. (2011) 'Postnormal Science and the Maturing of the Structural Contradictions of Modern European Science,' *Futures*, 43(2): 142-8.

SCHULDAUDITS

Sergi Cutillas^(1,2), David Llistar⁽¹⁾ en Gemma Tarafa^(1,2)

1) Observatori del Deute en la Globalització (ODG)

2) Plataforma Auditoria Ciutadana del Deute (PACD)

Schuld is een morele verplichting tussen personen. Wanneer ze een schuld heeft, moet een partij haar verplichtingen vervullen tegenover de andere partij. Deze verplichtingen zijn vaak monetair van aard. Ze ontstaan soms in omstandigheden die onrechtvaardig zijn wegens geweld en de uitoefening van buitensporige macht. Dergelijke schulden zijn onwettig en zouden niet betaald moeten worden. De antischuldbeweging heeft het bewustzijn verhoogd van het belang van burgeraudits. In deze audits bepalen de burgers welke schulden legitiem zijn, wie voor deze schulden verantwoordelijk is en welke schulden moeten worden kwijtgescholden.

Machtige sociale klassen gebruiken schuld om de hiërarchische orde te handhaven. Dit wordt bereikt door sociale gewoonten en wetten die de terugbetaling van schulden prioriteit geven. Sinds de bronstijd zijn er aanwijzingen voor het bestaan van protestbewegingen die gericht waren op het omkeren van dit onrechtvaardig gebruik van schuld. In Mesopotamië kwamen boeren vaak in opstand tegen een systeem waarbij het in gebreke blijven tot slavernij van debiteuren en hun familieleden kon leiden (Toussaint 2012). Om de sociale orde te bewaren verklaarden de heersende klassen uitstaande schulden periodiek nietig en herstelden zij de rechten van boeren. Er zijn vele andere voorbeelden van schuldkwijtschelding in het oude Griekenland en Rome evenals in de middeleeuwen. In alle gevallen waren ze het resultaat van sociale strijd die werd verergerd door crises en toenemende ongelijkheid. Met de ontdekking van Amerika en daarna de komst van het **kapitalisme** was er een enorme mobilisatie

van menskracht, die gebruik maakte van schulden, belastingen en inflatie om individuen te dwingen als loonarbeiders te gaan werken. Schuld hield de massa's gehoorzaam aan de machthebbers en mobiliseerde hen om te werken om schulden af te lossen en belastingen te betalen. In deze sfeer werden praktijken zoals schuldkwijtschelding een taboe, en de niet-betaling van de schulden werd geassocieerd met vernedering en het verlies van sociale rechten. Dominantie wordt in onze tijd gewaarborgd door internationale instellingen zoals het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Wereldbank, in 1944 opgericht om wereldwijde **ontwikkeling** te bevorderen. De neoliberale periode van deregulering – niet het minst van financiële stromen en producten – die in de jaren 1970 begon, heeft geleid tot financialisering, een nieuwe fase van het **kapitalisme** waarin de financiële sfeer superieur is geworden aan de productieve sfeer en deze controleert. Bij financialisering is er sprake van een duidelijke toename in het genereren van schuld en de vorming van complexe financiële relaties, die het imperialisme reproduceren door een voorwendsel te bieden om druk uit te oefenen of zijn toevlucht te nemen tot gewelddadige maatregelen als een met schuld belaste of financieel afhankelijke staat zich niet houdt aan de voorwaarden die de dominante machten opleggen.

Schuld heeft materiële en energetische groei aangewakkerd en de betaling van schulden heeft deze groei gelegitimeerd. Maar dit zou tot een einde kunnen komen als schuld veel sneller groeit dan materiële welvaart. Kallis *et al.* (2009) veronderstellen dat de grenzen in de 'basis-reële economie' [de real-real economy] (*oikonomía*) van energie, materialen en reproductie de groei van de 'reële' economie van productie beperken. De groei werd gehandhaafd, maar enkel voor een tijdje, door de productie van papieren rijkdom in de financiële sfeer van kapitaalcirculatie. Dit kader verbindt schuld met degrowth. Ten eerste: terwijl groei noodzakelijk wordt geacht om schulden te betalen, wordt in werkelijkheid schuld in de eerste plaats gemaakt om een onhoudbare groei te ondersteunen. Ten tweede: schulden billijk verspreiden en illegitieme schulden annuleren is noodzakelijk voor een duurzame 'weg omlaag', dat wil zeggen een welvarende en niet gedwongen degrowth gebaseerd op bezuinigingen. Dit is het doel van 'burgeraudits'.

De oorsprong van de hedendaagse schuldauditbewegingen is terug te voeren tot wereldwijde coalities van maatschappelijke campagnes zoals *Jubilee 2000*, *CADWS* (*Comité voor de Afschaffing van de Derde Wereld Schuld*) en *Jubilee South*, die in de vroege jaren 1990 lobbyden voor de annulering van grote delen van de schuld opgebouwd door de armste landen van de wereld in het Zuiden. Na verloop van tijd – en sinds 2007, toen de crisis het ‘Noorden’ trof – heeft de beweging een steeds meer mondiale en multidimensionale kijk aangenomen die er ook de ecologische grenzen van de planeet bij betreft. Burgersschuldaudits, die in deze context zijn ontstaan, hebben schulden onwettig bevonden die door een orde zijn verkregen op basis van machtsmisbruik en die bijdragen aan de verdere werking van deze onrechtvaardige orde (Ramos 2006). Noorwegen en Ecuador zijn twee veelzeggende precedents die we ter overweging kunnen nemen. In 2006, na bestudering van haar verantwoordelijkheden als co-crediteur, annuleerde de Noorse overheid de schulden van zeven landen aan Noorwegen. In 2007 voerde Ecuadors Public Credit Audit Commissie (CAIC) een controle van de schuld van Ecuador uit en verklaarde deze schuld onwettig.

Deze voorbeelden zijn gevallen van ‘gemengde’ controles, die worden uitgevoerd door leden van de civiele samenleving samen met de overheid. Brazilië en de Filipijnen, onder andere, hebben schuldaudits, uitsluitend uitgevoerd onder druk van en door maatschappelijke bewegingen. In Egypte, Tunesië, Griekenland, Portugal en Ierland zijn sociale bewegingen het uitvoeringsproces begonnen van maatschappelijke audits of hebben regeringen onder druk gezet om audits van overheidsschuld in te stellen. Elk van deze gevallen heeft een gemeenschappelijk protest: de wens om te bepalen hoe schulden werden gegenereerd, welke individuen verantwoordelijk zijn voor het genereren van de betreffende vorderingen en welke effecten deze vorderingen met zich meebrengen. Bewegingen eisen verantwoording van de partijen die de schulden zijn aangegaan en stellen alternatieve economische modellen voor tegen het **turbokapitalisme**. Burgeraudits omvatten doorgaans de volgende fasen: toegang krijgen tot informatie, data-analyse, belangenbehartiging, netwerking, verspreiding, het publiek erover scholen en de verantwoordelijke partijen vervolgen.

In Spanje wordt een burgerauditproces ingesteld met de steun van het Citizen Debt Audit Platform (PACD). PACD voert algemene analyses van de Spaanse staatsschuld uit, op verschillende bestuurlijke niveaus, en voert tegelijkertijd sectorspecifieke schuldevaluaties uit (met betrekking tot gezondheidszorg, onderwijs, milieu of elektriciteit). Deze inspanningen zijn erop gericht audits te promoten als een manier om de oorzaken en gevolgen van de schulden crisis te begrijpen. Een integraal onderdeel van dit proces is de eis voor een permanente toegang tot schuldgerelateerde informatie en – belangrijkst van al – het bevorderen van maatschappelijk empowerment met betrekking tot politieke, sociale en economische kwesties. PACD beschouwt zijn audit als een burgercontrole die een open, collectief, permanent en gedecentraliseerd proces meebrengt waarbij verschillende organisch gecreëerde werkgroepen tot beslissingen komen op basis van consensus. Dit type van controle is niet beperkt tot een expert-analyse, maar laat alle partijen toe informatie aan te vragen, van de overheid uitleg te eisen, relevante informatie te delen, gegevens vanuit hun specifieke perspectieven te analyseren, onregelmatigheden aan de kaak te stellen en alternatieven voor te stellen.

Referenties

- Graeber, D. (2011) *Debt: The First 5000 Years*. New York: Melvillehouse.
- Kallis, G., Martinez-Alier, J. and Norgaard, R.B. (2009) 'Paper Assets, Real Debts: An Ecological-Economic Exploration of the Global Economic Crisis.' *Critical Perspectives on International Business*, 5(1/2): 14-25.
- Plataforma Auditoría Ciudadana de la Deuda (2013) '¿Por qué no debemos pagar la deuda?'. *Razones y alternativas*. Barcelona: Icaria Editorial.
- Ramos, L. (2006) *Los crímenes de la deuda: deuda ilegítima*. Barcelona: ODG & Icaria Editorial.
- Toussaint, E. (2012) *The Long Tradition of Debt Cancellation in Mesopotamia and Egypt from 3000 to 1000 BC*. CADTM. online bij [http://cadtm.org/](http://cadtm.org/The-Long-Tradition-of-Debt) (bezocht 10 oktober 2013).

STADSTUINEN

Isabelle Anguelovski

*ICTA (Institute of Environmental Science and Technology),
Autonomous University of Barcelona*

Stadstuinen vormen een praktijk waarbij mensen in steden sierplanten en voedingsgewassen telen. Het is een term die vaak door elkaar wordt gebruikt met stadslandbouw, hoewel de laatste meestal op een grotere schaal slaat. Wat bekend staat als volkstuin werd in de negentiende eeuw in Duitsland geboren als reactie op voedselonzeekerheid. Tijdens de Eerste Wereldoorlog, de Tweede Wereldoorlog en de Grote Depressie, ontstonden in de vs, Canada en het Verenigd Koninkrijk 'vrijheidstuinen' en 'overwinningstuinen', evenals in Italië onder de naam 'Orticelli di Guerra', waarin mensen gewassen en kruiden teelden om de druk op de voedselproductie te verminderen en de oorlogsinspanningen te ondersteunen. In de Verenigde Staten werden veel tuintjes bewerkt door Europese immigranten, vooral Italianen. Tegenwoordig nemen in de hele wereld meer dan 800 miljoen mensen deel aan stadslandbouw, ook al is in veel gevallen, vooral in het mondiale Noorden, de tuin te klein om dagelijks producten te bieden voor de tuinders en hun families. Stadslandbouw kreeg veel politieke zichtbaarheid: bijvoorbeeld bij de mediahype toen Michelle Obama met schoolkinderen een tuintje aanlegde in het Witte Huis.

De talrijke voordelen van tuinieren zijn voor veel mensen duidelijk. Het helpt allereerst de uitstoot van broeikasgas te verlagen door het bevorderen van lokale, low-impact en verse voedselproductie voor nabijgelegen klanten. Tuinieren verbetert de ecologische kwaliteit van stedelijke buurten door het opvangen van plensbuien, het filteren van lucht en regenwater; het zwakt stedelijke hitte-eilandeffecten af, dient als afzetge-

bied voor stedelijk afval via gedecentraliseerde compostering en helpt om bodemerosie te voorkomen – zelfs indien er in sommige gevallen getuind wordt op zwaar verontreinigde grond en er veel technische ondersteuning vereist is. Tuinen in de stad bieden ook groen voor kale achterstandswijken, zoals Haddington in West Philadelphia. In veel gevallen helpen ze die plaatsen verfraaien. Al houdt het vergroenen van zo'n buurt met stadstuinen het risico in dat de wijk teveel in de lift komt. Als verse, aantrekkelijk geworden buurten in het vizier komen bij beleggers en dunder worden [gentrification] moeten arme bewoners vaak verhuizen. In steden als Delhi, New York of Boston worden stadstuinen inderdaad steeds meer beheerd door recent gearriveerde inwoners met een hoger inkomen, terwijl het aandeel van hoveniers en tuinders met lagere inkomens en kleurlingen is afgenomen.

Vanuit sociaal oogpunt versterkt en vernieuwt tuinieren de relaties in de wijk, want tuinders zijn actief betrokken bij schoonmaak, productie en bijhouden. Zij versterken de banden tussen mensen en hun omgeving en geven een groter gemeenschapsgevoel. Telers bouwen vaak een collectief project uit zonder zich ruimtes toe te eigenen voor privégebruik en die voor zichzelf in te palmen. Ze delen verantwoordelijkheden en stellen zich een ander (dan speculatief) gebruik van het land voor (zie **commons**). Tuinen vergemakkelijken het netwerken, bevorderen interacties tussen groepen en ook plaatselijke trots en participatie van de burgers (Lawson 2005). Vanuit gezondheidsoogpunt bieden ze ontspanning, genezing en traumaherstellende voordelen en bovendien recreatieve en vrijetijds mogelijkheden voor bewoners die anders misschien in hun een-tje thuis zouden blijven.

Ten slotte, en misschien het belangrijkste van al: stadstuinieren gaat in tegen ongelijkheden in voedselvoorziening in de stad door betaalbare voedselbronnen te bieden aan bewoners met lage inkomens en kleurlingen, die vaak in voedselwoestijnen leven. In Los Angeles bijvoorbeeld, creëerde de LA Regionale Voedselbank in 1993 een 14-hectare grote boerderij, South Central Farms, die vers voedsel leverde voor meer dan 350 arme Latinogezinnen totdat ze door de stad in 2006 werd platgewalst. In het mondiale Zuiden was stadstuinieren altijd verweven met het stedelijk

landschap en werd het in toenemende mate ondersteund door overheden, NGO's en boerengroepen in plaatsen zoals Harare, Nairobi, Rosario, Delhi, of Havana om de bewoners te ondersteunen in hun levensonderhoud (Mougeot 2005).

Het concept van de metabolische kloof, zoals naar voren gebracht door Marx, is nuttig bij het verkennen van de relatie tussen degrowth en stadstuinieren. Stadstuinieren draagt bij aan het aanpakken van drie dimensies van de metabolische kloof: de *ecologische* kloof, dat is de kloof in bio-fysische, metabolische relaties (voedingsstoffencycli), want mensen zijn constant op zoek naar nieuwe ruimtes voor de verdere accumulatie, met het bijbehorende herschalen van de productie en zoeken naar technologische oplossingen (meststoffen); dan de *sociale* kloof, die verband houdt met de commercialisering van grond, arbeid en voedsel, het best geïllustreerd door de onteigening van de plattelandsbevolking van hun land; en ten slotte, de *individuele* kloof, waardoor mensen vervreemd raken van de natuur en van de producten van hun arbeid (McClintock 2010).

Centraal in het potentieel van stadstuinen om de ecologische kloof te beperken, staat het herschalen van deze nutriëntenkringlopen, het verminderen van de afhankelijkheid van op aardolie gebaseerde voedselproductie en het hergebruik van organisch afval door het aanplanten van stikstofbindende gewassen. Stadstuinen vormen een antwoord op de sociale kloof door onderbenut land te cultiveren, de uitbreiding van agrobusiness te beperken, evenals van verpakt voedsel in arme wijken en daarbuiten en door kleinschalige of zelfvoorzienende productie te verzekeren (terwijl het indirect aanhoudende accumulatie op een meer macro-niveau toelaat), zodat de markt niet volledig de controle krijgt over de bodem en de mensen. Hier kan stadstuinieren als alternatieve voedselbeweging bijdragen om hulpmiddelen die vroeger gezien werden als **commons** uit de wurggreep van de kapitalistische krachten terug te winnen op manieren die voedsel beschikbaar en betaalbaar maken voor iedereen. Ten slotte richt tuinieren in steden zich op de individuele kloof door mensen opnieuw te verbinden met hun metabolisme en met processen van voedselproductie en -consumptie.

Stadstuinen en degrowth zijn nauw verwant. Activisten houden zich vaak bezig met stadstuinen, zoals de inwoners van Can Masdeu (Barcelona) of de leiders van de *Urbainculteurs* (Québec). Zij willen daarmee de waarde aantonen van kleinschalige, niet-commerciële, low-impact-landbouw waarbij voedsel zo wordt geteeld dat de lokale bewoners ervan profiteren en deze zelf betrokken raken bij de productie van levensmiddelen. Het zijn gemeenschapsinitiatieven die een overgang naar een koolstofarme economie belichamen. Ze vormen een alternatief voor een ondernemingsgerichte, agrochemische, intensieve landbouw om geldgewin. Stadstuinen zijn vaak een niet-kapitalistische praktijk. Met stadstuinen vermindert de afstand tussen productie en consumptie van voedsel. Stadstuinen bevorderen directe relaties tussen producenten en consumenten en kunnen leiden tot wat sommigen 'burgerlandbouw' noemen: de heraansluiting tussen boerderij, voedsel en de gemeenschap (Lyson 2004). Mensen zijn zich zo meer bewust van en geïnteresseerd in de herkomst en kwaliteit van hun voedsel, en willen ervoor zorgen dat boeren de controle hebben over de middelen en het proces van de productie. Deze interesse wordt geïllustreerd door de groeiende vraag naar boerenmarkten en voedselcoöperaties.

Referenties

- Lawson, A. (2005) *City Bountiful: A Century of Community Gardening in America*. Berkeley: University of California Press.
- Lyson, T.A. (2004) *Civic Agriculture: Reconnecting Farm, Food, and Community, Civil Society*. Medford, Mass., Lebanon, NH: Tufts University Press; University Press of New England.
- McClintock, N. (2010) 'Why Farm the city? Theorizing Urban Agriculture through a Lens of Metabolic Rift.' *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 3(2): 191-207.
- Mougeot, L. (ed.) (2005) *The Social, Political, and Environmental Dimensions of Urban Agriculture*. London: Earthscan.
- Schmelzkopf, K. (1995) 'Urban Community Gardens as Contested Space.' *Geographical Review* 85(3):364-80.

VAKBONDEN

Denis Bayon

Research & Degrowth

In westerse landen – en het merendeel van de wereld – zijn de belangrijkste vakbonden om historische en pragmatische redenen tegen het idee van economische degrowth. Sinds duidelijk werd dat er geen proletarische revolutie zou komen, traden vakbonden op als reformistische organisaties die zich inzetten voor volledige werkgelegenheid en het vergroten van het werknemersaandeel in de economische **groei**. In de geïndustrialiseerde landen bleek deze strategie tussen 1950 en 1980 zeer succesvol. Als gevolg hiervan daalden de sociale ongelijkheid en de armoede sterk. Hoewel sommige ‘klassenstrijdvakbonden’ bleven vechten voor de ontwikkeling van niet-kapitalistische instellingen (sociale zekerheid, openbare diensten in de gezondheidszorg, onderwijs, cultuur, enz.), gaven ze nooit kritiek op economische groei en de industriële en sociale verdeling van arbeid, noch op de belangrijkste milieueffecten in het zog daarvan.

De hevigheid van de crisis van het **kapitalisme**, vooral sinds 2008, heeft de vakbonden twee kanten op geleid. Aan de ene kant lijken de grote vakbonden, geconfronteerd met de vernietiging van werkgelegenheid en een historisch hoge toename van faillissementen, minder open dan ooit voor de thematiek van degrowth of van ‘gedeelde soberheid’. Op korte termijn hebben zij al hun inspanningen geconcentreerd op het verdedigen van de werkgelegenheid en de lonen van de werknemers en steunen ze economisch beleid dat geacht wordt de **groei** te stimuleren. Aan de andere kant echter ontstaan ook nieuwe bondgenootschappen tussen sommige vakbonden en degrowth-activisten. Niet verrassend gaat het bij deze verbindingen om kleine, zelfs marginale vakbonden die histo-

risch tegenstander waren van de reformistische strategieën van de grote vakbonden, of om dissidente secties binnen grote vakbonden. De meeste ervan zijn geworteld in de revolutionaire syndicalistische beweging of zijn er minstens impliciet door beïnvloed. Voorbeelden zijn de Confédération Nationale du Travail (CNT), of de Union Syndicale Solidaires (SUD) in Frankrijk, en de Confederación General del Trabajo (CGT) in Spanje (de grootste libertaire vakbond ter wereld met 65.000 leden).

Binnen de Franse CNT is er dus duidelijk een pro-degrowth-houding. Zo verklaarde CNT onlangs: “de verdediging van het leefmilieu impliceert de strijd tegen het **kapitalisme**; onze vakbond van de arbeidersklasse is ecologisch en voor degrowth” (Confédération Nationale du Travail 2011). Voor de Spaanse CGT legt de exploitatie van zowel natuur als arbeid een vergelijkbare strategie op aan de klassenstrijd die zou kunnen putten uit het idee van degrowth. Op gespannen voet met de theorie, die verdedigd wordt door de reformistische vakbonden en kapitalistische ideologen, dat **groei** voorwaarden schept voor een hechtere samenleving, hekelt CGT de ‘slaafse manier van leven’ (*modo de vida esclavo* – Taibo Arias 2008) opgelegd door massaproductie en -consumptie. De vakbond wijst op het risico van een *gedwongen* economische degrowth vanwege overexploitatie van natuurlijke hulpbronnen, die waarschijnlijk in wrede omstandigheden zal plaatsgrijpen. Het geweld waarmee de economische recessie sinds 2008 in Griekenland of Spanje toesloeg, is wellicht de voorafschaduwing van zo’n sociale en economische ineenstorting.

Uiteraard moeten deze revolutionaire vakbonden ook vechten voor de werkgelegenheid in de economische sectoren waar ze wordt bedreigd, als ze hun (bescheiden) invloed niet willen verliezen. Daardoor kunnen zij in een positie verzeilen waar ze banen verdedigen, zelfs als die ecologisch en ethisch twijfelachtig zijn (auto-industrie, kerncentrales, giftige fabrieken). Maar dit zijn precies de moeilijkheden waarmee de degrowth-beweging wordt geconfronteerd wanneer ze de academische wereld of de kleine groepen van activisten achter zich laat en zich inlaat met de dagelijkse realiteit van de miljoenen arbeiders in de industrie, de landbouw en de sectoren van openbare en privédiensten.

Loontrekkenden in de industrie, diensten of administratie zijn geen

eigenaars van het kapitaal, noch meesters van hun eigen werk. In tegenstelling tot boeren – die op hun eigen boerderijen agro-ecologische praktijken kunnen ontwikkelen en coöperatieve banden met de consument kunnen aangaan – kunnen loontrekkers niet optreden als producenten in de richting van degrowth. Er zijn echter enkele tekenen van het tegendeel – we mogen toch hopen dat de limieten van de offers die men van werknemers kan eisen bereikt zijn – en dan schept de huidige crisis een geschikte context voor de terugkeer van door werknemers uitgebate coöperaties, ondersteund door vakbonden na bezettingen en stakingen tegen ontslagen of ‘gedwongen uitverkopen’. Voorbeelden hiervan zijn de Vio-Me fabriek in Griekenland, de New Era Windows-fabriek in Chicago, de productie van thee (Scop Ti) en ijs (La Belle Aude) in Frankrijk, en meer dan 300 fabriekswerkshops in Argentinië. Als de werktuigen steeds meer in handen zijn van werknemers mag je verwachten dat ecologische en gezondheidsaspecten op de werkplek in belang zullen stijgen, gezien de groeiende bezorgdheid over beroepsziekten.

Voor zover wij weten, is de Spaanse CGT de enige vakbond die een stimulerende reflectie biedt over het verband tussen werk en degrowth – een gevolg van zijn samenwerking met de vereniging Ecologistas en Acción. In een interessant document van de vakbond krijgt ‘werk’ een brede definitie, omdat het niet alleen slaat op het ‘gebruik van zenuwen, spieren en hersenen’, dat het door particuliere of openbare werkgevers betaalde loon legitimeert (en dat ‘beroepsbevolking’ definieert), maar ook op huishoudelijk of collectief werk (voedsel, gezondheid, opvoeding van kinderen, zorg dragen voor oude ouders, zich ontwikkelende buurtrelaties, cultuur). Dit omvat het werk dat mensen voor zichzelf doen (voedsel, gezondheid, cultuur) uitgevoerd voor zelfreproductie (zie ook **zorg** en **feministische economie**) (Confederación General del Trabajo y Ecologistas en Acción 2008: 18-19). Deze aanpak daagt de traditionele tegenstelling uit tussen ‘arbeid’, ‘werk’ (beide onderworpen aan noodzaak en tegengesteld aan vrijheid), en ‘actie’ (of ‘handelen’, gelijkgesteld met ‘het rijk van de menselijke vrijheid’ [zie Arendt 1958]), en verschilt dus duidelijk van de hedendaagse theorieën die bekend staan als ‘kritiek van de arbeid’. Gezien de realiteit van de exploitatie van de beroepsbe-

volking willen sommige vakbondsmensen concreet werk bevrijden uit de overheersing van het **kapitalisme** – met andere woorden: ze willen de afschaffing van de arbeidsmarkt.

Er is inderdaad een groeiend klassenconflict in Europese landen dat probeert het gebied van menselijke activiteiten dat een loon kan rechtvaardigen uit te breiden. Zo moet bijvoorbeeld een werkloze worden beschouwd als een werknemer in de dubbele zin dat hij/zij geen inkomen heeft uit eigendommen (interessen, winst) en dat het zoeken naar een baan of gezondheidszorg en huishoudelijke taken ook *werk zijn*. Daarom moeten alle werklozen een salaris krijgen en niet een minderheid ervan zoals nu het geval is wegens de grenzen en beperkingen die gelden voor werkloosheids- (en andere) uitkeringen – die momenteel bedreigd worden door neoliberaal beleid. Dat is de reden waarom er zelfs binnen grote vakbonden steeds meer vraag is naar ‘professionele sociale zekerheid’ en voor gegarandeerde fatsoenlijke lonen voor alle werknemers, of ze nu werk hebben of niet. In tegenstelling tot de vraag naar een ‘**basisinkomen**’ zou dit voorstel kunnen worden uitgevoerd middels een versterking van de bestaande instellingen van de sociale zekerheid die al functioneren in de meeste ontwikkelde landen. Gezien de toename van de armoede door de economische crisis zouden dergelijke claims prioriteiten moeten zijn, omdat ze een einde zouden maken aan de ‘werkgelegenheidschantage’ waaraan werknemers door de massale werkloosheid worden blootgesteld, terwijl ze de betekenis en de finaliteit van menselijk werk aanvechten.

Zo’n opvatting van werk suggereert dat het einde van ‘arbeid’ een voorwaarde is voor het degrowth-project. Daar de **groei**-economie ‘een enorme accumulatie van milieuhinder’ lijkt, zou economische degrowth in de visie van radicale vakbondsleden een enorme vermindering van de productie (en bijgevolg van milieuoverlast) en de vernietiging van de werkgelegenheid inhouden – met andere woorden: een vernietiging van arbeid uitgebuit door kapitaal. Maar werk zou nog steeds bestaan! Niet langer gedomineerd door kapitaal zou menselijk werk met nieuwe instrumenten – of een alternatief gebruik van een aantal van de bestaande machines – een meer coöperatieve en duurzame samenleving kunnen voortbrengen. Als werk onder de controle kwam van werknemers zou de kans veel gro-

ter zijn dat menselijke arbeid milieuvriendelijk zou zijn, omdat onder de eigendomsregels van het **kapitalisme** en het **groei**-gebod arbeid *gedwongen* wordt milieubelastend te zijn. Daarom verschijnt degrowth als een potentiële weg naar het einde van de exploitatie van zowel de natuur als menselijke arbeid door het kapitaal. Een gemeenschappelijk doel voor degrowth-activisten en radicale, zo niet alle, vakbondsmensen?

Referenties

- Arendt, H. (1958/1998) *The human condition*, Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Arias, T.C. (2008) Intervención en las jornadas CGT 'Una realidad de lucha y compromiso contra la crisis del capital,' 26 de septiembre (Taibo Arias C. (2008), speech voor de meeting van de Spaanse CGT 'Een realiteit van strijd en inzet tegen de crisis van het kapitaal,' op 26 september). Beschikbaar online op www.cgt.org.esgeb (bezocht 17 augustus 2013).
- Confederación General del Trabajo y Ecologistas en Acción (2008), *Ecología y Anarcosindicalismo*, Manual Corso (Algemene Confederatie van Arbeiders en Ecologisten in Actie, Spanje (2008), *Ecologie en Anarchosyndicalisme*, Handboek) beschikbaar online op www.cgt.org.es/sites/default/files/IMG/pdf/pdf_ecologismo_y_sindicalismo.pdf (bezocht 15 september 2013).
- Confédération Nationale du Travail (2011) 'Sortir du nucléaire? Le minimum syndical,' communiqué du 7 mars (Nationale Confederatie van de Arbeid(er) – Frankrijk (2011), 'Uitstappen uit de kernenergie? Het minste wat de vakbond kan doen,' communiqué van 7 maart).

WERKVERDELING

Juliet B. Schor

Department of Sociology, Boston College

In een krimpende kapitalistische economie zijn bij dalende productieniveaus minder mensen nodig om te produceren. Werktijden zullen vrijwel zeker sterk dalen. In de regel nemen verminderende werkuren de vorm aan van werkloosheid. Met opzettelijke degrowth moet arbeid worden verdeeld door de roosters van alle werknemers te verminderen, waardoor vermeden wordt dat sommigen werkloos worden. Dit wordt werkverdeling genoemd.

Werkverdeling is sinds de jaren 1980 een belangrijk kenmerk van het economisch beleid in Europa, maar is in Noord-Amerika minder gebruikelijk. Sinds de wereldwijde financiële paniek van 2008 is in de meeste rijke landen het aantal werkuren gedaald. In sommige Europese landen werd een beleid van kortere werktijden uitgewerkt als antwoord op de economische neergang. Duitsland, Italië, Frankrijk, Oostenrijk en het Verenigd Koninkrijk blijven het doen met een afnemend aantal uren. Maar in de vs en Nederland heeft economisch herstel de kortere werktijd uit de recessieperiode omgekeerd. In Zweden en Spanje is het aantal uren nu aanzienlijk hoger dan vóór de recessie. Tussen de landen blijven significante verschillen in de gemiddelde werktijd bestaan. Duitse werknemers werken gemiddeld 1.396 uur per jaar, Britse werknemers 1.660 en Amerikanen 1.708, gemeten volgens gegevens van de werkgevers. Gangbare economen beweren wel dat hoge loonkosten een obstakel zijn voor banengroei. De huidige crisis is evenwel het gevolg van een zwakke totale vraag en van de langetermijneffecten van de knoeierij van de financiële sector, in plaats van hoge lonen. De reële lonen daalden sinds 2008 zelfs in veel landen.

De degrowth-beweging streeft ernaar werkverdeling in het mondiale Noorden verder uit te breiden dan de huidige status ervan als tijdelijk beleid. Als de output doelbewust krimpt, moeten werkuren een parallel pad van krimp volgen, behalve in gevallen waar de beroepsbevolking en arbeidsproductiviteit ook dalen. Een krimp van de beroepsbevolking is echter onwaarschijnlijk, zelfs in de Europese landen met lage vruchtbaarheid, omdat de rijke landen (klimaat)vluchtelingen zullen moeten accepteren. (Veruit de meeste vluchtelingen zijn waarschijnlijk van werkende leeftijd, gezien de huidige leeftijdsopbouw van de bevolking in de landen van het mondiale Zuiden die het meest getroffen worden.) Ook de groei van de arbeidsproductiviteit zal zich waarschijnlijk voortzetten. Innovaties in digitale technologie kunnen grote hoeveelheden menselijke arbeid vervangen, met name in de arbeidsintensieve dienstensector. Er is ook een potentieel voor belangrijke productiviteitsstijgingen in verband met eco-efficiënte productiemethoden. Een tegenargument is dat het einde van goedkope energie hogere input van arbeid zal vereisen (zie **maatschappelijk metabolisme**). Het is onmogelijk om het netto-effect te weten van deze tegengestelde tendensen in productiviteitsgroei en energiekosten – vooral omdat energiegebruik en productiviteit niet onafhankelijk zijn van elkaar – toch zijn het die variabelen die zullen bepalen hoeveel werk(ver)deling nodig is om de arbeidsmarkt in evenwicht te houden.

Hoe kan het aantal werkuren zo verlaagd worden dat het strookt met de bredere doelstellingen van de degrowth-beweging? De klassieke werkverdeling maakt gebruik van werkloosheidsverzekering om ten minste een deel van het verloren loon van de werknemers te vervangen. Het vervangen van inkomen is belangrijk om de steun van de bevolking voor dalen in het aantal jaarlijks gewerkte uren te behouden, zeker voor lager betaalde werknemers. In degrowth-scenario's worden de lonen meestal verondersteld constant te blijven en de verminderingen van de arbeidsduur worden gefinancierd door productiviteitsgroei. Uren verminderen bij een constant betaaltarief verhoogt uurlonen en kan leiden tot een lagere vraag naar arbeid door werkgevers.

Een andere benadering is inkomen vrijwillig in te ruilen voor tijd, door vierdaagse werkweken, permanent deeltijdwerken (met steun en

carrièreperspectief) en duobanen. Deze benaderingen werden voor het eerst geïntroduceerd in de jaren 1970, al blijven ze buiten enkele West-Europese landen relatief zeldzaam. Inkomsten inruilen voor tijd is meer populair onder hoogopgeleide professionals dan onder handarbeiders. Een primair obstakel voor vrijwillige werktijdvermindering is tegenstand van de werkgevers die zich verzetten tegen kortere werktijden voor goed betaalde werknemers. Een mijlpaal was de wet, aangenomen door de Nederlandse overheid in 2000, die werknemers een wettelijk recht geeft om hun aantal uren te verminderen. Een andere optie is om de lengte van het werkzame leven te verminderen door vroegere of geleidelijke pensionering – een veelbelovende aanpak, maar een die belangrijke hervormingen van de pensioenstelsels vereist.

Degrowth-voorstanders ondersteunen ook werkverdeling, want het levert ook andere voordelen. Recent onderzoek in de rijke OESO-landen toont aan dat mensen met minder werkuren een aanzienlijk lagere koolstofuitstoot en ecologische voetafdruk hebben. Landen met minder uren produceren minder dan hun volledige productiecapaciteit, wat betekent dat hun vervuiling lager is. Deze landen neigen er ook toe na verloop van tijd langzamer te groeien en hun werknemers veroorzaken minder woon-werkverkeer. De tweede reden is dat als gezinnen meer vrije tijd hebben, ze in staat zijn om met een duurzamer levensstijl te leven, omdat low-impactactiviteiten vaak meer tijd vergen. Mobiliteit is een goed voorbeeld: ergens sneller geraken vergt meer koolstofgebruik.

Een derde voordeel van werkverdeling is de waarde van vrije tijd zelf. In de samenlevingen van het mondiale Noorden waar werk centraal staat, lijden familie, gemeenschap en het politieke leven omdat mensen onvoldoende vrije tijd hebben voor sociale activiteiten. Sociale relaties zijn tijdsintensief. Lange werktijden drukken investeringen in sociale verbanden en veroorzaken een hogere mate van televisiekijken en lamledigheid. Korte werktijden zijn op dezelfde manier van essentieel belang voor robuuste deelname aan democratisch bestuur.

Voor degrowth is het een belangrijke uitdaging om ondertewerkstelling en deeltijdwerk om te vormen tot een aantrekkelijke manier van leven. Veel voorstanders van degrowth geloven dat de hoge niveaus van werkin-

spanning uit het tijdperk van volledige werkgelegenheid niet langer haalbaar zijn – ze zijn trouwens ecologisch onhoudbaar. Het alternatief is om te voorzien in publieke goederen, een basisinkomen en toegang tot goederen en diensten die goedkoop zijn maar van hoge kwaliteit, zodat minder werken een vrij gekozen levensstijl is. Innovatieve manieren om aan de behoeften van de mensen tegemoet te komen zijn onder meer publieke of collectieve voorziening van basisdiensten zoals huisvesting, energie en transport. Dankzij het internet groeien peer-to-peer-programma's, waarin mensen huren, delen, of toegang krijgen tot huisvesting, auto's, consumptiegoederen en ruimte (zie **digitale commons**). **Stadstuinieren**, ruilhandelsystemen, tijd ruilen en **gemeenschapsmunten** zijn ook aan het uitbreiden. Deze meer tijdrovende manieren van leven zijn alleen mogelijk als de werkuren niet te belastend zijn. De degrowth-beweging voorziet dat de transitie naar minder uren ook zal leiden tot nieuwe patronen van productie en consumptie van goederen en diensten.

Referenties

- Coote, A. and Franklin, J.J. (eds.) (2013) *Time on Our Side: Why We All Need a Shorter Working Week*, London: New Economics Foundation.
- Gorz, A. (1999) *Reclaiming Work: Beyond the Wage-Based Society*, Cambridge: Polity.
- Knight, K.W., Rosa, E.A. and Schor, J.B. (2013) 'Could Working Less Reduce Pressures on the Environment? A Cross-National Panel Analysis of OECD Countries, 1970–2007,' *Global Environmental Change*, 23(4): 691–700.
- Schor, J.B. (2011) *True Wealth: How and why Millions of Americans are Creating a Time-Rich, Ecologically-Light, Small-Scale, High-Satisfaction Economy*, New York: Penguin.

DEEL IV

ALLIANTIES

BUEN VIVIR

Eduardo Gudynas

Latin American Center of Social Ecology (CLAES)

De term ‘Buen Vivir’ (goed leven) is afkomstig uit Zuid-Amerika en verwijst naar kritieken op en alternatieven voor de conventionele ideeën over ontwikkeling. Buen Vivir brengt een gevarieerde set van vragen en alternatieven, gaande van meer oppervlakkige tot diepere, in verband met de conceptuele en praktische basis voor **ontwikkeling**.

De directe voorlopers van Buen Vivir zijn te vinden in diverse concepten onder sommige inheemse groepen in de Andes. De eerste referenties met betekenissen die vergelijkbaar zijn met de onderhavige, verschenen in de jaren 1990, met name in Peru, en werden in de jaren daarna veel belangrijker in Bolivia en Ecuador.

Er kunnen drie gebruikswijzen van het label Buen Vivir worden onderscheiden:

1 — *Een generisch, of algemeen gebruik.* Dit wordt gebruikt in algemene kritieken op verschillende vormen van conventionele **ontwikkeling**. Het werd gebruikt bij het aan de kaak stellen van de praktijken van bedrijven (bijvoorbeeld klokkenluiden over bedrijven die vervuilen), of als een slogan om alternatieve projecten door progressieve Zuid-Amerikaanse regeringen te karakteriseren. (Zo classificeren ze als Buen Vivir: de aanleg van voetgangerszones in de stad Quito, of sociaal steunbeleid zoals programma's van cashtransfer voor de armen in Venezuela.)

2 — *Een restrictief gebruik.* Dit komt overeen met meer complexe kritieken op hedendaags **kapitalisme**, die vragen om een andere, post-kapitalistische soort **ontwikkeling**. De meeste van dergelijke kritieken zijn gekoppeld aan de socialistische traditie en de gestelde vragen zijn diep-

gaand en brengen een discussie teweeg over verschillende soorten wenselijke **ontwikkeling**. Hoewel deze gebruikswijze niet noodzakelijk de doelstelling van economische **groei** of utilitair gebruik van de natuur aan de orde stelt, brengt ze specifieke opvattingen naar voren over de eigendom van de hulpmiddelen en de rol die de staat moet spelen bij de toewijzing van deze hulpmiddelen. De bekendste uitingen in deze stroming omvatten Buen Vivir als 'republikeins bio-socialisme' in Ecuador of als 'integrale ontwikkeling' in Bolivia.

3 — *Inhoudelijk gebruik*. Dit slaat op een radicale kritiek op alle vormen van **ontwikkeling** bij hun conceptuele fundamenteën, en een consequente verdediging van alternatieven die zowel post-kapitalistisch als post-socialistisch zijn. Deze alternatieven trekken lessen uit inheemse kenniswijzen en gevoeligheden, evenals kritische westerse denklijnen. Inhoudelijk gebruik is een meervoudige en interculturele set van ideeën die nog in aanbouw is. Dit was de oorspronkelijke formulering van Buen Vivir, terwijl de twee formuleringen hierboven meer recent zijn.

Buen Vivir komt in zijn inhoudelijk gebruik het nauwst overeen met het concept van degrowth, aangezien andere posities stellingen innemen die nauwkeuriger worden omschreven als 'ontwikkelingsalternatieven' – dat wil zeggen, instrumentele arrangementen die fundamentele ideeën niet ter discussie stellen, zoals de noodzaak van industrialisatie, de mythe van de vooruitgang of de dualiteit die de samenleving scheidt van de natuur. In vergelijking daarmee vormt Buen Vivir in zijn substantiële zin een 'alternatief voor **ontwikkeling**' (in de zin van Escobar 1992).

Buen Vivir mag dan in zijn inhoudelijke betekenis een meervoudig veld in aanbouw zijn, er bestaan toch al belangrijke consistente elementen. Buen Vivir bekritiseert radicaal verschillende soorten conventionele ontwikkeling, zowel conceptuele als praktische funderingen, evenals haar instellingen en legitimerende discoursen. Buen Vivir verwerpt met name het idee van een vooraf bepaalde historische lineariteit waarin 'ontwikkelingsstadia' moeten worden gevolgd door alle landen (in navolging van geïndustrialiseerde landen), en verdedigt juist de veelheid van historische processen. Het accepteert geenszins het concept van vooruitgang en

zijn derivaten (met name **groei**) of het idee dat welvaart alleen stoelt op materiële consumptie.

In zijn inhoudelijke zin verdedigt Buen Vivir de diversiteit van kenniswijzen. De dominantie van westerse ideeën wordt vervangen door een bevorderen van ‘interculturaliteit’ waarbij westerse ideeën niet verworpen worden, maar gezien als één van de vele mogelijkheden. De scheiding van de samenleving en de natuur wordt niet erkend en wordt vervangen door een notie van uitgebreide gemeenschappen, die ook kunnen bestaan uit verschillende levende wezens of elementen van het milieu in territoriale contexten. Buen Vivir is alleen mogelijk binnen gemeenschappen van uitgebreide of relatieve ontologieën. Het gaat daarbij om de erkenning van intrinsieke waarden in de natuur, wat dus een breuk is met de heersende westerse antropocentrische positie waarin mensen de enige subjecten van waarde zijn. Bovendien verwerpt Buen Vivir de instrumentalisering van de natuur door de mens.

Deze en andere factoren maken Buen Vivir een niet-essentialistisch perspectief ten opzichte van elke historische, sociale en ecologische context. Dergelijke eigenschap verklaart ook de veelheid die in de term ligt besloten.

Deze veelheid kan worden gewaardeerd in zijn verschillende varianten. Een van de meest bekende vormen is de categorie *suma qamaña*, een uiting van de gevoeligheid van enkele Aymara-gemeenschappen in Bolivia. Het is een idee van welzijn, of een vervuld leven, wat alleen kan worden bereikt door diepe relaties binnen een gemeenschap. Op zijn beurt wordt het gevoel van ‘gemeenschap’ uitgestrekt omdat het andere levende wezens en elementen van het milieu gelegen binnen een territoriaal kader (*ayllu*) integreert. Een gevoel van voldoening is alleen mogelijk binnen het kader van dit soort verbrede rationaliteiten en gevoeligheden.

Het idee van *sumak kawsay* uit Ecuador is ook welbekend. Dit concept is vergelijkbaar met het vorige en belicht een systeem van welvaart dat niet alleen materieel is, maar dat ook tot uiting komt binnen uitgebreide gemeenschappen, zowel sociale als ecologische. In tegenstelling tot *suma qamaña*, bevat *sumak kawsay* niet een concept als het Boliviaanse *ayllu*.

Verschillende inheemse volkeren hebben analoge concepten, zoals de

ñande reko van het Guaraní volk, de *shiir waras* van de Ashuar in Ecuador of de *küme mongen* van de Mapuche in het zuiden van Chili.

Buen Vivir is ook gebaseerd op kritisch denken binnen de westerse traditie. De twee belangrijkste bronnen zijn het **milieudenken**, dat de rechten van de natuur vooropstelt, en het nieuwe feminisme, dat patriarchale kernbegrippen in vraag stelt en een ethiek van **zorg** claimt.

Aldus vertegenwoordigt Buen Vivir de samenvloeiing van kennis van verschillende oorsprong en kan het niet worden beperkt tot een inheems idee. Dit komt omdat er niet zoiets is als een inheemse kennis in het enkelvoud, want dat is een koloniale categorie. Zo bundelt Buen Vivir een aantal concepten en gevoeligheden van allerlei inheemse groepen, want elk heeft een specifieke culturele achtergrond. De *suma qamaña*-houding van Buen Vivir onder Aymara-gemeenschappen is niet hetzelfde als *sumak kawsay* van de Kichwas in Ecuador. Dit zijn posities die betrekking hebben op elke sociale en ecologische context, die bovendien op verschillende manieren zijn beïnvloed, gehybridiseerd of vermengd met hedendaags of modern denken, ook al hebben ze geen relatie met ideeën als het 'goede leven' in de Aristotelische zin of met een van zijn westerse afreksels.

Buen Vivir is geen terugkeer naar het verleden. Veeleer confronteert het huidige situaties met het oog op de toekomst. Dit gebeurt in een interculturele context en genereert zelfs wederzijdse uitdagingen (bijvoorbeeld voor de westerse kritische kennis, de uitdaging van het begrijpen van de visies van uitgebreide gemeenschappen inzake niet-menselijke aspecten, en voor sommige inheemse visies die te maken hebben met mannelijk chauvinisme). Een voorbeeld hiervan betreft de verkenningen van een transitie van milieurechtvaardigheid, op basis van mensenrechten van de derde generatie (kwaliteit van leven of gezondheid), naar **ecologische rechtvaardigheid**, met name op basis van de rechten van de natuur (die onafhankelijk zijn van menselijke waardebeoordelingen).

Buen Vivir zou je moeten interpreteren als een gedeeld platform of veld waarin verschillende posities convergeren in een kritiek van **ontwikkeling** in het bijzonder en van de moderniteit in het algemeen. Buen Vivir stelt alternatieven voor die zelf ook complementaire betekenissen presenteren.

Buen Vivir wordt niet voorgesteld als een eenheid of een academische discipline of een plan van aanpak. Het is een set van ideeën en gevoeligheden die op een ander niveau wordt ingezet, waarvan je zou kunnen zeggen dat het om ‘politieke filosofie’ gaat, om een beschikbare westerse term te gebruiken, zoals dat gebeurt met ideeën als participatie en gelijkheid.

Buen Vivir beïnvloedde in zijn oorspronkelijke radicale zin het opstellen van de nieuwe grondwet van Bolivia en vooral die van Ecuador. Maar in beide landen volgden er politieke beslissingen en nieuwe wetten of resoluties die de componenten van de radicale kritiek op **ontwikkeling**, die inherent is aan Buen Vivir beperken. Het werd verdrongen door een nieuwe vorm van aanvaardbare **ontwikkeling** (dit is het geval met de ‘integrale ontwikkeling’ in Bolivia), of, in een beperkte zin, door een socialistische optie *sui generis* in Ecuador (Gudynas 2013).

Omdat Buen Vivir in zijn originele, radicale zin de conceptuele basis van de verschillende soorten van hedendaagse **ontwikkeling** niet aanvaardt, kunnen banden worden gelegd met degrowth. Dit geldt voor de Buen Vivir-kritiek op groei of consumentisme. In ieder geval verplaatst Buen Vivir de bespreking van de groei naar die van sociale en milieu-ervulling. Zo moet in een Latijns-Amerikaanse context de ene sector worden afgeslankt en consumentisme afgewezen, maar de verbetering in andere sectoren, zoals onderwijs of gezondheid, kan leiden tot economische groei. Vanuit dit perspectief kun je stellen dat degrowth in bepaalde contexten een van de mogelijke gevolgen is en niet een doel op zich. In tegenstelling tot degrowth volgt Buen Vivir, vanwege zijn intercultureel perspectief, meer ambitieuze doelstellingen die geplaatst zijn in het veranderen van hedendaagse ‘cosmovisies’ van mens, maatschappij en natuur.

Referenties

- Escobar, A. (1992) 'Imagining a Post-Development Era? Critical Thought, Development and Social Movements', *SocialText* 31/32: 20-56.
- Gudynas, E. (2011/a) 'Buen Vivir: germinando alternativas al desarrollo', *América Latina en Movimiento, ALAI*, 462: 1-20.
- Gudynas, E. (2011) 'Buen Vivir: Today's Tomorrow', *Development* 54(4): 441-7.
- Gudynas, E. (2013) 'Development Alternatives in Bolivia: the Impulse, the Resistance, and the Restoration', *NACLA Report on the Americas* 46(1): 22-6.

ECONOMIE VAN DE BESTENDIGHEID

Chiara Corazza⁽¹⁾ en Solomon Victus⁽²⁾

1) *Ca' Foscari University*

2) *Tamilnadu Theological Seminary of Serampore University*

De ‘*Economy of Permanence*’ is een economisch model dat werd voorgesteld door J.C. Kumarappa (1892-1960) – een Indiase christen, afkomstig uit Madras. Het werd ontworpen voor de Indiase dorpen en volgde de principes van Gandhi’s economie. Het doel was de democratie te vestigen op een kleine basis, beheerd door de mensen zelf. Daartoe werd voorzien in primaire behoeften en werd kleine dorpsindustrie en landbouw voor eigen gebruik geholpen. Volgens de economie van de bestendigheid moest iedereen met agrarische activiteiten instaan voor de eigen zelfvoorziening of het dorp een nuttige dienst verlenen door een ambacht uit te oefenen, zoals Khadi spinnen, het typische Indiase handgemaakte doek, of door timmerwerk, ijzer smeden, aardewerk, waterbeheersing en handwerk (Kumarappa, 1958a). Boeren en ambachtslieden zouden dan hun eigen producten uitwisselen via ruilhandel, zonder gebruik van geld, en het dorp zou een zelfvoorzienende entiteit worden. Een dorpsraad – of *panchayat* – kreeg de taak de administratie van het dorp te reguleren. In de economie van bestendigheid waren vrouwen van fundamenteel belang voor de opleiding van jonge mensen en kinderen om de mannen en vrouwen van de toekomst te vormen die hun eigen zelfredzaamheid (Kumarappa 1958a) konden waarborgen.

Kumarappa definieerde bestendigheid in de zin dat “onbezield leven, het geheim van de bestendigheid van de natuur, in de cyclus van het leven

ligt, waardoor de verschillende factoren nauw samenwerken om de continuïteit van het leven te bewaren.” (Kumarappa 1945: 1) Hij zag in dat de natuur de capaciteit heeft om een bestendigheid van het leven in stand te houden en dat de mens van haar moet leren. Kumarappa betoogde dat het westerse economische systeem intrinsiek van voorbijgaande aard was: gebaseerd op grootschalige productie, exportgerichte markten, consumptisme en individualisme (Kumarappa 1958a). De economie van de bestendigheid ziet de economie niet als een ‘niet-ingebodde’ discipline, maar in samenhang met de natuur, haar hulpbronnen en de toekomstige generaties. Ze concipieert een onafscheidelijkheid van economie, ethiek en politiek.

De economie van de bestendigheid is een minder bekende term dan ‘gandhiaanse economie’, omdat de eerste verwijst naar een specifiek alternatief economisch model, terwijl de laatste een mix is van economische ideeën die verband houden met Gandhi. Gandhi’s economische ideeën waren voornamelijk gebaseerd op twee principes: waarheid en geweldloosheid. Hij gebruikte ook andere verwante concepten zoals swaraj (zelfbestuur), sarvodaya (welzijn van allen), swadeshi (productie van eigen land), zelfgemaakte khadi. Hij maakte de chakra (het spinnewiel) tot een symbool van zijn economisch programma (Kumarappa 1951).

De economie van de bestendigheid werd bedacht in de jaren 1940. Tijdens deze periode was India reeds lang verwickeld in de strijd voor onafhankelijkheid en Kumarappa had sinds 1929 nauw samengewerkt met Gandhi, die tijdens de Quit India Movement in 1942 voor meer dan een jaar was opgesloten. Bij verschillende gelegenheden kreeg Kumarappa de kans om de economische situatie van de Indiase dorpen nader te onderzoeken. Hij zag met eigen ogen hoe het Britse kolonialisme de talloze ambachten en landbouwpraktijken elimineerde die ooit het leven op het platteland hadden beziel, en hoe het de Indiase dorpseconomie transformeerde naar de productie van grondstoffen voor de Engelse industrie. In deze context is de economie van bestendigheid geboren uit wanhoop. Kumarappa werd gemotiveerd door een streven naar het herstel van de oude welvaart en duurzaamheid van India op kleinschalige landelijke en zelfvoorzienende basis, wat moest zorgen voor een inkomen voor iedereen.

In 1945 publiceerde Kumarappa het boek *Economy of Permanence*. Het boek was in de gevangenis geschreven en verwoordde een model dat de auteur beoefende en waarmee hij op het Indische platteland sinds de tweede helft van de jaren 1930 geëxperimenteerd had; het was niet louter academisch. Gandhi en Kumarappa creëerden twee organisaties om Indiase ambachtelijke activiteiten te ondersteunen die toentertijd gewurgd werden door Engelse industriële concurrentie: de All India Spinners Association en de All India Village Industries Association.

De doelstellingen van deze verenigingen waren promotie voor de Indiase Khadi, Indiase traditionele producten, vaardigheden en technieken en het aanleren van oude ambachten, ze te laten heropleven en de dorpen te helpen om economische zelfredzaamheid te bereiken. Het algemene doel was de uitroeiing van een armoede die volgens Kumarappa rechtstreeks verbonden was met het koloniale Britse belastingstelsel.

Na de onafhankelijkheid van India presenteerde de economie van bestendigheid zich als een geschikt model voor de pasgeboren natie. Maar Kumarappa's visies botsten met de figuur van Jawarlal Nehru, de eerste populaire premier van onafhankelijk India in 1947. Als Fabian-socialist, verwesterd en gefascineerd door de moderniteit, geloofde Nehru dat Gandhi's en Kumarappa's ideeën niet toepasbaar waren. Hij volgde een industrieel ontwikkelingsbeleid en kwam in conflict met Kumarappa, die – net als Gandhi – industrialisatie verafschuwde omdat die grote hoeveelheden goedkopere producten opleverde in felle concurrentie met kleine ambachtslieden en dus werkloosheid veroorzaakte. Er ontstond tussen Nehru en Kumarappa een open geschil over de vraag wat de basis van het Indiase economische ontwikkelingsplan moest zijn – steden of dorpen? Hoewel Gandhi als geestesgenoot aan de kant stond van Kumarappa, steunde hij Nehru politiek, al probeerde hij om creatieve compromissen te vinden tussen de twee modellen. Toen Gandhi eenmaal overleden was, nam Nehru met zijn politieke macht de overhand en implementeerde een industrialisatieproces dat de stad centraal stelde en het Kumarappa-model naar de marge duwde.

Kumarappa trok zich terug uit het nationale politieke toneel, maar bleef campagne voeren voor de economie van de bestendigheid op basis-

niveau. Vandaag zijn veel organisaties nog steeds actief en hebben zich nieuwe gevormd die de principes van de economie van de bestendigheid toepassen, zoals het Kumarappa Instituut Gram Swaraj, opgericht in Jaipur in 1965 en het Kumarappa Institute of Rural Technology and Development, gebaseerd op de Gandhi Niketan ashram, actief sinds 1956, in Tamil Nadu. De populariteit van het model groeit nu onder neomarxistische Indiërs.

Degrowth-denkers en -beoefenaars kunnen worden geïnspireerd door het gandhiaans economisch denken. De economie van de bestendigheid deelt veel kenmerken met degrowth, zoals een aandacht voor de kwetsbaarheid van natuurlijke hulpbronnen, een focus op de creativiteit en het revolutionaire potentieel van de achterban, het idee van een alternatief pad voor het economisme, het belang van geestelijke waarden in tegenstelling tot alleen maar tevreden zijn met materiële zaken, biologische landbouw, de waarde van arbeid, zorg voor anderen, wederzijdse hulp en de heropleving van de interpersoonlijke relaties, en bestendigheid als een wenselijke alternatieve waarde versus opzichtig consumentisme.

Kumarappa's economisch model was indirect al een belangrijke bron voor degrowth, zelfs al werd dit tot nu toe niet erkend en onderzocht. In feite beïnvloedde Kumarappa de voorvaders van degrowth, zoals Ernst Schumacher en Ivan Illich. Schumacher citeert Kumarappa in zijn boek *Small is Beautiful*, en dringt aan op een onderzoek naar de economische aspecten van bestendigheid, want ze impliceren een grondige heroriëntatie van wetenschap en technologie. Illich erkende Kumarappa's invloed en bezocht T. Kallupati waar Kumarappa zijn laatste dagen doorbracht (Victus 2003). Illich was onder de indruk van Kumarappa's holistisch begrip, Schumacher van zijn intermediaire-technologieconcept. Vanuit een Indiaas perspectief is degrowth een uitdrukking van gandhiaans economisch denken in het Westen.

Ten slotte staat de economie van bestendigheid zeer dicht bij degrowth in de praktijk. Het model wordt nog steeds toegepast door vele Indiase dorpen die met hangen en wurgen in hun levensomstandigheden proberen te voorzien, ondanks de aanval op vele fronten door het neo-liberalisme en Indiase zware industrie of machtige bedrijven. Er zijn veel Indiase soci-

ale bewegingen in verleden en heden die al dan niet rechtstreeks beïnvloed werden door het denken van Kumarappa en Gandhi over fervente **groei** en **ontwikkeling**: de Lakshmi Ashram, de Chipko Movement, de Narmada Bachao Andolan, Navdanya, de National Alliance of People's Movements, het Kumarappa Instituut voor plattelandstechnologie en ontwikkeling en het Kumarappa Instituut van Gram Swaraj. Deze waren betrokken bij het bevorderen van biologische landbouw, kleine dammen, decentrale ontwikkeling en ondersteuning van plaatselijke industrie en productie. Dit zijn de natuurlijke bondgenoten in India van de degrowth-beweging in het Westen.

Referenties

- Kumarappa, J.C. (1945) *Economy of Permanence*, Varanasi: Sarva Seva Sangh Prakashan.
- Kumarappa, J.C. (1951) *Gandhian Economic Thought*, Bombay: Vora & Co.
- Kumarappa, J.C. (1958/a) *Economy of Permanence: A Quest for a Social Order Based on Non-Violence*, Wardha (India): Sarva Seva Sangh.
- Kumarappa, J.C (1958/b) *Why the Village Movements?* Rajghat: Akil Bharat Sarva Seva Sangh (ABSSS).
- Lindley, M. (2007) *J.C. Kumarappa: Mahatma Gandhi's Economist*, Mumbai: Popular Prakashan Pvt. Ltd.
- Victus, S. (2003) *Religion and Eco-Economics of J.C. Kumarappa: Gandhism Redefined*, New Delhi: Ispck.

FEMINISTISCHE ECONOMIE

Antonella Picchio

Well_b_lab, Spin-Off, University of Modena
and Reggio Emilia*

Feministische economie introduceert een perspectiefverschuiving in de manier waarop we de economie bekijken. Dit nieuwe perspectief ziet vrouwen als autonome subjecten die niet gedefinieerd kunnen worden op basis van de mannelijke norm die geslachtelijk verschil heeft omgezet in sociale minderwaardigheid. Het feministische standpunt is vrij van een reducerende en verstorende mannelijke vooringenomenheid (Elson 1998) en zorgt voor een dieper en breder inzicht in de economie. Het is dieper, want de ervaringskennis van vrouwen brengt ons dichterbij de complexiteit van het echte leven, en breder, omdat het economische analyse uitbreidt tot huiselijke, niet-commerciële activiteiten.

Die macht om van perspectief te veranderen wortelt in de internationale feministische beweging van de late jaren 1960 en beginjaren 1970. Op dat moment, zoals nu, was de feministische politieke golf geconcentreerd op de weerstand van vrouwen tegen het gebruik van hun lichaam als een productie- en reproductiemiddel vanwege de Staat en de Kerk en de controle van mannen daarover (Dalla Costa en James 1972).

Feministisch economisch denken is een snel groeiend studieterrein, een heterogene en pragmatische inspanning, open voor verschillende benaderingen, paradigma's en empirische methoden. De belangrijkste gebieden van onderzoek en debat zijn:

— de uitsplitsing van economische gegevens op basis van sekse, om over het hoofd geziene hardnekkige vormen van genderongelijkheid en hun impact op de arbeidsmarkt, ontwikkelingsprocessen, handel en openbaar beleid te benadrukken;

- de uitbreiding van micro- en macro-economische dimensies naar niet-marktactiviteiten;
- de positie van sociale dimensies in economische analyse en beleid;
- de feministische kritiek op de huidige gangbare en afwijkende theorieën, om hun methodologische blindheid voor de sociale reproductie van de mens.

Een zeer belangrijke academische instelling van de gemeenschap is IAFPE (International Association for Feminist Economics), die het tijdschrift *Feminist Economics* uitgeeft.

Volgens mijn feministische analyse worden economische systemen gekenmerkt door specifieke relaties tussen de productie van middelen en de sociale reproductie van mensen. Productie- en reproductierelaties zijn gegrond op de verdeling van productieve en reproductieve arbeid, de verdeling van inkomen en hulpmiddelen en op geslachts- en klassen-machtsverhoudingen (Picchio 1992).

Het kapitalistisch systeem is gebaseerd op een specifieke structuur van historische processen: de productie van handelswaar, beurshandel, verdeling van inkomen en, last but not least, de sociale reproductie van de bevolking. Deze processen zijn allemaal verbonden in een kringloop, die niet automatisch duurzaam is en zich via terugkerende crises aanpast.

Het kapitalistisch systeem wordt gekenmerkt door de loonarbeidsmarkt, dat wil zeggen door het kopen en verkopen van de mogelijkheid om te werken (beroepsbevolking), die wordt behandeld als handelswaar (zie **vermarkting**). Klassieke politieke economen (Smith, Ricardo en Marx) definieerden lonen als de normale kosten van de conventionele benodigdheden die het de arbeidende bevolking mogelijk maakten om te werken en hun 'ras' (die term gebruikten ze) te reproduceren. In feite worden in een kapitalistische context de levens van de werknemers productiemiddelen, die omwille van de winst binnen de grenzen van de efficiëntie en sociale controle worden gehouden. Dit proces dat levens in kapitaal transformeert is een moreel en politiek slagveld dat in het kapitalisme het verband tussen economie en ethiek onverbrekelijk en geslachts- en klassenconflict endemisch maakt.

Het **kapitalisme** is een gevaarlijk en inherent vernietigend systeem: over het algemeen is het niet duurzaam, juist vanwege het conflict tussen de winst en het welzijn van de werkende bevolking en de exploitatie van het milieu om de werkelijke kosten van de productie te verbergen en sociale verantwoordelijkheden af te schuiven.

Economische theorieën zijn niet neutraal of onschuldig wat betreft de manier waarop in de behoeften wordt voorzien. De belangrijkste economische paradigma's verschillen als het gaat om de definitie van winst, kapitaal, de lonen en de verdeling van inkomens. Vooral de wijze waarop de sociale reproductie van de werkende bevolking is verbonden met andere structurele processen leidt tot grote paradigmatische verschillen. In de klassieke politieke economie wordt winst gedefinieerd als een residu tussen productie en wat onder gelijk welke titel (lonen, openbare diensten en transfers) naar de werkende bevolking gaat, en het distributieproces van het surplus wordt verklaard op basis van klassenmachtsverhoudingen. Daarom bevindt het reproductieproces van de arbeidersbevolking zich in het centrum van de analyse van waarde en distributie en in de kern van een structureel conflict.

In de huidige context van toenemende onveiligheid, sociale ongelijkheid, angst voor nieuwe oorlogen en voortdurende vernietiging van het leefmilieu, zijn de gevoelens van de degrowth-kritiek en – meer nog – de uiteenlopende ervaringen van lokaal conviviaal leven aantrekkelijk en daarenboven zijn ze in staat om meer humane leefomstandigheden op het lokale niveau te produceren. Maar toch hebben ze vanuit een feministisch perspectief een aantal beperkingen. Feministische macro-economie en het degrowth-perspectief verschillen in de manier waarop ze structurele processen ordenen en bekijken en in de aandacht die ze geven aan de verdeling tussen winst en de kosten voor het levensonderhoud van de (werkende) bevolking. Het degrowth-perspectief heeft het breeduit over productie en consumptie, en geeft levensonderhoudseconomie een mythische rol, maar het besteedt te weinig aandacht aan de geslachts- en klassenlichaamspolitiek van sociale reproductie in de kapitalistische context waarin we leven.

Op microniveau kan de toelevering van goederen en diensten voor

direct gebruik rekening houden met de behoefte om een gezond, sociaal, rechtvaardig leven te leiden, maar op macroniveau daagt het degrowth-verhaal de structuur van het **kapitalisme** niet uit. De huidige crisis toont aan dat er een kleine groep is van financiële profiteurs met de macht om overheidsuitgaven te overheersen, om met andere woorden te beslissen over lichamelijk en geestelijk lijden van de bevolking. Elk welkend mens zou verontwaardigd moeten zijn door dergelijke ontwikkelingen, maar louter een moreel verwijt voor de manieren waarop we produceren en consumeren is even onbevredigend. De echte uitdaging zit in het blootleggen en onschadelijk maken van de structurele krachten aan de basis van een dergelijke destructieve en vervreemdende dynamiek.

Om de materiële en morele kenmerken van het kapitalistische systeem te begrijpen, moeten we theorieën hebben die de structuur en de dynamiek ervan kunnen vatten. De klassieke surplus-aanpak biedt hiertoe krachtig gereedschap. Niet alleen toont deze aanpak dat surplus het leidend motief van productie is, en dat dit in strijd is met een duurzaam welzijn van de werkende bevolking, maar het toont ook aan dat de verdeling tussen lonen (uitkeringen inbegrepen) en winst (plus rente) het resultaat is van een politieke, institutionele confrontatie gebaseerd op ongelijke machtsverhoudingen van klasse en geslacht (Picchio 1992). Zodra de verdelingspolitiek duidelijk wordt, en de reële levensomstandigheden naar voren komen als cruciaal en in het hart van het sociale conflict, zullen de zogenaamde 'objectieve beperkingen' die zoveel mensen tot armoede en sociale uitsluiting veroordelen, en vrouwen tot meer en meer onbetaalde arbeid, hun greep verliezen. Het gebruik van sociale reproductie als kapitaal en als een reden om de lichamen en de eigen keuze van vrouwen om al of niet te handelen te controleren, zou ook de lange geschiedenis verklaren van tegen vrouwen uitgeoefend geweld sinds het begin van het **kapitalisme** (Federici 2004).

De meer recente analyse-instrumenten van de ontplooiingsbenadering, ontwikkeld door Amartya Sen en Martha Nussbaum, kunnen de klassieke surplusbenadering verrijken. Ze breiden het concept van de levensstandaarden uit: niet langer een mandje van handelswaren, maar een multidimensionale reeks individuele functioneringswijzen die wel-

zijn effectief definiëren in een ruimte van meerdere mogelijkheden. De vrijheid om ons leven samen te stellen volgens onze waarden als autonome individuen, opnieuw belichaamd en ingebed in een sociale context, wordt een fundamentele dimensie van een goed leven.

Puttend uit de gereedheidskist van de surplus- en ontplooiingsbenadering komt het feministisch perspectief op de ervaring van vrouwen – op wat het *werkelijk* betekent te worden belichaamd en ingebed in een sociale context – met een ‘reproductieve, uitgebreide macro-economische benadering’ (Picchio 2003) als een basis voor een transformerende **zorgeconomie**.

Het degrowth-perspectief is niet breed genoeg om de kritiek van de macro-dynamiek van het huidige kapitalistische systeem te omvatten en niet diep genoeg om de inherente complexiteit te openbaren van reële levens en het gebruik van de werkzaamheid van vrouwen om het houdbaar te maken. Het deelt daarmee de algemene blindheid die elke zorgzame reproductieve verantwoordelijkheid in de huiselijke ruimte dumpst, en dit betekent onder andere dat menselijke kwetsbaarheid, met inbegrip van de kwetsbaarheid van volwassen mannen, een vrouwenaangelegenheid blijft.

Referenties

- Dalla Costa, M. and James, S. (1972) *The power of women and the subversion of the community*, Bristol: Falling Wall Press.
- Elson, D. (1998) ‘The economic, the political and the domestic: businesses, states and households in the organization of production’, *New Political Economy*, 3 (2), 189-208.
- Federici, S. (2004) *Caliban and the witch: women, the body and primitive accumulation*, New York: Autonomedia.
- Picchio, A. (1992) *Social reproduction: the political economy of the labour market*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Picchio, A. (2003) ‘An extended macroeconomic approach’. In *Unpaid work and the economy, a gender perspective on standards of living*, London: Routledge.

UBUNTU

Mogobe B. Ramose

Department of Philosophy, University of South-Africa

Ubuntu is een filosofie van de Bantoe sprekende volkeren in Afrika. Grondslag van de filosofie is de overtuiging dat beweging het principe is van het zijn. Dienovereenkomstig bestaan alle wezens door middel van beweging in een onophoudelijke stroom van complexe interacties en verandering (Ramose 1999: 50-9). In Ubuntu moet je om mens te zijn de dingen des levens geven, ontvangen en doorgeven aan anderen (Griaule 1965: 137). Deze wereldvisie neemt het ethische standpunt in dat mens zijn betekent: **zorg** dragen voor zichzelf en anderen. *Een persoon is een persoon door andere personen heen*, is het motto van Ubuntu. Een mens is zijn en worden in relatie tot en in onderlinge afhankelijkheid van anderen.

Hier omvat het begrip 'anderen' ook alle andere entiteiten die geen menselijke wezens zijn en bijgevolg heeft het begrip rechtstreeks betrekking op een zorg voor en begaan zijn met de leefomgeving. De ethische positie van Ubuntufilosofie neemt als uitgangspunt het principe dat je het leven moet bevorderen en het doden moet voorkomen (Bujo 1998: 77). Het Sesothospreekwoord *feta kgomo o tshware motho* is een uiting van dit principe. Het betekent dat als en wanneer je moet kiezen tussen behoud, in het bijzonder van menselijk leven, en het bezit van overvloedige rijkdom, je moet kiezen voor behoud van het leven. De filosofie van Ubuntu (*botho* of *hunhu*) is verankerd in het ethische principe van de bevordering van het leven door wederzijds belang, zorg en delen tussen en onder mensen zowel als met de ruimere omgeving waarvan de mens een onderdeel is. Ubuntufilosofie begrijpt het leven in zijn heelheid (Bohm 1980).

Volgens de Ubuntufilosofie is een gemeenschap een triade die bestaat

uit de levenden, de levende-doden (voorouders) en zij die nog geboren moeten worden. De gemeenschap van de levenden legt rekenschap af aan de levende-doden door zich hen voortdurend te herinneren met verschillende rituelen, die betrekking hebben op de verschillende stadia van individueel en gezinsleven. Er wordt aangenomen dat het onderhouden van de relatie met de levende-doden op deze manier welzijn en harmonie bevordert en dat daarmee de levenden ellende voorkomen die wordt opgelegd door de ontevreden levende-doden. Ze geloven ook dat een van de voordelen van de harmonie tussen de levenden en de levende-doden is dat de laatsten alles zullen verschaffen wat nodig is, opdat de eersten kunnen voldoen aan hun verplichting aan de derde trede van de gemeenschap, namelijk het reëel maken van de nog-niet-geborenen door kinderen te baren. Kinderen baren is niet compleet zonder de middelen om ze te koesteren en op te voeden. De behoeften voor het levensbehoud moeten beschikbaar zijn. Dit is het knooppunt en vitaal punt waarop het concept van het leven zich uitbreidt tot het milieu en de toekomstige generaties, wat de filosofie van heelheid herbevestigt. Hier ontstaat de verantwoordelijkheid om het leven te bevorderen door daadwerkelijk de ethiek van betrokkenheid en zorg voor het leefmilieu te beoefenen. Vanuit het oogpunt van het Ubuntu-filosofische begrip van leven als totaliteit zou je kunnen opperen dat de leefomgeving de vierde dimensie vormt van de gemeenschap.

In de praktijk blijven de protagonisten van Ubuntu-filosofie zorgen voor het leefmilieu door verschillende vruchtbaarheidsrituelen, de naleving van taboes en door respect voor totems.

De opwarming van de aarde bedreigt het leven in zijn heelheid, een bedreiging alleen geëvenaard door de tot zwijgen gebrachte, maar nog steeds reële, dreiging van een nucleaire holocaust. De hardnekkige onverbiddelijke mars naar collectieve zelfmoord door de vernietiging van het leven zoals we het tot nu toe kenden, loopt parallel met het ongebreidelde streven naar geld en vooral naar winst. Dit is een uitdaging voor het Ubuntu-concept van de gemeenschap en het daarmee gepaard gaande ethische principe van *feta kgomo o tshware motho*. De gemeenschap van de nog-niet-geborenen heeft hetzelfde recht op leven als de levenden.

Ubuntu biedt de filosofische basis voor een alternatief **denkbeeld** voor **groei en ontwikkeling**, en kan zo een inspiratiebron voor voorstanders van degrowth zijn. Als degrowth het idee van **ontwikkeling** in het mondiale Noorden uitdaagt, dan doen denkbeelden zoals die van Ubuntu hetzelfde in Afrika en elders. Het punt is niet of het Noorden moet 'ontgroeien' om het Zuiden te laten groeien, maar of we ruimte kunnen laten voor alternatieve inheemse denkbeelden om deel te nemen aan de vormgeving van de toekomst. Ubuntu's nadruk op verbondenheid en in relatie staan tot anderen, resoneert sterk met het begrip **commoning**. Ubuntu drukt ook een sterk beginsel uit van gemeenschapssolidariteit die tot uitdrukking komt in een herverdeling van de rijkdom. Zijn geest van 'naar buiten gerichte gemeenschappen' resoneert met de oproep van degrowthers voor gelokaliseerde economieën met open grenzen en stromen. Groeps- en samenwerking worden bevoorrecht boven zelfpromotie, in lijn met de coöperatieve geest van degrowth, al is er ook erkenning van verschil en uniciteit van individuen. De abstractheid van moderne stedelijke samenlevingen heeft een gemeenschapssocialisatie ondermijnd die centraal staat in Ubuntu, maar dit kan worden herwonnen door middel van een ethiek van collectieve verantwoordelijkheid en inzet voor een collectieve welvaart.

Ondanks drie eeuwen van onderdrukking van Ubuntu's stem in Zuid-Afrika, is de Ubuntufilosofie niet gestorven. De blijvende beoefening ervan is een belangrijk instrument om de opkomende milieuproblemen, niet het minst de opwarming van de aarde, tegen te gaan. De tijd voor verandering is nu, en de praktijk van de filosofie van Ubuntu is een van de geschikte ethische antwoorden op de noodzaak om wereldwijde veranderingen in het milieu te stoppen en om te keren.

Referenties

- Bohm, D. (1980) *Wholeness and the implicate order*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Bujo, B. (1998) *The ethical dimension of community*, Namulondo Nganda Cecilia (trans.) Nairobi: Paulines Publications Africa.
- Griaule, M. (1965) *Conversations with Ogotommeli*, Oxford: Oxford University Press.
- Maathai, W. (2009) *The challenge for Africa*, London: William Heinemann.
- Ramose, M.B. (1999) *African philosophy through Ubuntu*, Harare: Mond Books Publishers.

Epiloog

VAN STRENGE VERSOBERING TOT UITBUNDIGE DÉPENSE

Giacomo D'Alisa, Giorgos Kallis en Federico Demaria

- [Een] groot duel, oom... Er zijn grote dingen op til, en ik wil niet thuis blijven...

- Je bent gek, mijn jongen, dat je met die mensen omgaat! Ze zijn allemaal bij de mafia, allemaal onruststokers. Een Falconeri zou met ons moeten zijn, voor de koning.

- Voor de koning, oom, ja, natuurlijk. Maar welke koning?... Als we willen dat de dingen blijven zoals ze zijn, zullen de dingen moeten veranderen.

Giuseppe Tomasi di Lampedusa, 'De Tijgerkat'

[H]eel die stad... Je kon er gewoon geen einde aan zien... Het was niet wat ik zag dat me stopte, Max. Het was wat ik niet zag... In heel die uitgestrekte stad, was er alles behalve een einde... Neem een piano. De toetsen beginnen, de toetsen eindigen. Je weet dat er 88 van zijn... Ze zijn niet oneindig, jij bent oneindig. Op die 88 toetsen is de muziek die je kunt maken oneindig... Maar zet je me daar op dat gangpad neer en rol je een toetsenbord met miljoenen toetsen uit... dan komt er geen einde aan; dat toetsenbord is oneindig. Maar als dat toetsenbord oneindig is, is er geen muziek die je kunt spelen.

Uit de film 'La leggenda del pianista sull'oceano'

[Een] menselijk offer, de bouw van een kerk of de gift van een juweel zijn niet minder interessant dan de verkoop van tarwe...

Het is niet noodzaak, maar het tegendeel ervan... 'luxe', die de levende materie en de mensheid hun fundamentele problemen oplevert...

Georges Bataille: 'Het vervloekte deel'

De kernvraag in de nasleep van de economische crisis in Europa en de vs werd voorgesteld als een keuze tussen bezuinigen of spenderen. Moeten overheden streng bezuinigen of schuldmakend spenderen om de groei opnieuw te lanceren? De EU ging vooral voor de eerste optie, de vs kozen grotendeels de tweede. In conventionele economische termen kun je argumenteren dat bezuinigen niet werkt: de meeste Europese landen zijn nog steeds in recessie, terwijl de vs langzaam weer aan het groeien is. Maar in termen van degrowth zijn noch bezuinigen, noch spenderen de oplossing. Ze zijn beide het probleem. Beide streven er immers naar de groei weer op gang te brengen. Degrowth-adepten zijn daar tegen, juist omdat ze allebei ideologisch geworteld zijn in groeidenkbeelden. Zelfs zij die uitgeven en alleen groei voor de korte termijn willen om uit de crisis te komen, en hopen nadien de groei te overstijgen, realiseren zich niet dat dit 'nadien' nooit zal komen, want het is juist door het spook van recessie en crisis dat groei eeuwig gelegitimeerd wordt.

Om de grote verschillen te beschrijven tussen de degrowth-samenleving die we voor ogen hebben en de westerse maatschappij waarin we vandaag leven, lijkt het nuttig kort de denkbeelden van bezuinigen en spenderen te deconstrueren aan de hand van twee voorbeelden uit het nieuws.

— **Knipsel 1.** 11 november 2013: David Camerons toespraak over bezuinigen op het Lord Mayor's banquet. De Britse premier riep op tot een 'fundamentele culturele verandering.' Hij veroordeelde nietsdoen en riep op tot de traditionele Britse waarde van hard werken. "Simpel gezegd," zei hij, "kan geen enkel land op de lange termijn slagen als capabele mensen worden betaald om inactief en zonder werk te blijven." Mensen zijn gevangen in de werkloosheid door hoge uitkeringen, merkte Cameron op: "Voor generaties van mensen die konden werken heeft het systeem gefaald en het heeft hen vastgezet in uitkeringen." Uitkeringen zullen worden verlaagd, beloofde hij, en *niemand zal enige beloning zien in*

nietsdoen of minder werken: “We zorgen ervoor dat voor elk extra uur dat u werkt en voor elke extra baan die u neemt, u altijd beter af zal zijn.” In Camerons discours is de staat het probleem, niet de oplossing; die staat moet worden ingekrompen, afgeslankt en zich beperken tot het instellen en handhaven van regels, en de markten en de privésector rijkdom laten produceren. Zijn lezing was een viering van de privéonderneming: “De Britse economie moet gebaseerd zijn op de onderneming... we moeten de onderneming ondersteunen, belonen en viëren... ervoor zorgen dat ze overal versterkt wordt, gepromoot in scholen, onderwezen in hogescholen, gevierd in gemeenschappen.”

— **Knipsel 2.** 16 november 2013: Paul Krugman geeft commentaar bij Lawrence Summers’ toespraak voor het IMF, waarbij deze laatste het spook opriep van een ‘eeuwenlange stagnatie’ voor de Amerikaanse economie. Dat is een toestand van nulgroei op lange termijn. Voor Krugman is dit het resultaat van een liquiditeitsval, die uitgaven door de staat essentieel maakt. Idealiter zouden deze uitgaven productief moeten zijn, maar zelfs onproductieve uitgaven zijn beter dan niets, stelt Krugman. Wat telt, is dat geld rond gaat. Verberg geld of goud in grotten en laat bedrijven het opgraven, zoals Keynes voorstelde, zegt Krugman. Verzin een dreiging van niet-bestaande ruimtezwezen en geef uit aan militaire bescherming (Krugmans ‘eigen favoriet’). Of krijg de vs-ondernemingen zover dat ze “al hun werknemers uitdossen als cyborgs, met Google Glass en slimme polshorloges alom.” Zelfs als dit niets opbrengt, “zou de resulterende investeringshauze ons een aantal jaren met veel meer werkgelegenheid bezorgd hebben, zonder echte verspilling, omdat de ingezette middelen anders inactief waren gebleven.”

Oppervlakkig gezien schijnen de twee vertogen ieder van een andere planeet te komen. Cameron pleit voor een nooit geziene culturele verandering, maar in feite roept hij weer Lockes instructies aan tot de opkomende burgerij, wat Max Weber later ‘de protestantse ethiek’ noemde: werk hard, en wijs genotzucht en plezier af. Op deze manier zal kapitaal zich ophopen en zullen bedrijven rijkdom produceren, suggereert Cameron. In de huidige conjunctuur is er geen twijfel dat Camerons project een klassenzaak is, met herverdeling naar boven. De werkende klassen wordt

gevraagd de broekriem aan te halen en het verlies te aanvaarden van hun gratis, of door gemeenschappelijke rijkdom gesubsidieerde, dienstverlening, zodat de rijken niet de last van hogere belastingen hoeven te dragen om die gemeenschappelijke welvaart te ondersteunen bij afwezigheid van groei. Het Keynesiaanse project lijkt daarentegen de werkgelegenheid van de werkende klassen op de eerste plaats te zetten. De voorkeur ervan voor overheidsuitgaven lijkt, althans in beginsel, niet regressief te zijn (zelfs als ze niet bestemd zijn voor wat je normaal openbare diensten zou noemen).

Wij stellen evenwel dat wat de twee vertogen gemeen hebben, leerzamer is dan wat ze scheidt. Zowel Cameron als Krugman maken zich zorgen over 'investerings'. De eerste denkt dat de investeringen zullen worden vrijgemaakt door het vertrouwen van de markten te verhogen dat de staatsuitgaven onder controle zijn. De tweede wil dat de staat de investeringen stimuleert door geld in de economie te pompen. Ze verschillen van mening over het 'hoe', maar wat ze allebei willen is kapitaal zien circuleren en opnieuw aangroeien. Het tweede kenmerk dat ze delen is hun afkeer van 'nietsdoen'. Voor Cameron is het nietsdoen van de werknemers en de middelen die de staat verspilt om het te ondersteunen het probleem. Voor Krugman is het nietsdoen van het kapitaal het probleem en de verspilling van productieve middelen die anders zouden kunnen worden geïnvesteerd. Voor Cameron is het probleem de werknemer die niet werkt; voor Krugman het kapitaal dat niet stroomt.

In tegenstelling daarmee zijn wij, 'degrowthers', niet bang van ledigheid of nietsdoen. Paul Lafargues 'recht op luiheid' is onze inspiratie. Een samenleving die zoveel middelen heeft ontwikkeld kan zeker het recht op nietsdoen uitbreiden van de weinige rijken tot iedereen, betoogde Lafargue in 1883 en André Gorz werkte het 100 jaar later uit. Wij, degrowthers, zijn ook niet bang voor het nietsdoen van het kapitaal – we verlangen ernaar. Degrowth impliceert kapitaal afremmen. De essentie van het **kapitalisme** is de continue herinvestering van surplus in nieuwe productie. Rijkdom in industriële samenlevingen is wat weer kan worden geïnvesteerd.

Het door Krugman en Summers voorgestelde uitgeven lijkt verspilling en onproductief op de korte termijn, maar is productief op de lange

termijn: het is een utilitair uitgeven waarvan het doel is om kapitaal te waarderen, zodat het niet inactief blijft en de circulatie en **groei** ervan opnieuw gelanceerd worden. Erger nog, impliciet in hun voorstel is de veronderstelling dat overheidsbeleid zich niet mag bezighouden met de betekenis van het leven en de creatie van een politiek collectief. Voor ons, daarentegen, dringt de huidige socio-ecologische crisis erop aan de zinloze **groei** van het **kapitalisme** te overwinnen door middel van een sociale **dépense**. **Dépense** verwijst naar een echt collectieve uitgave – het uitgeven in een collectief feest, de beslissing om een klasse van spirituelen te subsidiëren om te praten over filosofie, of om een bos met rust te laten – een uitgave die in strikt economische zin onproductief is. Praktijken van **dépense** ‘branden’ kapitaal af en nemen het uit de sfeer van de circulatie, vertragen het. Zo’n collectieve ‘verspilling’ is niet voor persoonlijk nut of voor het nut van het kapitaal. Ze streeft ernaar **politiek** te zijn. Ze biedt een proces waarbij een collectief zin kan halen uit het ‘goede leven’ en dit kan definiëren, waarbij individuen uit hun begoochelde en betekenisloos geprivatiseerde levens gered worden.

Dépense wekt afgrijzen op, niet alleen bij de aanhangers van bezuinigingen, maar ook bij keynesianen, marxisten en radicalen van alle soorten, waaronder ook wat milieuactivisten. Om terug te keren naar onze voorbeelden, kijk naar de reactie op de set-up voor Camerons toespraak. Progressieven reageerden omdat de eerste minister opriep tot bezuiniging terwijl hij in een weelderige zaal stond, omringd door meubels, gemaakt van goud. Wij daarentegen maken ons niet zoveel zorgen over zulke royale uitgaven door een openbare instelling als de City of London Corporation, die in de middeleeuwen werd opgericht. Het goud van de Mayor’s Hall is een onproductieve uitgave met de anti-utilitaire parfum van een vervlogen tijdperk dat het **kapitalisme** voorafging. Voor keynesianen was wat in dit beeld verschrikkelijk was, de uitstalling van inactieve rijkdom... niet aan het werk voor ons! De tegenstelling is niet tussen Camerons oproep voor bezuinigingen te midden van gouden meubelen; de echte tegenstelling is dat hij zijn oproep voor een superzuinige staat doet midden op een plek die een tijdperk symboliseert waarin vorsten een portie **dépense** niet schuwden.

De Mayor's Hall is een vorm van openbare **dépense** die wij niet willen reproduceren, maar die we ook *als zodanig* geen verwijt maken. We wéten wel dat het goud in de Londense Guildhall het resultaat is van de uitbuiting van werknemers, koloniën en ecosystemen door het Britse Rijk. Wij zijn tegen dergelijke onteigeningen en uitputting. Maar ons punt hier gaat over wat er met het surplus moet gebeuren, niet waar het vandaan komt. Sociaal overschot *kan* best het resultaat zijn van uitbuiting, en was dat ook vaak, maar *hoeft* het niet te zijn: een gemenebest kan worden gegenereerd zonder uitbuiting. De progressieven die zich stoorden aan Camerons toespraak veroordeelden de tegenstelling tussen de uitgestalde rijkdom en zijn oproep tot bezuinigen. We zien niets tegenstrijdigs tussen deze rijkdom als een product van uitbuiting en Camerons oproep tot bezuinigen, dat wil zeggen: meer uitbuiting van werknemers.

Veel milieuactivisten zullen het moeilijk hebben om een niet-utilitaire verspilling van hulpmiddelen te aanvaarden, omdat hun **denkbeeld** zo sterk vast hangt aan het idee van natuurlijke schaarste. Maar schaarste is sociaal. Al sinds het stenen tijdperk hebben we meer dan we nodig hebben voor een basislevensstandaard. De oorspronkelijke welvarende samenlevingen van Sahlins hadden geen ervaring van schaarste. Niet omdat ze veel hadden, maar omdat ze niet wisten wat schaarste betekende en dachten dat ze altijd genoeg hadden. Ze verbruikten wat ze verzamelden en ze accumuleerden nooit. Schaarste vraagt om spaarzaamheid en accumuleren. Dit is de reden waarom het gezond verstand in de industriële samenleving zegt dat schaarste het grote probleem van de mensheid is. Dit is de reden waarom schaarste het *sine qua non* is van het **kapitalisme**. Onze boodschap aan zuinige ecologen is dat het beter is om middelen te verspillen aan gouden ornamenten in een openbaar gebouw of ze op te drinken in een groot feest, dan ze goed te gebruiken en de winning van nieuwe middelen en de aantasting van het milieu nog meer te versnellen. Het is de enige manier om aan de **Jevons-paradox** te ontsnappen. Accumulatie drijft groei aan, verspilling niet. Zelfs in een maatschappij van zuinige personen met een bescheidener metabolisme, zal er nog steeds een overschot zijn waar we van af moeten, wil de **groei** niet gereactiveerd worden.

Voor wie bezorgd is dat er niet genoeg middelen zijn om de basisbehoeften veilig te stellen, laat staan ze nutteloos te verspillen, laat ons even de ongelooflijke hoeveelheid middelen opmerken die momenteel worden gebruikt in zeepbellen en spelen waar niemand iets bij wint, waarvan het doel niets anders is dan het kapitaal te doen rondgaan (in feite wat Krugman vraagt). Economen beseffen nu dat zeepbellen geen aberratie zijn. Ze zijn van vitaal belang voor **kapitalisme** en **groei**. Denk aan de enorme hoeveelheid middelen besteed aan professionele sport, nieuwe films en commerciële moderne kunst, financiële diensten of allerlei soorten positioneel verbruik (de nieuwste auto's, huizen, of gadgets wiens enige vluchtige waarde is dat ze de recentste zijn). Een voetbalwedstrijd was 50 jaar geleden even leuk, toen sport werd beoefend door amateurs, en een film of een schilderij is vandaag niet beter dan toen, ondanks de enorme hoeveelheden kapitaal die circuleren voor de financiering en de marketing van sport en kunst. 'Ferrari's voor iedereen' is de ongrijpbare droom van de **groei**, maar als iedereen een Ferrari heeft, zal de Ferrari de Fiat zijn van zijn generatie. Economen hebben opgeroepen om zulke spelen voor positionele consumptie waar niemand iets bij wint te beperken, met beperkingen die middelen zouden vrijmaken voor reële **groei**. Wij willen in plaats daarvan deze middelen vrijmaken om de basisbehoeften veilig te stellen en met de rest gezamenlijk te feesten om ons tot **het politieke** van een nieuw tijdperk te bekennen. Wij in degrowth hebben aanzienlijke vooruitgang geboekt in het denken over de staat en autonome instellingen die zullen voorzien in de bevrediging van basisbehoeften. Nu moeten we nadenken over de instellingen die verantwoordelijk zullen zijn voor de socialisatie van onproductieve **dépense** en de manieren waarop circulerend surplus zal worden beperkt en besteed.

Op hetzelfde moment dat kapitalistische vertogen het nietsdoen van de 'productiefactoren' op maatschappelijk niveau aanklagen, stimuleren zij ook de privatisering van verspilling: het individu kan zich bedrinken, al zijn of haar spaargeld uitgeven in het casino, privéparty's organiseren met champagne en kaviaar voor zijn of haar entourage, geaccumuleerde middelen verspillen aan luxehobby's of buitenissig winkelen, of mooie lichamen van vrouwen en mannen leasen voor orgiastische VIP-party's.

Al deze gepersonaliseerde **dépense** is toegestaan in naam van de vrijheid van elk individu om in zijn of haar persoonlijke sfeer ongrijpbaar te zoeken naar de zin van het leven. Het onbetwistbare uitgangspunt van een moderne samenleving is het recht van elke persoon om middelen te verzamelen ver voorbij de basisbehoeften en ze te gebruiken voor het realiseren van wat hij of zij denkt dat een 'goed leven' is. Als gevolg hiervan moet het systeem voortdurend groeien om eenieder de mogelijkheid te bieden dit recht na te streven, zoals het beweert te doen in het abstracte.

Dit centrale kenmerk van de moderniteit heeft ook vele vormen van marxisme beïnvloed, die de droom van collectieve emancipatie door middel van een leven van materiële overvloed voor iedereen tot het uiterste dreven. Reëel bestaande socialistische regimes vonden dat basisbehoeften best voor iedereen bevredigd konden worden. Maar door dat te doen, onderdrukten ze privé**dépense** en verloochenden gesocialiseerde **dépense** (als we de militaire parades en ceremonies ter ere van stakhanovistische bureaucraten even vergeten). De hypothese die wij hier naar voren brengen luidt: het was het verstikken van zowel particuliere als sociale **dépense** dat leidde tot de mislukking en het uiteindelijke instorten van deze regimes.

In de degrowth-samenleving die wij ons voorstellen zal **dépense** worden teruggebracht naar de publieke sfeer, maar soberheid zal het individu kenmerken. Deze oproep voor persoonlijke soberheid is niet in naam van financiële tekorten, ecologische grenzen of morele gronden. De protestantse oproep van de aanhangers van zuinigheid is niet de onze. Onze claim voor soberheid is gebaseerd op de vooropstelling dat individueel de zin van het leven vinden een antropologische illusie is. Denk bijvoorbeeld aan die rijke individuen die, nadat ze alles gehad hebben, depressief worden en niet weten wat met hun leven aan te vangen. In je eentje betekenis vinden is een illusie die leidt tot ecologisch schadelijke en sociaal onrechtvaardige uitkomsten, omdat ze niet voor iedereen kunnen worden volgehouden. Het sobere subject van degrowth dat wij voor ogen hebben streeft niet naar privéaccumulatie van dingen, omdat hij of zij vrij wil zijn van de noodzaak om individueel de betekenis van het leven te vinden. Mensen moeten zich, om zo te zeggen, minder serieus nemen

en genieten van het leven, vrij van het ondraaglijke gewicht van onbeperkte keuze. Net als de pianist in *La leggenda del pianista sull'oceano* weet het sobere subject wel dat je geen piano met oneindig veel toetsen moet verlangen. Net als de pianist zal hij of zij altijd de voorkeur geven aan een beperkt instrument, boven de onbegrensde stad. Het sobere subject vindt betekenis in relaties, niet in zichzelf. Bevrijd van het project om individueel de zin van het leven te vinden, kan hij of zij zich wijden aan een dagelijks leven gecentreerd rond **zorg** en reproductie en deelnemen aan de democratisch bepaalde maatschappelijke **dépense**. Antropologisch bestaat dit subject van degrowth al. Het is het onderwerp van de **nutopisten** en **eco-gemeenschappen**. Het is te vinden onder de **back-to-the-landers** die het land bewerken, of de stadsbewoners die **stadstuinen** cultiveren of pleinen bezetten. De open vraag is hoe het zich kan verspreiden en vermenigvuldigen. Maar dit is een politieke kwestie, geen individuele kwestie.

Het koppel persoonlijke soberheid/sociale **dépense** moet in de plaats komen van het koppel sociale bezuinigingen /individuele excessen. Ons dialectische **denkbeeld** is 'politiek' in de diepe zin van het woord. Vergelijk het met de zogenaamde 'politieke' economie van Krugman, die net als het personage in *De tijgerkat* alles wil veranderen (zelfs aliens uitvinden!) als alles maar bij het oude blijft. Het is inderdaad de paradox van de hedendaagse politieke economie dat ze niet politiek mag zijn, dat wil zeggen niet mag deelnemen aan de opbouw van de (nieuwe) zin van het leven, waarbij het laatste een zaak is die moet worden overgelaten aan individuen en hun particuliere netwerken. In plaats daarvan blijven we stellen dat, als de basisbehoeften eenmaal beveiligd zijn, door collectief te beslissen 'wat te dépenseren' een gevoel van het 'goede leven' kan worden opgebouwd en de politiek van een nieuw tijdperk kan worden vrijgemaakt. Het rijk van betekenis begint, waar het rijk van de noodzaak eindigt. Een degrowth-samenleving zou nieuwe instellingen moeten opbouwen om op een collectieve manier te kiezen hoe, aan de ene kant, haar middelen te wijden aan de basisbehoeften, en anderzijds aan verschillende vormen van **dépense**. Het politieke eindigt niet met de bevrijding van basisbehoeften, het begint daar. De keuze tussen collectieve

feesten, Olympische spelen, met rust gelaten ecosystemen, militaire uitgaven of reizen naar de ruimte zal er nog zijn. Het gewicht op democratie en delibererende instellingen zal meer intens zijn dan nu, waar het dogma van de **groei** en de continue herinvestering de moeilijke vragen heeft ontweken over wat wij willen doen, zodra we genoeg hebben. De politieke economie zal weer geïnteresseerd zijn in het heilige. En de economie van bezuinigen voor het grootste en privéplezier voor weinigen, zal haar plaats afstaan aan een economie van gemeenschappelijk feest voor alle sobere individuen.

Vive la décroissance conviviale!

Pour la Sobriété individuelle et la Dépense sociale!

“Degrowth is meer dan alleen een idee: het is een droom. Geboren in de jaren 1970, heeft deze terugkerende, collectieve droom de neoliberale hegemonie overleefd en is – zoals dit boek overtuigend aantoonst – meer de politieke (en feministische) toer opgegaan via collectief denken en sociale praktijken. Of we het nu leuk vinden of niet, deze vasthoudendheid van het concept moet worden erkend, en het verdient krediet voor zijn vermogen nieuwe debatten uit te lokken en nieuwe vormen van sociale mobilisatie te entameren die aantrekkelijk zijn voor al wie ‘groei’ blijft zien als een valse oplossing voor maatschappelijke problemen en een ware ramp voor het milieu.”

Stefania Barca

*Milieuhistorica,
Universiteit van Coimbra, Coimbra*

“Degrowth levert diverse concepten voor helder denken, biedt ons nieuwe talen voor het politiek discours en schetst de vele stappen die we kunnen nemen om onze economie, ons leven en onze relaties met de planeet Aarde te herscheppen. Noem het wat je wil: geluk, leven binnen grenzen, gemeenschappelijkheid, echte democratie – Degrowth is zowel een oproep als een empowerment voor ons om tot gedurfde actie te komen.”

Richard Norgaard

*Emeritus hoogleraar Energy and Resources,
Universiteit van Californië, Berkeley*

“In tijden van politieke verdwazing is het verfrissend om zo’n lichtvoetige gids te hebben door een universum van anti-mainstreamideeën, variërend van convivialiteit tot Ubuntu, en van stedelijk tuinieren tot entropie.”

Marina Fischer-Kowalski

*Hoogleraar Sociale Ecologie,
Alpen Adria University, Wenen*

“De redactie nodigt lezers uit hun eigen reis te maken, via dit boek. Het is wijze raad, want lezers zullen wandelen door een wonderland van radicale gedachten, intrigerende observaties en gedurfde visies voor een ander soort wereld. Het is spannend en ten diepste subversief.”

Clive Hamilton

*Hoogleraar Openbare Ethiek bij het Centrum voor
Toegepaste Filosofie en Openbare Ethiek, Melbourne*

“Dit vocabulaire is een essentieel hulpmiddel voor mensen die zich graag willen engageren in de diverse netwerken van ideeën en tradities, analytische concepten en theorieën die bekend staan als degrowth. Het is eveneens een onmisbaar kompas om zich te oriënteren in de complexe eenvoud van alternatieven.”

Massimo De Angelis

*Hoogleraar Politieke Economie en Ontwikkeling,
Universiteit van East London, London*

“Willen de armen kunnen groeien tot een steady-state economie die volstaat voor een goed leven en die duurzaam is ver in de toekomst, dan moeten de rijken ecologische ruimte vrijmaken door te ont-groeien tot hetzelfde toereikende (niet luxueuze) steady-stateniveau. De essays in deze verzameling erkennen de noodzaak van de confrontatie met deze moeilijke convergente taak van het rechtvaardig delen van onze eindige wereld.”

Herman Daly

*Emeritus hoogleraar Ecologische Economie,
Universiteit van Maryland, Maryland*

“Dit meeslepende boek is een baanbrekende verkenning van het recent tot wasdom gekomen terrein van degrowth-economie en -beleid. Het zal een mijlpaal worden voor al wie de groeifetisj die vandaag zovelen in de ban houdt, wil overstijgen.”

James Gustave Speth

*Hoogleraar Rechten,
Vermont Law School, Royalton*

“Degrowth is niet zozeer een theorie over ontwikkeling, als een theorie over maatschappelijke veranderingen. Deze verzameling doordachte en toegankelijke essays die je zeker moet lezen, biedt vele contrasterende perspectieven die stimulerend zullen zijn bij het herbedenken van wat voor soort samenleving we willen en kunnen hebben.

Nicholas A. Ashford

*Hoogleraar Technologie en Beleid,
MIT, Massachusetts*

INFORMATIE OVER DE AUTEURS

Redacteuren

Giacomo D'Alisa, doctor in de economische wetenschappen, is een jonge ecologisch econoom en politiek ecooloog. Sinds 2012 is hij werkzaam als assistent-coördinator van het door de EU gefinancierde European Network of Political Ecology project aan het Institute of Environmental Science and Technology (Autonome Universiteit van Barcelona). In de afgelopen vijf jaar was zijn onderzoek gericht op het abominabele afvalbeleid in Campanië (Italië) en de commons. Hij is momenteel een Research Fellow aan de Universiteit van Rome 'La Sapienza' die de illegale afvalhandel in Europa bestudeert. Hij is lid van Research & Degrowth (Spanje). Voor hem impliceert een verschuiving naar een degrowth-samenleving een soepele overgang van het hypertrofische moderne individu in de richting van een sober persoon die zich inzet voor de maatschappelijke 'Dépense'. ✉ Giacomo.d'alisa@yahoo.it

Federico Demaria is promovendus aan het Institute of Environmental Science and Technology, Autonome Universiteit van Barcelona met een filiaal bij het Center for Studies in Science Policy, Jawaharlal Nehru Universiteit (JNU), India. Hij werkt in ecologische economie en politieke ecologie met een focus op het afvalbeleid in India en maakt deel uit van EJOLT (www.ejolt.org), een wereldwijd onderzoeksproject dat wetenschap en maatschappij samenbrengt om ecologische verdelingsconflicten te catalogiseren en analyseren en milieurecht tegen te gaan. Sinds 2006 maakt hij deel uit van de degrowth-beweging en het debat erover, eerst met de Italiaanse Vereniging voor degrowth en vervolgens als medeoprichter van Research & Degrowth (Spanje).

✉ federicodemaria@gmail.com

Giorgos Kallis is een ecologisch econoom die instaat voor de coördinatie van het door Marie Curie (actions) gefinancierde Europees netwerk van politieke ecologie. Voor hij professor werd in Barcelona deed hij een

postdoctoraat bij de Energy and Resources Group aan de Universiteit van Californië in Berkeley en een doctoraat milieubeleid en planning aan de Aegeïsche Universiteit in Griekenland. Hij heeft een Masters in Economie aan de Universitat Pompeu Fabra in Barcelona, en een Masters in milieu-engineering en een Bachelor in de chemie van het Imperial College in Londen. Hij is lid van Research & Degrowth (Spanje).

✉ Giorgoskallis@gmail.com

Bijdragen van

Blake Alcott komt uit Oklahoma en Connecticut en werkte tot 2001 in Zürich als meubelmaker. Hij behaalde zijn Master of Philosophy in het milieubeleid aan de Universiteit van Cambridge in 2006 en promoveerde in duurzaamheidsstrategieën aan de Universiteit van East Anglia in 2013. Hij is nu een gepensioneerd ecologisch econoom en woont in Cambridge. www.blakealcott.org / ✉ blakeley@bluewin.ch

Samuel Alexander is co-directeur van het Simplicity Institute (www.simplicityinstitute.org) en doceert een cursus met de naam 'Consumentisme en het groei-paradigma' voor de Masters van het Milieu aan de Universiteit van Melbourne, Australië. Hij is ook medeoprichter van Transition Coburg en publiceerde in 2013 zijn tweede boek, *Entropia: Life Beyond Industrial Civilisation*. ✉ s.alexander@simplicityinstitute.org

Diego Andreucci is een 'Marie Curie' predoctorale fellow van het Europees netwerk van Politieke Ecologie (ENTITLE) project aan het Institute of Environmental Science and Technology, Autonome Universiteit van Barcelona. Hij onderzoekt kritieke geografieën van milieu en ontwikkeling, met focus op de politieke aspecten van grondstofwinning in Latijns-Amerika. ✉ diego.andreucci@gmail.com

Isabelle Anguelovski kreeg een opleiding in urbanisatie en planning. Haar onderzoek ligt op de kruising van stedelijke ongelijkheid, milieubeleid en plannings- en ontwikkelingsstudies. Ze publiceerde zojuist *Neighborhood as Refuge: Community Reconstruction, Place Remaking, and Environmental Justice in the City* (MIT Press, 2014).

✉ Anguelovski@uab.cat

Viviana Asara is promovenda aan het Institute of Environmental Science and Technology, Autonome Universiteit van Barcelona en is momenteel bezig met onderzoek over degrowth en democratie en de politieke ecologie van de indignadosbeweging. Ze is momenteel gaststudent aan het Europees Universitair Instituut (Florence). ✉ viviana.asara@gmail.com

Denis Bayon is lid van Research & Degrowth.

David Bollier is een schrijver, activist, blogger en onafhankelijke wetenschapper die de voorbije 15 jaar de commons als een nieuw paradigma van economie, politiek en cultuur heeft onderzocht. Hij doet dit werk vooral als medeoprichter van de Commons Strategies Group. Zijn meest recente boek is *Think Like a Commoner: A Short Introduction to the Life of the Commons*.

Mauro Bonaiuti doceerde aan de universiteiten van Bologna, Modena, Parma en geeft momenteel les aan de universiteit van Turijn. Hij heeft vooral gewerkt aan de relaties tussen economie, ecosystemen en de samenleving en gebruikt hierbij een complexe-systemen-aanpak. Hij is medeoprichter van de Italiaanse Degrowth Association en promotor van het Italiaanse Solidarity Economy Network. Hij is auteur van *The Great Transition* (2014) en redacteur van *From Bioeconomics to Degrowth: Georgescu-Roegen New Economics in Eight Essays* (2011), beide uitgegeven door Routledge. ✉ mauro.bonati@unito.it

Rita Calvário is promovenda aan het Institute for Environmental Science and Technology (ICTA) aan de Autonome Universiteit van Barcelona (UAB) en een predoctorale Marie Curie fellow van het Europees netwerk voor Politieke Ecologie (ENTITLE). Ze heeft een BA in landbouwingenieurswetenschap, een MA in milieu en ruimtelijke planning (2010) en een MPHIL in klimaatverandering en beleid inzake duurzame ontwikkeling (2012).

Chris Carlsson co-regisseert het multimediale geschiedenisproject 'Shaping San Francisco' (www.shapingsf.org), en is schrijver, uitgever, redacteur en gemeenschapsorganisator. Hij schreef twee boeken (*After the Deluge*, *Nowtopia*) en bewerkte zes boeken, (meest recent: *Shift Happens! Critical Mass at 20*). Hij gaf honderden publieke presentaties gebaseerd op Shaping San Francisco, Critical Mass, Nowtopia en zijn 'Reclai-

ming San Francisco'-geschiedenisbloemlezingen sinds de late jaren 1990, en trad tientallen keren op voor radio, televisie en op het internet.

✉ www.chriscarlsson.com

Claudio Cattaneo deed zijn promotieonderzoek bij het Institute of Environmental Science and Technology, Autonome Universiteit van Barcelona, waar hij een researchmedewerker blijft. Zijn proefschrift onderzocht de ecologische economie van Barcelonese krakers. Zijn onderzoek richt zich op alternatieve levensstijlen, stedelijke en krakersbewegingen, doe-het-zelf, menselijke ecologie en politieke ecologische economie. Claudio combineert onderzoek met praktisch en sociaal werk als kraker, fietsenmaker en olijvenboer. ✉ claudio.cattaneo@liuc.it

Marta Conde is promovenda aan het Institute of Environmental Science and Technology, Autonome Universiteit van Barcelona. Haar onderzoek bekijkt maatschappelijke reacties op de uitbreiding van de winningsindustrieën aan de 'grenzen van de grondstoffen'. ✉ mconddep@gmail.com

Chiara Corazza studeerde af aan de Universiteit van Ca' Foscari (Venetië) met een scriptie over Kumarappa's Economie, gepresenteerd op de degrowthconferentie in Venetië (2012). Ze is lid van de redactieraad van 'DEP' (Deportate, esuli, profughe [Gedeporteerden, ballingen, vluchtelingen]) www.unive.it/dep. / ✉ chiaracory@hotmail.it

Sergi Cutillas is promovendus aan de School voor Oosterse en Afrikaanse Studies. Zijn onderzoek richt zich op de politieke economie van geld en financiën, met speciale aandacht voor de aard en dynamiek van kredietgeld. Sergi werkt ook als onderzoeker verbonden aan het Waarnemingscentrum voor Schuld in de globalisering. Hij neemt ook deel aan de 'citizen debt audit'-campagne in de Spaanse staat (PACD), partner van het CADTM-netwerk en een deel van het International Citizen Audit Network. ✉ sergi.cutillas@odg.cat

Marco Deriu is assistent hoogleraar sociologie van de politieke communicatie aan de Universiteit van Parma (Italië). Als lid van de Italiaanse Degrowth Association en Maschile Plurale Association maakte hij deel uit van het Organiserend Comité van de 3e Internationale Conferentie over degrowth (Venetië, 2012). ✉ marco.deri@unipr.it

Kristofer Dittmer is een promovendus in ecologische economie aan het

Institute of Environmental Science and Technology, Autonome Universiteit van Barcelona. ✉ kristofer.dittmer@gmail.com

Arturo Escobar is hoogleraar antropologie aan de Universiteit van North Carolina, Chapel Hill. Zijn belangrijkste interesses zijn: politieke ecologie, design, en de antropologie van ontwikkeling, sociale bewegingen en wetenschap en technologie. In de afgelopen twintig jaar heeft hij nauw samengewerkt met een aantal Afro-Colombiaanse sociale bewegingen in het Colombiaanse Stille Oceaan gebied, met name het Process of Black Communities (PCN). Zijn meest bekende boek is *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World* (1995, 2e druk 2011). Zijn meest recente boek is *Territories of Difference: Place, Movements, Life, Redes* (200✉). ✉ aescobar@email.unc.edu

Silke Helfrich is een auteur en onafhankelijk onderzoeker, netwerker en activist van de commons. Ze is stichtend lid van de Commons Strategies Group. Ze blogt op www.commonsblog.de. ✉ Silke.Helfrich@gmx.de

Joshua Farley is een ecologisch econoom en hoogleraar in Gemeenschapsontwikkeling en Toegepaste Economische Wetenschappen en Bestuurskunde. Zijn brede onderzoeksinteresses richten zich op het ontwerpen van een economie die datgene wat biofysisch mogelijk is weet uit te balanceren met wat sociaal, psychologisch en ethisch wenselijk is. Hij is co-auteur met Herman Daly van *Ecological Economics, Principles and Applications*, 2nd ed. Island Press (2010). ✉ joshua.farley@uvm.edu

Fabrice Flipo is een sociaal en politiek filosoof, doceert bij Telecom & Management Sud Paris en is lid van het Laboratoire de Changement Social et Politique bij Paris 7, Diderot Université. ✉ fabrice.flipo@telecom-em.eu

Mayo Fuster Morell is een postdoctoraal onderzoeker aan het Institute of Government and Public Policy, Autonome Universiteit van Barcelona en fellow bij het Berkman Center for Internet and Society, Harvard University. In 2010 finaliseerde ze haar proefschrift aan het Europees Universitair Instituut over het besturen van digitale commons. Zij is de hoofdonderzoeker van IGOPnet voor het Europese project P2Pvalue en van het Spaanse Nationale Onderzoeksprogramma informatie, cultuur en kennis: Nieuwe burgerpraktijken, nieuw publiek beleid.

✉ mayo.fuster@eui.eu

Erik Gómez-Baggethun, doctor in de ecologie en het milieu, is een milieuwetenschapper die werkt op het gebied van de ecologische economie en politieke ecologie. Hij is lid van Research & Degrowth en senior onderzoeker bij het Noorse Institute for Nature Research en aan het Institute of Environmental Science and Technology, Autonome Universiteit van Barcelona. De focus van zijn onderzoek ligt op ecosysteemdiensten en veerkracht op lange termijn. ✉ erik.gomez@nina.no

Eduardo Gudynas is een toonaangevende wetenschapper over Buen Vivir. Gudynas is de uitvoerend secretaris van het Latijns-Amerikaanse Centrum voor Sociale Ecologie in Uruguay en auteur van meer dan tien boeken en vele wetenschappelijke artikelen. Zijn expertise ligt bij duurzame ontwikkeling en alternatieven voor ontwikkeling. www.gudynas.com

Tim Jackson is hoogleraar Duurzame Ontwikkeling aan de Universiteit van Surrey en directeur van RESOLVE. Hij leidt ook het vervolgproject: de Sustainable Lifestyles Research Group (SLRG). Hij is auteur van het omstreden rapport, later gepubliceerd door Earthscan en Uitgeverij Jan van Arkel als *Prosperity without Growth – Economics for a Finite Planet / Welvaart zonder groei – Economie voor een eindige planeet*. Tims lopende projecten omvatten – in samenwerking met Professor Peter Victor (Universiteit van York, Toronto) – de ontwikkeling van ‘the green economy macro-model and accounts’ (GEMMA).

✉ t.jackson@surrey.ac.uk

Nadia Johanisova is een assistent-professor aan de faculteit Sociale Studies, Masaryk University (Brno, Tsjechië). Ze werkt op het gebied van ecologische economie en degrowth. Ze heeft een vergelijkende studie van de Tsjechische en de Britse sociale ondernemingen (Living in the Cracks, 2005) gepubliceerd. Haar huidige interesses liggen bij ‘alternatieve economische praktijken’ (met inbegrip van sociale ondernemingen, coöperaties, lokaal voedselprojecten, gemeenschapsvaluta's, etc.) in het Wereldwijde Noorden en Zuiden en hun rol in de huidige en toekomstige degrowth-economieën. ✉ nadia.johaniso@fss.muni.cz

Christian Kerschner behaalde een doctoraat in de ecologische economie aan het Institute of Environmental Science and Technology, Autonome Universiteit van Barcelona. Zijn belangrijkste interessesfeer is grondstof-

fenschaarste en algemene vraagstukken van economische schaal. Christian is de auteur van een invloedrijk artikel dat de steady-state-economie consolideert met het nieuwe opkomende gebied van de economische de-growth en inzicht verschaft in de achtergronden van de Steady State Economy.

Serge Latouche is een Franse professor emeritus in Economie aan de universiteit van Paris-Sud. Hij is een specialist in Noord-Zuid economische en culturele betrekkingen en in de epistemologie van de sociale wetenschappen. Hij heeft een kritische theorie van de economische orthodoxie ontwikkeld en hij is een van de toonaangevende denkers en bekendste aanhangers van de degrowth-theorie. Hij is de auteur van vele boeken, onder andere *Farewell to Growth* (2009).

David Llistar is auteur van het boek *Anticooperación. Interferencias Globales Norte-Sur* (2009). Hij is mede-oprichter van het Observatorio de la Deuda en la Globalización (ODG). Hij is een natuurkundige en doceert politieke ecologie aan verschillende universiteiten. Zijn onderzoeksinteresse betreft de gevolgen van de Spaanse economie op landen in het Zuiden. ✉ david.llibar@odg.cat

Sylvia Lorek, hoofd van het Sustainable Europe Research Institute, Duitsland, heeft een Ph.D. in de economie van de consument en studeerde huishoudelijke economie en voeding. Ze is betrokken bij NGO-activiteiten voor een duurzame consumptie op nationaal, Europees en mondiaal niveau. ✉ sylvia.lorek@t-online.de

Joan Martinez-Alier is emeritus hoogleraar aan de Autonome Universiteit van Barcelona (Spanje) en FLACSO, Quito, Ecuador. Hij is de auteur van *Ecological Economics: Energy, Environment and Society* (1987) en *The Environmentalism of the Poor: A Study of Ecological Conflicts and Valuation* (2002). ✉ joanmartineزالier@mail.com

Terrence McDonough is hoogleraar economie aan de Nationale Universiteit van Ierland, Galway. Zijn hoofdinteresse gaat naar marxistische benaderingen van stadia in de kapitalistische geschiedenis. Hij is de co-redacteur van *Contemporary Capitalism and its Crises: Social Structure of Accumulation Theory for the 21st Century* (2010).

✉ terrence.mcdonough@nuigalway.ie

Mary Mellor is emeritus hoogleraar bij de afdeling Sociale Wetenschappen aan de Northumbria University, UK. Zij is de auteur van *The Future of Money: From Financial Crisis to Public Resource* (2010). Ze heeft ook veel gepubliceerd over ecofeministische politieke economie, met onder meer een boek getiteld *Feminism and Ecology* (1997). Ze werkt momenteel aan een boek over publiek geld. ✉ m.mellor@northumbria.ac.uk

Barbara Muraca is een postdoctoraal onderzoeker aan het Instituut voor Sociologie aan de Friedrich-Schiller-Universität Jena, met de Duitse Research Foundation-Advanced Research Group 'Post-Growth-Societies'. Barbara werkt in het onderzoeksveld van de ethiek, milieufilosofie en sociale filosofie. ✉ barbara.muraca@uni-jena.de

Dan O'Neill is een docent in ecologische economie aan de Universiteit van Leeds, en Chief Economist bij het Center for the Advancement of the Steady State Economy. Hij is medeauteur (met Rob Dietz) van *Enough Is Enough: Building a Sustainable Economy in a World of Finite Resources*. ✉ d.oneill@leeds.ac.uk

Iago Otero, PhD in Environmental Science, is een postdoctoraal onderzoeker aan IRI Thesys (Humboldt-Universität zu Berlin) en werkt met de projectgroepen 'Veranderende ruraal-urbane verbindingen over de hele wereld' en 'Transformaties en onzekerheden van land-water-systemen'. Hij schreef zijn proefschrift over de landelijk-naar-stedelijke sociaalecologische transformatie van mediterrane berggebieden.

✉ iago.otero.armengol@hu-berlin.de

Philippa Parry is afgestudeerd aan de Universiteit van Birmingham (UK) en heeft een Masters diploma van Forum for the Future (Londen) in Leiderschap voor Duurzame Ontwikkeling. Haar ervaring in 'The Ecology Building Society' lag aan de oorsprong van een interesse in coöperatieve structuren, wat leidde tot het opzetten van een coöperatief beheerd biologisch café in Barcelona. ✉ Philippa01@gmail.com

Susan Paulson verkent interacties tussen gender, klasse, etniciteit en milieu in diverse contexten in Latijns-Amerika. Samenwerking in onderzoek en theorievorming over de dynamieken van landelijke gebieden in 2013 leidde tot haar boek *Masculinidades en movimiento, transformación territorial en het werk uit 2005 Political Ecology Across Spaces, Scales, and*

Social Groups. Zij doceert duurzaamheid aan de Universiteit van Florida.
✉ spaulson@latam.ufl.edu

Antonella Picchio is een feministische econoom met een onderzoeksinteresse voor sociale reproductie en niet-betaald werk. Haar bekendste boek is *Social Reproduction: the Political Economy of the Labour Market* (1992). Picchio was ook redacteur van *Unpaid Work and the Economy: A Gender Analysis of the Standards of Living* (2003). Ze is al een militante in de feministische beweging sinds de jaren 1970.

✉ picchio@unimo.it

Mogobe B. Ramose is hoofd van de Faculteit Wijsbegeerte van de Universiteit van Zuid-Afrika, Pretoria. ✉ ramosmb@unisa.ac.za

Xavier Renou is een voormalige actievoerder nucleaire ontwapening bij Greenpeace France. Hij initieerde het netwerk van activisten “Les désobéissants” (“de ongehoorzamen”), dat mensen traint in burgerlijke ongehoorzaamheidstactieken in een groot aantal landen en hulp biedt aan wie strijdt tegen onrecht van gelijk welke aard, hetzij milieu-, sociaal of internationaal onrecht. Behalve activist en trainer is hij ook de auteur van een tiental boeken en de redacteur van een reeks handboeken *Désobeir* (bij Le Passager clandestin, Parijs). ✉ xrenou2@gmail.com

Onofrio Romano is hoogleraar Sociologie van de Cultuur aan de Universiteit van Bari (Fac. Politieke Wetenschappen), Italië. Zijn geschriften focussen op postmoderne culturen en de mediterrane samenlevingen. Een van zijn recente boeken is *The Sociology of Knowledge in a Time of Crises* (2014). ✉ onofrio.romano@uniba.it

François Schneider is een degrowth-onderzoeker, huisarts en activist. Sinds 2001 is hij actief in de ontwikkeling van het degrowth-concept en -debat in Frankrijk, Spanje en Europa. ✉ francois@degrowth.net

Juliet Schor is hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Boston en auteur van *Plenitude: the New Economics of True Wealth*. Vorige boeken zijn *The Overworked American* en *The Overspent American*. Schor is ook de belangrijkste organisator van het Summer Institute in New Economics en ontving in het verleden de Herman Daly Award van de Amerikaanse Society for Ecological Economics. ✉ juliet.schor@bc.edu

Filka Sekulova is onderzoeker in transitiestudies en welzijn aan het Insti-

tute of Environmental Science and Technology, Autonome Universiteit van Barcelona. Met een achtergrond in de psychologie en de milieu-economie schreef ze haar doctoraat over de economische aspecten van het geluk en de klimaatverandering. Ze schreef ook over degrowth, geluk en ecologische economie. ✉ filka@degrowth.net

Alevgül H. Sörman is een onderzoeker in de Integrated Assessment groep aan het Institute of Environmental Science and Technology, Autonome Universiteit van Barcelona. Zij richt zich op de meerschallige geïntegreerde analyse van energiesystemen en het maatschappelijk metabolisme. ✉ alevgul@gmail.com

Ruben Surinach Padilla werkt bij het Centre of Research and Information on Consumption (CRIC) als projectmanager en adviseur voor duurzame consumptie en nieuwe economieën. Via het tijdschrift *Opcions*, heeft hij onderzoeksprojecten over coöperativisme, sociale en maatschappelijke innovatie en duurzame levensstijl ontwikkeld. Hij is econoom en heeft een Masters in milieustudies, gespecialiseerd in ecologische economie. ✉ rubens@pangea.org

Erik Swyngedouw is hoogleraar geografie aan de Universiteit van Manchester in de School voor Milieu, Onderwijs en Ontwikkeling. Swyngedouw publiceerde verschillende boeken en researchpapers op het gebied van de politieke economie, politieke ecologie en stedelijke theorie en cultuur. Hij richt zich op politiek expliciet maar theoretisch en empirisch gefundeerd onderzoek dat bijdraagt tot de praktijk van het bouwen van een meer oprecht humaniserende geografie. ✉ erik.swyngedouw@manchester.ac.uk

Gemma Tarafa behaalde een doctoraat in de moleculaire biologie aan de Universiteit van Barcelona, daarna behaalde ze een postdoctorale graad aan Yale University. Ze was onderzoeker aan het Catalaanse Instituut voor Oncologie en is momenteel onderzoeker volksgezondheid aan de Universitat Pompeu Fabra (UPF) in de Research Group gezondheidsverschillen (GREDS). Ze was als onderzoekster verbonden aan het Observatory on Debt in Globalisation (ODG) sinds de oprichting ervan in 2000 en lid van de PACD (Plataforma Auditoría Ciudadana de la Deuda).

✉ gemma.tarafa@odg.cat

Sergio Ulgiati is hoogleraar Life Cycle Assessment and Environmental Certification aan de Parthenope Universiteit van Napels, Italië. Zijn onderzoeksinteresses liggen op het gebied van milieu-accounting en emergiesynthese, levenscyclusanalyse en energieanalyse.

✉ sergio.ulgiati@uniparthenope.it

B.J. Unti is een promovendus in het Departement Economie aan de Universiteit van Missouri-Kansas City en doceert momenteel aan Bellevue College in de staat Washington. ✉ bjufz5@mail.umkc.edu

Peter A. Victor is hoogleraar Environmental Studies aan de Universiteit van York, Canada. Zijn onderwijs en onderzoek richten zich op ecologische economie. Hij is nu betrokken bij een samenwerking met professor Tim Jackson (UK) in het ontwikkelen van ecologische macro-economie, met name de bouw van een simulatiemodel van nationale economieën, ontworpen om alternatieven voor economische groei te verkennen.

✉ petervictor@sympatico.ca

Solomon Victus is een sociaal-analist. Hij behaalde een doctoraat in de religie en filosofie van Madurai Kamaraj University en een Master of Theology (MTH) in de sociale analyse aan Serampore University. Hij was senior theoloog in Tamil Nadu Theological Seminary, Madurai. Hij is de auteur van zeven boeken en honderden artikelen in tijdschriften van nationaal belang. ✉ solomonvictus@gmail.com

Mariana Walter is als onderzoekster verbonden aan het Institute of Environmental Science and Technology, Autonome Universiteit van Barcelona en het International Institute of Social Studies, Erasmus Universiteit Rotterdam. Ze behaalde een doctoraat in milieustudies. Haar proefschrift richt zich op de politieke ecologie van mijnbouwconflicten in Latijns-Amerika. Ze heeft deelgenomen aan onderzoeksprojecten in Argentinië (UNGS) en Europa (ALARM, CEECEC), en werkt momenteel in het Europees gefinancierde ENGOV Project, met als doel een kader voor duurzaam en billijk gebruik van natuurlijke hulpbronnen te ontwikkelen.

✉ marianawalter2002@gmail.com

